MANNEN

VAN

BETEEKENIS

IN ONZE DAGEN.

LEVENSSCHETSEN EN PORTRETTEN

BIJEENGEBRACHT DOOR

Dr. E. D. PIJZEL.

UNIVERSITEITS BIBLIOTHEEK GRONINGEN

HAARLEM,
H. D. TJEENK WILLINK.
1894.

INHOUD.

LEO XIII, door Dr. H. J. A. M. Schaepman..... Blz. 1

PRESIDENT CLEVELAND, door Dr. E. D. Pijzel..... „ 53

GOTTFRIED KELLER, door W. J. Manssen..... „ 89

ROBERT BROWNING, door J. Peaux..... „ 135

JOHAN THEODOOR BUYS, door Mr. R. Macalester Loup „ 185

MAX ROOSES, door Jef van de Venne..... „ 225

HERTOG ERNST II VAN SAXEN-COBURG-GOTHA, door F. Smit Kleine..... „ 279

J. M. CHARCOT, door Dr. E. H. M. Thijssen..... „ 313

SIR SAMUEL WHITE BAKER, door Dr. H. Blink..... „ 355

LEO XIII
PONTIFEX MAXIMVS

LEO XIII.

Op den tweeden Maart 1810 werd aan Domenico Lodovico Pecci en Anna Prosperi-Buzzi te Carpineto een zesde kind geboren, een zoon, die bij den heiligen doop de namen van Joachim Vincentius ontving.

In October 1818 toog de knaap tegelijk met een ouderen broeder, Josef, naar het college door de uit Rusland teruggekeerde, door Pius VII in eere herstelde Jesuiten te Viterbo, gesticht. Na den dood zijner moeder, die in 1824 in de eeuwige stad ter ruste ging, begaf zich de jongeling naar het Collegium Romanum, de Università Gregoriana door Gregorius XIII aan de Societeit van Jesus toevertrouwd. Hij vervolgde en voltooide zijn studiën aan de Sapienza en de Accademia Ecclesiastica. Op den laatsten dag van December 1837 ontving hij de heilige priesterwijding.

Door Gregorius XVI werd de jeugdige, reeds tot de prelatuur verheven priester als apostolisch delegaat gezonden naar Benevento, het stuk pauselijke grond dat in het koninkrijk Napels besloten lag. In 1841 vertrok hij naar Perugia als delegaat voor het daartoe behoorende gedeelte van Umbrië. Na op 19 Februari 1843 met den titel van aartsbisschop van

Damietta de bisschopswijding te hebben ontvangen ging hij aan het hof te Brussel den Heiligen Stoel als nuntius vertegenwoordigen. Reeds twee jaren later, in 1845, riep hem Gregorius XVI tot den bisschoppelijken zetel van Perugia. Pius IX handhaafde deze keus en schonk in 1853 aan den aartsbisschop den kardinaalshoed met den titel van St. Chrysogonus.

Tot 1878 bekleedde Joachim Pecci den zetel van Perugia. Op 7 Februari 1878 stierf Paus Pius IX. Het conclave kwam bijeen op 18 Februari. Op 20 Februari verkondigde kardinaal Catarini uit de loggia van Sint Pieter: „Ik breng u een tijding van groote vreugde: wij hebben een Paus: Joachim Pecci, kardinaal-priester van Sint Chrysogonus, die zich den naam heeft toegelegd van Leo XIII."

Binnen deze schijnbaar rustige en eenvoudige lijnen beweegt zich een schoon en groot leven. Voor wie de jaarcijfers gadeslaat houden de lijnen op rustig en eenvoudig te zijn. Zij omvatten in den vollen zin niet een grootsch tijdgewricht, maar een grootschen tijd, veelbewogen en geweldig, een tijd van worsteling, vernieling, herschepping.

Carpineto, waar het geslacht der Pecci uit Siena herkomstig reeds eeuwen gevestigd was, is een dier adelaarshorsten, die zoo schilderachtig de hooge en steile toppen der Volkskische bergen bekronen. De jeugd van Joachim Vincentius ging daar, onder de oogen zijner ouders, in den kring van broeders en zusters kalm en rustig voorbij. De vader en moeder leefden beiden geheel voor hun kinderen, in een eenvoudige waardigheid als bij hun door hooge titels ongesierde, maar edele afkomst paste. De moeder, die tot den derden regel van den H. Franciscus behoorde, was van een gezonde, welgemoede en vroolijke vroomheid, die het niet aan diepte en poëzie ontbrak, die evenwel nooit droomde, maar altijd handelde; het gulle hart openbaarde zich door de gulle hand.

Op het college te Viterbo onderscheidde zich Joachim Pecci door zijn vluggen, veerkrachtigen en volhardenden geest en door een oprechten, reinen godsdienstzin. Onder de leiding zijner meesters, naar het oude, maar altijd jonge, altijd nog proefhoudende stelsel van Aquaviva onderricht en opgevoed, heeft hij den grondslag gelegd van een geheel leven vol werkzame, vruchtbare kracht. Van meet af heeft hij daar geleerd en verworven die schoone tucht des geestes, zonder welke ordelijke, harmonische wetenschap niet bestaat. De vaste wetten, die den vlucht van den adelaar zoo majestueus, den dans der sterren zoo wonderbaar maken, zijn zoo in hare soort de wetten geworden van zijn geheele bestaan. Zij zijn levende wetten, zij verhoogen de vrijheid en omkleeden haar met den glans van het schoon.

De eenvoudige, noodzakelijke, onmisbare dingen, zonder welke het genie een sukkelaar blijft, zijn hem daar op de degelijkste wijze toebedeeld, de kennis der eigene en der twee groote oude talen; de beginselen der godsdienstleer en der geschiedenis. Ook het rijk der schoonheid werd hem geopend en de wondere schat der oude letteren straalde telken dage in nieuwe vormen voor zijn oog. Zijn smaak werd geoefend, zijn vernuft gescherpt. Het spelen met de taal van Latium werd een soort tijdverdrijf, een aangename bezigheid, maar die dit eigenaardige had, dat zij steeds den geest in heldere, hooge sfeeren hield en steeds in onvoelbare en toch altijd gevoelde waardigheid bewaarde. Het echte Latijn kent geen laffe dartelheid.

De studiën te Viterbo begonnen, werden te Rome voortgezet en door die van wijsbegeerte, godgeleerdheid en kerkrecht gevolgd. Middelerwijl hebben in dit kalme jongelingsleven eenige dingen plaats gegrepen, die op de verdere vorming niet zonder invloed bleven; als men een man wil zien worden dan is geene bijzonderheid van onwaarde. In zijn twaalfde jaar werd Joachim Pecci door een zware ziekte midden in den

studietijd getroffen. Na zijn genezing heeft hij nooit zijn eerste forschheid herwonnen. De ziekte en haar gevolg hebben den bekenden invloed uitgeoefend. Een zware ziekte op jeugdigen leeftijd stemt tot een soort van ernst, die aan het beminnelijke niets behoeft te ontnemen en toch ernst blijft. Waar zij, zonder de gezondheid te knakken, toch eenige sporen achterlaat, daar kan zij de oorzaak worden van een verheven kalmte, die even groote kracht kan omhullen als het warm en geweldig opbruisende bloed openbaart.

Een diepe smart groefde een nieuwen trek in het hart van den tot jongeling zich ontwikkelenden knaap. In 1824, op den vijfden Augustus, verloor hij zijn moeder. De edele vrouw had, om van haar zonen te Viterbo niet te ver verwijderd te zijn, in de laatste jaren meest te Rome verblijf gehouden. Den vacantietijd bracht zij met geheel haar huis te Carpineto door. Daar had men frissche lucht, vrije ruimte, daar was gelegenheid tot vogelspel en jacht. Maar nu, de laatste maal, was zij naar Rome getogen om genezing te zoeken voor een ziekte, die ongeneeslijk bleek.

Er valt van een slag, als die den veertienjarige trof, niets te zeggen. Of de slag diep getroffen heeft? Er zijn kleine bijzonderheden, waarin een oneindige teerheid schuilt, zooals soms in een epigram een wereld van poëzie verborgen ligt. De moeder had haar zoon steeds met zijn tweeden naam Vincenzo geheeten; na haar dood liet hij zich Joachim noemen. Geen andere zou den naam, waarmede de moeder hem liefkoosde en, in vromen eenvoud, onder de schuts van S. Vincentius Ferrerius stelde, meer bezigen.

Het teedere gevoel bleef. Op Sint Annaas dag hield de aartsbisschop-bisschop van Perugia zijn intocht in zijn zetelstad.

De tijd, die alle zichtbare wonden sluit, werd in het temperen der smart bijgestaan door een groote, hoofd en hart ontroerende gebeurtenis.

In September 1822 had de kardinaal Annibale della Genga

onder den naam van Leo XII den pauselijken troon bestegen. In 1824 schreef hij voor het volgende jaar de viering van een jubileum uit.

Kardinaal Wiseman heeft ons een onovertreffelijke beschrijving van die grootsche viering nagelaten. Door hem weten wij met wat kracht en volharding de Paus, trots allerlei tegenspraak van Napolitaansche staatslieden, Oostenrijksche ministers en pauselijke schatbewaarders zijn plan ten uitvoer heeft gebracht; hoe hij, nauwelijks van een zware ziekte hersteld, op alle voorbereidende maatregelen het oog hield, de wereld verbaasde als hij aan de zijde van den Russischen gezant Italinski op de piazza Navona de missie-preeken van den kanunnik Muccioli bijwoonde, later de plechtige omgangen naar de zeven hoofdkerken volbracht, barrevoets gaande en biddende aan het hoofd van zijn volk.

Aan al de oefeningen en plechtigheden van dit Jubileum nam Joachim Pecci deel. Zij versterkten hem in zijn vroom vertrouwen op de kracht van het gebed en de tusschenkomst des Heeren; zij doordrongen zijn ziel van de grootsche gedachte, die aan dat alles ten gronde ligt: de vereeniging van geheel de wereld tot één berouw over de zonden, tot één bede om bijstand en genade, tot één daad van geloof en hoop en liefde. Hij zag de pelgrims komen van heinde en ver, ieder biddende in zijn taal, allen biddende ééne bede; voor zijn rein gemoed en zijn helderen geest werd deze wonderbare gemeenschap het alles beheerschende feit.

Op geheel bijzondere wijze werd de jonge student uit Carpineto in deze feesten betrokken. De studenten van het Collegium Romanum hadden met hun leeraaren aan het hoofd den tocht naar de zeven kerken verricht en na dien in Sint Pieter te hebben besloten, werden zij door den Paus op den Cortile del Belvedere ontvangen. Hij zegende hen en Joachim Pecci, éénstemmig door zijn medeleerlingen daartoe aangewezen, dankte in een latijnsche toespraak den Vader der ge-

loovigen. De luttele omstandigheid vestigde de aandacht van Leo XII op den jongeling. Het behoort tot de levensgewoonten der Pausen dat zij evenveel oog en oor hebben voor een student, die fraai Latijn spreekt, als voor een gezant, die over wereldvragen komt onderhandelen. Voor de mannen des geestes is geen openbaring des geestes te klein.

De klassieke studiën, te Viterbo begonnen, werden te Rome voortgezet en in eere voltooid. Hooger wetenschap werd beoefend onder leeraren van niet geringe beteekenis. Op het gebied der godgeleerdheid genoot de jonge Pecci zijn vorming onder Patrizi, den beroemden schriftuurkenner, en Perrone, den grooten godgeleerde, beiden mannen van Europeschen naam. Perrone met een buitengewone mate van stellige wetenschap begaafd, was tevens een meester in het theologisch twistgeding. In nieuwe vormen volgde hij de methode der groote oude scholen: het opruimen der tegenwerpingen, de uiteenzetting der ware begrippen; een wetenschappelijke toepassing van de oude leuze: *post tenebras lux*. Hij was een van de eersten, die rekening hielden met de nieuwere verschijningen, zoo in Engeland als Duitschland, die op de steeds stormachtiger beweging der geesten het oog vestigde. Daarbij een beminnelijk man, steeds hoffelijk en vol goeden luim, toegankelijk voor zijn leerlingen en als een gelijke onder hen.

Niet alleen in de gehoorzalen van het Collegium Romanum, de Sapienza en de Accademia Ecclesiastica is Joachim Pecci ter schole geweest. Door zijn schitterende studiën werd hij in steeds wijder kring bekend en vond hij onder de ouderen en hoogeren steeds meer vrienden. In dit opzicht is Rome de éénige stad. Nergens ter wereld vindt men een school van het leven als deze. Hier arbeiden of rusten de mannen, die talent, wetenschap, ondervinding met meerderen gemeen mogen hebben, al worden zij ook daarin door weinigen overtroffen, maar, die aan dit alles nog eene verheven eigenschap paren, deze van alle dingen uit de hoogte en onder hooger licht te

zien. Zeker ook te Rome vindt men allerlei kleine dingen: ijdelheid, ijverzucht, bekrompen eigenwaan. Maar even als de groote monumenten der oudheid, de triomfbogen, de zegezuilen, de tempels steeds uit het stof en het puin der eeuwen hun weérgalooze schoonheid verheffen, zoo stijgen altijd uit de dwarreling der menschelijkheden te Rome de adel van het karakter en de grootheid der ziel onoverwonnen omhoog. De eeuwige stad is de stad der grootheden, groote dingen en groote mannen. Deze groote mannen zijn zóó groot, dat zij niet bij hun grootheid de wacht behoeven te houden. Zij zijn toegankelijk en mededeelzaam; deze fijne waarnemers geven hun mededeelingen ten beste met den grootsten eenvoud en deze groote zwijgers hebben geen geheimen. Gewichtige houdingen passen niet bij hun kracht en de zwaarste aangelegenheden behandelen zij op den rustigen toon van lieden, die bij alle onverdroten werkzaamheid gelooven in den God, die over de musschen op de daken waakt.

Voor de jongeren zijn deze veteranen van het Roomsche Rome echte vaders. Zij hebben voor hen meer over dan men bij het eerste ontvangen beseffen kan. Met vriendelijke zorg volgen, bemoedigen, steunen zij den jongen man. Zonder er een woord van te reppen leeren zij hem metterdaad eenvoudig groot te zijn, niets meer.

Onder hen, die aldus in Joachim Pecci belang stelden, steekt één boven allen uit. Niet de kardinaal Sala, de onovertroffen ijveraar in de zorg voor zieken en armen; niet de kardinaal Odescalchi, die hem de heilige priesterwijding zou toedienen, die het purper zou afleggen om als eenvoudig Jesuit te sterven. Het was de grijze kardinaal Bartholomaeus Pacca, die den jongen geleerde zijn vriendschap schonk. Nu Gonsalvi ten grave daalde, was hij de laatste der twee ongeëvenaarde helden, die Pius VII in zijn reuzenstrijd tegen Napoleon ter zijde stonden. Hij had de gevangenis van Fenestrella en Fontainebleau gedeeld; hij was als de prins der zwarte kardinalen;

in de donkerste dagen had hij aan Pius VII het licht, het éenige licht getoond. Een man van karakter; uit één stuk niet gehouwen, maar gegroeid; onwrikbaar en onwankelbaar, maar tevens vol geest, vol vernuft, vol levenslust. Geen vriend van de nieuwe beginselen, maar even weinig een vriend van de oude vormen, wier voosheid hij te Ems en te Keulen had kunnen waarnemen en beschrijven.

Het was voor den jongen man een zeldzaam voorrecht zulk een veteraan te mogen ontmoeten en men stelt zich voor hoe de steeds jeugdige grijsaard met warme, niets overdrijvende, maar altijd weldoende belangstelling den geest, die naar de klassieke uitdrukking het voorspel van hooger dingen leverde, gadesloeg.

Wat mede tot de voorrechten dezer Romeinsche levensschool behoort, de omgang, het verkeer met tijdgenooten van allerlei stand, heeft mede aan Joachim Pecci niet ontbroken. Vreemdelingen van meer dan gewonen aanleg ontmoette hij bij de verschillende lessen, die hij volgde; onder zijn landgenooten vond hij Sixtus Riario Sforza, met wien een levenslange vriendschap hem zou verbinden, die met hem plaats nam in het College der Kardinalen en die als de Schutsengel van Napels sterven zou.

Zoo gingen de jaren vredig en kalm, de studietijd te Rome, de vacantie te Carpineto, voorbij. Den geboortegrond vergeet hij niet, een kleine kerk bewaart het eerste opschrift in den fieren lapidair stijl door hem vervaardigd. De gebeurtenissen stoorden hem niet in zijn vaste ontwikkeling, al troffen zij somtijds zijn hart. Leo XII daalde ten grave, Pius VIII volgde hem, Gregorius XVI besteeg den stoel van Petrus. De cholera teisterde Rome, alle menschelijke ellende werd openbaar. Joachim Pecci had zijn levenstaak gekozen, hij werd priester. De twee wezenlijke gaven, de onmisbare talenten had hij ontvangen: heiligheid en wetenschap. Hij had daarmede gewoekerd naar zijn beste kracht. Toen hij op zeven-en-twintig-

jarigen leeftijd niet tot de zielzorg, maar tot den openbaren dienst der Kerk werd geroepen was hij een ten volle ontwikkeld man. In de school der klassieken met kloeke gedachten gevoed, door de beoefening van wijsbegeerte en godgeleerdheid met het edelst streven van den menschelijken geest gemeenzaam en met de heerlijkheid van Gods openbaring vertrouwd geworden, door de studie van het recht tot de beste en eerlijkste kennis van menschheid en leven geleid, kon hij van het hoofd tot de voeten gewapend den allen wachtenden strijd tot welken de mensch als bij zijn geboorte reeds wordt uitgedaagd beginnen. Door zijn tijdgenooten bemind en geeerbiedigd, door zijn meesters zelven gevierd, ontbrak hem geen der omstandigheden, rozig gouden wolkjens om de opgaande zon, die een schoonen dag beloven. Met klare, heldere oogen zag hij de wereld in, een rijken, welgeordenden, vluggen en scherpen geest parende aan een ontvankelijk, warm en machtig gemoed; de vroomheid zijner moeder met haar kinderlijke oprechtheid en haar heldhaftig vertrouwen was hem in merg en been gedrongen en sloeg en klopte in al zijn aderen; in hoofsche vormen borg hij een hoog karakter vol waarheid en waardigheid. Dit alles had nu de tijd, onder Gods stormen en Gods zon, met zijn goudglans te bronzen om het jonge beeld te maken *aere perennius.*

De pauselijke provincie Beneventum, die door de genade van Napoleon aan Talleyrand met een prinselijken titel was verheergewaad, werd de schouwplaats der eerste openbare werkzaamheid van Joachim Pecci. Het was geen gemakkelijke taak in dit gewest als apostolisch delegaat op te treden. De Napoleontische overheersching, de omwentelingen en beroeringen daarmede samenhangend of daaruit voortgesproten, leefden nog in allerlei treurige verschijnselen na. De min of meer bandeloos gevoerde strijd voor de eigen onafhankelijkheid had den lust tot het rooversbedrijf doen ontwaken.

De vrijheidshelden werden stroopers, smokkelaars en bandieten. Het volk zuchtte onder allerlei last, zware inkomende rechten en drukkende accijnsen waren onder het fransche bestuur ingevoerd, onder het pauselijk bestuur niet allen verdwenen. Het was ook geen voordeel door het Koninkrijk Napels te zijn ingesloten. Alles wat tegen de daar herschapen orde, op wat grond of wijze ook, in verzet kwam week naar Beneventum. Niet weinigen dus en zeker de meesten lieden van zeer zonderling allooi. Door de Napelsche regeering werd de strijd tegen de Revolutie opgevat als een strijd tegen alles wat haar mishaagde en gevoerd met al de willekeur waartoe een onbegrensde politiemacht voeren kan. Bij die regeering stond het vast dat ieder welgezinde aan haar zijde moest staan niet alleen, maar ook haar leiding moest volgen en dat op de eerste plaats de Paus daartoe gehouden was.

De jeugdige delegaat begon zijn werkzaamheid onder schijnbaar ongunstige omstandigheden. Een zware koorts wierp hem neder, bracht hem aan den rand des grafs. Toen hij echter vrij spoedig van het ziekbed weder opstond en den eersten steen legde voor de nieuwe kerk van de Madonna della Grazia won hij juist door dit ongeval de liefde van het volk. Het voelde zich getrokken tot den jongen man met zijn slanke, bijna uitgemergelde gestalte, met het bleeke gelaat en de gitzwarte oogen zoo onverbiddelijk klaar en toch zoo vroom. Hij toonde zich spoedig de liefde, hem zoo warm geboden, waardig. Met vaste hand greep hij de rooverbenden aan en roeide ze uit. Hij ontzag geen schuldigen en was even gestreng voor de edelen, die de diensten der roovers kochten als voor de roovers zelven. Onverbiddelijk hield hij vast aan het ééne recht voor allen. Ook aan de Napolitaansche vluchtelingen leerde hij de noodzakelijke en rechtvaardige wet, die verbiedt van het schuiloord een wijkplaats voor samenzweringen en complotten te maken. De drukkende belastingen werden

opgeheven en nieuwe verkeerswegen aangelegd en geopend. De bestuurstaak werd onder Joachim Pecci in den gezonden zin zorg voor de volkswelvaart en de volksontwikkeling.

In die dagen trachtte de Napelsche regeering met den Paus tot een soort van ruil te komen, die Beneventum bij Napels inlijven en aan den Romeinschen staat een vergoeding in den vorm eener grensafronding geven zoû. De delegaat meende het voorstel te moeten ontraden. Met name in kerkelijke zaken had hij van de patriarchale bemoeizucht der Napelsche staatslieden genoeg gezien.

In 1841 werd hij van Beneventum naar Perugia overgeplaatst. Het was een post van vertrouwen, die hem hier werd aangewezen. In Umbrië even als in de omliggende provinciën gistte de omwenteling na. Al heerschte hier geen regeeringsloosheid, van orde was geen spraak. Er was wanorde in geesten en harten; geheime genootschappen dreven op allerlei wijze hun spel en overal ontdekte men de verschijnselen eener beweging, die onder allerlei leuzen feitelijk tegen het Christendom was gericht.

De delegaat ving ook hier zijn bestuur aan met het invoeren van allerlei verbeteringen op stoffelijk gebied. Hij zorgde voor nieuwe verkeerswegen en liet geen middel tot verhooging der volkswelvaart ongebruikt. Een spaarbank werd door hem opgericht. Hervormingen in stedelijke en gemeentelijke besturen werden doorgevoerd. De rechtsbedeeling werd verbeterd. Aan het dralen en halen bij rechtsgedingen kwam een einde. De openbare orde en rust werden bevestigd. Men verhaalt dat op een zeker tijdstip in geen gevangenis te Perugia een gevangene gevonden werd. Zoo sloot de orde de tuchthuizen, die de revolutie ontsluit.

Vooral aan het onderwijs wijdde Pecci groote zorg. Scholen waar gezond godsdienstig onderricht werd gegeven, waar onderwijs en opvoeding hand aan hand gingen, werden door

hem op alle mogelijke wijze begunstigd. Voor de behoeften en nooden van alle standen der maatschappij had hij een open oog.

Op zijn reis door de provinciën bezocht Gregorius XVI ook Perugia. Hij stond verbaasd over de ontvangst, die zijn jonge delegaat hem had bereid. Het bleek dat onder diens bestier het oude woord weder waarheid bevatte, hoe het onder den kromstaf goed leven is. Het bleek ook spoedig, dat de Paus de kracht van Pecci wist te waardeeren; in 1843 benoemde hij hem tot nuntius aan het hof te Brussel. Na uit de handen van kardinaal Lambruschini de bisschopswijding te hebben ontvangen, vertrok de nieuwe nuntius naar de plaats zijner bestemming.

De post, dien hij ging bekleeden, mocht al niet belangrijk schijnen, belangrijks en belangwekkends bood hij genoeg. De nog jonge pauselijke gezant was in de gelegenheid de wording van een nieuw rijk gade te slaan. Een rijk, dat uit een omwenteling, die aan zedelijk-godsdienstige bewegingen haar grootste kracht dankte, was geboren en dat die omwenteling nog altijd in zijn inwendig leven voelde nawoelen en worstelen, daar de nationale eenheid tegelijk met een verdeeling in twee onverzoenlijke partijen geboren was. Een rijk, dat als rechtsvorm van zijn bestaan zich een grondwet had gegeven, die alle macht deed uitgaan van het volk, die door een stelsel van kiesrecht aan de behoudende elementen de overmacht in de volksvertegenwoording wilde verzekeren en die aan het hoofd dezer aldus ingerichte volksvertegenwoordiging een koning had geplaatst. De koning, Leopold I uit het huis van Saksen-Coburg, die ook naar den jong gevestigden troon van Griekenland had gedongen, was zeker in de rij der belangrijke en belangwekkende verschijningen in zijn rijk, zonder vrees zelfs voor mededinging, de eerste. Weduwnaar van een Engelsche kroonprinses, door zijn tweede huwelijk

schoonzoon van Louis-Philippe, door aanhuwelijking de oom der Koningin van Groot-Brittanje, Duitscher en Protestant regeerende over een katholiek volk, was hij als geschapen om de koning te zijn in een rijk dat van de het omringende peters en meters de onzijdigheid als wiegegift ontvangen had. Onzijdigheid was dan ook zijn groote kracht; hij was de gunsteling van Talleyrand en de vriend van Metternich. Hij sprak nooit van beginselen, maar behandelde alle zaken met een ernstige waardigheid, een meesterlijke voorzichtigheid, een kalmen, door niets bewogen geest. Hij koos nooit partij, maar hield met een ongeëvenaard meesterschap steeds de de eene partij door de andere in bedwang en liet steeds de partij, die hem verder wilde drijven dan hij wilde, over haar eigen drijven struikelen. Men heeft hem in zijn ouderdom met den naam van Salomo versierd en zeker heeft hij den Prediker dikwijls het: IJdelheid der ijdelheden nagesproken. Maar hij zou er hebben bijgevoegd: behalve geduld en tijd. De tijd was voor hem de groote macht, het éénige beginsel in dit ondermaansche. En geduld was de zedelijke uitdrukking voor tijd. Toen hij de Belgische Constitutie gelezen had bekende hij aan Stockmar, dat hij geen kans zag naar dit zonderling stel voorschriften koning te zijn. „Beproef het", zei Stockmar. Leopold I heeft de proef genomen en, al heeft hij het koningschap in België niet gevestigd, hij is koning geweest. Menschelijke instellingen gehoorzamen altijd aan den mensch.

Toen de nuntius Pecci te Brussel verscheen had de Belgische staat zijn vaste plaats in de Europesche statenrij ingenomen. De betrekkingen met Nederland waren eindelijk geregeld, de handelstractaten met de naburen, zoo Pruisen als Frankrijk, gesloten. In de binnenlandsche staatkunde werd alles beproefd om den strijd der partijen te voorkomen, zoo mogelijk op te heffen. In de katholieke meerderheid vond men mannen als Nothomb en Dechamps, de ministers van dien dag, die de

oplossing van het onoplosbare vraagstuk zochten in gematigdheid en voorzichtigheid. Geen gematigdheid, geen voorzichtigheid ter wereld kon den strijd der beginselen, den strijd der geesten doen ophouden. In de vrije staten onzer negentiende eeuw zijn bij dien strijd dan ook slechts twee dingen mogelijk, twee dingen, die één onafscheidelijk geheel vormen: eerlijke vrijheid en strenge rechtvaardigheid. De staat beschermt ieders vrijheid en geeft aan ieder hetzelfde recht. Noch door de wet, noch door de daad wordt eenige richting bevoordeeld. Alleen op die voorwaarden kan de strijd der beginselen de staatkundige eenheid van het volk niet schaden.

In België was men tot die waarneming nog niet gekomen. Men wilde de vrijheid van onderwijs, maar tevens het onderwijs van staatswege voor allen toegankelijk en allerlei onvereenigbare dingen meer. Men verflauwde den ijver en de kracht der katholieken door de gematigdheid, die niets anders was dan een halfheid ter goeder trouw; men verbitterde de liberalen en men versterkte hen, daar hun eischen op dat oogenblik met de letter en den geest der grondwet niet in strijd waren. Voor den gaanden en komenden dag behoefde er evenwel nog geen groote beduchtheid voor storing van den burgervrede te bestaan. Of Nothomb al aftrad, Van de Weyer kon geen kabinet vormen zonder Dechamps en Malou daarin op te nemen.

Door al deze netelige omstandigheden, niet minder netelig omdat zij zich juist niet op luidruchtige wijze openbaarden, bewoog zich de nuntius met waardige kalmte. Hij sloeg met aandacht alles gade en nam de uiteenloopende verschijnselen met geoefende oogen in hun verband van oorzaken en gevolgen waar. Zijn openbare belangstelling wijdde hij aan het katholieke onderwijs, aan de universiteit van Leuven, aan iedere school van hoe geringe klasse ook. Tot schitterende openbare daden vond hij en zocht hij geen gelegenheid. Toch weet men te verhalen, hoe hij menig verschil van meening, dat in laaie twistvlammen tusschen de katholieken dreigde

uit te slaan, door een beroep op rechtmatige vrijheid en alles beheerschende liefde heeft weten te temperen.

In de Brusselsche wereld veroverde mgr. Pecci zich een niet spoedig vergeten vermaardheid. Hij liet een indruk achter van hooge beschaving, degelijke wetenschap en echte vroomheid. Hij werd gewaardeerd en geëerd zoowel door den Nederlandschen Minister van Staat Rochussen en den Pruisischen gezant Von Arnim, als door de voorname katholieke leeken en bisschoppen. In buitengewone mate won hij de toegenegenheid van Leopold I. Deze groote kenner van menschen en dingen had in dezen nuntius de kern, het karakter gevoeld, de groote eigenschappen duidelijk en klaar gezien. Deze kloeke breedheid met zoo wijze voorzichtigheid gepaard, deze besliste overtuiging met zoo groote kalmte bij iedere tegenspraak, hadden hem getroffen. Ook de kleinere hoedanigheden, de hoffelijkheid, die de gemeenzaamheid zonder haar te bevriezen, toch nooit boven de matige graden deed stijgen; de fijne toon, die onder menschen altijd aan het hooge in den mensch herinnerde, hadden den Koning, die naar de getuigenis van Metternich met niet weinig geest den hoftoon wist te handhaven, bekoord. Toen Joachim Pecci op het einde van 1845 door Gregorius XVI tot den bisschopsstoel van Perugia werd geroepen, vroeg de Koning, die hem met eerbewijzen overlaadde, voor hem het kardinaalspurper.

Op zijn terugreis bezocht de aftredende nuntius Londen en Parijs. Van zijn verblijf in de hoofdstad van Groot-Brittanje maakte hij gebruik om de den Italiaan tamelijk vreemde Angelsaksische en Celtische wereld te leeren kennen. Te Parijs vond hij zijn voorganger te Brussel, mgr. Fornari, terug, en had gelegenheid te over om allerlei maatschappelijke en staatkundige verschijnselen waar te nemen. Toen hij op 22 Mei 1846 te Rome aankwam, vond hij Gregorius XVI op het doodsbed. Op 16 Juli van hetzelfde jaar beklom Pius IX den pauselijken troon. Op 26 Juli, St. Annaasdag, deed de Aarts-

bisschop Pecci zijn intocht in Perugia, na eerst het graf van Sint Franciscus te Assisi te hebben bezocht.

Perugia was in 1846 evenzeer als vijf jaren vroeger een post van vertrouwen. In hoogere mate zelfs. Gold het in 1841 gezag en recht, orde en wet te handhaven, thans was de taak een aangenamer in schijn, een moeilijker in wezen. Het gold nu de nog altijd onstuimige geesten te leiden, te leeren gaan in vrijheid. Immers Pius IX had niet geaarzeld de beloften te kwijten, die zijn voorgangers hadden gegeven, maar niet ingelost. Wat de nood der tijden hun onmogelijk had gemaakt zou hij volbrengen; hij zou niet aarzelen te treden op den nieuwen weg, aan natuurlijke en rechtmatige strevingen voldoening te schenken, oude vormen als oude en versleten vormen te bejegenen, hij zou zelfs in den Kerkelijken Staat aan het volk, het leekenvolk, zijn invloed op den gang van 't staatsbestuur door staatsrechtelijke instellingen verzekeren. Hervormen wilde hij en hervormen op grootsche wijze. Van een breken met het verleden waar het beginselen betrof kon geen sprake zijn, maar al wat aan den Pauselijken Stoel was bedreven, al wat door de Pausen was geleden, vergeten, behoudens waar het waarschuwingen behelsde, vergeven waar het de schuldvordering betrof, dat vermocht hij en dat vermocht hij in heldhaftige mate. Nooit ter wereld heeft een Souverein met zóó majestueuse breedheid de armen geopend voor ieder, die wilde terugkeeren tot het oude huis. Nooit is de drager van eenige gevestigde macht er op bedacht geweest, met zoo machtige edelmoedigheid te toonen hoe alles wat er rechtmatigs was in de eischen, wenschen, droomen der terugkeerenden, op verwerkelijking rekenen kon.

En nooit is iemand op zoo smadelijke en laaghartige wijze bedrogen. Niet alleen de scharen, maar de grootste en edelste geesten hadden Pius IX bij zijn optreden toegejuicht. De oude Görres zag aan den sterrenhemel geen raadselen meer, maar blijde teekenen; O'Connell stierf met den glimlach der

hope, eeuwig groenend als Ierlands klaverbladen, om de machtige lippen; Balmes liet van de hoogte der Thomistische bespiegeling den juichtoon van den adelaar hooren en Parisis, de groote bisschop van Langres, had in dezen Paus den man begroet, die de democratie zegende, reinigde, heiligde en de oplossing bracht aan den grooten strijd onzer eeuw in: l'Union des droits de l'église et des libertés publiques.

Het is geworden zooals de oude Görres later met bijna stervende hand neêrschreef: de oude, booze geest is machtig gebleven over hen, die de amnestie hadden ontvangen en aangenomen. Zij juichten om den Paus, die het goed recht der vrijheid erkende, maar zij wilden hem maken tot den dienaar hunner vrijheid, tot den volgzamen bondgenoot van Sardinië, tot het werktuig van hunne plannen, ook waar zij gingen tegen hem. Hij, hij was nog in den vollen, machtigen arbeid, dien hij op zich nam en zij, zij haastten zich met de bekende haastigheid der verraders, zij boorden Pellegrino Rossi den dolk in de slagader, zij schoten Palma neder, zij joegen den straks aangebeden Paus uit zijn stad.

Grooter zonde is door de Revolutie nooit tegen de vrijheid gepleegd.

Het kon niet anders of Pius IX moest bij den terugkeer uit Gaëta als een ander man optreden, een andere richting volgen. Als gewoon Souverein kon hij niet gedoogen, dat het rechtmatig gezag zonder recht of rede werd getrotseerd of uitgetard; als Koning van den Kerkelijken Staat mocht hij niet dulden, dat het erfdeel van Petrus aan zijn houder door Gods genade werd ontnomen, als Paus moest hij in den strijd om de wereldsche belangen de rol van bondgenoot weigeren. Zijn souvereiniteit, waarborg eener onafhankelijkheid van hooger orde, moest zelfstandig blijven en in geen strijd zich mengen dan ter zelfverdediging. Met deze overwegingen alleen was reeds de keuze beslist; meerdere redenen drongen en dwongen. Het was toch gebleken dat de ontwikkeling der volks- en

staatsinstellingen nog niet door het volk zelf kon worden bezorgd; gebleken dat dit volk den weg van vrijheid en recht nog niet van de paden der revolutie kon onderscheiden, integendeel, zich het liefst tot die paden leiden en lokken liet. Gezag, hoog gehouden gezag bleef noodig en het juiste midden tusschen het handhaven van zulk een gezag en het oefenen in de vrijheid te vinden en te houden schijnt ook den besten onder de menschen niet dikwijls gegeven te zijn.

Nog meer. De souverein van den pauselijken staat, de Paus der wereldkerk was zijn volk te gemoet getreden met een vrijgevigheid en edelmoedigheid zonder wedergade in de geschiedenis. Vrijwillig had hij de vrijheid gegeven. Het was een daad die in alle kringen beweging moest brengen, die een omwenteling in en tot vrede in het leven moest roepen, zoo op staatkundig als op maatschappelijk gebied. Een recht op dankbaarheid is in het wetboek der volkeren niet geschreven, maar met het recht op recht staat of valt de historie. Zelfs het gewone recht werd Pius IX geweigerd. De vrijheid, die hij in zijn staten had verleend, werd gebezigd om hem zijn staat te ontnemen. Die Staat was voor hem een van Godswege hem toevertrouwd pand, geen erfenis van roemruchte vaderen, maar het erfgoed van den Prins der Apostelen, den Stedehouder van Christus op aarde. Die Staat werd hem ontnomen onder allerlei leugen en allerlei rumoer van voorwendselen en betuigingen en verzekeringen en beginselen. Maar de kracht die alles bezielde, alles dreef, alles gaande hield, was de oude kracht der Revolutie, de kracht van het anti-Christendom, dat tot den laatsten steen waarop het hoofd van den Christus zou kunnen rusten van de aarde wilde zien weggevaagd. Daar was geen twijfel geoorloofd, het zou laag en laf geweest zijn te twijfelen aan den toeleg van hen, die hun Evangelie hoorden van de lippen van Mazzini en den zegen ontvingen door fra Pantaleone, den vertegenwoordiger der vrijbuitende priesterschap.

Het lag niet in het karakter van Pius IX bondshulp of broedersteun te zoeken bij Habsburgers of Hohenzollern, Bonapartes of Bourbons. De aanleg van den man was van nature reeds te breed en te grootsch, en daarbij was hij van het hoofd tot de voeten Paus, dienaar der dienaren, juist als zoodanig van allen onafhankelijk en vrij. Maar hij had bij al die hoogheid van denken en leven toch te leven in deze wereld. De volksbeweging was tegen hem gegaan en nu was hij gedwongen zich te houden aan de zijde der vorsten, die eerst hem wantrouwend aanstaarden en nu uit eigenbelang en in vreeze zich schaarden achter hem. Voor den Paus begon na den terugkeer uit Gaëta een sombere, zware tijd. Ter handhaving van zijn waarachtig en rechtmatig gezag, van een souvereiniteit, die hij niet kon en niet mocht opgeven, moest hij den strijd tegen de Revolutie voeren in zijn eigen staat en daarbuiten, geheel de wereld over, op ieder gebied. Want het ging niet alleen om zijn gezag als souverein, het ging om zijn bestaan als stedehouder van Christus. Bondgenooten had hij niet. De vorsten, die hem hun steun verleenden, Napoleon, die zelfs de wapenen voor hem opnam, waren in den grond der zaak de dienaren der Revolutie, altijd geneigd om haar, waar zij slaagde, toe te juichen en te voet te vallen. Er was verheven moed en geestkracht noodig om bij dit alles niet ten onder te gaan. Want alles mislukte, telkens werd de toestand dreigender en hopeloozer. De grootsche behendigheid van Antonelli schoot te kort en de vlammende geestdrift, die de stem van Pius IX in de wereld wekte, bleef machteloos. Kruis volgde op kruis en het laatste was altijd het zwaarste. Het zwaarste van alles was de schijn als zetelde te Rome een bondgenoot en een gedwee dienaar van de vorsten tegen de volken, een zware last voor den Paus die niets zoozeer lief had als de vrijheid en het volk.

Het blijft de onsterfelijke eer van Joachim Pecci, dat hij als Bisschop van Perugia de lijn door Pius IX in 1846 aange-

geven, onverstoord en onverwrikt, steeds rustig en steeds krachtdadig heeft gevolgd. Aan zijn scherpen blik had het niet kunnen ontgaan dat de beweging onzer eeuw niet alleen de uitkomst is van eenige toevallige gewelddadigheden, maar in den diepsten grond der zaak het gevolg van eenige tot de menschelijke historie behoorende wetten van vervorming en ontwikkeling. Hij was te goed wijsgeer en te groot godgeleerde om niet vast te staan in de overtuiging dat het kwaad, hoe machtig ook, toch altijd het toevallige is en het bijkomende, dat het revolutionaire karakter onzer dagen niet tot het wezen van de in onzen tijd zich openbarende streving naar breeder zelfregeering en wijder volksinvloed behoort. Hij voorzag dat de vrijheid, al mocht zij dan, helaas, niet altijd op ordelijke wijze tot stand komen, toch de toestanden zou gaan beheerschen, dat in het goed gebruik der vrijheid het machtigste wapen tegen het misbruik der vrijheid liggen zou.

Door deze waarneming en opvatting werd de richting van zijn bestuur, de gang zijner daden, de wijze van zijn optreden bepaald. Hij moest het kwade bestrijden, het uitroeien als een woekerplant, die in haar omslingering den eik doodde, hij moest het volk opleiden tot het leven in de vrijheid.

Het was geen gemakkelijke taak.

Meer dan eenig ander volk had Italië van de stormen der revolutie geleden. De verlichting der achttiende eeuw had de beste en edelste hoofden met haar zonderling schijnsel vervuld; de steek van deze zonderlinge zon had bij niet weinigen den dood van alle gezond geestesleven ten gevolge. Een grootmoedig denker als Beccaria werd toch overrompeld door de waanwijze machtspreuken van Rousseau; een geleerde als Tamburini meende den vooruitgang te dienen door de vorsten te hulp te roepen tegen het pauselijk gezag, het eenig gezag, dat in Italië het despotisme bestreed. De ziekelijkste gevoeligheid en de grofzinnelijkste stofvereering deden ook in het land van Dante en Petrarca haar intocht; de

vrije wijsbegeerte en de hoogmoedige eigenwaan der hofkringen gingen hand in hand. De kerkvervolging in den vorm van knibbelarijen, plagen en sarren, van bestuursmaatregelen en souvereinelijk onbeschaamde aanmatigingen van souvereinen waren aan de orde van den dag. Ministers als Tillot in Piemont, Tanucci in Napels, Rucellaij en Neri in Toskane wedijverden in het navolgen, en minder, van Pombal, Aranda en Choiseul. Een groot en heilig man als St. Alfonsus de Liguori mocht zijn stem verheffen, aan het hoofd van het concilie van Pistoja verschopte Scipione Ricci den Paus en hielp de algemeene kerk maken tot de dienstbare leenplichtige en de gehoorzame landzate van iederen gewestelijken souverein.

Over dit alles brak de revolutie los. Aan geen ander land heeft zij zooveel schoone vrijheid beloofd, aan geen ander land zooveel grijnzende ellende gebracht. De vreemdeling zou worden verjaagd, de vreemdeling kwam. Het woord van den éénen boozen geest, die terugkeert en zeven andere geesten met zich brengt, erger dan hij, werd bewaarheid. Het kan toch geen winst heeten, dat men de Bourbons, de Habsburgers en die van Savoije zag heengaan om plaats te maken voor Murat, voor Beauharnais, voor Elisa Bacciocchi of Pauline Borghese.

De revolutie kwam, de revolutie verdween. Schijnbaar werd alles weder het oude, met dit onderscheid dat ook Venetië den roof aan zijn vrijheid door de revolutie gepleegd, door de restauratie zag bevestigen. Onder den schijn der restauratie bleef de booze geest leven in iederen kring. Terwijl in andere landen na den geweldigen heirtocht der geeselen Gods een herleving scheen plaats te grijpen en een machtige beweging naar hooger en beter zich openbaarde, bleef Italië rumoerig, koortsachtig bewogen, onrustig, tot geen rust bekwaam, tot arbeid nog onbekwamer.

In de hoogere, min of meer geletterde kringen bleef over het geheel genomen de wijsheid der achttiende eeuw de

heerschende. Silvio Pellico, Manzoni, Rosmini en anderen oefenden geen invloed in breeder kring. Zij, die naar den eisch van ware beginselen wilden hervormen verspilden hun kracht in éénzijdige pogingen of verloren haar door een ongeduld, dat hen spoedig den juisten weg en de rechtmatige orde deed vergeten. Op de meesten van hen was toepasselijk het woord, dat, volgens Artaud de Montor, Leo XII over de Lamennais zou hebben gesproken: „c'est un de ces amants de la perfection qui, si on les laissait faire, bouleverseraient le monde." Dit pleit noch voor de volmaaktheid, noch voor de liefde.

Het slechts van alles stond het geschapen met het eigenlijke volk.

In menig opzicht had het Italiaansche volk van de eerste beroeringen der revolutie weinig bespeurd. Hoe het in de kringen van den kleineren adel en de burgerij ook gistte en woelde, het volk gevoelde van en, in zoover het iets gevoelde, ook voor dat alles zeer weinig. Het behield de wijsgeerige kalmte, de lust tot rustigen twijfel, de praktische berusting, die nu en dan door een ziedend, kokend, schuimend opbruisen afgewisseld de vaste toestand is van deze halve naneven des Predikers. Het was voor de Italianen van den vierden stand en wat daar nog beneden mocht leven, van zeer weinig belang of de staatkundige en maatschappelijke toestanden werden gewijzigd. De regeerders mochten al dikwijls den naam van tyrannen verdienen, zij waren even dikwijls vroolijke, luchthartige en milde heeren, die ook de menigte van hun feesten deden genieten, al was het dan — maar dit zegt bij zuidelijke volken niet weinig — ook door de oogen alleen. Die overheden waren dikwijls eer te landsvaderlijk dan iets anders. Het was ook moeielijk aan dit sobere volk, dat met zijn zon, zijn brood en zijn landwijn tevreden is, het evangelie der ontevredenheid te prediken. Het Evangelie, dat van Kerstmis en Paschen, van het kindje Jesus en Onze

Lieve Vrouw, van den gekruisten en den ten hemel varenden Zaligmaker gewaagt, was ook te diep in het hart en den geest van het volk gedrongen en is er te vast mede saamgegroeid. Met hoeveel bloemen, soms wilde bloemen, de volksfantasie het kruis ook omgaf, het kruis stond vast en zichtbaar en beheerschte geheel Italië.

Het was echter anders geworden. Een Scirocco vaart niet over deze hoofden zonder ze een weinig op hol te brengen en het gewone spel der zenuwen te prikkelen en op te drijven. De Scirocco der Revolutie was geweldig en hield lang aan. Hij ontwortelde of verstrooide gezonde boomen en bloemen en zijn zwarte adem bevruchtte den omgewoelden grond met allerlei woekerkruid en plant. De geregelde gang van het leven hield onder dat alles op. Arbeid en orde zijn de eerste slachtoffers van den verraderlijken Zuid-Ooster storm; luiheid, lafheid, loomheid, booze gedachten en booze begeerten brengt hij mede.

Toen de storm voorbij was werd de hemel nog niet helder, de lucht niet zuiver. Om tot de gewone taal terug te keeren: overal, maar met name in Italië heeft de Restauratie vergeten dat niet herstel van het oude maar herschepping en vernieuwing naar den eisch der eeuwige beginselen het wachtwoord moest zijn. Met name werd dit vergeten met betrekking tot het volk. Het strakker aantrekken der teugels, het strenger vasthalen der tuigen was de groote taak, die de nieuw tronende regenten zich opgelegd achtten. Bij die taak hadden zij op de eerste plaats met den derden stand te doen en met dezen alleen hielden zij dan ook rekening. Het volk was geen teller, die de uitkomst noemenswaardig kon wijzigen.

De vrienden der Revolutie wisten beter. Zij lieten de regeeringen wel hier en daar iets van hun bestaan bespeuren, zij gunden haar geen rustige rust, maar hun groote krachtsinspanning richtten zij onvermoeid en onverdroten op het volk. Zij wisten het tot nieuwsgierigheid en tot geestdrift te

prikkelen, zij maakten misbruik van zijn goedlachsche spotzucht, zijn behagen in vernuftige en geestige jokkernij; zij vestigden de aandacht op niet altijd even onberispelijke vormen bij wereldlijke of geestelijke overheid; zij wekten den *buffone*, den *scettico* en den *matto* op, die, elk in verschillenden graad, in iederen Italiaan steken, en met de doldriftigheid, de onverschilligheid en de grappenmakerij tot bondgenooten voltooiden zij langzaam hun werk en schiepen het Christenvolk tot een volk in den dienst der Revolutie om.

Het mag niet worden ontkend, dat de geestelijkheid dit alles heeft laten geschieden zonder het te zien. Ook zij heeft zich in de eerste plaats bezig gehouden met het behouden van wat behouden bleef, met het herstellen van wat hersteld kon worden. Maar heeft zij bij dat alles niet te weinig gelet op de breede scharen, heeft zij niet op de eerste plaats gesteld de belangen van eigen staat en stand? Het is zeker dat in een groot deel van het Italiaansche volk de bezieling van het oud en krachtig geloof is verflauwd en bijna onbekwaam werd om de vormen levendig te houden. Het staat vast dat een Godsoordeel als over Italië niet komen kan over een land, waar de priesterschap niet gezondigd heeft.

In zijn bisdom Perugia vond Joachim Pecci alles wat hier in breede trekken is aangegeven in sprekende feiten terug. Geestelijke armoede en dagelijksch gebrek aan brood; onverschilligheid en lusteloosheid; zucht naar veranderingen en voorliefde tot oude loomheid, gisting van nieuwe denkbeelden en gebrek aan frissche kracht; geen welvaart, geen rust, geen vrede, geen zekerheid; een schijnbaar geregelde toestand, die de meeste regelmatigheid toonde in het voortglijden langs het hellende vlak.

Met krachtige hand en zonder eén oogenblik te dralen begon de Aartsbisschop zijn arbeid. Wat hij als delegaat in 1841 had aangevangen zette hij nu zonder ophouden voort. Zijn

volle aandacht schonk hij aan het onderwijs van het volk in al zijn klassen en standen en aan de opleiding zijner geestelijkheid. Hij stichtte scholen van allerlei soort, hij riep uit België geestelijke broeders en zusters om deze te regelen en te bestieren. Voor weezen en verwaarloosde kinderen zorgde hij met vaderlijke zorg. Ook voor de dingen dezer aarde had hij een open blik. De *monti frumentarj* door hem opgericht om te dienen tot bewaarplaatsen voor in pand gegeven overtollig graan, bewezen bij den hongersnood van 1854 uitnemende diensten.

Het Seminarie van Perugia werd onder zijn opperleiding het toonbeeld eener school van deugd en wetenschap. Alles wat hij vermocht om het zijn taak, een gewichtige taak in deze dagen, steeds meer en meer waardig te maken, werd door hem in het werk gesteld. Niet alleen de opleiding zijner geestelijkheid, haar geheele bestaan en werkzaamheid werd door hem hooger opgevoerd. Vaste orde en stipte regelen voerde hij in en vereenigingen zoo tot goede werken als tot studie werden door hem begunstigd. Steeds was hij bezig met aanmoedigen, bezielen, steeds wist hij den ijver hoog te houden. De Ordenspriesters werden door de Piemonteesche regeering verdreven; hij stichtte onder zijn geestelijken de Pia Unione der predikers van Gods woord. De catechismus op de scholen werd bij de invoering van den leerplicht verboden; hij vuurde zijn priesters aan om aan de dus veroorzaakte schade te gemoet te komen door regelmatiger, ijverig en dagelijksch godsdienstonderwijs.

Het valt moeielijk te ontkennen, dat het groote aantal buiten de eigenlijke zielzorg staande en van min of meer schrale stichtingen levende geestelijken niet altijd aan de eer of de belangen der kerk ten goede is gekomen. Het lijdt echter evenmin twijfel of de opheffing dier stichtingen, een van de eerste maatregelen die de regeering van het ééne, door zichzelve tot éénheid gebrachte Italië genomen heeft, voerde velen

in werkelijken zin tot den bedelstaf. Hierin lag een gevaar en een ergernis. De maatregel was een tweesnijdend zwaard; hij dreef en lokte tot afval, want de regeering had nog wel iets ter zijde gelegd voor hen, die den Mammon wilden dienen. Van den anderen kant bleven de getrouwen in armoede verkwijnen en was het dan geen openbare blaam, geen allen zichtbare schande dat de machtige Kerk hare dienaren dus liet verhongeren?

De Aartsbisschop van Perugia heeft door de oprichting der Vereeniging van Sint Joachim tegen de gevolgen der Italiaansche spoliatie gewaakt. Zijn hart en zijn hoofd wezen hem hier den weg. Hij wist dat hier niet alleen een werk van liefdadigheid te verrichten, maar een maatregel van staatkundige en maatschappelijke beteekenis te nemen viel.

Het merkwaardige bij dat alles was dat Joachim Pecci niet alleen maatregelen nam, maar zelve, maar persoonlijk aan al de op deze wijze in het leven geroepen of noodzakelijk geworden werkzaamheid met opoffering van alles deelnam. Van zijn inkomsten behield hij niets. Van zijn paleis stond hij een deel af voor de betere inrichting van zijn seminarie. Van orde en regel was hij het schoone, levendige voorbeeld. Aan alle groote plechtigheden en aan iedere eenvoudige vrome oefening nam hij deel. Onafgebroken werkzaam bleef hij de voorganger van al de zijnen op den weg tot hooge wetenschap. Te Perugia is voor hem dat dagelijksch verkeer begonnen met S. Thomas van Aquinen, dat aan dezen hoogen geest zulk een verheven sereniteit en zulk een kloeke harmonie heeft geschonken. Als derde in die samenspraken trad de balling van Florence op, de Dante Alighieri, dien Pecci il sacro poeta heeft genoemd. En zocht de kerkvoogd verpoozing van arbeid en beslommering, dan schreef hij in de taal van het oude Latium, helder als kristal en lenig als staal, fijn geslepen puntdichten en bekoorlijke elegiën, ook in de rust de waardigheid bewarend, een antieke geest verwant aan de

antieke kunst, die ook voor haar rustende figuren slechts edele en statige lijnen heeft.

Er is iets dat nog hooger en verhevener is dan het geven van een voorbeeld door de daad. Het bestaat in het persoonlijk deelnemen aan, het medewerken in de werkzaamheid, die men heeft opgewekt. De kardinaal Pecci — sints 1854 was hij onder de vreugdebetuigingen zijner onderhoorigen tot die waardigheid verheven — nam deel aan de studiën zijner Seminaristen, deel aan de prediking zijner geestelijken, deel aan allerlei werken van liefdadigheid. Hij wist dat men zelve het eerst doen moet, wat men van anderen verlangt. Terwijl hij aldus het dagelijksch leven medeleefde en overal de grootste Evangelische les: „de meester niet meer dan de leerling, de heer niet meer dan de dienaar" beoefende, bleef hij toch de opperherder. Het bezoeken van de verschillende kerkspelen in zijn diocees, het onderzoeken van alles wat deze betrof, werd door hem met de grootste nauwgezetheid verricht. In schoone herderlijke brieven onderrichtte en vermaande hij zijn volk. Waarschuwingen voor het heden, wenken voor de toekomst werden met ernstige waardigheid en hooge wetenschap gegeven. Aan het waakzaam oog van dezen wachter ontging geen enkele verschijning in deze drokke wereld. In 1857 sprak hij in zijn herderlijken brief over het magnetisme, dat in niet weinig geheime genootschappen als een aantrekkelijk middel werd gebezigd. In 1864 handelde hij over de dwalingen van den dag in betrekking tot godsdienst en christelijk leven. Hij wilde de hem toevertrouwde scharen wapenen tegen alle aanslagen op „den onwaardeerbaarsten schat, de franke belijdenis van het Catholiek geloof." Hij wees de dwalingen aan, die als zoo vele vrijbuiters het land afliepen: „de mensch is vrij in zijn eigen geweten; hij kan den godsdienst omhelzen, die hem behaagt. De natuurlijke godsdienst, door de rede van elk onzer geschonken, is voldoende; wij hebben geen openbaringen en geen geheimen

noodig. Godsdienst is een zuiver inwendige daad; hij moet alleen in het hart bestaan en zich tot ons gemoed bepalen. Het is meer dan genoeg zich te gedragen als een die eerlijk is en door zijn medeburgers wordt geëerd; wat den godsdienst aangaat kan men zijn daden naar zijn geloof richten. De godsdienst behoort niet tot het openbaar leven of de maatschappelijke orde; de belangen van ons geestelijk wezen behooren geheel van die onzer zinnen te worden gescheiden."

Op ieder van deze machtspreuken geeft de herderlijke schrijver het antwoord. Ook de vrijheid van geweten moet een vrijheid zijn uit God; God, die ons de vrijheid gaf, gaf ons ook wetten en plichten en de eerste van die plichten is de onderwerping aan Gods openbaring, die naar Gods heilig wezen één en éénig is. Zoo wordt de geheele reeks, stuk voor stuk, bondig en krachtig aangevat. Ook de uitkomsten voor het leven worden in het volle licht gesteld. De wijsheid van den dag predikt: „onderwijs en opvoeding moeten in harmonie zijn met den tijdgeest en vrij van vooroordeelen." De kardinaal vraagt: „Hebt gij ooit de ware beteekenis doorgrond van deze woorden die zoo dikwijls komen over de lippen van onbedachtzame ouders of van meesters, die door niemand tot het meesterschap geroepen zijn? Niemand ontkent dat alle beschaving in den tijd vooruitgaat en dat over alle stelsels van menschelijk onderricht een nieuw licht wordt geworpen door de ondervinding, een nieuwe kracht wordt verspreid. Waarlijk de vooruitgang, waarvan men gewaagt, zou geen tegenstand ontmoeten, wanneer hij alleen betrekking had op den vorm, indien hij werkelijk een weldaad was, en niet schade en schande bracht aan christelijke beginselen en christelijke plichten.

„Zij die deze stelling verkondigen, gaan echter van andere opvattingen en andere bedoelingen uit. Onderwijs en opvoeding vrij van vooroordeelen: dat zegt in de taal van den dag, hoe beiden moeten zijn ingericht om door elkaar alle huis-

gezinnen te dienen, van welke godsdienstige kleur of schakeering ook, onverschillig op welke altaren zij offeren, onverschillig of hun belijdenis die van Protestanten of van Israëlieten zij. Het geldt hier een onderwijs dat ontdaan is van alle uitwendige handelingen en plichtsvervullingen van het christelijk geloof, een onderwijs dat jongelieden vertrouwd maakt met de „vrijheid van geweten" en de onverschilligheid. Het moet hen gewennen aan het aangaan van dadingen onvereenigbaar met de onveranderlijkheid der katholieke belijdenis en de zedeleer van het Evangelie, telkens als zulke dadingen geeischt worden door wat men maatschappelijke plichten noemt en beschaving en de hoogheid onzer eeuw en dergelijke wereldsche beschouwingen.

„En al sluit nu dit stelsel niet openlijk ieder godsdienstig element buiten zijn kring, wat het aan godsdienst overhoudt is zóo schraal of zóo verwaterd dat het allerminst in staat is de zielen der jeugd te vullen met een volledige kennis, een ware liefde, en den moed tot een kloeke belijdenis van het katholiek geloof."

Aan klaarheid en aan juiste onderscheiding ontbrak het den geest, die zich in deze taal uitsprak, allerminst. Van den zachten maneschijn der zoetelijkste neutraliteit was hier geen sprake. Wat in het voorjaar van 1864 in den herderlijken brief aan de geloovigen van Perugia werd verkondigd zou straks, op den 8sten December van hetzelfde jaar, door de wereld klinken van de hoogte van het Vatikaan. Het mandement „over de dwalingen van den dag" predikt dezelfde beginselen als de Encycliek Quanta cura en verwerpt wat de Syllabus verwerpt.

Reeds in het vorige jaar had de altijd waakzame herder gewaarschuwd en gestreden tegen de bekoorlijkheden der nieuwere wetenschap in de „Vie de Jésus" van Ernest Renan, niet zonder een soort van misleidende bescheidenheid en verleidende weemoedigheid uitgestald. In 1867 hield hij zich

bezig met de vraag, die door de voortdurende, elkander over het hoofd hollende rechtschennissen der Italiaansche regeering aan de orde was en bleef: de rechten der Kerk en haar dwalende bestrijders. Eenvoudig, maar volledig, klaar en degelijk was naar het eigen woord de uiteenzetting van den oorsprong, het wezen, het bestaan, de krachten en de gaven der verheven gemeenschap, die Christus als zijn kerk heeft gesticht, meedogenloos was de ontmaskering van al de waanwijsheid tegen haar uitgeslingerd. Zoo bleef hij altijd waakzaam en werkzaam, in verheven homeliën dezelfde ideeën belichamend, in eenvoudiger, maar niet minder edelen vorm.

Om het hoofd van den Kerkvoogd, die aldus zijn herderlijken plicht trachtte te vervullen, speelden intusschen de gebeurtenissen haar rumoerig en geweldig spel. Reeds in 1846 openbaarde zich de gisting der geesten in wanordelijkheden, die met gewapende hand zouden zijn bedwongen, ware de aartsbisschop niet in persoon opgetreden voor zijn volk. Na de inneming van Rome, in 1849, trokken de geslagen Garibaldianen Umbrie door en brachten de stad in beroering. De Oostenrijksche kolonel Liechtenstein wilde Perugia komen ontzetten en de orde herstellen; Joachim Pecci begreep dat de tusschenkomst van den vreemdeling de zaak der orde zou schaden en behoedde aldus de zijnen voor nieuwe, ernstiger verwikkelingen.

Maar het jaar 1859, met Magenta en Solferino en den vrede van Villafranca en het tractaat van Zurich kwam. Vrede, vrede! Geheel Italië vlamde op. Geweldig sloeg de lang voorbereide brand in volle laaiheid uit. In Perugia kwam het tot een bloedigen opstand. De pauselijke Zwitsers sloegen den aanval af en neder. De kardinaal bleef zijn werk des vredes vervullen. Hij matigde waar te matigen, hij redde waar te redden viel.

In 1860 slaagde het Piemonteesch geweld. Napoleon, de altijd wisselende en altijd onberekenbare, had tot Farini en

Cialdini gezegd: *Bonne chance et faites vite.* Het woord was begrepen. Van alle kanten werd de Pauselijke staat aangevallen, ook Perugia werd belegerd. Onder den kogelregen van het bombardement heette de vrijheid haar intocht te doen. De minister van oorlog Fanti had den kardinaal, die den maatregel wilde tegenhouden, op ruwe wijze afgewezen. Don Baldassare Santi, een onbesproken priester, die beschuldigd werd de wapens tegen de Piemonteezen te hebben gedragen, werd op bevel van de Sonnaz, niettegenstaande de kardinaal een nader onderzoek vroeg, neergeschoten. Zoo begonnen de harde dagen, die de verlossing uit de pauselijke boeien aan Umbrie en Perugia bracht.

De herderlijke brief van 1860 was als een profetiesch protest tegen deze gewelddadigheden. De schrijver behandelde hier het vraagstuk van de wereldlijke souvereiniteit des Pausen. „Het is onwaar", zoo luidde het, „dat de Katholiek de wereldlijke macht van den Paus als een leerstuk van zijn geloof beschouwt, zulk een bewering kan alleen door de onwetendheid of de boosheid van de vijanden der Kerk worden voorgedragen. Waar echter is het en klaarblijkelijk voor ieder denkenden geest dat er een nauw verband bestaat tusschen deze wereldlijke macht en het geestelijk primaat, 't zij we dit laatste beschouwen in zijn eigenaardig wezen of in de noodzakelijke voorwaarden van zijn werkzaamheid."

Het wezen van het Pausdom wordt naar zijn instelling beschreven. De kerk is door de genade Gods de draagster, in de wereld, van de eenige en eeuwige beginselen van waarheid en heiligheid, in haar moet een orgaan, een levend en vast orgaan gevonden worden, dat deze beginselen bewaart, hoog en heilig houdt en met onfeilbare juistheid uitspreekt. Zulk een orgaan is de Paus.

Zulk een orgaan moet in overeenstemming zijn met de kerk; het moet al het hooge, dat de kerk bezit, in zich vereenigen: „De kerk is het koninkrijk van Christus, kan het hoofd van

van dit koninkrijk zonder schennis van ieder redelijk beginsel de onderdaan worden van een zuiver aardsche macht? De kerk heeft tot zending de menschheid te geleiden tot haar bovennatuurlijke bestemming, haar hoogste en laatste doel; de staat is slechts belast met het bezorgen en verzekeren van hetgeen het aardsch bestaan rechtstreeks beoogt: vrede, rust, orde, welvaart. Is het soms een eisch der rede dat het einddoel ondergeschikt zou zijn aan het daarvoor gelegene, dat de uitkomst zou onderworpen zijn aan de middelen, niet omgekeerd? Rede, geloof, 's menschen ondervinding betuigen en bevestigen de waarheid, dat het geluk van dit aardsche bestaan, waarover de machten der aarde gebieden, slechts een middel is tot het verkrijgen van het eeuwig leven. Om het verkrijgen van dit eeuwig leven te verzekeren houdt de Paus, de Hoogepriester, altijd de wacht; door den Christus is hem de taak opgelegd de menschheid te geleiden tot de eeuwige gelukzaligheid... Wat begripsverwarring zou het zijn dezen Hoogepriester der Katholieke Kerk, den Roomschen Paus te maken tot den onderdaan van eenige aardsche macht..."

Bij het afwijzen van de tegenwerping dat de Paus en de Kerk de eerste en glorievolste eeuwen hebben doorleden en doorstreden zonder iets te bezitten, als onderdanen van den Caesar, vindt de kardinaal een koninklijk woord. Na er op gewezen te hebben dat naar de leiding der heilige Voorzienigheid de Kerk aldus het bewijs moest leveren van haar bovenaardsche geboorte, van haar onafhankelijkheid van elke aardsche macht, klinkt het: „Ook in die dagen waren de Pausen niemands onderdaan, zij bezaten de onafhankelijkheid der martelie, een zelfde onafhankelijkheid als die der souvereiniteit."

De Voorzienigheid, die in de eerste eeuwen waakte, heeft in later, meer geregelde tijden tot de wording van den Kerkelijken Staat geleid. De kardinaal Pecci volgt in de beschrijving dezer historie het voetspoor van Joseph de Maistre, een

geest van dezelfde orde als de zijne. Het kon niet anders of de geloovigen moesten willen dat de Vader der geloovigen ook in de orde des tijds de hoogste souvereiniteit bezat. Ware geloovigen konden niet anders. Het is dan ook meer dan blijkbaar, meer dan openbaar, dat alle aanslagen op de wereldlijke souvereiniteit des Pausen niet tegen den Souverein, maar tegen den Stedehouder van Christus zijn gericht. Men wil dat de profeet zal zegenen, wat hij vloeken moet. Bij een strijd tusschen de raison d'état en het geestelijk gezach tracht men den pauselijken staat te overweldigen, om den Paus tot één onderdaan te maken. Zoo is het altijd, de geheele geschiedenis toont het. Allerlei dwangmiddelen zijn gebezigd, gevangenis, ballingschap, bedreiging des doods. „In waarheid echter zijn geen gevangenissen en geen verbanningsdecreten noodig om de handen des Pausen, die de onderdaan van een andere macht geworden is, te binden. Ieder weet hoe de staatsoverheid, ook door indirecte middelen alle wegen ter openbaarheid afsluiten, alle gemeenschap belemmeren, allerlei beletselen tegen de verspreiding der waarheid opwerpen en aan de logen vrij baan geven kan. Hoe zal in zulk een toestand, hoe zal de Paus in laatste rede de zaken der kerk regelen, hoe de uitbreiding van Gods rijk bevorderen, tucht en eeredienst handhaven, bullen en encyclieken uitvaardigen, conciliën bijeenroepen, de congregatiën en besturen noodig voor zoovele belangen ter beschikking houden; hoe zal hij de scheuringen voorkomen, de uitbreiding van openbare secten tegengaan, godsdienstige twisten beslechten, vrijelijk tot overheden en volken spreken, nuntiussen en gezanten zenden, concordaten sluiten, vonnissen slaan, hoe zal hij het geweten van twee honderd millioenen Katholieken, overal ter wereld verspreid, leiden, beginselen van geloof en zeden vlekkeloos handhaven, hooger beroepen uit geheel de Christenheid ontvangen, de gedingen beslechten, de uitspraken doen uitvoeren, hoe zal hij in één woord, de plichten ver-

vullen en de heilige rechten staande houden van zijn primaat.

„Dit en geen ander, is dan ook het doel der bestrijders van 's Pausen wereldlijke macht, zij willen de uitoefening van zijn geestelijke macht onmogelijk maken."

Met één laatsten trek teekent de Kardinaal het groote belang dat de geheele katholieke wereld in de zichtbare onafhankelijkheid des Pausen moet stellen: „Van den Paus gaan beslissingen uit, die betrekking hebben op het diepste en heiligste in ons geweten, ons geloof, onze hoop op de eeuwige zaligheid. In zaken van zulk een verheven aard, hooger dan alle dingen van de aarde en van dit leven, rakende al de belangen zijner onsterfelijke ziel heeft ieder Katholiek het recht te vorderen, dat de uitspraak van den rechter, die hem ten eeuwigen leven leiden moet, vrij van diens vrije lippen kome, zóó vrij, dat niemand ook zelfs maar kan zinspelen op de mogelijkheid, dat tot die beslissing de wensch of de drang van een derde hebben bijgedragen.

„Daarom vordert ieder Katholiek dat de Paus in zulk een openbaren staat van vrijheid zal verkeeren, dat hij niet alleen onafhankelijk zij, maar dat zijn onafhankelijkheid voor ieder gelde als een openbaar feit van openbaar recht."

Deze beschouwingen en uiteenzettingen zijn niet alleen belangrijk met het oog op de toekomst. Reeds lang moest de vraag over de beteekenis en de waardij der wereldlijke soureiniteit den geest van Joachim Pecci hebben bezig gehouden. In zijn jeugd kon hij van den kardinaal Pacca zijn gedachten over dit onderwerp hebben geleerd, de kloeke gedachten, die de Secretaris van Staat aan het hoofd zijner gedenkschriften in den brief aan zijn broeder openbaarde. Met groote vrijmoedigheid had Pacca zich afgevraagd of, in het geval dat de beschaafde wereld tot één wereldrijk onder één heerscher werd, de Kerkelijke Staat niet zonder schade, neen zelfs met bate voor het Pausdom kon verdwijnen. De vraag zelve ging

uit van een niet bestaande en wel nooit te verwerkelijken mogelijkheid. Maar daarbij — en deze schijnt de weg te zijn dien de overdenkingen van Pecci hebben gevolgd — dit wereldrijk erkende de Kerk niet, maar was gegrondvest op de beginselen der Revolutie — en dan vond de Paus de onafhankelijkheid der martelie terug — of dit wereldrijk huldigde in de Kerk de Stede Gods op aarde en in den Paus den Stedehouder van Christus, wat reden was er dan om den Pauselijken Stoel een vrij, in zelfstandig en eigen beheer gehouden erfgrond te ontzeggen? Voor de werkelijkheid had deze bespiegeling geen waarde en de kardinaal Pecci stelde nog eens den ordelijken eisch der gewone toestanden in het helderste licht.

Intusschen was de Piemonteesche overheersching voor den Aartsbisschop van Perugia het feit geworden, waarmede hij telken dage in aanraking komen zou en komen moest. In deze ingewikkelde, verwarde en benarde omstandigheden bleef hij steeds dezelfde. Zijn moed en zijn geestkracht begaven hem niet. De kalmte en de waardigheid, waarin de harmonie van zijn leven zich ook uiterlijk openbaarde, bleven steeds zijn deel. Als getrouw onderdaan van den Paus, Souverein van Rome, gevoelde hij zich als een vrij burger levende onder vreemden druk. Hij wist tevens, dat hij de herder was der hem toevertrouwde schare, een herder voor wien het meer dan plicht was bij haar te blijven, daar de verstrooiing der kudde in dit geval met haar ondergang gelijk stond. Hier gold het dus christelijke voorzichtigheid te toonen en de kardinaal Pecci was de man, die dit vermocht. Alle schijn van uitdaging, alle vertoon van minachting was hem vreemd. Geen woord dat moest worden gesproken werd verzwegen, geen klemtoon, geen schakeering ontbrak. De vreemde regeering, die over hem en de zijnen het bewind voerde, vond slechts éene aanleiding om een proef met den man te nemen; in 1862 werd hij gedaagd voor de rechtbank wegens het uit-

spreken van kerkelijke straffen over onwaardige priesters. Hij verscheen niet, maar tot tweemalen toe werd hij van rechtsvervolging ontslagen. Na dien tijd is geen aanval op zijn persoon meer beproefd. Hij, hij bleef rustig, maar onverzoenlijk. Geen Piemonteesch beambte, van welke soort ook, heeft ooit, onder eenig voorwendsel den drempel van zijn paleis overschreden. Ratazzi, die hem kende, teekent hem in een paar lijnen: „een man van groote kracht, een hoog ernstig regent onder de zachtste vormen die men kan bedenken, een beslist en onbuigbaar karakter." Dat karakter toonde zich in een onverwrikbaar geduld en in onvermoeide, tot alles bereide en nooit door iets te verrassen of te bedwingen werkzaamheid.

Tegen de gewelddadigheden der Piemonteesche regeering was feitelijk verzet onmogelijk; alleen het protest bleef mogelijk. In alle vormen en op allerlei wijzen heeft de kardinaal Pecci, 't zij met de overige bisschoppen van Umbrië, 't zij in eigen naam geprotesteerd. In 1861 had de baron Ricasoli in zijn kabinet opgenomen een Piemonteeschen advokaat Miglietti, een man met stoere schouders en een harden kop, een naneef van Siccardi, doordrongen en doordeesemd van Febroniaansche wijsheid, vol van lust tot niet weinig kerkvervolging. Hij richtte tot de aartsbisschoppen en bisschoppen der overweldigde gewesten een rondgaand schrijven, waarin hij, na allerlei laster tegen de Kerk en hare instellingen, hen aanspoorde om de Italiaansche regeering in haar werk van bevrijding en beschaving ter zijde te staan. Mochten de kerkvoogden, tegen alle billijke verwachting en rechtmatige hope in, dezen weg niet willen inslaan, dan zou de vrije Staat, die de vrijheid der Kerk zoo gaarne huldigde, tot maatregelen van kracht en geweld moeten overgaan.

Op dit schrijven gaven de bisschoppen van Umbrië, die den kardinaal Pecci tot tolk hadden, antwoord door een krachtig adres aan den Paus Pius IX. Zij verwierpen onvoorwaardelijk alle verlokselen en alle bedreigingen. In een taal, wier juiste

maat de volle maat gaf van hun kalme onverzettelijkheid wezen zij alle pogingen van den minister Miglietti af. Het was niet de eenige maal dat de aartsbisschop van Perugia voor zijn medearbeiders het woord zou worden. Integendeel, ieder der grove aanslagen op de als recht geldende toestanden, of op zaken, die de hoogste beginselen van kerkelijke vrijheid raakten, wordt door woord en protest van den kardinaal Pecci geteekend. Zoo kwam hij in naam van de Umbriesche bisschoppen in verzet tegen de militie-wet, die seminaristen en jongere geestelijken in de lichtingen opnam; tegen de invoering van het burgerlijk huwelijk; tegen het opleggen van allerlei nieuwe, bijzondere belastingen op de nog overblijvende kerkelijke goederen; tegen de invoering van het Exequatur en van het Placet, dat aan de regeering macht gaf over de benoeming tot geestelijke ambten en de openbaarmaking van beslissingen rakende de zaken der Kerk. Alleen de groote aangelegenheden worden hier aangeraakt; de bemoeiingen van allerlei soort door de plagerijen der Piemonteesche regeering noodig geworden, voorbijgezien. Ook in eigen naam trad de kardinaal op, kalm en waardig als steeds. Het betrof dan de opheffing der kerkelijke rechtsspraak over geestelijken, dan de overweldiging der christelijke scholen, dan de aanslagen tegen het bestaan der geestelijke orden. Hij zocht geen gelegenheid en geen aanleiding tot strijd, maar hij deinsde ook nooit terug. Zelfs tot den koning Victor Emmanuel richtte hij zijn woord. In eigen naam tot driemalen toe. Met warme welsprekendheid kwam hij bij den koning in verzet tegen de opheffing van *Monte Corona*. Dit klooster, op eenigen afstand ten noorden van Perugia gelegen, behoorde aan de Camaldulenser monniken. Deze mannen, kloosterlingen en kluizenaars tegelijk, hadden op den berg Belvedère een huizing gesticht, die een monument van stijl was en een levend teeken van groote, zelfverloochenende en offervaardige heiligheid bleef. Deze zonen van S. Romualdus, die den strengen regel van hun stichter

volgden en in de volle negentiende eeuw nog dezelfde hooge gepeinzen nastreefden als hun voorgangers, die Andrea Sacchi op zijn onsterfelijk doek vereeuwigde, waren de weldoeners van hun geheele omgeving. Zij waren tevreden met de stilte en de schaduw hunner pijnboomen, wat zij bezaten behoorde aan armen en behoeftigen. Zij zochten op deze aarde niets. Maar hun zoeken was niet in overeenstemming met den geest des tijds en zij moesten verdwijnen. Wat zou hun lot zijn, wat zou van hun klooster worden? IJdele vragen. De geest des tijds had gesproken; de vrijheid der eeuw vorderde het offer hunner vrijheid. Zij moesten verdwijnen. Het protest van den kardinaal baatte niets.

De kardinaal wist beter dan eenig ander dat het protest niet alleen het laatste, maar ook het onverwinnelijke woord is van het recht. Hij wist tevens, dat het protest onvruchtbaar blijft als het niet vergezeld gaat van daden. Van daden, die de blijvende en onbedwingbare kracht van het recht openbaren. Weêrstand, verzet is hier niet het eerste woord. Maar afweer, tegenweer, wapening en versterking zijn de aangewezen middelen. Van de vereeniging van St. Joachim voor de arme priesters, van de pia Unione der predikers van Gods woord is reeds gewaagd. Op dezelfde wijze voerde hij steeds strijd tegen de Piemonteesche dwangwetten. Hij riep allerlei instellingen in het leven, die de plaats der oude liefdadige stichtingen moesten innemen. Voor de van christelijk onderwijs beroofde jeugd schiep hij de Tuinen van S. Filippus Neri. Tegen het veldwinnen van het burgerlijk huwelijk waakte hij door aan te sporen tot grondiger en dikwijls herhaald onderricht van het volk. Een Pia Opera werd gesticht om de arme clerici vrij te koopen van den dienstplicht voor zoover de wet het op dat oogenblik nog gedoogde.

Zóó bleef hij werkzaam in het midden van zijn volk. Kalm, eenvoudig, zonder eenigen ophef. Wars van uiterlijk vertoon wist hij, zonder dat de wereld er van vernam of gewaagde,

veel in stand te houden, veel tot stand te brengen. Over den loop der tijden liet hij met wijsgeerige berusting en verheven vroomheid zijn gedachten gaan. Hoe diep de gebeurtenissen hem ook mochten ontroeren en schokken, zij verwarden hem niet. Hij voor zich had een zekerheid, die niet wisselen of wankelen kon. Als hij uit zijn bescheiden paleis zijn blikken over het domplein te Perugia liet gaan, dan mochten de dom en het stadhuis, nog behangen met de ketens en grendels van Siëna, nog verdedigd door den leeuw en den griffioen, van het verleden spreken, het ruischen en rinkelen der fontein in het volle, heerlijke licht sprak hem van de wateren des levens en de zonne der gerechtigheid. Zóó kon hij bij den geweldigen drang der gebeurtenissen zijn latijnsche lier blijven tokkelen, aardige puntdichten scherpen tegen Gallus en Nardius, aan Florus goeden raad geven, aan Rotelli het pad der echte eere wijzen en de hymne aan St. Herculanus neêrschrijven, die als het voorspel was der schoone liederen op den H. Rozenkrans en nu in de hymne aan S. Felicianus haar wedergade vindt.

De jaren spoedden voort en het uur der scheiding van Perugia kwam. Toen hij in 1877 het vijftigjarig bisschopsfeest van Pius IX te Rome ging bijwonen, was Antonelli gestorven en stierf de Camerlengo, Kardinaal de Angelis. Pius IX benoemde den Kardinaal-Aartsbisschop van Perugia in diens plaats. Van dien dag bleef Pecci te Rome.

Waarom hij niet vroeger te Rome gekomen, niet eerder te Rome geroepen was?

Men zal hier op de eerste plaats moeten denken aan de zeer eenvoudige, maar tevens zeer verhevene opvatting van plicht, die Pecci steeds eigen bleef. Te Perugia was zijn plaats, de plaats hem door de Voorzienigheid aangewezen. Ook was hij aan zijn volk gehecht, hij weigerde eens den zetel van Frascati. Daarbij behoorde de kardinaal Pecci in geen opzicht tot hen, die zich opdringen, al geschiedt dit in den

goedtrouwigen waan der eigen onontbeerlijkheid. Ook in dit opzicht was hij een leerling van de mannen uit den grooten tijd van Pius VII. Het is verder in geenen deele ondenkbaar, dat tusschen kardinaal Antonelli en den aartsbisschop van Perugia geen stroom van genegenheid golfde, die beiden als door natuurlijke aantrekking verbond. Zij waren mannen van geheel uiteenloopenden aanleg en beweging. Beiden staatsmannen, maar Antonelli op de eerste plaats begaafd met een weêrgalooze, veelzijdige behendigheid, die zonder iets laags te hebben en aan de beste zaak der wereld verpand, toch behendigheid bleef; Pecci, waarlijk niet van scherpzinnigheid misdeeld, maar met breeder gedachten in het hoofd en met meer wijsgeerigen blik de gebeurtenissen waarnemend; Antonelli het beginsel hoog houdend, maar vooral rekenende met, spelende op de personen; Pecci de personen meer beschouwende als dikwijls onbewuste werktuigen, maar diep overtuigd van de hooge kracht der ideeën, die eenmaal in de ziel van een volk levende, de drijvers met machteloosheid slaan; Antonelli met meer waardigheid toch een diplomaat in den zin van Richelieu en Mazarin; Pecci meer gevormd in den stijl van dien Lothario Conti, die eenmaal Innocentius III heeten zou.

Pecci dan bleef te Rome. Aan zijn volk te Perugia liet hij ten afscheid drie herderlijke brieven; zij handelden over „de kerk en de negentiende eeuw", over „de kerk en de beschaving". Hij beschreef hoe voor God en voor Christus geen plaats meer is in ons openbaar leven: „in naam der wetenschap wordt God verjaagd uit den kring der natuurkrachten; in naam van een hoovaardige onafhankelijkheid uit het onderwijs; in naam der vrijheid uit de zedeleer. De kreet der Joden: „wij willen niet, dat deze over ons regeere" heeft nooit luider, nooit onbeschaamder weêrklonken." Als met een terugblik op de schoone herinnering zijner jeugd, het jubileum van Leo XII, beklaagde hij hoe de wetenschap het zwijgen wilde opleggen aan „het wonderbaar koor van het openbaar gebed,

waarin onze vaderen altijd zochten en altijd vonden het middel om de geeselslagen af te wenden of te temperen." Hij toonde hoe de katholieke kerk aan alle aanvallen bloot staat en toch de eenige instelling is, die redding kan brengen: „daar is eene instelling op aarde, die reeds negentien eeuwen leeft: de heilige katholieke kerk. Al staan naast haar godsdienstige vereenigingen, schismatische en protestantsche, die, ook zij, zich beroemen op het bewaren der bovennatuurlijke orde, toch heeft ten overstaan van dezen het moderne ongeloof zijn houding ontleend aan het woord van den gewijden dichter:

„Geen woord met dezen; ze aanzien en voorbijgaan!" "

Met ongezochte geestdrift beschreef hij de wonderen der beschaving, die hij haar grond deed vinden in het maatschappelijk wezen van den mensch: „Het is dus een feit dat de mensch zich in altijd toenemende volmaking in de maatschappij beweegt onder het drievoudig opzicht van lichamelijke welvaart, van zedelijke betrekkingen tot zichzelven en tot anderen en van staatkundige toestanden." Hij toonde hoe veel nog aan die beschaving ontbrak, met name hoeveel nog geschieden kon voor den werkman en hoe alleen met en door de Kerk de bloei der beschaving bloeiende blijven en haar vestiging vastheid worden kan.

Den laatsten dezer herderlijke brieven voltooide Pecci, toen hij reeds op den pauselijken stoel verheven was. Immers op den 7den Februari was Pius IX gestorven en op den 20sten derzelfde maand had de keuze plaats, die Leo XIII deed verrijzen.

Pius IX had twee en dertig jaren lang den geweldigen last van het Pausschap gedragen. Hij zonk in het graf als een afgetobde en afgemartelde grijsaard, maar met denzelfden glimlach om de lippen en dezelfde ongebogen en onbuigbare kracht in de ziel. Er was in hem nog iets anders dan een kinderlijk en tevens heldhaftig geloof; zijn blijvende, altijd door

klinkende en altijd door hoorbare levenstoon was geestdrift. Wat bij anderen slechts uitzondering is, bij anderen vermoeidheid brengt en afmatting aan henzelven en aan hun omgeving, dat was bij hem de regel: zijn geestdrift leefde altijd. Voor hem bestond geen schemering of geen duisternis, zijn oog was altijd licht. Op hem had men bij zijn eerste verschijning de zegespreuk gezongen van Jacob aan Jozef: „een bloeiende zoon is Josef, een bloeiende zoon en schoon van aangezicht; de dochteren gaan rond op den wal." Het was niet uitgebleven: „De gewapenden met pijlen tergden hem en verbitterden hem en joegen hem na," maar het was ook gebleken: „sterk blijft zijn boog en vaardig zijn armen en handen" en al kwam er geen dadelijke vervulling van het woord: „de God van Uw vader zal Uw helper zijn en de Almachtige zal U zegenen met de zegeningen des hemels van boven en der diepte van beneden" in het hart van dezen Nazareër bleef de geestdrift leven, onsterfelijk.

Door die geestdrift beheerschte en overheerschte hij alles. Met een zedelijke grootheid van bovenmenschelijke maat staat hij boven de geheele staatkundige wereld van zijn tijd, boven het altijd kleine, meestal valsche, somtijds laffe knutselwerk van Napoleon III, boven het ruw geweld en de altijd toegrijpende, maar ook altijd ondankbare eerzucht van l'Italia fatta da se, boven het brutaal fortuin van Pruisen en boven de niet onschuldige machteloosheid van Oostenrijk. Zijn geestdrift werkt nog na, maakt nog het kalm oordeel onmogelijk. Zeker, de geschiedenis zal de ongelijke maat zijner daden in het licht stellen, en toch zal ook zij moeten zwichten voor de onweêrstaanbare bekoorlijkheid van den man. Want die bekoorlijkheid komt uit de ziel, zij is een kind des lichts. Indien er fouten in zijn beleid worden gevonden, dan zullen het fouten van geestdrift zijn. Indien men zegt dat hij grooter had kunnen wezen, dan zal men tevens moeten erkennen hoe weergaloos groot hij is. Ook al prijkt het graf van Adriaan VI

met het bekende opschrift: „Proh dolor, quantum refert in quae tempora vel optimi cujusque virtus incidat", het opschrift bewijst, dat de aldus betreurde tot de optimi behoort.

Na zijn verheffing op den stoel van Petrus schreef Leo XIII in den beminden lapidair stijl de twee kernspreuken neder, die in het latijn en verdietscht hier mogen volgen:

DE RATIONE VITAE IN PONTIFICATU DEGENDAE.

I

IN MORTALI VITA QUAE SUPEREST
DECRETUM EST
OBLATA QUOTIDIE PIACULARI HOSTIA,
ARCTIUS DEO ADHAERERE
CURANDAEQUE HOMINUM SALUTI SEMPITERNAE
STUDIOSIUS IN DIES
VIGILANTI ANIMO
ADLABORARE.

II

AGE, IAM
ENITERE, ENITERE, O LEO,
ARDUA QUAEQUE FIDENTER MOLIRI,
DURA FORTITER PATI,
NE REFORMIDES.
DEVEXA JAM AETATE, EMENSOQUE PROPEMODUM
VITAE CURSU,
REBUS CADUCIS ABDICATIS, CONTEMPTIS,
ALTIORA APPETENS ANIMO,
AD COELESTEM PATRIAM
CONSTANTER ADSPIRA.

LEVENSREGEL VOOR DEN PAUS.

I

In het sterfelijk leven, dat mij rest,
staat dit vast:
ik zal, na telken dage het zoenoffer te hebben opgedragen
mij inniger met God vereenigen,
en aan het bezorgen van der menschen eeuwig heil,
dagelijks met meer ijver,
met altijd waakzame ziel
krachtig arbeiden.

II

Op, houd moed!
Span U in, span U in, o Leo,
Om vol geloof om het beste te kampen,
het hardste kloek te dragen,
Vrees niet.
Hoog is reeds uw leeftijd, afgeloopen bijna
des levens loop;
Maak U vrij van 't vergankelijke, veracht het,
Uw geest zoeke 't hoogere,
naar 't vaderland daarboven
stijge altijd uw ziel.

Het dagelijksch leven van Paus Leo XIII is bekend. Het is eenvoudig en waardig gebleven. Gebed en vrome oefeningen, arbeid en studie wisselen elkander af. Aan de plichten van den staat, aan het ontvangen van bezoeken, aan het volgen van verhandelingen, aan het vernemen van verslagen worden de noodige uren gewijd. Voor zich zelven behoudt deze man het minste en wat hij behoudt, wijdt hij aan de onontbeerlijke, maar karig toegemeten rust en aan de werken des geestes.

De weg, dien hij als Paus wilde volgen, gevolgd heeft en

volgt, heeft Leo XIII tot tweemalen met weêrgaloozen moed en koninklijke klaarheid geteekend. Aan zijn tweeden secretaris van Staat, kardinaal Nina, schreef hij op 7 Augustus 1878: „dit is ons voornemen, de weldoende krachten van de Kerk en het Pausdom zoo breed mogelijk in werking te brengen midden in geheel de moderne samenleving." Het kernachtige woord heeft hij op 15 Juni 1887, in zijn brief aan Jacobini's opvolger, den kardinaal Rampolla, met majestueuse breedheid herhaald: „Te midden van de zwaarwichtige overwegingen, die de vreeswekkende last van het Pausdom bij ons opwekte en nog wekt, is onze groote troost het diep in onze ziel geworteld geloof aan de groote macht, die de Kerk zoo rijk maakt, niet alleen tot het eeuwig heil der zielen, haar waarachtig en eigenaardig doel, maar ook tot het heil der geheele menschelijke maatschappij. En van het begin af stelden wij ons voor standvastig altijd te arbeiden aan het herstel van de schade, die de Kerk door de revolutie en het ongeloof heeft geleden en tevens om aan geheel de zoo zwaren nood lijdende menschheid den hoogen troost te toonen van de goddelijke kracht der Kerk. Daar de vijanden der Kerk sinds langen tijd zich vermoeien om met alle middelen aan de Kerk iederen maatschappelijken invloed te ontnemen en van haar te verwijderen de volken en de regeeringen, bij welke zij haar met allerlei kunstgrepen verdacht willen maken en als vijandin voorstellen, zoo hebben wij haar van onzen kant steeds voorgesteld zooals zij werkelijk is: de trouwe helpster en weldoenster van de vorsten en van de volken; wij hebben ons beijverd allen met haar te verzoenen, door tusschen den H. Stoel en de natiën vriendschappelijke betrekkingen te vernieuwen of aan te knoopen en vooral den godsdienstvrede te herstellen of te bevestigen.

„Alles drijft ons om vast op dezen weg te blijven voortschrijden en het is onnoodig hiervoor bijzondere redenen aan

te geven. Wij leggen alleen den nadruk op de dringende noodzakelijkheid voor de maatschappij om terug te keeren tot de ware beginselen van orde, die men zonder eenige rede verworpen en vergeten heeft. Door met deze beginselen te breken is tusschen de volken en de overheden en tusschen de verschillende maatschappelijke standen verbroken die harmonie des vredes waarop de rust en de welvaart steunen; is het godsdienstig gevoel met dat van den plicht verzwakt; is de geest van onafhankelijkheid en oproer zoo machtig geworden, zoo zeer verspreid, dat hij tot regeeringloosheid en vernietiging van het maatschappelijk leven uitslaat. Buiten mate neemt het kwaad toe en wekt de ernstige zorg van allerlei staatslieden, die met alle middelen trachten de maatschappij op het noodlottig vlak tegen te houden en terug te roepen tot het heil. Dit staat wel vast: met alle macht moet men pogen zulk een vernielenden stroom te breidelen. Maar de redding zal niet komen zonder de Kerk; zonder den heilzamen invloed van haar, die met zekerheid de geesten weet te richten tot de waarheid, de harten weet te vormen tot deugd en offer, zullen noch de strengste wetten, noch de onverbiddelijkste rechtsspraak, noch de wapenen het dreigend gevaar bezweren en veel minder de maatschappij plaatsen op haar natuurlijke en onverzettelijke grondvesten.

„Vast staande in deze waarheden, achten wij het de taak van onzen dag het werk des heils voort te zetten hetzij door de heilige leer van het Evangelie te verspreiden, hetzij door de zielen voor de Kerk en het Pausdom te herwinnen, hetzij door voor de Kerk en voor den Paus een grooter wijsheid te verwerven, die hen bekwaam maakt om met meerder vrucht hun zending in de wereld te vervullen."

Aan dit levensprogram is Leo XIII nu vijftien jaren lang getrouw gebleven. Het is onnoodig te zeggen dat hij geen enkel beginsel verzaakte; het is een feit, dat hij in alle aan-

gelegenheden van een breede opvatting, een breeden moed en tevens van een machtige liefde voor al het waarachtig menschelijke blijk gaf.

Zijn eerste zorg gold de Kerk zelve in haar inwendig bestaan. Hij trachtte met alle middelen, die hem ten dienste stonden, het leven harer leden met het hooge ideaal hunner doopsgenade in overeenstemming te brengen. Met de teederste kieschheid en de verhevenste openhartigheid wees hij op gebreken, toonde hij den hoogeren weg.

Tot het samen aanheffen van gebeden, *il concerto*, dat hij zoozeer lief had, riep hij hen bijna telken jare met grooten aandrang op. Hij wees zonder ophouden op de groote voorbeelden door de heiligen gegeven; hij vergat niet dat hij de beschermheer was geweest van de derde orde van Sint Franciscus; hij deed den ouden heilige van Assisi in zijn onsterfelijke en grootsche armoede, in al de weelde dier armoede weer verschijnen voor onze eeuw. Aan de jongelingschap toonde hij St. Aloysius van Gonzaga en voor St. Cyrillus en Methodius dichtte hij nieuwe gezangen, zijn' kinderen uit het oosten ten bate en ten genot.

Niet alleen de vroomheid, ook de wetenschap in de kerk moedigde, dreef hij aan. Kinderen Gods behooren ook den God van alle weten in hun daden te eeren en te doen eeren. Daarom noeste vlijt, voortdurende inspanning, onophoudelijke arbeid. Aan Mgr. d'Hulst, aan de bisschoppen van Italië richt Leo XIII welsprekende brieven, om hun moed in te spreken en zijn zegen te schenken op den arbeid: het beoefenen van de wetenschap der geschiedenis of der natuurkunde. De archieven van het Vatikaan opent hij voor het onderzoek, voor de geschiedvorsching, wel wetende dat geen enkele waarheid der hoogste waarheid schaden kan. In naam van den eeuwigen Vader, die door Zijn menschgeworden Zoon aan de Apostelen der zending had gegeven alle menschen te

onderrichten, wees hij de beoefenaren der Katholieke wetenschap op St. Thomas van Aquinen, den man, „die de oude vaderen zoozeer vereerde, dat aller geest in hem gevaren scheen, die vlug en scherp van vernuft, ontvankelijk en vasthoudend van geheugen, onbevlekt van leven, alleen de waarheid minnend, overrijk in goddelijke en menschelijke wetenschap, met de zonne vergeleken, de wereld met den gloed zijner deugden en den glans zijner leer heeft vervuld."

Dien eerbied en die liefde voor de wetenschap toonde de Paus reeds toen hij in het Consistorie van 12 Mei 1879 in het College der kardinalen Zigliara, Hergenröther en Newman opnam. De keuze was waarlijk niet zonder beteekenis. Zigliara was niet alleen lid van de orde, die St. Thomas van Aquine tot sieraad strekt, maar hij was de groote leeraar aan het onder de schuts van dien Heilige geplaatste College, een meester, die zijn schutspatroon eere deed. Hergenröther, de bescheiden Duitsche geleerde vol van wetenschap en vol van geloof, de werkzaamste onder de werkzamen, de onvermoeide onder de onvermoeidsten. Een heldere, schoon gevorderde geest, een kloek en vaardig strijder, een man, die nooit van het purper had gedroomd. Newman, de wereldberoemde, de steeds zichzelven vergetende, in Angelsaksischen vorm de tweelingbroeder van Joachim Pecci, godgeleerde, wijsgeer, dichter, maar meer dan zijn grootere broeder tot bespiegeling en droomen, minder tot de menschheid geleidende en verlichtende daden geschikt.

Terwijl hij aldus vroomheid en wetenschap aankweekte hield hij tevens het oog op de bevestiging der Kerk in haar tucht en orde. Wat Pius IX niet had mogen volbrengen, volbracht hij; hij herstelde de hierarchie in Schotland. In Bosnië en Herzegowina, in Montenegro schiep hij geregelde kerkelijke toestanden. Aan de verwarring te Goa maakte hij door een concordaat met de Portugeesche regeering een einde. Op de hereeniging der Oostersche kerken was zijn beste streven

gericht en het werk der zendingen vond in hem in al zijn vormen een volijverigen bevorderaar.

In de betrekkingen der kerk tot de regeeringen, in de verhouding der Katholieken tot den Staat volgde hij steeds den weg, dien hij zich in de genoemde brieven zoo duidelijk had voorgeschreven. Onaantastbare beginselen, geen isolement. Voor het heil der zielen was hij bereid tot iedere inschikkelijkheid die der waardigheid en der waarheid geen schade deed. Het heil der zielen dekte hier niet alleen de rechten en belangen der hem toevertrouwde geloovigen, maar ook de ware belangen van den Staat.

Toen Pius IX ten grave daalde was de toestand hachelijk genoeg.

In de meeste Europeesche staten heerschte, woedde de strijd tegen de Kerk. Naar allen schijn een onverzoenlijke strijd. Wat in Frankrijk dreigde te komen, was in Duitschland het feit van den dag. De rampzalige *Culturkampf* hield, trots alle pogingen om tot een vergelijk te geraken, voortdurend aan, met afwisselende vlagen van feller toepassing en kalmer dagen. Maar wat de praktijk ook al temperends mocht brengen, de wetten stonden steil, Falk bezette nog den ministerstoel, de Canossa-zuil was ongeschokt, Bismarck regeerde.

In Frankrijk dreef alles met langzame, maar onverbiddelijke zekerheid naar den afgrond. Noch de Broglie, noch Dufaure vermochten iets tegen te houden. Het hooge woord was gesproken: *j'y suis et j'y reste*, maar een ander hoog woord stond daar tegenover: *se soumettre ou se démettre;* het laatste won. Gambetta kwam en verdween, maar met zijn verdwijnen was niets gewonnen. Het katholieke Frankrijk werd overgeleverd aan de apostaten, die tevens in merg en been bourgeois waren, onbeschoft trappende op de Kerk, plat ter aarde gebogen, de voeten kussend van de Revolutie in iederen vorm. De Katholieken verspilden hun kracht in dynastische twisten,

in twisten over zaken, die alleen in de praalgraven een zekere waardigheid behouden, daarbuiten een doodslucht verspreiden.

Hoe de *Culturkampf* door het ingespannenste geduld, door de onvermoeibaarste lankmoedigheid beslist werd, is bekend. De vervolging hield op. Een geregelde staat van zaken, een toestand, die den zielenood te gemoet kwam en het geloovige volk weer den toegang tot zijn kerken, het naderen tot de Sacramenten mogelijk maakte, werd geschapen. Veel blijft nog te regelen, veel te herstellen. Maar de Paus hoopt en bidt.

De steeds jammerlijker toestanden in Frankrijk hebben Leo XIII bewogen tot een grootsche, geweldige daad. De zonderlinge twisten onder de Katholieken verdeelden niet alleen hunne kracht, verzwakten niet alleen hun bestaan, maar zij leverden aan de republikeinen der revolutie het voorwendsel, dat de strijd tegen de Katholieken voor de Republiek een voorwaarde was van te zijn of niet te zijn. Zij betichtten dezen van zich niet te verzetten tegen sommige maatregelen en wetten, maar tegen de staatsinstellingen zelven. Toen kwam op 12 November 1891 de toast van Kardinaal de Lavigerie, die de erkenning der Republiek door de Katholieken vorderde. Toen kwam de brief van Kardinaal Rampolla — 28 November 1891 — aan den Bisschop van St. Flour. De verklaring der vijf fransche Kardinalen van 16 Januari 1892 volgde en op 16 Februari weerklonk de stem van Leo XIII, die aan de Katholieken in Frankrijk den weg van plicht en eere, den eenig mogelijken weg aanwees: erkenning der Republiek, vol, eerlijk, onbewimpeld en in die erkenniug een eerlijke strijd voor de onwraakbare rechten en de heilige belangen der Kerk. In eenvoudig verheven taal werden de groote beginselen aangegeven: alle macht is uit God, dat en dat alleen het blijvende bij alle wisselende vormen. Gehoorzaamheid om Gods wil aan het volgens de wet bestaand en gevestigd gezach. Onloochenbaar onderscheid tusschen den staatsvorm en de wetgeving.

Dat alles werd in het licht gesteld en als de regel van lijden en strijden beschreven.

Het was een geweldige daad en niet alleen waardeering, maar ook bejegeningen van andere soort zijn den Paus wegens die daad ten deel geworden. Hij blijft volharden; hij kan niet anders. Midden in het moderne leven moet het kruis van Christus door de hand des Pausen worden geplant.

In zijn stad Rome is die taak hem zwaarder dan waar ter wereld gemaakt. De onhoudbaarheid van den toestand, de onmogelijke vereeniging van de zetelstad des Pausen met de hoofdstad van een modern koninkrijk wordt telken dage door de gebeurtenissen gestaafd. Men behoeft zich slechts twee feiten te herinneren, twee sprekende feiten: het overbrengen van het lijk van Pius IX en de feesten ter eere van Giordano Bruno. Men behoeft slechts te denken aan de spoliatie der Propaganda. Dat alles spreekt luid genoeg. Onverzettelijk staat dan ook de Paus op zijn eisch: onafhankelijkheid van den H. Stoel, en onafhankelijkheid door eigen erf gewaarborgd.

De bekommeringen en beslommeringen, die al deze verhoudingen en onderhandelingen en zoo vele meer met zich brachten, hebben Leo XIII niet verhinderd op nog grootscher wijze uitvoering te geven aan de taak, die hij zich had opgelegd. Hij is voor de wereld geworden een bode van gezonde, krachtige, heilige ideeën. Pius IX had waarschuwing en veroordeeling doen hooren, had de wisselaars uit den tempel verdreven, de gepleisterde graven verbroken, de Phariseën ontmaskerd. Leo XIII verschijnt na hem met den geest der Bergrede in het hart en op de lippen. Over al de groote dingen, die de menschheid bezig houden, verkondigt hij de ware, de éenig ware beginselen. Ook hij waarschuwt tegen de dwalingen van den dag, tegen de lagen door de Vrijmetselarij gelegd. Maar de volheid van zijn woord weerklinkt waar hij de hooge waarde, den verheven zin van het christelijk hu-

welijk openbaart, waar hij de christelijke inrichting der Staten in machtige trekken teekent. Den strijd tegen de slavernij voert hij aan; hij roept zijn kinderen ter geestelijke kruisvaart op. Verhevener nog: tusschen de partijen, die de wereld niet meer verdeelen, maar verscheuren, komt hij met de boodschap des vredes en beschrijft in onvergankelijke taal de rechten en de plichten van den eigendom en den arbeid, den patroon en de werklieden. Aan allen en aan ieder leert hij dat alle rechten plichten onderstellen en dat in geen enkele verhouding ter wereld recht zonder plicht kan bestaan.

Zoo verrijst de man in deze omlijning van zijn arbeid voor ons. Het „span U in, span U in, o Leo!" heeft hij zich niet te vergeefs toegeroepen. Het klinkt hem telkens in de ooren, het houdt hem wakende, niet als de zilveren bal in de zilveren schaal neêrrinkelend uit de hand van den slapenden Alexander. Tot hem klinkt steeds de levende stem van het geweten, dat hem roept tot onafgebroken arbeid voor het heil der zielen en de eer van God.

Zijn geschiedenis is nog niet voleind. Het beeld in zijn volle afmetingen is nog niet te teekenen. De grootheid erkent men, de volle maat der grootheid niet. Toch behoeft men zich aan geen profetie te wagen, indien men reeds de stem herkent der historie in de volgende belijdenis:

Justitiam colui: certamina longa, labores,
Ludibria, insidias, aspera quaeque tuli;

At fidei vindex non flectar; pro grege Christi
Dulce pati, ipsoque in carcere dulce mori.

Eerlijk eerde ik het recht: ik droeg veel strijd en veel arbeid,
Spot en verguizing en list en menig neerdrukkenden last;

Handhaver van het geloof sta ik pal; voor de Kerke van Christus
Is mij het lijden een vreugde, 't sterven in boeien mij zoet.

GROVER CLEVELAND

PRESIDENT CLEVELAND.

De vierde Maart van het jaar 1893 bewijst, dat de naam van „Lentemaand" aan gene zijde van den Atlantischen Oceaan al even onjuist is als in het oude Europa. Doch niettegenstaande de kille sneeuwjacht is Washington in feestdos, en verdringen zich honderdduizenden langs den breeden weg, die van het Witte Huis naar het Kapitool leidt. Op talrijke tribunes trotseeren dames en heeren in feestgewaad de gure vlagen; alle balkons zijn overvol, alle vensters dicht bezet. Van heinde en ver zijn de vertegenwoordigers gekomen van de Staten en de Territories, mannen van de politiek, nieuwsgierigen en belangstellenden, corporatiën met banieren en muziek, compagnieën van alle militie-regimenten. Scherp teekenen zich de sterren en strepen der Amerikaansche vlag af tegen de witbesneeuwde omgeving.

Al die drukte geldt de overdracht van het presidentschap der Vereenigde Staten. Straks zal de nieuw verkozen president, Grover Cleveland, zich begeven naar het Witte Huis, waar zijn voorganger Benjamin Harrison hem wacht. Te elf uur zullen de beide mannen met twee senatoren plaats nemen in een open rijtuig, dat hen langzaam, onder de oorverdoovende

toejuichingen der saamgepakte menigte, naar het Kapitool zal brengen. De tocht duurt een uur, en voortdurend groeten de beide presidenten in het rijtuig de omstanders, die waarlijk wel zulk eene kleine belooning voor hun geduld verdienen: de meesten toch staan reeds sedert de vroegste morgenuren op hun post. Eindelijk is het doel van den tocht bereikt. De aftredende president, vergezeld door de leden van zijn kabinet, treedt de vergaderzaal van den Senaat binnen. Een oogenblik later wordt de nieuwverkozen president binnengeleid. Alle aanwezigen staan op en de beide presidenten schudden elkander de hand. Dan leggen de nieuwe vice-president en de nieuw gekozen senatoren den eed af. Maar de president zelf zal die handeling vervullen ten aanzien van het volk. Vergezeld door het *corps diplomatique* en de grootwaardigheidsbekleeders en volksvertegenwoordigers begeeft Grover Cleveland zich naar de ter zijde van het Kapitool opgerichte groote tribune. Een donderend salvo van toejuichingen begroet hem. In handen van den president van het Hooggerechtshof, den heer Fuller, legt hij den eed af. Dan houdt hij zijne programrede, waarvan straks de inhoud door de telegraaf naar alle deelen der wereld zal worden overgeseind. De terugtocht naar het Witte Huis wordt aanvaard, maar in het rijtuig hebben Harrison en Cleveland hunne plaatsen verwisseld. De laatste, thans het hoofd der uitvoerend macht van de groote republiek, neemt de eereplaats in; de eerste, weder ambteloos burger geworden, treedt op den achtergrond.

Nog is het werk van den dag niet afgeloopen. Het is de plicht van den nieuwen president, de honderden deputatiën en delegatiën, burgerlijke en militaire, de revue te laten passeeren. Dat vordert nog twee of drie uur. Dan eerst mag de held van den Vierden Maart zich terug trekken.

Zoo wil het de etikette, met welke zelfs in het vrije Amerika niet te spotten valt. Alles is bij dergelijke gelegenheden tot in de kleinste bijzonderheden voorgeschreven, als hadden de

opperceremoniemeesters van alle Europeesche hoven van advies gediend. Hoe lang is het niet geleden — wel vier-en-zestig jaar! — dat generaal Jackson op een oud manége-paard naar het Kapitool reed en er eigenhandig zijn ros aan een paal bond, voor hij den eed ging afleggen! Vier-en-zestig jaar geleden — toen was men nog in de Middeleeuwen van de zoo korte geschiedenis der Unie. Broeder Jonathan weet thans beter hoe het behoort.

Slechts ééne verrassing bracht wat verscheidenheid in het om de vier jaren afgespeelde programma. Toen Grover Cleveland gereed stond om den tocht naar het Kapitool te beginnen, viel hem zijn mooie jonge vrouw om den hals, zonder zich te bekommeren om de verbaasde blikken van diplomaten en staatssecretarissen, senatoren en representanten. Een hartelijke kus op elke wang, een niet minder hartelijk: „*God speed you, dearest!*" — dat was voor den nieuwen president zeker het liefste en het beste, wat hem op dien aan hulde en eerbewijzen zoo rijken dag werd geschonken.

* * *

De Clevelands zijn van Engelsche afkomst, doch sedert meer dan twee eeuwen in Amerika gevestigd. Stephen Grover Cleveland, de tegenwoordige president, was de vijfde der negen kinderen, geboren uit het huwelijk van den presbyteriaanschen predikant Richard Falley Cleveland en Anne Neale; deze laatste; de dochter van een boekhandelaar te Baltimore, was van Iersche afkomst. Een der biografen van den president, de heer Pendleton King, vindt in deze vermenging van Engelsch-Amerikaansch en Iersch bloed eene gedeeltelijke verklaring voor „de exceptioneele vereeniging van vastberadenheid, zelfbeheersching en beslistheid met een hartelijken, gezelligen, teederen en sympathieken aard, die voor Grover Cleveland kenmerkend is." Het is trouwens een vrij algemeene regel, dat kruising van verschillende, maar gelijkwaardige rassen op

de lichamelijke en geestelijke eigenschappen der nakomelingen een gunstigen invloed heeft.

Grover Cleveland — zijn doopnaam is de familienaam van zijns vaders voorganger, den predikant Grover — werd op 18 Maart 1837 te Caldwell in New-Jersey geboren. De familie vestigde zich in 1841 te Fayetteville in den staat New-York, doch de zwakke gezondheid van Richard Cleveland noodzaakte dezen, tien jaren later, zijn predikambt neer te leggen en het agentschap aan te nemen van de *American Home Missionary Society*, een genootschap voor „inwendige" zending, zooals men deze werkzaamheid in het Hollandsch met een leelijk germanisme pleegt te noemen. Het gezin verhuisde naar Clinton, waar de kinderen de gelegenheid hadden om eene goede opleiding te ontvangen. Maar slechts de ouderen konden hiermede iets langer hun voordeel doen. Het inkomen der predikants-familie was uiterst bescheiden en de kinderen groeiden „in tal en last", zoodat iedere bijverdienste welkom was. Daarom werd de jonge Grover reeds op zijn veertiende jaar geplaatst als klerk of bediende in den *village store*, den winkel, waar men van alles en nog wat kon krijgen en die ongeveer den ganschen handel van het dorpje vertegenwoordigde. De toekomstige president verdiende daar het eerste jaar vijftig dollars en het tweede jaar honderd. Zijn wetenschappelijke vorming moest een tijd lang stil staan, maar voor zijn later leven werd zijn bezigheid achter toonbank en kantoorlessenaar van groote beteekenis, want zij leerde hem omgaan met de kleine burgerij en den arbeidersstand, en de goede eigenschappen van deze eenvoudige lieden waardeeren. Velen, die hunne opleiding uitsluitend in de zoogenoemde hoogere kringen genoten, voelen zich later, wanneer hunne positie hen in aanraking brengt met de lager geplaatsten op de maatschappelijke ladder, eenigszins gedwongen en verlegen. Hun welwillendheid en vriendelijkheid, hoe eerlijk ook bedoeld, verkrijgt dan iets van eene nederbuigende goedheid, die voor

de beweldadigden kwetsend is of althans alle vertrouwelijkheid uitsluit. Aan zijn verkeer met de „kleine luiden", die in den dorpswinkel van Clinton getrouwe klanten waren, heeft Cleveland die natuurlijke en eenvoudige gemakkelijkheid, die ongeveinsde hartelijkheid te danken, die hem later als *mayor* van Buffalo, als gouverneur van New-York en gedurende zijn eerste presidentschap van de Vereenigde Staten zoo populair maakten.

In 1853 stierf Cleveland's vader; de zestien-jarige Grover moest nu de nog steeds heimelijk gekoesterde hoop om te kunnen studeeren geheel opgeven. Zijn oudere broeder William had eene aanstelling gekregen als onderwijzer aan het blindeninstituut te New-York; Grover verkreeg aan die zelfde inrichting eene betrekking als boekhouder en assistent-onderwijzer. Doch reeds een paar jaar later besloot hij elders zijn fortuin te zoeken, en gelijk elk jong Amerikaan van die dagen gevoelde hij zich aangetrokken door het „Verre Westen". Met een jeugdigen vriend begaf hij zich op reis naar het stadje Cleveland in Ohio. Maar hij bereikte zijn bestemming niet. Onderweg brachten namelijk de beide jongelui een bezoek aan een te Buffalo wonenden oom van Cleveland, den heer Allen. Toen deze hoorde, dat zijn neef zich ergens in het Westen op een procureurskantoor voor eene juridische loopbaan wilde bekwamen, schudde hij bedenkelijk het hoofd: „Blijf liever bij mij, en help mij met mijn boek," zeide de oude heer. Dit boek was eene monographie over Amerikaansch rundvee in het algemeen en de korthoornige rassen daarvan in het bijzonder. Of het onderwerp Cleveland bijzonder interesseerde, mag men betwijfelen. Maar het was voor hem veel waard, een onderkomen te vinden, al was het dan ook slechts voor eene tijdelijke werkzaamheid; immers hij zou hierdoor in staat gesteld worden, op zijn gemak naar iets anders uit te zien. Hij stelde slechts één voorwaarde: zijn vriend en reisgenoot moest geen bezwaar maken tegen de schikking. Dat bezwaar werd niet gemaakt; Cleveland hielp zijn oom een half jaar

lang met de rundveestudiën en kreeg, door bemiddeling van dezen hartelijken bloedverwant, eene plaats als klerk en kopiist te Buffalo, op het kantoor van de heeren Rogers, Bowen en Rogers, waar hij 4 dollars per week verdiende. De oude heer Allen heeft, negen en twintig jaren later, nog het genoegen gehad op zijn neef te kunnen stemmen, toen deze voor de eerste maal candidaat was voor het presidentschap van de Vereenigde Staten.

In 1859 werd Cleveland, die zich door eigen studie had ontwikkeld, toegelaten tot de balie. Hij bleef echter bij de bovengenoemde firma, die zijn salaris eerst tot $ 600, later tot $ 1000 verhoogde. Van dit traktement moest hij echter mede zijne moeder onderhouden, vooral toen zijn broeders in den burgeroorlog als vrijwilligers bij het leger der noordelijken waren in dienst getreden. Eerst in 1863 trad Cleveland zelfstandig op, en wel als substituut-procureur voor het graafschap Erie; later, nadat hij de candidaat der democraten was geweest voor het procureurschap, maar het onderspit had moeten delven voor den candidaat der republikeinen, den heer Bass, associeerde hij zich met de advokaten Vanderpoel, Lansing en Folsom. Hoewel zijn naam als kundig jurist en ervaren pleitbezorger zich meer en meer vestigde, legde hij in 1870 de rechtspraktijk neder, om de betrekking te aanvaarden van *sheriff* in Erie County. Dezen post van vertrouwen bekleedde hij vier jaren, tot groote tevredenheid van de bevolking. Na den afloop van zijn mandaat wilde hij echter niet voor eene herbenoeming in aanmerking komen, maar associeerde zich met zijn vroegeren politieken tegenstander Bass, en later met den heer Bissell, en hervatte zijn praktijk als advokaat en procureur.

De heer Bissell getuigde reeds destijds van Grover Cleveland: „Ik heb nooit iemand gezien, universiteitsprofessor of praktizeerend rechtsgeleerde, die in staat is tot zooveel uren van ingespannen geestesarbeid als de heer Cleveland; ik heb

nooit iemand gekend die zoo ijverig is, — vooral waar het geldt, de rechten te beschermen van armen en onvermogenden."

* * *

De scherpe afscheiding, welke in de eerste jaren na het eindigen van den burgeroorlog tusschen de noordelijke en zuidelijke staten bleef bestaan, werd als het ware afgespiegeld in de twee groote politieke partijen in de Vereenigde Staten. Destijds noemden de noordelijken zich republikeinen en de zuidelijken democraten. Van het groote, alles overheerschende verschil tusschen de beide partijen kon natuurlijk na de onderwerping der zuidelijken geen sprake meer zijn: de slavernijquaestie is voor goed van de baan. Het conflict werd meer op politiek en economisch terrein overgebracht. De republikeinen wilden de broeders uit het Zuiden niet als mondig beschouwen en ijverden voor een krachtig centraal gezag; daarbij eischten zij voor hunne nijverheid eene zoover mogelijk uitgestrekte bescherming. De democraten daarentegen waren voor decentralisatie en voor vrijhandel. Thans is het principieel verschil tusschen de partijen nog veel geringer geworden en ligt het antagonisme voornamelijk in de omstandigheid, dat de democraten, welke door de meedoogenlooze toepassing der echt Amerikaansche leuze „*the spoils for the victors*" vijf en twintig jaren lang door de bovendrijvende partij van alle regeeringsambten waren uitgesloten, op hunne beurt wilden genieten van de voordeelen, welke weggelegd zijn voor hen die het roer in handen hebben. Langdurige overmacht is niet bevordelijk aan nauwgezetheid van geweten, en zoo laat het zich verklaren, dat de republikeinen, na aanvankelijk in hun strijd met de slavenhouders de sympathie van de geheele beschaafde wereld te hebben verworven, die langzamerhand verloren door hun baatzucht en hun neiging om, ter wille van vrienden en partijgenooten, de grofste misbruiken door de vingers te zien. Wij zullen gelegenheid

hebben om in deze schets nog nader terug te komen op de verhouding der partijen in de Vereenigde Staten; het zij echter nu reeds opgemerkt, dat men zich zeer vergissen zou, als men de woorden „democraat" en „republikein", zooals zij op Amerikaansche toestanden worden toegepast, wilde opvatten in den in Europa gebruikelijken zin. In *dien* zin zijn alle Amerikaansche staatslieden echte republikeinen en oprechte demokraten. Geen verstandig man in de Unie denkt aan de mogelijkheid van de invoering van een monarchistisch régime of twijfelt aan de juistheid van het beginsel der volkssouvereiniteit. Men neme dus de beide namen uitsluitend in hunne voor Amerika historisch geworden beteekenis.

Toen in het jaar 1881 te Buffalo — Cleveland's woonplaats — een nieuwe *mayor* moest worden gekozen, bestond daar ter stede reeds eene krachtige democratische partij, tot welke ook Cleveland behoorde. Maar deze partij vormde daar nog slechts eene minderheid. Bij de laatste verkiezing voor de magistratuur van den staat New-York, tot welken Buffalo behoort, hadden de republikeinen in de stad nog eene meerderheid van 1600 stemmen gehad. Het scheen dus een waagstuk, daar Cleveland candidaat te stellen voor de betrekking van *mayor*. Maar zoo sterk was de overtuiging, dat men vóór alle dingen een eerlijk, rechtschapen en doortastend man aan het hoofd der gemeentelijke administratie noodig had, dat tal van republikeinen Cleveland's candidatuur ijverig ondersteunden, en dat hij gekozen werd met een grooter meerderheid (3530 stemmen) dan eenig candidaat voor deze betrekking te voren.

Op 1 Januari 1882 aanvaardde Cleveland zijn nieuwe betrekking, en den volgenden dag richtte hij tot den gemeenteraad eene boodschap, waarvan eenige zinsneden verdienen medegedeeld te worden.

„Wij hebben het geld van het volk in handen om het te zijnen behoeve te gebruiken en om zijne belangen als in-

gezetenen der gemeente te bevorderen; het is dus volkomen duidelijk, dat wij te kort komen aan onze verplichtingen, indien een deel van de fondsen, die de belastingbetalenden ons hebben toevertrouwd, voor andere doeleinden gebruikt worden, of indien wij, opzettelijk of door nalatigheid, meer geld dan noodig is voor gemeentelijke doeleinden gebruiken. Het maakt voorzeker geen verschil in iemands verplichtingen, of men hem de gelden van een enkel persoon of wel van velen toevertrouwt. En toch schijnt het soms, als meende de ambtenaar, dat de regelen van goede trouw, die tusschen hem en de belastingbetalenden gelden, niet dezelfden zijn als die welke zijn gedrag bepalen, wanneer hem persoonlijk het geld van zijn buurman is toevertrouwd."

Het was bij de in die dagen zoo algemeen heerschende corruptie waarlijk niet overbodig, het krachtig en duidelijk uit te spreken, dat er maar één eerlijkheid bestaat. Maar de nieuwe *mayor* laat het niet bij deze opmerking. „Het komt mij voor," — zoo schrijft hij verder — „dat wij onze stad met goed gevolg en getrouwelijk zullen kunnen besturen, indien wij voortdurend in het oog houden, dat wij de vertrouwden en de agenten zijn van onze medeburgers, en dat wij hunne fondsen in handen hebben als een heilig pand, dat slechts voor hun welzijn mag worden gebruikt; dat wij te allen tijde bereid moeten zijn, hun eerlijk rekening en verantwoording afteleggen van ons beheer, en dat de gemeentezaken zooveel mogelijk volgens dezelfde beginselen moeten worden behandeld als een goed *business-man* zijn eigen zaken doet."

Na weinige weken had Cleveland zich in Buffalo den eigenaardigen bijnaam verworven van *the veto mayor*. De gemeentelijke wetten geven namelijk den *mayor* het recht, aan de door den gemeenteraad genomen besluiten zijne goedkeuring te onthouden, waardoor deze besluiten ongeldig worden. Cleveland heeft van dit recht een zeer ruim gebruik gemaakt, vooral wanneer het gold verspilling der gemeentegelden en bevoor-

rechting van enkelen tegen te gaan. Natuurlijk was de gemeenteraad zeer gebelgd over de talrijke berispingen, die hij van den nieuwen *mayor* kreeg, en die eigenlijk alle neerkwamen op het verwijt van oneerlijkheid, van knoeierij, van *jobbery*. Maar de openbare meening schaarde zich al zeer spoedig aan de zijde van den man, die eerlijk en onbevreesd, zonder aanzien des persoons, de belangen van het algemeen behartigde, en de gemeenteraadsleden begrepen na eenig tegenspartelen, dat zij hun meerdere hadden gevonden. Een der boodschappen, waarmede het *veto* van den *mayor* werd gemotiveerd, is onder den naam van *the plain speech veto* beroemd geworden. Wij laten dit stuk hier in zijn geheel volgen.

Buffalo, 26 Juni 1882.

„Ik zend zonder mijne goedkeuring het in de laatste zitting van uwe geachte vergadering genomen besluit terug, waarin de reiniging der straten van deze stad voor den tijd van vijf jaren wordt uitbesteed aan George Talbot tegen de door hem gevraagde som van 422.500 dollars.

„De inschrijving, aldus door uwe geachte vergadering aangenomen, is meer dan honderd duizend dollars hooger dan die van een anderen volkomen betrouwbaren inschrijver voor hetzelfde werk; wat in deze transactie nog erger en verdachter is, is dat de thans aangenomen inschrijving vijftig duizend dollars hooger is dan het bod, dat door den heer Talbot zelf, enkele weken geleden, openlijk aan uwe geachte vergadering werd gedaan voor het verrichten van volmaakt dezelfde werkzaamheden. Deze laatste omstandigheid bewijst, naar mijne overtuiging, van de zijde van den aannemer een vertrouwen op de goedmoedigheid en de vrijgevigheid van uwe geachte vergadering, dat vereerender zou zijn indien het den belastingbetalenden minder duur te staan kwam.

„Ik zie niet in, dat voor de aanneming der aldus verhoogde inschrijving eenige verontschuldiging kan worden aangevoerd behalve de zeer weinig steekhoudende, dat zij die lager in-

geschreven hebben het werk voor de door hen opgegeven sommen niet kunnen verrichten.

„Deze buitengewone vriendelijkheid en belangstelling voor hen, die met de stad een contract wenschen te sluiten, deze treffende en vaderlijke zorg om hen toch niet onvoorzichtiglijk een slechten koop te laten sluiten, is, ik ben er zeker van, eene uitzondering op de algemeene *business*-regels, en schijnt niet op haar plaats te zijn in deze zelfzuchtige en geldbejagende wereld, — behalve alleen in het beheer der stedelijke financiën.

„De voor uwe stad geldige wetten en verordeningen eischen, dat de *mayor*, wanneer hij eenig besluit van uw geacht lichaam afkeurt, u dit besluit met zijne bedenkingen zal terugzenden.

„Het is thans de tijd voor ronde woorden (*time for plain speech*), en mijn bezwaren tegen het onderhavige besluit van uw geacht lichaam zullen ronduit worden uitgesproken. Ik onthoud aan dit besluit mijne goedkeuring, omdat ik het beschouw als het toppunt van het meest brutale en onbeschaamde streven om verraad te plegen aan de belangen der bevolking en om de openbare fondsen meer dan te verkwisten.

„Ik wil niet, dat men mij in deze zaak verkeerd verstaat. Er zijn onder hen die voor dit besluit stemden personen, die ik niet kan of wil verdenken van eene opzettelijke verwaarloozing der belangen, welke zij gezworen hebben te beschermen; maar het is onwederlegbaar bewezen, dat zich zoowel in als buiten uwe geachte corporatie invloeden doen gelden, welke ieder eerlijk man met de nauwgezetste zorg behoort te vermijden.

„Wanneer het kalm verstand de overhand verkrijgt, dan zal de burgerij, naar ik hoop en vertrouw, geen reden hebben om zich te beklagen over de handelingen van uwe achtbare corporatie. Maar een plomp beroep op vooroordeelen of hartstochten; insinuatiën, door een minne en goedkoope listigheid ingegeven omtrent de beweegredenen en doeleinden van anderen; de nagemaakte heldhaftigheid van eene schande-

lijke onbeschaamdheid, die openlijk verklaart, dat eene gezonde openbare meening voor niets moet worden gerekend, bedriegen somwijlen eerlijke lieden en verleiden hen om hunne medewerking te verleenen tot de uitvoering van aanslagen, welke zij zouden verafschuwen, indien zij die in hunne ware gedaante zagen.

„Indien het schandaal in betrekking met deze aanbesteding van de straatreiniging, een schandaal dat onze burgerij zoo heeft geërgerd, den burgers aanleiding geeft om hen, aan wie zij hunne belangen toevertrouwen met meer zorg te kiezen en in het oog te houden, en indien het mede kan werken om ons allen, die met officieele plichten belast zijn, in de vervulling daarvan nauwgezetter te maken, dan zal het geen onvermengd kwaad zijn geweest.

„In de rangen der ons toevertrouwde bedieningen nemen wij zeer spoedig onze positie in. Er is geen middelweg. Zij die — hetzij in of buiten uwe geachte vergadering — niet voor het volk zijn, zijn tegen het volk, en moeten dienovereenkomstig behandeld worden."

De kloeke taal van den *mayor* miste haar doel niet. Daarvoor getuigt het feit, dat Cleveland in minder dan zes maanden tijds aan de stad Buffalo door zijn veto's onnoodige uitgaven tot een bedrag van meer dan een millioen dollars bespaarde.

In het najaar van 1882 werd Cleveland candidaat gesteld voor het gouverneurschap van den staat New-York. In het jaar 1879 had de candidaat der republikeinen voor deze betrekking eene meerderheid verkregen van bijna 43.000 stemmen; drie jaren later verkreeg Cleveland, de candidaat der democraten, eene meerderheid van bijna 193.000 stemmen. Dit reusachtig verschil kan voor een deel worden toegeschreven aan het feit, dat bij de verkiezing van '79 de deelneming minder groot was, terwijl er toen ook nog een derde candidaat was. Doch de hoofdoorzaak van de omkeering was de steun, dien Cleveland verkreeg der Independenten, d. i. van

de hervormingsgezinde republikeinen, voor welke hetgeen Cleveland in zoo korten tijd te Buffalo had tot stand gebracht de beste aanbeveling was van den democratischen candidaat.

In den brief, waarin Cleveland de hem door de democratische conventie te Syracuse aangeboden candidatuur aannam, vinden wij weder dezelfde beginselen uitgesproken, die zijn bestuur te Buffalo kenmerkten. „Openbare ambtenaren" — zoo schrijft hij — „zijn de dienaren en de agenten van het volk, om de wetten uit te voeren, die het volk zich heeft gegeven." Belangrijk met het oog op Cleveland's verhouding tot de groote partijen en geheel afwijkend van de tot dusver gehuldigde traditie is zijne verklaring: „Ondergeschikten in openbare betrekkingen moeten worden benoemd en gehandhaafd om hunne bekwaamheid, en niet om zich van hen te bedienen voor partijdoeleinden. Het volk heeft het recht om hier, even als waar het particuliere betrekkingen geldt, te eischen, dat zijn geld zal worden betaald aan hen, die in ruil daarvoor de beste diensten bewijzen." In onze ooren moge die verklaring zoo eenvoudig en natuurlijk mogelijk klinken, in de Vereenigde Staten was en is daarvoor nog een niet geringe hoeveelheid van zedelijke moed noodig. Cleveland heeft vele en bittere verwijten moeten hooren, omdat hij steeds geweigerd heeft, politieke tegenstanders, die door bekwaamheid en plichtsbetrachting uitmuntten, uit hunne betrekkingen te ontslaan, om vrienden en geestverwanten aan baantjes te helpen.

Cleveland, die den dag voor zijne installatie tot gouverneur van den staat New-York in de hoofdstad Albany was aangekomen, begaf zich den volgenden morgen, zonder door iemand herkend te worden, te voet naar het Kapitool, legde daar den eed af, en toog onmiddellijk aan het werk. Hij houdt niet van omslag of drukte, en toont dat bij iedere gelegenheid. Als gouverneur van den „*Empire State*" leefde hij hoogst eenvoudig; het kwam niet bij hem op een equipage te

houden. Wie hem wenschte spreken, werd onmiddellijk tot hem toegelaten, zonder door bedienden of secretarissen „gekeurd" te zijn.

Dat de „*Veto mayor*" een „*Veto governor*" zou worden, was te verwachten. Maar Cleveland was vooral een „*Reform Governor*" en met voldoening kon hij reeds aan het einde van het eerste jaar van zijn gouverneurschap wijzen op eene lange reeks van maatregelen, welke, grootendeels tengevolge van zijn aandrang en althans geheel in zijn geest, door de wetgevende macht waren genomen.

In sommige gevallen waren de veto's van gouverneur Cleveland rechtstreeks in strijd met hetgeen de openbare meening scheen te eischen. Zoo wekte het bijvoorbeeld groote verontwaardiging, dat hij een wetsontwerp weigerde goed te keuren, waarbij de vrachtprijzen op den „luchtspoorweg" (*elevated railroad*) te New-York aanmerkelijk werden verlaagd en zelfs voor den langsten afstand — ongeveer drie uur gaans — op vijf *dollarcents* (*f* 0,12^5) werden bepaald. Dat zulk een voorstel, vooral onder de mingegoede bevolking, uiterst populair was, laat zich hooren. Cleveland toonde echter aan, dat de prijsverlaging niet noodig was, omdat reeds genoeg arbeiderstreinen liepen op de daarvoor geschikte tijden; dat de bepaling in strijd was met de wettelijke voorschriften, die alleen dan prijsverlaging toestonden wanneer een zeker winstcijfer kon worden aangetoond, en dat niet slechts de arbeid, maar ook het kapitaal recht had op bescherming zijner belangen.

Eene andere belangrijke bepaling, gedurende Cleveland's gouverneurschap ingevoerd, gold de benoeming en het ontslag van stedelijke ambtenaren te New-York. Dit recht was toegekend aan den *mayor* en de 24 *aldermen*; Cleveland wilde het uitsluitend aan den *mayor* als verantwoordelijk hoofd van het gemeentebestuur toekennen, en in dien zin werd de bestaande wet inderdaad gewijzigd. Oogenschijnlijk was deze wijziging alles behalve democratisch; zij vertoont zich echter

in een geheel ander licht wanneer men rekening houdt met de omstandigheden.

Sedert jaren had in het gemeentebestuur van New-York eene ergerlijke corruptie geheerscht. Het was een algemeen bekend feit, dat velen, zoo niet allen, die over betrekkingen te beschikken hadden, deze aan de meestbiedenden verkochten. Hoe geringer het deel der verantwoordelijkheid was, dat ieder der machthebbenden kon worden toegewezen, des te lichtvaardiger en gewetenloozer ging men bij deze benoemingen te werk en des te meer werd er in den raad der *aldermen*, waar ieder op zijn beurt de vriendjes wilde voorthelpen, getransigeerd en geknoeid. Cleveland wilde nu de verantwoordelijkheid geheel laten voor rekening van den *mayor* (die door de bevolking zelve, telkens voor den tijd van twee jaren, wordt benoemd), behoudens diens verplichting, om zich over de aanstelling en het ontslag van stedelijke ambtenaren desgevraagd te verantwoorden. De ondervinding heeft bewezen, dat deze wijziging gunstig heeft gewerkt.

* * *

Op den 8sten Juli van het jaar 1884 kwam de democratische conventie te Chicago bijeen, om den candidaat der democraten aan te wijzen voor de aanstaande presidentsverkiezing. Het was de heer Lockwood uit Buffalo, die Cleveland's candidatuur aanbeval, evenals hij dit in 1870 had gedaan voor de betrekking van *sheriff* van Erie County, in 1881 voor die van *mayor* van Buffalo en in 1882 voor die van gouverneur van New-York. Deze politieke peetvader van Grover Cleveland kan zich beroemen, eene even aangename als eervolle en dankbare taak te hebben verricht. Hij wees er op, dat Cleveland sedert jaren zijn politieke medestander was geweest. „Naast elkaar zijn wij opgetrokken op de tonen der democratische muziek; te zamen hebben wij de beginselen van Jefferson en Jackson bestudeerd en een warm hart gekregen voor onze politieke geloofsover-

tuiging. Gedurende het grootste gedeelte van dien tijd is Cleveland ambteloos burger geweest, maar hij is altijd trouw en eerlijk verknocht geweest aan de democratische beginselen. Niemand heeft meer eerbied en bewondering voor de geachte namen, die reeds aan de conventie zijn voorgesteld dan ik; maar, mijne heeren, de wereld gaat vooruit, en gaat snel vooruit. Van het Noorden tot het Zuiden treden nieuwe mannen, die tot dusver nog weinig op staatkundig gebied hebben gedaan, op den voorgrond, en heden zijn er in ons land honderden en duizenden jonge menschen, die voor de eerste maal hunne stem moeten uitbrengen, die in de politiek onafhankelijk zijn, en die de oogen gericht houden op onze conventie, in stilte biddende, dat deze geen verkeerde keuze moge doen. Zij willen de republikeinsche partij van het roer verdrijven. Zij willen hun stem uitbrengen op een democraat, in wien zij gelooven. De natie weet uit het *record* van den *gentleman*, dien ik wensch voortestellen, dat de democratie bij hem beteekent eene eerlijke regeering, eene zuivere regeering en bescherming van de rechten van het volk in elken rang of stand. Ruim drie jaren geleden had ik de eer, de candidatuur van den zelfden man te stellen voor het mayorschap van Buffalo. Zij werd toen aanbevolen om de zelfde reden en op dezelfde gronden als thans: de regeering van die stad was bedorven geworden en verleid, een politieke rechtschapenheid zat niet in hooge plaatsen. Het volk zag uit naar een man, van wien het juist het tegendeel kon verwachten en wees zonder eenige aarzeling Grover Cleveland als zoodanig aan."

Luide toejuichingen bewezen hier den spreker, dat voor een goed deel der vergadering Cleveland eene welbekende en sympathieke figuur was; hij behoefde dan ook slechts met enkele woorden te wijzen op de geschiedenis van den *veto mayor* en den *reform governor*. Als praktisch man vergat hij niet er op te wijzen, dat Cleveland de 36 stemmen van den staat

New-York voor zich had, en reeds daardoor grooter kans van slagen had dan zijn mededingers.

Den volgenden dag werd het partijprogram (*the platform*) vastgesteld, en het is van belang, hierbij een oogenblik stil te staan, daar Cleveland later verklaarde, zich hiermede volkomen te vereenigen.

Het waarborgen der individueele rechten, de gelijkheid van alle burgers voor de wet; het voorbehoud van de rechten der Staten en de suprematie der bondsregeering binnen de grenzen der constitutie zijn, volgens het program, de grondslagen van alle politieke vrijheden, en kunnen niet worden aangetast of prijsgegeven zonder het evenwicht te verstoren tusschen de rechten en bevoegdheden, het evenwicht, dat aan de natie eene vreedzame ontwikkeling en maatschappelijke orde door zelfbeheer verzekert. Maar voor de praktische toepassing dezer beginselen is het noodig, dat de regeering niet voortdurend blijft in de handen van eene zelfde politieke partij. In dit opzicht is eene herhaalde verandering even noodig als het voortdurend raadplegen van den wil des volks. Geschiedt dit niet, dan nemen de misbruiken toe en de regeering wordt niet langer uitgeoefend in het belang van het algemeen welzijn, maar wordt een werktuig voor het opleggen van zware lasten aan de velen die geregeerd worden, ten behoeve van de weinigen die regeeren. De openbare ambtenaren worden willekeurige heerschers in plaats van dienaren van het publiek. „Dit is thans de toestand van het land; daarom wordt eene verandering geeischt."

Na deze inleiding geeft het program eene scherpe en in vele opzichten zeer juiste critiek van de tekortkomingen der republikeinsche partij gedurende den langen tijd, waarin zij de macht in handen had. Het program, dat de republikeinen thans geven, is eene bevestiging van hun eigen zondenregister; zij keuren daarin tal van zaken af, waartoe zij jaren lang hebben medegewerkt. Dat deze partij zoodoende zichzelf beschul-

digt, zal niemand verbazen: zij is zoo door en door bedorven, dat geen enkele beschuldiging meer haar zedelijk bewustzijn kwetst. De eerlijke lieden, die tot haar behooren (een complimentje aan de zoogenoemde Independenten) hebben er van afgezien, op hare leiders invloed te oefenen of zich tegen de door haar gedane benoemingen te verzetten. „Hoezeer verandering noodig is, blijkt uit het feit, dat de schatkist een jaarlijksch overschot aanwijst van meer dan honderd millioen dollars, geëischt van een noodlijdend volk. Elke onnoodige belasting is eene onrechtvaardige belasting. Wij beschuldigen de republikeinsche partij, dat zij in gebreke is gebleven het volk te ontheffen van de drukkende oorlogsbelastingen (belastingen tijdens den burgeroorlog, dus in buitengewone tijden, geheven), die den handel hebben verlamd, de nijverheid in hare ontwikkeling hebben belemmerd en aan de arbeiders werk en een billijk loon hebben onthouden. De democratie verbindt zich om de administratie van bedorven elementen te zuiveren, zuinigheid te herstellen, eerbied voor de wet te doen herleven en de belastingen terug te brengen tot de laagste grens, die bestaanbaar is met de goede trouw van de natie ten opzichte van hare schuldeischers en hare gepensioneerden."

Reeds in dit programma werd duidelijk uitgesproken, dat de democratische partij er niet aan dacht, een werkelijk vrijhandels-stelsel in te voeren. Invoerrechten moesten de hoofdbron der bonds-inkomsten blijven, en daarenboven behoorden verschillende takken van nijverheid te worden ontzien, die bij plotselinge en aanmerkelijke verlaging der invoerrechten de concurrentie met het buitenland niet zouden kunnen volhouden.

„De noodzakelijke vermindering der belasting kan en moet tot stand komen, zonder den Amerikaanschen arbeid te berooven van de mogelijkheid om met goed gevolg te wedijveren met buitenlandschen arbeid en zonder lagere invoerrechten te heffen dan ruim voldoende zijn om de meerdere productiekosten te dekken, die het gevolg kunnen zijn van de hoogere

loonen, welke in dit land gebruikelijk zijn." Men ziet, het tarief blijft protectionistisch, alleen het misbruik moet worden bestreden.

Enkele punten uit het democratisch program verdienen nog aangestipt te worden. „Wij zijn" — zoo luidt het — „voor elke wetgeving, die eene billijke verdeeling van den eigendom bevordert, maar tevens dienstbaar is aan de strikte handhaving van persoonlijke rechten tegen misbruiken van corporatiën; wij gelooven, dat het welzijn der maatschappij afhangt van eene nauwgezette eerbiediging der eigendomsrechten zooals die bij de wet zijn vastgesteld. Wij gelooven, dat de arbeid het best wordt beloond, waar die het meest vrij en het meest verlicht is. Daarom moet die arbeid worden gevoed en aangekweekt. Wij zijn voor de afschaffing van alle wetten, die de vrijheid van beweging van den arbeid belemmeren, voor het invoeren van wetten, door welke de organisatie van den arbeid kan worden geregeld, en voor elke wetgeving, die het volk kan inlichten omtrent de werkelijke betrekkingen tusschen kapitaal en arbeid." Verder verklaarde het program zich tegen het wegschenken van groote hoeveelheden land aan spoorwegmaatschappijen, waardoor het grondbezit in handen kwam van uitwonende eigenaars, en tegen de immigratie van Chineezen.

Op grond van dit programma had de stemming plaats. Van de 820 uitgebrachte stemmen verkreeg Cleveland er bij de eerste stemming 392 en bij de tweede stemming 683, zoodat hij officieel werd geproclameerd tot candidaat der democratische partij.

Inmiddels had de republikeinsche conventie den heer Blaine candidaat gesteld, zoodat thans de natie hare keuze moest doen. Want de partijconventiën, al zijn ze een hoogst belangrijke factor in de politieke instellingen der Vereenigde Staten, maken geen deel uit van de grondwettige instellingen daar te lande. Zij wijzen alleen de groote stroomingen aan in de

openbare meening en dienen om bij de beslissende stemming versnippering van stemmen te voorkomen.

Volgens de grondwet heeft de presidentsverkiezing plaats in twee trappen. Alle stemgerechtigde burgers (tot welke sedert 1870 ook de negers behooren) kiezen de zoogenaamde *electors*, wier aantal voor elken staat zoo groot is als dat der Senatoren en Representanten van dien staat te zamen. De benoeming der *electors* heeft dus feitelijk door algemeen kiesrecht plaats. De *electors* nu stemmen bij gesloten briefjes (*ballots*) over een president en een vice-president; de resultaten der verkiezingen worden naar Washington gezonden en daar in eene openbare, gecombineerde zitting van den Senaat geproclameerd. Slechts wanneer geen der candidaten de volstrekte meerderheid heeft verkregen, gaat het recht van verkiezing over op het Representantenhuis.

Men heeft dus een „*popular vote*" en een „*electoral vote*". In den regel is reeds de *popular vote* voor de volksstemming beslissend, omdat de *electors* in hunne keuze gebonden zijn, al is het dan ook niet door de wet. Hieruit volgt nog niet, dat de meerderheid bij den *popular vote* de verkiezing van den candidaat dier meerderheid verzekert. Want gelijk wij zagen, is voor elken staat het aantal der *electors* gelijk aan dat van zijn senatoren en zijn representanten te zamen, en nu is het aantal der representanten voor de verschillende staten wel meer of min evenredig aan hun bevolkingscijfer, maar dat der Senatoren is voor elken staat, groot of klein, onveranderlijk twee. Daardoor komen somtijds zonderlinge afwijkingen voor. Zoo verkreeg in 1876 de republikein Hayes een *popular vote* van 4.033.950 stemmen, en zijn democratische tegencandidaat Tilden een van 4.284.885; maar Hayes had een *electoral vote* van 185 stemmen en Tilden een van 184, zoodat de eerste verkozen werd. In 1880 stonden de cijfers van den *popular vote* voor Garfield en Hancock bijna gelijk (4.449.053 en 4.442.035); maar de *electoral votes* wezen een groot verschil aan (214 en 155).

Iets dergelijks als in 1880 had plaats bij de verkiezing van Cleveland. Deze had een *popular vote* van 4.874.986 en een *electoral vote* van 219 stemmen, terwijl de overeenkomstige cijfers voor Blaine 4,851.981 en 182 waren. Het verschil tusschen de *electoral votes* van 1880 en 1884 laat zich verklaren uit het feit, dat de republikeinsche regeering eenige *Territories* met republikeinsche meerderheid tot Staten had verheven, en hun daardoor meer stemmen in het kapittel had gegeven. Zoodra het resultaat der verkiezingen officieel was bekend geworden, legde Cleveland zijne betrekking als gouverneur van New-York neder. In Maart 1885 aanvaardde hij het presidentschap.

* * *

In de door Cleveland bij de plechtige overdracht van het presidentschap gehouden rede sprak hij dezelfde beginselen uit, die door hem reeds in menig officieel document waren neergelegd en die wij thans bij onze lezers als bekend mogen onderstellen. In zijne nieuwe betrekking moest hij echter ook enkele nieuwe onderwerpen aanroeren. Zoo in de eerste plaats de buitenlandsche politiek. Hij verklaarde zich te willen houden aan de traditioneele staatkunde van de Unie tegenover het buitenland. „Dit is eene politiek van onafhankelijkheid, begunstigd door onze positie en beschermd door onzen rechtvaardigheidszin en onze macht; eene politiek van vrede, zooals die het meest bevorderlijk is aan onze belangen; eene politiek van onzijdigheid, die elk aandeel aan vreemde twisten en aan eerzuchtige plannen op een ander continent afwijst en zich tevens tegen het indringen daarvan verzet. Het is de politiek van Monroe, van Jefferson en van Washington: vrede, handel en eerlijke vriendschap met alle natiën, belemmerende bondgenootschappen met geen enkele." Voorts verklaart Cleveland zich voor eene eerlijke en welwillende behandeling der Indianen, die als pupillen der regeering moeten worden be-

schouwd; voor de onderdrukking der Mormoonsche veelwijverij en tegen de immigratie van Chineesche arbeiders, „eene slaafsche klasse, die met den Amerikaanschen arbeid concurreert, zonder de bedoeling te hebben het Amerikaansche burgerrecht te verwerven, en die gewoonten en gebruiken medebrengt en behoudt, welke tegen onze beschaving indruischen."

Vooraf reeds had Cleveland verklaard, dat met uitzondering van hoofden van departementen, gezanten en zaakgelastigden in het buitenland en andere ambtenaren, belast met de uitvoering van de *staatkunde* der regeering, geen personen uit hunne staatsbetrekkingen zouden worden ontslagen tenzij om geldige redenen. Onder die geldige redenen noemt Cleveland echter uitdrukkelijk *offensive partisanship*, d. i. een tot plichtverzuim leidend ondergeschikt maken der belangen van het algemeen aan die der partij. Men kon van den man, die steeds getoond had boven de partijen te willen en te kunnen staan, niets anders verwachten. Maar onder de partijgangers verwekte dit besluit, en vooral de wijze waarop het werd uitgevoerd, groote ontstemming. Dit bleek reeds bij de verkiezingen, die in November 1885 werden gehouden voor de voornaamste staatsbetrekkingen en voor de wetgevende macht in elf staten van de Unie. In den staat New-York verkregen de republikeinen de meerderheid voor de beide Kamers.

In December van hetzelfde jaar had Cleveland, bij de jaarlijksche boodschap aan het Congres, de gelegenheid om zijne meening uit te spreken over de zilverquaestie. Hij achtte de intrekking der wet betreffende de vrije aanmunting van zilver een plicht, waaraan het Congres zich slechts dan zou kunnen onttrekken, wanneer het wilde voortgaan het algemeen belang op te offeren aan de wenschen of eischen van enkele bevoorrechte particulieren. Tevens drong Cleveland aan op eene algemeene verlaging van het tarief van invoerrechten. Aan den wensch van den president om krachtiger tegen de Mormonen op te treden werd in het begin van 1886 voldaan door de aan-

neming eener wet, welke deze sekte in Utah stelde onder toezicht van speciale commissarissen.

In hetzelfde jaar leverde de sociale beweging in de Vereenigde Staten geen geringe moeielijkheden op. In een aantal staten van het Oosten hadden groote en langdurige werkstakingen plaats en herhaaldelijk kwam het daarbij tot ernstige rustverstoringen. Dit gaf den president aanleiding om de volgende boodschap tot het Congres te richten:

„De tegenwoordig bestaande betrekkingen tusschen den arbeid en het kapitaal zijn niets minder dan bevredigend. De ontevredenheid der arbeiders is in hooge mate toeteschrijven aan de hebzuchtige, niets ontziende wijze, waarop zij door de werkgevers worden geëxploiteerd, maar ook aan de *voorgewende* bevoordeeling van het kapitaal door de regeering. Intusschen moet óók worden toegegeven, dat de arbeiders niet altijd zorgen, ongegronde en ongerechtvaardigde storingen te vermijden. Ofschoon het gewicht van eene grootere eendracht tusschen beide belangen voor de hand ligt, mag toch niet over het hoofd worden gezien, dat elke werkzaamheid van de regeering in deze richting door de grondwet aanmerkelijk beperkt is. Er zijn vele moeielijkheden, die het Congres door wetten niet kan wegnemen, vele toestanden, waarin het door zulke middelen geen verbetering kan brengen.

„Ik ben intusschen overtuigd, dat de bondsautoriteiten iets kunnen doen tot voorkoming der botsingen, die zoo vaak het gevolg zijn van oneenigheden tusschen werkgevers en arbeiders, en die somwijlen den handel en de nijverheid van het land ernstig bedreigen. Naar mijne overtuiging zijn vrijwillige scheidsgerechten het beste middel tot het bijleggen dezer conflicten. Ik zou echter willen aanbevelen, dat niet telkens zoodra een conflict ontstaan is, in de hitte van den strijd, scheidsrechters werden gekozen, maar dat eene permanente commissie voor arbeiders-aangelegenheden werd benoemd, bestaande uit drie leden, die als regeeringsambtenaren zouden

moeten worden beschouwd.... Indien men wellicht twijfelt aan het praktisch nut van zulk eene commissie, omdat zij niet de macht bezit, hare beslissingen feitelijk ten uitvoer te doen brengen, dan heeft men toch het recht, daarvan veel te verwachten, als men nagaat hoeveel goeds de in verschillende Staten georganiseerde spoorwegcommissiën (raden van arbitrage) hebben tot stand gebracht. Wel zijn ook deze autoriteiten niet veel meer dan adviseerende lichamen; maar zij hebben desniettemin een belangrijken invloed uitgeoefend op de vreedzame oplossing van vele geschillen."

Waar het noodig was, trad de regeering van den president krachtig genoeg op. Dit bleek onder anderen bij het anarchisten-oproer in Chicago. Maar deze gestrengheid gold niet alleen demagogen en misleide proletariërs. Toen in het begin van zijn presidentschap een conflict ontstond tusschen de Cheyennes en de Arapaho's, twee stammen op Indiaansch gebied, zond Cleveland generaal Sheridan daarheen om zich persoonlijk op de hoogte te stellen van den toestand. De generaal berichtte, dat de schuld van het conflict geheel lag aan enkele groote blanke veehouders, die de Indianen hadden bedrogen en ontzaglijk uitgebreide landerijen voor eene belachelijk kleine som van hen in pacht hadden weten te verkrijgen. Cleveland raadpleegde zijn rechtsgeleerde adviseurs, en deze beslisten, dat de pachtcontracten in strijd met de wet en dus ongeldig waren. Dadelijk vaardigde nu de president eene proclamatie uit, waarin den veehouders werd gelast, binnen veertig dagen het Indianengebied te ontruimen. Natuurlijk volgde een verontwaardigd protest: het gehoorzamen aan dit bevel, zoo beweerde men, zou onoverkomelijke verliezen veroorzaken en was daarenboven physiek onmogelijk. Cleveland stoorde zich niet aan deze klachten, — en de klagers wisten met wien zij te doen hadden. Het bevel tot ontruiming werd stipt opgevolgd, zonder dat een enkele dwangmaatregel van de zijde der regeering noodig was.

In October 1886 was Cleveland tegenwoordig bij de onthulling van het reuzenstandbeeld der vrijheid, het werk van den beeldhouwer Bartholdi, door de Fransche republiek geschonken aan de zusterrepubliek aan gene zijde van den Oceaan. Pijnlijk is thans de herinnering, dat toen onder de Fransche gedelegeerden Ferdinand de Lesseps en generaal Boulanger eene hoofdrol speelden.

In de volgende maand hadden de verkiezingen plaats voor het Huis der Representanten; gekozen werden 168 democraten, 153 republikeinen en 4 leden van de arbeiderspartij. Ook bij de verkiezing van een burgemeester van New-York behielden de democraten de overhand, maar hier gaven de cijfers in meer dan één opzicht aan de vroegere regeeringspartij stof tot nadenken. De democraat Hewitt werd verkozen met 91.000 stemmen en op den republikein Roosevelt werden slechts 60.000 stemmen uitgebracht, maar de bekende socialist Henry George verkreeg 68.000 stemmen.

De jaarlijksche boodschap van den president aan het Congres hield zich vooral bezig met de financieele quaestie. De staatsinkomsten (hoofdzakelijk voortspruitende uit de hooge invoerrechten) overtroffen meer dan ooit de uitgaven. Als in den toestand geen verandering kwam zou de gansche aflosbare schuld binnen een jaar zijn afbetaald. Dit zou op zich zelf niet wel doenlijk zijn, omdat staatsobligatiën in genoegzame hoeveelheid voorhanden moesten zijn voor de aan banken en andere instellingen door de wet voorgeschreven geldbeleggingen, terwijl de niet amortisabele, dus alleen tegen koerswaarde terug te koopen obligatiën slechts met groot verlies zouden kunnen worden ingekocht. In elk geval waren de de ontvangsten veel grooter dan noodig was om de uitgaven te bestrijden. Het beginsel dat de hoofdbron van de staatsinkomsten moest worden gevonden in de invoerrechten, wilde de president niet aantasten; maar al wilde men de nijverheid en den arbeid beschermen, dan behoefde men daarom toch

niet van de verlaging der invoerrechten af te zien. Verder waarschuwde de president nogmaals tegen de voortzetting der vrije aanmunting van zilver; er waren voor 80 millioen zilverdollars in de schatkist, die men met geen mogelijkheid in omloop kon brengen, terwijl de uitvoer van goud voortdurend toenam.

Het Representantenhuis toonde zich niet ongeneigd om een voorstel tot verlaging der tarieven in overweging te nemen, maar het bleef bij dit platonisch besluit en de oppositie der protectionisten behield de overhand, zoodat de president genoodzaakt was, in de op 6 December 1887 aan het Congres gezonden boodschap met nog meer nadruk en uitvoeriger toelichting zijn aandrang tot invoering eener gezonde, of althans minder ongezonde financieele politiek te herhalen. En wederom wees hij er op, dat het belachelijk was, hier te spreken van een drijven van vrijhandelaars; van *free trade* was volstrekt geen sprake, alleen van het niet-heffen van belastingen — in dit bijzonder geval invoerrechten — tot een zooveel hooger bedrag dan men noodig had of dan men zou kunnen gebruiken, zonder zich de meest roekelooze en demoraliseerende verkwisting te veroorloven.

„De omstandigheid," — zegt Cleveland in deze boodschap — „dat het Congres in zijne laatste zitting geen maatregelen heeft genomen ten opzichte van den financieelen toestand, heeft tot nood en bezorgdheid aanleiding gegeven, en de regeering heeft alle middelen moeten toepassen, tot welke zij gemachtigd was. Deze middelen schijnen thans uitgeput te zijn. De verantwoordelijkheid moet thans hen treffen, op wie zij rust. Vóór alle dingen moet de oorzaak van het kwaad worden weggenomen. Indirecte belastingen worden geheven op tabak en sterke dranken, en geen producten leenen zich hiertoe beter, zonder dat het volk die belastingen als druk gevoelt. Onze invoerrechten daarentegen zijn verderfelijk, onrechtvaardig, onlogisch, en eene bron van onnoodige belasting.

Zij behoorden spoedig te worden verbeterd, ofschoon het niet de bedoeling is, het land geheel van deze soort van belasting te bevrijden. Bij de hervorming van het tarief moeten de belangen van het kapitaal en den arbeid zorgvuldig in het oog worden gehouden. Men mag blijven spreken van „beschermende" rechten, maar men moet de hardheid van het tegenwoordig tarief trachten te verzachten, en wel met eene bijzondere omzichtigheid om de belangen der fabricatie niet te benadeelen; zulk eene omzichtigheid mag echter niet leiden tot eene overmatige bevoordeeling. De verlangde verlaging der tarieven moet zoo worden ingericht, dat daardoor de gelegenheid tot arbeid voor werklieden en het loon door hen verdiend geen wijziging ondergaan. Ook het woltarief moet worden afgeschaft of verlaagd, want de landbouwende klasse verliest door den hoogeren prijs der kleedingstukken veel meer dan zij door den hoogeren prijs der wol wint. Het is niet billijk, het voorstel tot verlaging der invoerrechten te beschouwen als onwelwillend jegens de fabrikanten, welker waarde en beteekenis volkomen worden erkend, maar in het tegenwoordige geval van nood mag men van hen verlangen, dat zij iets in het belang van het algemeen opofferen, en hun patriotisme zoowel als hunne dankbaarheid voor de tot nu toe genoten voordeelen behoorde hen te dringen tot bereidwillige medewerking. Ook hun eigenbelang behoorde dit te doen, wanneer zij overwegen, dat de financieele paniek en de katastrophe, waarheen de tegenwoordige toestanden moeten leiden, aan de fabrikanten niet méér bescherming zullen verleenen dan aan andere ondernemers. Wij staan tegenover een toestand, niet tegenover eene theorie. De quaestie van den vrijen handel doet hier niets ter zake, en de in sommige kringen uitgesproken bewering, dat alle pogingen tot verlaging der invoerrechten slechts plannen zijn van zoogenaamde vrijhandelaars, is noodlottig en houdt alles behalve rekening met het algemeen belang. De eenvoudige en duidelijke plicht, dien wij

aan het volk schuldig zijn, bestaat daarin, dat wij de belastingen verlagen tot het bedrag, dat tot bestrijding der noodzakelijke uitgaven wordt vereischt. Eene zuinige regeering zal aan den handel en aan het land de gelden teruggeven, die door een misbruik van de regeeringsmacht in de schatkist zijn opgehoopt. Dit kan en behoort vereenigbaar te zijn met de veiligheid van alle belangen."

„Wij staan tegenover een toestand, niet tegenover een theorie" — zegt de president te recht. Want op de Amerikaansche toestanden waren destijds en zijn ook thans nog de gebruikelijke theorieën over vrijhandel en bescherming volstrekt niet toepasselijk. Zelfs de minst-protectionistische staatslieden in de Vereenigde Staten beschouwen de invoerrechten als een der voornaamste bronnen van inkomsten voor den staat, zoo al niet als de voornaamste. Dit sluit reeds eene zuivere toepassing van het vrijhandelsbeginsel uit. Nu zijn tijdens den burgeroorlog honderden millioenen uitgegeven en daarvoor reusachtige leeningen gesloten; om in den dienst dier schuld te voorzien, zijn de zoogenoemde *war-taxes* ingevoerd, belastingen die bestemd waren om een tijdelijk karakter te dragen, maar die lang na het eindigen van den oorlog, zelfs toen het grootste deel der schuld reeds geamortiseerd was, nog werden gehandhaafd. In die *war-taxes* speelden de verhoogde invoerrechten eene zeer groote rol. Doch wat in den beginne *„tariff for revenue only"* was, heeft thans een gansch ander karakter gekregen. Het is een beschermend recht geworden, dat in vele gevallen met een prohibitief recht gelijk staat. De groot-grondbezitters en de groot-industrieelen beleefden gouden dagen. Maar niettegenstaande de buitengewoon hooge invoerrechten nam toch de invoer toe, en dit had in de eerste plaats ten gevolge, dat de kas der regeering te ruim werd voorzien, en in de tweede plaats, dat de bevolking voor de benoodigdheden van het dagelijksch leven veel te veel betaalde.

In onze Europeesche staatshuishoudingen, bij welke het deficit eene chronische kwaal is geworden, kan men zich haast geen denkbeeld maken van de gevaren, die een stijgend batig slot met zich brengt. Wij wezen boven reeds op enkele der moeielijkheden, tot welke het langzamerhand verdwijnen der staatsschuld aanleiding kon geven. Bedenkelijker echter nog, vooral uit een moreel oogpunt, was de verleiding, waaraan de regeering en het congres, die over zooveel millioenen beschikten, blootstonden om zich „vrienden van den Mammon" te maken. De schandalen, die onder Cleveland's voorgangers te Buffalo, met medewerking van alle autoriteiten aldaar, hadden plaats gehad, waren slechts eene zeer verkleinde afspiegeling van de ongerechtigheden, aan welke de regeering der Unie zich, met of zonder de medewerking van de wetgevende lichamen, schuldig maakte. Een der sterkste voorbeelden is het feit, dat het bedrag der pensioenen aan de „slachtoffers" van den burgeroorlog uitgekeerd, voortdurend is gestegen, zoodat, uit dien hoofde alleen, het departement van oorlog in de Vereenigde Staten, die geen staand leger bezitten, meer uitgeeft dan het geheele begrootingscijfer voor oorlog in Frankrijk of Duitschland bedraagt. Minstens de helft der op deze wijze gepensioneerden zouden zeer verlegen zijn, als zij voor hunne aanspraken deugdelijke bewijzen moesten inbrengen. Het fraaist is nog de in tijden van overvloed gemaakte bepaling, dat het pensioen dezer „helden" overgaat op hunne weduwen. Er is geen land ter wereld, waar zooveel huwelijken worden gesloten tusschen 70- of 80-jarige mannen en jonge meisjes, als in de Vereenigde Staten. Het pensioen der wakkere veteranen is voor de liefhebbende hartjes de goedkoopste en soliedste levensverzekering.

Dat de groot-grondbezitters en de groot-industrieelen geenerlei bezwaar hadden tegen de hooge invoerrechten, laat zich hooren. Ook, dat zij volstrekt niet geneigd waren, de raadgevingen in Cleveland's boodschap op te volgen. Want deze

kwamen eigenlijk hierop neer: „als ten gevolge van een verlaging der invoerrechten de prijzen van uw fabrikaat of van uw product dalen, moet gij die betrekkelijke schade, of liever die winstderving, niet verhalen op uwe arbeiders; gij moet hun loon niet verminderen en vooral niet een deel van hen ontslaan. Gij moet u alleen zelven met eene geringere winst tevreden stellen, en ge kunt dat best doen, omdat ge eene reeks van buitengewoon voordeelige jaren hebt gehad."

Het zou, dunkt ons, niet onverstandig zijn geweest, als de president erop had gewezen, dat eene algemeene verlaging der zoo hoog opgeschroefde tarieven ook eene algemeene daling der prijzen van de eerste levensbehoeften zou tengevolge hebben, en dat dan tevens de loonen eene evenredige verlaging zouden kunnen ondergaan. Zulk eene opmerking zou trouwens niets anders zijn geweest dan het constateeren van een feit, dat zich onder dergelijke omstandigheden geregeld voordoet, en waarin — aangenomen dat de tot dusver betaalde loonen niet te laag waren in verhouding tot de voor de arbeiders noodige uitgaven — ook niets onbillijks ligt.

Het is Cleveland niet mogen gelukken, aan zijne plannen tot verlaging van het tarief ook slechts een begin van uitvoering te geven. Bij de democraten vond hij daarvoor geen onverdeelden steun, bij de republikeinen openlijke en heftige tegenwerking. In het Representantenhuis hadden de democraten de meerderheid (168 tegen 153), doch in den Senaat de republikeinen (39 tegen 37), zoodat op wetgevend gebied niet veel uit te richten was. Daarenboven scheen het volk volstrekt niet overtuigd van het verderfelijke der tariefpolitiek, welke sedert jaren was toegepast. Toen dan ook in Juni 1888 de republikeinsche nationale conventie te Chicago bijeen kwam, om over een opvolger voor Cleveland te beraadslagen, formuleerde zij haar protectionisme scherper dan ooit te voren. „Het programma der republikeinsche partij verklaart zich voor beschermende rechten en protesteert tegen de opheffing daarvan,

zoo als die door Cleveland en diens partij wordt verlangd. Deze laatsten hebben het oog op de belangen van Europa, terwijl de republikeinen die van Amerika willen dienen. De republikeinen zijn bereid, den strijd te aanvaarden en zich vol vertrouwen tot het volk te wenden". Wel erkende ook de conventie van Chicago, dat de inkomsten moesten worden verminderd, maar zij wilde dit doel bereiken door verlaging of afschaffing van binnenlandsche belastingen. Door verhooging van invoerrechten moest de invoer worden verperkt of verhinderd van alle artikelen, die ook in Amerika werden geproduceerd; weelde-artikelen vooral moesten worden getroffen, al werden deze in Amerika niet vervaardigd.

De democratische conventie had met algemeene stemmen Cleveland op nieuw candidaat gesteld. Dit was een bewijs van groote waardeering en van groot vertrouwen; maar het is toch jammer, dat Cleveland niet weigerde. Immers hijzelf had zich indertijd sterk verklaard tegen hetgeen men in de Vereenigde Staten „*a second consecutive term*" noemt, dat is tegen de onmiddellijke herbenoeming van het hoofd van den Staat, waardoor deze gedurende acht achtereenvolgende jaren in zijne betrekking wordt gehandhaafd. De overgroote meerderheid der Amerikanen veroordeelen zulk eene onmiddellijke herbenoeming; sedert 1832 is zij dan ook slechts aan de presidenten Lincoln en Grant ten deel gevallen, en de buitengewone omstandigheden, waarin men destijde verkeerde (de beide verkiezingen hadden plaats gedurende den burgeroorlog) wettigden deze afwijking van den regel.

De republikeinsche conventie stelde met 544 tegen 286 stemmen Benjamin Harrison tot candidaat voor het presidentschap, en de verkiezingscampagne was weldra in vollen gang. Cleveland was er de man niet naar om den strijd op te geven, al wist hij, dat die zijn kansen zou benadeelen. In zijn boodschap van December 1888 drong hij weder aan op tariefverlaging

„ten einde de overmatige, ongerechtvaardigde en gevaarlijke ophooping in de schatkist te doen verminderen."

De tariefpolitiek van Cleveland was niet het eenige wat de republikeinen in hem afkeurden. De conventie van Chicago had zich zeer scherp uitgelaten over zijne buitenlandsche politiek, die zich volgens haar door gemis aan energie en activiteit kenmerkte. Dat verwijt was niet verdiend. Wèl had Cleveland een grooten afkeer van het *spreadeagleism*, van die snoevende en snorkende taal en die aanmatigende houding, welke maar al te velen aan deze en gene zijde van den Oceaan houden voor een bewijs van krachtig zelfbewustzijn en gepaste nationale fierheid. Maar al was hij van oordeel, dat hij het aan de beleefdheid en welwillendheid, welke hij tegenover den geringsten zijner medeburgers in acht nam, in het diplomatiek verkeer niet mocht laten ontbreken, hij toonde bij kleine geschillen met groote mogendheden eene kalme en vastberadene houding. Talrijk waren die geschillen gelukkig niet. Zij bepaalden zich tot eene quaestie over de visscherij met Canada en een conflict over de bevoegdheid van buitenlandsche rechtbanken tegenover Amerikaansche burgers met Mexico. In de laatste zaak gaf de Mexicaansche regeering gereedelijk toe; in de eerste kwam, na langdurige onderhandelingen, eene overeenkomst tot stand, aan welke echter de republikeinsche Senaat zijne goedkeuring onthield.

Slechts ééns is Cleveland gedurende zijn bestuur genoodzaakt geweest, tegenover een vreemde regeering scherper op te treden. Dit geschiedde in October 1888, toen hij Lord Salisbury door den staatssecretaris Bayard liet uitnoodigen om den Engelschen gezant te Washington, Lord Sackville, terug te roepen. De gezant had zich in een particulier schrijven, dat buiten zijne voorkennis was openbaar gemaakt, gunstig uitgelaten over eene mogelijke herkiezing van Cleveland. Verscheiden oppositiebladen zagen hierin eene ongeoorloofde inmenging van den Engelschen gezant in de binnenlandsche aangelegen-

heden van de Vereenigde Staten. Mogelijk zou Cleveland zich aan deze zeer overdreven voorstelling niet hebben gestoord, als er niet sprake ware geweest van bemoeiïngen ten gunste van zijn eigen candidatuur. Nu echter wilde hij ook den schijn van partijdigheid vermijden, en liet door den heer Bayard verklaren, dat het blijven van Lord Sackville op zijn tegenwoordigen post niet meer aannemelijk was en derhalve nadeelig voor de betrekkingen tusschen de beide landen. Het spreekt vanzelf, dat Lord Salisbury aan de uitnoodiging onmiddellijk gevolg gaf.

Bij den *electoral vote* verkreeg de heer Harrison 233 en de heer Cleveland 168 stemmen. Daarmede was het lot van den president bezegeld, en op 4 Maart 1889 droeg hij zijne waardigheid over aan zijn opvolger en trad hij zelf in het ambteloos leven terug.

In Juni 1886 was Cleveland in het huwelijk getreden met Frances Folsom, de dochter van zijn overleden vriend en compagnon Oscar Folsom te Buffalo. De bekoorlijke en beminnelijke 22-jarige presidentsvrouw verhoogde niet weinig de aantrekkelijkheid der officieele receptiën op het Witte Huis. Als een bewijs, hoe getrouw zij haren echtgenoot heeft geholpen in de vervulling van diens representatieplichten, wordt verteld, dat zij, na het verlaten van Washington, eene vriendin opmerkzaam had gemaakt op het nummer harer handschoenen. „Ik moet ze tegenwoordig voor de rechterhand altijd één nummer grooter hebben dan voor de linker" — zeide Mrs. Cleveland. „Dat komt van al de *shake-hands*!"

* * *

Toen Cleveland in het jaar 1888 den strijd tegen het protectionisme krachtiger dan ooit te voren voortzette, waarschuwden de politieke leiders zijner partij hem, dat hij bezig was zijn eigen graf te graven. Cleveland meende, dat dit hem niet mocht weerhouden om als eerlijk man zijn plicht te

doen, en hij werd niet gekozen. De slimme politici hadden dus gelijk. Maar toch is het, en wel zeer spoedig, gebleken dat Cleveland verder zag dan zij.

Benjamin Harrison werd gekozen als de apostel der bescherming voor de vaderlandsche nijverheid. Dit beduidde, volgens Cleveland, het verrijken van enkelen ten koste van velen. Op den „nationalen arbeid" had men zich beroepen, en de „nationale arbeid" wachtte geduldig de zegeningen af, die het nieuwe régime zou brengen. Toen kwam Mac Kinley met zijn berucht ontwerp. Bij *zijn* tarieven vergeleken, waren de vroegere nog verlokkende uitnoodigingen. De „nationale arbeid" kreeg weder te hooren, dat de zegenrijke gevolgen van deze vaderlandslievende daad nu toch waarlijk niet meer konden uitblijven. En toch bleven zij uit; het eenige wat men bemerkte, was dat alles duurder werd, alles, zelfs zaken, waar Mac Kinley's lange lijsten in 't geheel geen melding van maakten. Doch de vaderlandsliefde van Mac Kinley en diens vrienden zag geen kans om nu ook eene evenredige verhooging der loonen te bewerken, en al hadden zij het kunnen doen, wat zou het den arbeiders hebben gebaat? In het gunstigste geval zou hun toestand dezelfde zijn gebleven. Zonderling genoeg — altijd van het standpunt der gouden bergen belovende protectionisten — waren de ontvangsten van de schatkist ook niet toegenomen. Integendeel, had men vroeger geld te veel, nu kwam men geld te kort.

De reactie bleef niet uit. Het volk wendde zich weder af van de republikeinen en gaf aan de democraten eene overweldigende meerderheid in het Representantenhuis. Reeds toen wist men, dat de volgende president weder een democraat zou zijn, en ook dat Grover Cleveland, de man die steeds onverschrokken, zonder persoonlijke belangen of partijbelangen te ontzien, zijn meening had gezegd; de man, die de leuze der politieke eerlijkheid en der eerlijke politiek hoog had gehouden; de man, dien de gebeurtenissen op zoo schit-

terende wijze hadden gerechtvaardigd, weder de uitverkorene zou wezen.

Zoo is het inderdaad gegaan. Onder veel gunstiger voorteekenen dan in 1885 heeft Cleveland in 1893 het presidentschap aanvaard. Uit de rede, die hij op den 4den Maart van dit jaar heeft gehouden, spreekt weder dezelfde kalme, kloeke, vastberaden overtuiging, maar tevens een verhoogd zelfvertrouwen, gewettigd door de wetenschap, dat zijn raad juist is gebleken te zijn en thans ook als juist erkend wordt. Dat zelfvertrouwen spreekt ook uit de benoemingen, tot dusver door Cleveland gedaan. Een der gewichtigste ministerieele departementen is door hem opgedragen aan een lid der republikeinsche partij; een ander departement aan een man, die bij den burgeroorlog eene groote rol heeft gespeeld in het leger der Zuidelijken. En niet minder spreekt zelfvertrouwen uit de harde waarheden, die hij in zijne rede aan zijne landgenooten heeft gezegd over de aanmatiging, die aan de gansche wereld de wet wil stellen en meent zich te kunnen onttrekken aan de wetten, die overal elders handel en nijverheid beheerschen; over het ongezonde eener zoogenoemde vaderlijke bescherming, die zich dienstbaar maakt aan het schandelijkst winstbejag; over de noodzakelijkheid om een einde te maken aan de verspilling van 's lands gelden en om matigheid en zuinigheid weder in eere te brengen; over den noodlottigen en misdadigen invloed van de *trusts*, die door een kunstmatig monopolie de prijzen opdrijven.

Dat alles en nog veel meer heeft Cleveland in zijn laatste rede zijnen medeburgers voorgehouden, op zijne eigenaardige, besliste, kernachtige, duidelijke wijze. Zal het hem gegeven zijn, in den korten tijd, die thans voor hem ligt, een deel, een klein deel zelfs maar van zijn idealen te verwezenlijken?

Cleveland is geen genie; hij is zelfs niet wat men een schitterend man pleegt te noemen. Maar in eerlijkheid van overtuiging, in plichtbesef, in werkkracht, in kloeke onverzette-

lijkheid wordt hij door niemand overtroffen en door weinigen geëvenaard. Zijn handel en wandel zijn een voorbeeld voor iederen burger, van den hoogsten tot den laagsten. Meer dan iemand anders zal hij kunnen doen, om eene verouderde partijverdeeling door eene nieuwe, redelijke en zedelijke groepeering te vervangen.

Duizenden zijner medeburgers zullen op dien ruwen Maartmorgen met het „*God speed you!*" van Mrs. Cleveland hebben ingestemd. En voor ons, zonen van de oude wereld, bestaan er redenen te over om den nieuwen president met onverdeelde sympathie te begroeten.

GOTTFRIED KELLER.

GOTTFRIED KELLER.

I

„In de dagen van Bodmer en Breitinger, ja, nog een goed eind weegs in onze eeuw, was de Duitsche kritiek gewoon elken Zwitser, die het waagde een Duitsch boek te schrijven, af te maken door hem allerlei Helvetismen uit zijn werk voor de voeten te werpen. Thans, nu koningin taal de eenige gemeenschappelijke vorstin en de eenige troost in de ellende der Duitsche landen is, heeft ze hierin wijziging gebracht, en begroet ze met welwillendheid ook haar verst verwijderde vasallen, die haar tooien met sieraden en kleederen, als ze zelf eens, vijfhonderd jaar geleden, gezien en gedragen heeft." Zoo schreef Keller voor een veertigtal jaren, en verheugde zich over die veranderde gezindheid. [1]

Met de jaren heeft van Duitsche zijde deze toenadering bij sommigen iets verkregen dat naar annexatiezucht zweemt. „Keller, hoewel Zwitser in merg en been, is een der onzen. In het rijk der poëzie geldt, God zij dank! nog de leus van den ouden Arndt: „So weit die Deutsche Zunge klingt und Gott im Himmel Lieder singt" — al moeten we dan ook, wat Keller be-

1. *Nachgelassene Schriften und Dichtungen.* Jeremias Gotthelf 1851. blz. 132.

treft, de laatste woorden niet al te letterlijk nemen. De zwart-wit-roode grenspalen geven volstrekt niet de grenzen der Duitsche letterkunde aan. Dan immers zouden we ons arm gevoelen en van de meest beteekenisvolle voortbrengselen onzer hedendaagsche letteren afstand moeten doen".[1]

En men weet: de natie der „Intelligenz," het volk der „Dichter und Denker," doet niet gaarne en ook niet licht afstand van zaken en personen, die den Duitschen roem kunnen verhoogen, of ook maar handhaven. Ze kijkt alleen een weinig zuur en is niet ongenegen van „kleine vlekjes" te spreken, zoo vaak de door haar geannexeerde zelfstandiger optreedt dan haar lief is, en meer prijs toont te stellen op het bewaren van zijn nationaal karakter dan haar oirbaar dunkt. Toch is ze beleefd genoeg ook in dit geval verzachtende omstandigheden te pleiten en, zij het met een zuurzoet lachje, kleinigheden door de vingers te zien. Soms zelfs knijpt ze met opzet de oogen toe, in de hoop dat ook anderen niet zullen bespeuren wat zij achteloos voorbijgaat. Ik zou willen beweren dat dit hier het geval is, waar bijna uit elken regel, door Keller geschreven, de Zwitser spreekt en het Zwitsersche volkskarakter te proeven is.

Nu is het waar, dat Keller's sympathieën naar Duitschland uitgaan en nooit naar Frankrijk. Want van Franschen invloed verwacht hij zoo goed als niets: schadelijk als voorheen is deze nog heden ten dage. Wanneer hij aan den zegen denkt, dien in de dagen der groote omwenteling de Fransche vrijheidskraaiers over zijn volk wilden uitstorten, gaat hem een rilling door de leden, en denkt hij ter zelfder tijd aan teugelloosheid, anarchisme, fraseologie,..... aan gruwel en verwoesting, waarvoor alleen de onwetende, misleide massa, bij wie „het recht en de vrijheid der menschen was gekristalliseerd evenals de ijsbloemen op een bevroren vensterruit",

1 Emil Brenning. *Gottfried Keller nach seinem Leben und Dichten.* blz. 9.

zich warm maakte; maar waartegen de echte Zwitsers, in wie het oude eergevoel nog leefde en die wilden zijn als ze altijd geweest waren en de natuur hen geschapen had, m. a. w.: die trouw bleven aan de ware vrijheid en het ware menschenrecht, zich met hand en tand verzetten. Beeld van de „Fransche tirannie, die onder het masker der vrijheid met ijzeren hand aan de rotspoort van het oude herdersvolk klopte", is hem de Franschman Peter Dumanet, de apostel, die als knaap „achter den bloeddorstigen „Schmierfinken" Marat geloopen, aan alle gruwelen der revolutie deelgenomen, ja, tijdens de Septemberdagen, in letterlijken zin een vol glas menschenbloed had opgedronken", maar door niet weinige Zwitsers, voor het meerendeel onkundige mannen en trouwlustige vrouwen, met geestdrift als verlosser werd begroet en ingehaald. Vertegenwoordiger van het oude Eedgenootschap en der ware vrijheid het handjevol „Nidwaldener," — onder hen Aloysi Allweger — die lijf en goed waagden om zich zelf te blijven en den indringer te verjagen.[1] Zoo laat hij verder, in „Der Wahltag",[2] den tachtigjarigen vrederechter Berghansli aangaande de staatsregeling van 1798 tot zijn kleinzonen zeggen: „Ziedaar de eerste, die ik bezwoer. Ze is gefabriekt in Parijs, maar heeft ons geen geluk gebracht. Wie haar ontwierpen wisten niet wat Zwitsers zijn, en hadden zij het geraden, dan zouden wij juist hierdoor hebben opgehouden het te wezen. Weg er mée! Er zijn nog altijd lui genoeg, die voortdurend met een Alpenroos in den mond loopen, maar volstrekt niet ervaren hebben wat Zwitsersch recht en Zwitsersche vrijheid is."

„De nieuwe Zürichsche", schrijft Keller in 1860, „verklaarde voor eenige jaren met edele zelfverloochening dat de beschaving en de zeden van Duitsch-Zwitserland in waarheid Fransch

1 Nachgel. Schr. „Verschiedene Freiheitskämpfer. blz. 245. ff.
2 Ald,, blz. 280.

zijn. En ze heeft gelijk, voor zoover ook wij een onsterflijk geslacht van apen bezitten, die Frankrijk in alles nadoen en niet verstandig zullen worden, voor het hen met een flinken lepel vol ellende den mond heeft gesnoerd. Wie nu meent dat Frankrijk inderdaad iets geven kan, neme het in dank aan. Ons kan het niets geven, wel kan het van ons nemen. En onze Bondsregeling, het eerste bruikbare nationale gewas sinds den ondergang van het oude Eedgenootschap, is een bewijs van ons Germaansch bloed even goed als de oude brieven van den grooten tijd." [1]

Nog duidelijker stort hij zijn hart uit in een toast bij het afscheidsfeest van den naar Straatsburg beroepen professor Gusserow. „Mochten", zoo zegt hij daar, „mochten de Duitschers eens het geluk hebben onder eene constitutie te leven, waarin ongelijksoortige bestanddeelen zouden kunnen opgenomen worden, dan zouden misschien de Zwitsers tot keizer en rijk kunnen terugkeeren". [2] — Maar hoeveel verliest niet deze uitspraak, die opzichzelf reeds een schier ondenkbare mogelijkheid veronderstelt, van haar beteekenis door de later er aan toegevoegde verzekering: „Toen ik bij zulk een aaneensluiting, bij een dergelijk onderdakkomen te midden van toekomstige stormen, met voorliefde aan Duitschland dacht, deed ik het, omdat ik mij liever richt naar den kant waar flinkheid, kracht en licht zijn, dan naar dien waar juist het tegenovergestelde te vinden is." [2]

Toch, al wendde Keller zich van Frankrijk af, dat „wel neemt, maar niet geeft", en al keerde hij het aangezicht naar het stamverwante volk, toch vermoed ik, dat de gemeenschappelijke taal en de gemeenschappelijke afkomst de aanleidende oorzaken tot zijne genegenheid zijn geweest, meer dan het overeenkomend volkskarakter. De politieke onafhankelijkheid en

1. Nachgelassene S. Züricher Correspond. von 8 Oct. 1860, blz. 354.
2. Aldaar, Baseler Nachrichten von 1 April 1872. blz. 358, vlgd.

zelfstandigheid, die op en om zijn bergen huizen, en de individueele vrijheid van den Zwitser stonden hem te hoog, dan dat hij haar prijsgeven en met een militair, op een streng politiegezag berustend régime, als in Duitschland heerscht, zou willen verruilen. Onverdeeld is zijn sympathie niet. En meende hij eens het plekje te hebben gevonden, waar hij kon zijn Zwitser en Duitscher tegelijk, zijn droom werd in minder dan één oogenblik verstoord.

„Da rauscht das grüne Wogenband
Des Rheines Wald und Au' entlang:
Jenseits mein lieb Badenserland,
Und hier schon Schweizerfelsenhang.

. . . . . .

„ „Wohl mir, dasz ich dich endlich fand,
Du stiller Ort am alten Rhein,
Wo ungestört und ungekannt
Ich Schweizer darf und Deutscher sein!

„ „Wo ich hinüber rufen mag
Was freudig mir das Herz bewegt,
Und wo der klare Wellenschlag
Den Widerhall zurück mir trägt!

„ „O steigt zum Himmel, Lied und Wort!
Schwebt jubelnd ob dem tiefen Rhein!
Hier ist ein stiller Freiheitsport
Und hier wie dorten schweigt der Hain!" "

Da raschelt's drüben und der Scherg,
Zweifärbig, reckt das Ohr herein —
Ich fliehe rasch hinan den Berg,
Ade, du stiller Ort am Rhein!"

't Is de genius der nationaliteit, die op ieder mensch zijn stempel drukt, die, wat de menschen ook met elkaar gemeen hebben, den een maakt tot Duitscher, den ander tot Franschman, een derde tot Nederlander of Spanjaard; die ook den dichter doet zijn dichter van een bepaald land of volk. En

elke volksaard heeft zijn eigen min of meer sterk uitkomende trekken, die niet gemakkelijk verloochend, bij niemand geheel uitgewischt, en in de zeden en gewoonten, deugden en gebreken der bijzondere personen worden afgespiegeld.

Een karaktertrek van den Zwitser, als Hooijer in zijn „Schweizeriana" terecht opmerkte, „is in de allereerste plaats liefde voor den bodem, voor de natuur van zijn geboorteland, voor de lucht, voor het licht, voor de kleur en de sneeuw van zijn bergen. Zij kan niet slijten of verflauwen, want zij is onafhankelijk van de toestanden in het land, van veranderingen in de maatschappelijke verhoudingen of in den regeeringsvorm. Zij is een vrucht van den bodem-zelf; zij komt met de lucht, die hij ademt, in zijn bloed. Zij is noodlottig, ik zou bijna zeggen, physiek, en blijft hem bij waarheen hij gaat, hoever hij trekt en waar hij zwerft op den aardbodem.... Men kan zeggen dat de Zwitser nooit zich in den vreemde schikt, noch het vreemde land zich laat aanpassen, of 't zijn eigen waar. Altijd trekt hem dat weemoedige verlangen, en het heimwee ligt altijd op den drempel van zijn hart. Die fortuin verwierf in den vreemde, komt naar de Schweiz terug, bouwt zich een woning op den vaderlandschen grond, liefst in zijn eigen canton, in zijn eigen dorp of stad. De Zwitsersche natuur heeft een demonischen invloed op haar zonen. Zij is niet alleen hun moeder, zij is meer, zij is hun geliefde, hun bruid."

„Doch wenn in meines Landes Bann
Der Knechtschaft verheerende Löwin füllt,
Dann zünd' ich selber die Heimstatt an
Und ziehe hinaus in die weite Welt!

Hinaus in die Welt, in das finstere Reich,
Zu dienen im Dunkel dem fremden Mann,
Ein armer Gesell, der die Sterne bleich
Der Heimat nimmer vergessen kann!" 1

1. *Gedichte*, I, 48.

De „Heimat", ja, zij is des Zwitsers eenige gedachte, waarmede hij opstaat en zich te rust legt. In haar rond te dolen tusschen haar bergen en meren, in haar het hoofd ter rust te leggen, na den dood haar te omzweven, 't is de vurige wensch, zelfs van den armen bedelaar, die niets het zijne kan noemen en toch hierin vindt zijn genot en de verzoening met zijn lot. De algemeene moeder is ook de zijne.

„Hier will ich wandeln, wo ich bin geboren,
Und sei's auch in zerriss'nen Bettlerschuh'n!
Ging drob die Bürgerehre mir verloren,
Ich will und musz bei meinen Vätern ruh'n!

Dich sollt' ich fliehen, trautes Netz der Wege,
Daran auch ich mit fleisz'gen Füszen spann,
Und dich, Gebirg, wo ich des Abgrunds Stege
Fast mit verbundnem Aug' beschreiten kann?
Wo ich den Fuchs und seinen Vater kenne,
Und jeden Stamm im dunklen Forst gezählt,
Und jede Trift bei ihrem Namen nenne —
Den Boden, wo mir nie ein Tritt gefehlt?

O gute Scholle meiner Heimaterde,
Wie kriech' ich gern in deinen warmen Schosz!
Mir ahnet schon, wie sanft ich ruhen werde,
Vom Kau'n des Brot's und allem Irrsal los!
Wie will ich meine müden Beine strecken,
Wegwerfend meines Elends dürren Stab,
Wie langhin mich von West nach Osten recken,
Als läg ich stolz in eines Königs Grab!

Doch spinnt sich weiter meiner Seele Leben,
So möge sie im leichten Nebelkleid,
So leicht, wie Luft, dies laute Volk umschweben,
Noch immer treu in Freude, Zorn und Leid!
Möcht' meine Seligkeit darin bestehen,
Einst seines letzten Bettlers Geist zu sein,
Zufrieden, still und müszig umzugehen
In seines Glückes hellem Sonnenschein!" [1].

1. *Gedichte* II, s. 89, 90.

Laat ons nu niet vergeten dat „wie den dichter wil verstaan moet naar het land des dichters gaan," m. a. w. moet rekening houden met zijn nationaliteit. Alleen wie dat doet zal den dichter begrijpen en waardeeren, den juisten maatstaf ter beoordeeling van zijne werken bezitten. Wie het vergeet ziet allicht de kenmerkende eigenschappen eens schrijvers over het hoofd: met de locale kleur ontgaat hem de persoonlijkheid.

Welnu, zoo er één dichter is die de woorden van Schiller's *Tell* tot de zijne kon maken:

„An's Vaterland, ans theure schliess dich an,
Das halte fest mit deinem ganzen Herzen,
Hier sind die starken Wurzeln deiner Kraft."

dan in de eerste plaats Keller. Waarmede echter volstrekt niet beweerd is dat aan het algemeen menschelijke door hem zou zijn te kort gedaan. Hoe ware dit mogelijk bij iemand, die in zijne opstellen over Jeremias Gotthelf waarschuwend schreef: „Eeuwig aan zichzelf gelijk blijft alleen wat zuiver menschelijk is, en dit tot zijn eisch te brengen is, als algemeen wordt toegegeven, de taak van alle poëzie, dus ook van alle volkspoëzie, en de volksdichter die een vast beginsel noodig heeft om te kunnen werken, doet het best de waarde van de menschheid in het volk op te zoeken en haar in het doen en laten van het volk-zelf aan het volk te leeren kennen." [1]

Dat algemeen menschelijke ontbreekt in de werken des dichters geenszins. In hoe menig verhaal toch lezen we onder een anderen naam de geschiedenis van ons eigen leven, en hoe menig persoon, wiens karakter ontleed wordt, is als een spiegel waarin wij, tot welken landaard ook behoorend, ons zelven zien, zoodat wij onwillekeurig tot ons zelven zeggen: „gij zijt die man!" Desniettegenstaande bemerkt ieder oordeelkundig lezer aan de bijzaken terstond dat Keller Zwitser is. 't Is Zwitsersche

1 *Nachgel. S.*, blz. 96.

grond, waarop we worden verplaatst, Zwitsersche lucht, die wij ademen; 't zijn Zwitsersche menschen, die we ontmoeten, Zwitsersche toestanden en zeden, Zwitsersche deugden en gebreken, die hij prijst of laakt. Dierbaar zijn hem de overleveringen zijns volks, die hij niet wil prijs geven, maar wier wortels hij vaster wil doen hechten in de harten zijner landgenooten. Of, wat dunkt u? Van de Tells-Sage schrijft hij, als vreest hij de uitkomst van het kritisch-historisch onderzoek: „Laat de geleerden hun plicht doen, wenn sie nur das mögliche Nothwendige nicht absolut läugnen, um das Unmögliche an dessen Stelle zu setzen, nämlich die Entstehung aus Nichts. Auch den Tell geben wir nicht auf, und glauben au einen handlichen rath-und thatkräftigen Schützen, der sich zu jener Zeit zu schaffen machte und unter seinen Mitbürgern berühmt war". [1] Is dat niet de volkstrots van den Zwitser, die roem draagt op zijn voorgeslacht en er eer in stelt burger te zijn van een land, dat nooit de dwingelandij heeft geduld en ook thans niet te goed en niet te slecht, niet te klein en niet te groot is, om den vrijen man al datgene te bieden wat hij kan wenschen en noodig heeft, om als mensch te leven? „Erhebt", dicht hij, ter opening van het eedgenootschappelijk zangersfeest in 1858:

„Erhebt die Stimmen froh und hell!
Ringt um des Preises Schale!
Dann setzt euch an den Purpurquell,
Singt abermals beim Mahle!
Und singt: das Land ist eben recht,
Ist nicht zu gut und nicht zu schlecht,
Ist nicht zu grosz und nicht zu klein,
Um drin ein freier Mann zu sein!" 2

Zoo geeft in den „Prolog zur Schillerfeier in Bern 1859" Duitschlands groote dichter hem aanleiding te roemen in

1. *Nachgel. S.*, blz. 37.
2. *Ged.*, I. 208.

het volk, dat mannen van beteekenis ook buiten het vaderland weet te eeren, maar toch de ware kracht om te zijn bezit in zichzelf:

„Zwar lehret nicht die Not des Tages uns
Zu solchen Sternen aus Verzweiflung beten;
Denn treulich fest besteh'n wir unser Dasein
Uud hoffen Daseinsrecht auch zu erhärten,
Sobald die Stunde nicht mehr säumt, die drohend
Uns einen Frager vor die Schwelle führt.
Ob wir in unserm Land gelassen hausen,
Ob regen Sinnes in die Ferne schweifen,
Wir schaffen allwärts recht und schlecht das uns're,
Nie rühret uns was unerreichbar ist.
Auch kitzelt uns nicht müszige Verehrung,
Ein Bild zu schaffen und es anzubeten,
Weil stolz bescheiden wir uns rühmen dürfen:
So manchen guten Mann wir unser nennen,
Die Quelle seines Wertes springt im Volke,
Und was er ist dankt jeder dieser Quelle.
Und dennoch preisen wir des Tages Helden
Im wohlerwognen Sinn für künft'ge Tage." 1

Und dennoch!... Dat „niettemin" is teekenachtig en niet zonder beteekenis.

Een ander maal weer is het de vrije republikein, die klank geeft aan wat in zijn hart leeft, en met voorname minachting, althans tamelijk uit de hoogte, neerziet op de monarchie, waarin het oude spel telkens wordt gespeeld: „le roi est mort, vive le roi!" Met gejuich wordt de nieuwe vorst, op wien aller verwachting rust, begroet:

„Heil dem Prinz, der sich gebildet
Lang mit Männern, weis' und alt!
Heil uns selbst, wir sind geschildet
Gegen Willkühr und Gewalt!

Ach armen! Want de werkelijkheid komt. En dan....

1. Ald. I. 223 ff.

„Morgenjubel ist verklungen,
Wetter hielt sich leidlich gut,
Und die Alten nebst den Jungen
Schlendern heimwärts wohlgemut.
Sieh, da tröpfelt's auf die Nase —
Spute sich, wer laufen mag! —
Und dem kurzen Morgenspasze
Folgt ein langer Regentag." [1]

Zoo is het overal, rechtstreeks en van ter zijde. Zwitserland bovenal! Maar de hoogste en innigste uiting vindt dit gevoel van verknochtheid aan en saamgegroeidheid met den geboortegrond in het algemeen bekende, van geestdrift gloeiende „An das Vaterland," een volkslied, als iedere natie mocht wenschen er een te bezitten:

„O mein Heimatland! O mein Vaterland!
Wie so innig, feurig lieb' ich dich!
Schönste Ros', ob jede mir verblich,
Duftest noch an meinem öden Strand!

Als ich arm, doch froh, fremdes Land durchstrich,
Königsglanz mit deinen Bergen masz,
Thronenflitter bald ob dir vergasz,
Wie war da der Bettler stolz auf dich!

Als ich fern dir war, o Helvetia!
Faszte manchmal mich ein tiefes Leid;
Doch wie kehrte schnell es sich in Freud',
Wenn ich einen deiner Söhne sah!

O mein Schweizerland, all' mein Gut und Hab!
Wann dereinst die letzte Stunde kommt,
Ob ich, Schwacher, dir auch nichts gefrommt,
Nicht versage mir ein stilles Grab!

Werf' ich von mir einst dies mein Staubgewand,
Beten will ich dann zu Gott dem Herrn:
„Lasse strahlen deinen schönsten Stern
Nieder auf mein irdisch Vaterland!""

1. *Ged.* II, 45. „Der Thronfolger."

Meer dan in een zijner vaderlandsche liederen heeft Keller hier den toon getroffen die weerklank moest vinden, gevonden heeft en nog vindt in de harten zijner landgenooten; die uitdrukking geeft aan wat elk rechtgeaard Zwitser gevoelt, vooral ook sinds de toonkunstenaar gezorgd heeft dat het kan gezongen worden. Heeft soms de dichter gevoeld, dat hij hier het beste gegeven heeft wat hij had, toen hij het aan het hoofd der rubriek „Festlieder und Gelegentliches" in zijne werken heeft geplaatst. „Gottfried Keller had niets anders behoeven te dichten dan dit eene lied om de populairste man in Zwitserland te worden." Zoo is het.

Toch, hoe hoog ook zijn vaderlandsliefde ga, toch zie niemand in Keller een bekrompen, door ijdelen volkstrots verblinden chauvinist. Wat zijn Zwitsers aan het verkeer in andere landen te danken hebben en op vreemden bodem leerden, wordt door hem zonder omwegen erkend. „De krijgsdienst in den vreemde legde," volgens hem, „den grondslag voor die algemeene kennis der Zwitsers, die heden ten dage door hun industrie en hun handel wordt vastgehouden en toegepast, en zonder welke hun republiek reeds lang een waardeloos curiosum zou zijn geworden, ongeschikt om het bereiken van algemeen menschelijke doeleinden in de hand te werken."[1] Ook sluit hij geenszins de oogen voor de gebreken zijner landgenooten, maar hekelt ze terdege. Men kan hem in zijn „Leute von Seldwyla" en zijn „Martin Salander" hooren brommen en grommen dat het zoo een aard heeft. Inzonderheid stort hij over politieke onverschilligheid, die geen deel neemt aan de zaken van stad, land, of gewest, maar zich met een: „'t zal wel terecht komen", van den plicht tegenover de gemeenschap ontslagen rekent, om later, als het niet naar wensch gaat, ontevreden te zijn en te klagen, al de fiolen zijns toorns uit. Den ouden Berghansli laat hij zijn kleinzonen, Regula

1. *Nachgel. S.*, Am Mythenstein, blz. 43.

Amrain haar zoon, al heeft deze reeds vrouw en kinderen, de les lezen, wanneer ze niet aan de verkiezingen deelnemen.[1] Met welk een bittere ironie, met welk een minachting voor de politieke tinnegieterij der Seldwylers, die altijd in de contramine zijn, schrijft hij:

„Vandaag willen ze het Veto hebben, ja zelfs de meest rechtstreeksche zelfregeering met een permanente Volksvergadering, waartoe, 't spreekt van zelf, de Seldwylers tijd te over zouden hebben; morgen nemen ze het air van oververmoeidheid en geblaseerdheid aan tegenover de publieke zaak, en laten aan een half dozijn oude achterblijvers, die dertig jaar geleden failliet gingen en zich sedert in stilte gerehabiliteerd hebben, de keuze over. Dan zien ze met groote kalmte van uit de kroegvensters de achterblijvers de kerk binnensluipen, en lachen in hun vuistje, als de jongen, die zeide: „Mijn vader krijgt wat hem toekomt, wanneer mij de handen bevriezen; waarom koopt hij mij ook geen handschoenen?" "

Wie zijn vaderland liefheeft kent zijn plicht: naar vermogen aan den bloei en de welvaart er van mee te werken, en zich rekenschap te geven van wat hij doet. „Medeburgers," schrijft hij in zijn Bettags-Mandat van 1862:

„Medeburgers! wanneer op dit ernstige feestuur ieder uwer zich zal afvragen: welke is mijn innerlijke en zedelijke waarde als individu, welke is de waarde der familie, aan wier hoofd ik sta? dan stelt hij zich deze vragen niet als op de overige feestdagen onzer kerk, maar inzonderheid met het oog op het vaderland en vraagt alzoo: Heb ik mij zelf en mijn huis in die richting geleid, dat ik in staat ben aan het geheel tot nut en tot sieraad te verstrekken, en dit niet zoozeer in de oogen der onkundige massa, maar in die van den oppersten Rechter? En wanneer dan allen te zamen zich afvragen: Hoe staan wij thans als volk onder de volken en hoe hebben wij het goed beheerd dat ons werd toevertrouwd, dan mogen we niet met ijdelen hoogmoed voor den Heer aller volken treden, die al het ontoereikende doorziet en het geluk van eerlijke krachtsinspanning, het wezen van den schijn weet te onderscheiden."

Dat zijn behartigenswaarde woorden, waarmede alleen een ongezond kosmopolitisme, dat op straten en wegen zijn:

1. Der Wahltag; Regula Amrain und ihr Jüngster.

„Ueberall bin ich zu Hause," „ubi bene, ibi patria", luchthartig genoeg uitschreeuwt, den spot kan drijven, maar waaraan elk mensch zijn zegel hecht, die de waarheid beaamt van Keller's woord: „In de gansche wereld kan men belang stellen, maar het vaderland moet men dragen in het hart."

Ziedaar wat hem doet roemen in de zeven eerlijke, trouwe oprechten, die met hun vaantje naar het Schützenfest opgaan, en van wie hij Karl Hediger zoo naief en zoo eenvoudig, maar tevens met zooveel innigheid van waardeering ten aanhooren van een schare feestgangers laat zeggen:[1]

„Ziet hen daar staan, die oude zondaars! Geen van hen staat in den reuk van bijzondere heiligheid. Zelden ziet men een hunner in de kerk. Over geestelijke zaken zijn ze niet best te spreken; maar toch kan ik u, lieve eedgenooten, in vertrouwen iets wonderlijks zeggen. Zoo vaak het vaderland in gevaar is, beginnen ze langzamerhand aan God te gelooven, eerst ieder zachtkens voor zich zelf, dan steeds luider, totdat de een zich aan den ander verraadt, en ze dan te zamen een vreemdsoortige theologie er op gaan nahouden waarvan het eerst en eenigst beginsel is: help u zelf, dan helpt u God! Ook op feestdagen, wanneer er veel volk bijeen is en een helder blauwe hemel zich lachend boven de menigte welft, vervallen ze weer tot deze theologische bespiegelingen en verbeelden ze zich dat de goede God de Zwitsersche banier aan den hoogen hemel ontplooid en het mooie weer extra voor ons gemaakt heeft. In beide gevallen, in de uren des gevaars en in de stonden der vreugde, zijn ze dan eensklaps tevreden met de eerste woorden onzer grondwet: In naam Gods, des Almachtige! en dan bezielt hen, hoe weerspannig ze ook anders mogen wezen, zulk een zachtmoedige verdrangzaamheid dat zij volstrekt niet vragen of de Katholieke dan wel de Gereformeerde Heer der Heirscharen is gemeend!

„Om kort te gaan, een kind, dat men een kleine arke Noachs ten geschenke geeft, gevuld met bonte diertjes, mannetjes en wijfjes, kan niet vroolijker zijn dan zij zijn over het lieve vaderland met zijn duizenden van goede dingen, van den bemosten ouden snoek op den bodem zijner meren af, tot den wilden vogel toe die om zijn ijsvlakten fladdert." Zie welk een verscheidenheid van volk daar in de enge ruimte wemelt, verschillend in zijn hanteeringen, in zeden en gebruiken, in kleederdracht en taal!

1. Fähnlein der sieben Aufrechten, Ges. Ausg. VII., blz. 316.

Wat al leeperds en ongelukken loopen er naast elkaar rond, wat al edel gewas en onkruid bloeit er lustig op dooreen, en alles is goed en heerlijk en hartelijk bemind; want het is in het vaderland!"

Geen wonder dat Keller met zulk een liefde voor het vaderland elke poging, die ten doel had het nationaliteitsgevoel te wekken en het volkskarakter te veredelen, met vreugde begroet heeft. Geen wonder ook dat hij werkzaam deel heeft genomen aan de staatkundige en godsdienstige bewegingen van zijn tijd.

Aan welke zijde hij gestaan heeft bij den zoogenoemden „Sonderbundkrieg", leert ons zijne poëzie uit die dagen, die van verontwaardiging trilt over Jezuïeten en reactionairen, en onder den titel „Pandora" (Antipanegyrisches) in zijne gedichten (Bd I. S. 273 ff.) is opgenomen. Welke tonen hij dan aanslaat moge het gedicht: „Jesuitenzug" (1843) doen gevoelen:

„Hussah! Hussah! die Hatz geht los!
Es kommt geritten klein und grosz,
Das springt und purzelt gar behend,
Das kreischt und zetert ohne End':
Sie kommen, die Jesuiten!

Da reiten sie auf Schlängelein
Und hinterdrein auf Drach' und Schwein;
Was das für muntre Bursche sind!
Wohl graut im Mutterleib dem Kind:
Sie kommen, die Jesuiten!

Heu, wie das krabbelt, kneipt und kriecht,
Pui, wie's so infernalisch riecht!
Jetzt fahre hin, du gute Ruh'!
Geh, Grete, mach das Fenster zu:
Sie kommen, die Jesuiten!

„ „Gewissen, Ehr' und Treue nehmt
Dem Mann und mach't ihn ausverschämt,
Und seines Weibes Unterrock
Hängt ihm als Fahne an den Stock:
Wir kommen, die Jesuiten!" "

Von Kreuz und Fahne angeführt,
Den Giftsack hinten aufgeschnürt,
Der Fanatismus ist Profosz,
Die Dummheit folgt als Bettelrosz:
Sie kommen, die Jesuiten!

„„Wir nisten uns im Niederleib
Wie Maden ein bei Mann und Weib,
Und was ein Schw..n erfinden kann,
Das bringen wir an Weib und Mann:
Wir kommen, die Jesuiten!""

O gutes Land, du schöne Braut,
Du wirst dem Teufel angetraut!
Ja, weine nur, du armes Kind!
Vom Gotthard weht ein schlimmer Wind:
Sie kommen, die Jesuiten!"

Dat deze gepeperde kost weinig in den smaak der conservatieven viel, laat zich gemakkelijk begrijpen. Keller zelf vertelt ons hoe een conservatieve buurvrouw „beim Vorlesen der gräulichen Verse darauf spuckte" en wegliep.

Doch straks, wanneer de strijd is geëindigd, klinkt het woord der verzoening van zijn lippen en vernemen we:

„Doch nun der Streit gestritten ist,
so sind wir wie ein Mann,
Ein Mann der sich bezwungen hat,
und Niemand geht's was an! 1

Ook later heeft hij zich niet onbetuigd gelaten in deze. Jammer, dat hij, door partijdigheid verblind, tegen hen met wie hij het niet eens was nu en dan zich liet verleiden tot onbillijkheid en zijn toevlucht nam tot grofheid. Ik meen nl. dat dit het geval is geweest waar hij, een geliefd stokpaardje berijdend, in den predikant van Schwanau (Das verlorene Lachen) de Zwistsersche Reform-partij tentoonstelt en

1 *Ged.* I. Die Landesversammlung zur Tilgung der Sonderbundskriegsschuld 1852. S. 201. ff.

daarvan een beeld ontwerpt, neen! een caricatuur teekent, dat wel van kunstenaarstalent getuigt, maar niet bepaald door waarheid uitmunt en volkomen gemis van waardeering, ja zelfs onwetendheid in zake de dingen waarover hij oordeelt, verraadt. Verwijt Kambli, hoe hoog overigens Keller schattend, hem terecht hierin een dilettantisme, zooals dezezelf op het gebied van litteratuur en kunst gegeeseld heeft met onzachte hand, Keller maakt zich tevens de overwinning wat al te gemakkelijk, wanneer hij een man als Jucundus, een man met twaalf ambachten en dertien ongelukken, wiens „Gallimatthias" m. i. niet onderdoet voor dat van den Schwanauschen prediker, de woorden in den mond legt: „die Kirche ist aus". Alsof het nu hiermede ook uit ware.

Van persoonlijke wraakneming op Heinrich Lang, die zich de vrijheid veroorloofde een door den Zürichschen stadssecretaris geschreven Bettags-Mandat ongunstig te beoordeelen, en waaraan men hier aanvankelijk meende te moeten denken, moge na de herhaalde verzekering van Keller[1] geen sprake zijn, wat wij aannemen, we kunnen ons toch zeer goed de verontwaardiging begrijpen van een man als Kambli over de miskenning van een streven, dat, zooal geen instemming, toch waardeering verdient.

En 't is edel zelfgevoel wanneer deze op den onheuschen aanval van Keller antwoordt: „Wij eischen niet dat iemand sine ira over ons schrijve, alleen dat hij het niet doe *sine studio*. Wij zijn niet blind voor de zwakheden en dwalingen van enkele personen, die zich onder de vaan onzer richting scharen. Mocht eens een oude „Reformer", die daartoe de stof bezat, zich gedrongen gevoelen met een volledige onbarmhartige studie voor den dag te komen, dan zou hij misschien op enkele personen moeten wijzen, naast wie de predikanten in

1. Z. vooral *Nachg. S.*, Ein nachhaltiger Rachekrieg. S. 202, ff. en: Anhang S. 343, ff.

„Das Verlorene Lachen" en in „Martin Salander" nog engelen zijn; maar dan zou tevens blijken dat de Reformtheologie eenvoudig met elke andere richting gemeen heeft, dat haar aanhangers ook menschelijke zwakheden hebben, niet meer en niet minder dan lieden van een andere richting, en dat het slechtste wat aan het licht kwam met de Reformtheologie absoluut niets te maken heeft, maar te herleiden zou zijn tot de algemeen menschelijke zelfzucht, die zooals we weten, door gansch andere machten dan door een theologisch stelsel moet overwonnen worden." [1]

Ook baat het m. i. het vaderland weinig een ganschen stand, hier de zoogenoemde geestelijkheid, Protestantsche en Katholieke, rechtzinnige en vrijzinnige, te pas en te onpas, de leelijke rol te laten spelen en zijn vertegenwoordigers de laagste bedoelingen toe te schrijven. [2] „Zoo vaak er van den geestelijken stand sprake is", heeft iemand gezegd, „is er altijd een haartje in Keller's pen." En inderdaad, de dichter had, ook voor zijn eigen roem, beter en wijzer gedaan zich te spiegelen aan het voorbeeld van den ouden Lee in „Der grüne Heinrich", die, als hij zelf vertelt, geen vriend der geestelijkheid was, maar niettemin „würdige Geistlichen ehrte und sich freute ihnen Ergebenheit zu zeigen, (und) dem es, wenn es wo möglich ein Erzkatholischer, aber ehrenwerther Priester war, um so gröszeres Vergnügen machte, gerade weil er sich im Schosze der Zwinglischen Kirche sehr geborgen fühlte." Wie verdraagzaamheid eischt, moet beginnen zelf verdraagzaam te zijn.

Daar loopt een aardige anecdote, die Keller in deze kenschetst op zeer juiste wijze. Zeker predikant, zoo verhaalt ze, was eens met Keller op den trein, en droeg zijn koffertje naar de wachtende vigelante. Toen Keller, na hem van het

---

1. Kambli, Gottfried Keller nach seiner Stellung zu Religion und Christenthum, Kirche, Theologie und Geistlichkeit. St. Gallen 1891.
2. Zie de voorbeelden bij Kambli, blz. 90, 91.

hoofd tot de voeten opgenomen, „dank u!" gezegd, en gevraagd te hebben: Met wien heb ik de eer? tot antwoord gekregen had: „Dominé zoo en zoo", zou hij gezegd hebben: „Maar ge ziet er ook in 't geheel niet als een Dominé uit." Ja, zelfs de scherpzinnigste kan zich vergissen, als hij naar wat voor oogen is het hart gaat beoordeelen, en omgekeerd.

En eveneens heeft de democratische partij, die zich sinds 1867 in Zwitserland baan brak, doch den oud liberaal-radicaal Keller weinig beviel, zich te beklagen, waar hij haar laat vertegenwoordigen door mannen als in zijn: „Martin Salander" optreden. Ware de dichter getrouw geweest aan zijn eigen vermaning:

„Betrachtet euer Gegner Schwächen,
Und lehrt am besten euch zu rächen,
Das eigne Unkraut auszustechen,"

hij zou niet in den kuil zijn gevallen door hem voor anderen gegraven.

En „trotz dem und alledem" blijft Keller voor zijn Zwitsers Keller, d. i. de man, de dichter, dien men liefheeft; populair als geen ander, geeerd ook bij zijn tegenstanders om zijn eerlijkheid en oprechtheid, in de eerste plaats om zijn vaderlandsliefde. Zoo iemand, dan is het bij hen van zijn persoon: „de mortuis nil nisi bene!" Raakt de dooden niet aan! En Hooyer overdrijft niet, waar hij schrijft: „Den ouden zonderling, den vrijgezel met zijn vreemde levenswijs en wonderlijke eigenaardigheden kende iedereen in zijn vaderstad Zürich. Hij was het troetelkind van de Zwitsers; zij hadden hem lief op hun eigenaardige leuke, trouwe manier.

„Hij kon geen kwaad doen en schoon Zwitserland volstrekt het land niet is voor de Bohème, Zürich Luthersch stemmig, mocht hij „kneipen" op zijn ouden dag, zooveel hij wilde en niet altijd onbeneveld weer naar huis gaan. Gottfried Keller was het die het deed en Gottfried Keller was ook niet ieder-

een, die mocht een potje breken. Zijn excentriciteiten deden de ronde en ook nu nog, nu hij dood is, worden ze opgehaald en verkwikken zich de Zwitsers daaraan. Het plekje in de „Kneipe", waar hij gaarne zat, en met de studenten, die den ouden heer op de handen droegen, aanstootte, is heilig. Naar het huis waar hij woonde ziet een Züricher met aandoening op. Het groote kind, dat voor hen heeft gezongen, ligt in hun hart bedolven".

Van hun liefde hebben de Zürichers blijk gegeven op zijn vijftigsten verjaardag bij gelegenheid van het feest, door de studenten hem bereid; en op zijn 70sten gansch Zwitserland. In die hulde heeft het beschaafd Europa gedeeld. De dichter zelf, helaas! kon er niet aan deelnemen. Zijn gezondheidstoestand verbood het.

Hij had die hulde verdiend! En zoolang er van een nationale letterkunde der Zwitsers sprake zal zijn, zal zijn naam worden genoemd, als van een harer beste vertegenwoordigers. Zürich, zijn vaderstad in de eerste plaats zal *hem* niet vergeten, die, stervend, haar het bewijs zijner liefderijke gezindheid niet heeft onthouden.

II

Keller's patriotisme moge in staat zijn geweest hem de liefde zijner Zwitsers te verzekeren, er was iets meer en iets anders noodig om hem ook buiten zijn vaderland naam te doen maken. Het algemeen menschelijke in zijne werken heeft dit gedaan. Want, zooals ik boven reeds opmerkte, de mensch is nergens bij hem in den Zwitser ondergegaan. Zoo vaak hij onder den indruk van de natuur of van het rijke menschenleven, onder de macht der waarheid en der liefde, met een oog, dat geopend is voor wat goed, schoon en edel is, en zich met tegezin afwendt van het gemeene en gebrekkige, van karakterloosheid en gewetenloosheid, uitdrukking

geeft aan het beste, dat in hem leeft en zijne ziel beweegt, aan de hoogste sensaties en aspiraties van zijn hart, doet hij ook de snaren van anderer harten trillen. De natuur geeft hem gedichten in de pen van onnavolgbare schoonheid, die toonen dat hij aan den boezem der groote moeder heeft gerust, soms vol vreeze, soms met heiligen eerbied, hier het groote, majestueuse als een schilder bespiedend, daar het schijnbaar kleine in zich opnemend, altoos bewonderend en altoos door haar adem bezield.

Het leven der liefde wordt door hem geteekend met een innigheid en diepte van gevoel, die ook in ons de vriendelijkste herinneringen wakker roepen. En waar ge hem ontmoet is hij de tolk van het menschenhart met zijn zoo verschillende aandoeningen en raadselen, met zijn hoop en zijn twijfel, met zijn ja en neen op de vragen, die er dag aan dag in opwellen. Van het een zoowel als van het ander spreken zijn poezie en zijn proza. Heeft Keller zich wel eens beklaagd dat zijn proza aan de waardeering van zijn gedichten in den weg stond, hij heeft zich, zooals terecht is opgemerkt, kunnen troosten met den niet alledaagschen troost, dat het betere altijd de vijand van het goede is. Het is nu eenmaal niet anders: zijn kracht ligt in de novelle, zoo ontwijfelbaar, dat Paul Heyse gemeend heeft hem den „Shakespeare der Novelle" te mogen noemen. Ja, ook de waarde van zijn groote romans: *Der grüne Heinrich* en *Martin Salander* is voor een goed deel gelegen in de stukken die ons aan zijn novellen doen denken, of in de novellen-zelf welke er in zijn opgenomen. Ik heb het oog op „das Meretlein" in den eerstgenoemden.

Aan den dichter die in u ontwaakt, zoo vaak de natuur tot u spreekt, weet Keller woorden te geven in liederen van allerlei aard, als in: „Stille der Nacht," „Unter Sternen," „Nachtfalter", „Sommernacht", „Erster Schnee," niet het minst in zijn „Waldlieder", waarvan ik het eerste, als proeve, hier afschrijf:

„Arm in Arm und Kron' an Krone steht der Eichenwald verschlungen,
Heut hat er bei guter Laune mir sein altes Lied gesungen.

Fern am Rande fing ein junges Bäumchen an sich sacht zu wiegen,
Und dann ging es immer weiter an ein Sausen, an ein Biegen;

Kam es her in mächt'gem Zuge, schwoll es an zu breiten Wogen,
Hoch sich durch die Wipfel wälzend kam die Sturmesflut gezogen.

Und nun sang und pfiff es gräulich in den Kronen, in den Lüften,
Und dazwischen knarrt' und dröhnt' es unten in den Wurzelgrüften.

Manchmal schwang die höchste Eiche gellend ihren Schaft alleine,
Donnernder erscholl nur immer drauf der Chor vom ganzen Haine!

Einer wilden Meeresbrandung hat das schöne Spiel geglichen;
Alles Laub war weiszlich schimmernd nach Nordosten hingestrichen.

Also streicht die alte Geige Pan der Alte laut und leise,
Unterrichtend seine Wälder in der alten Weltenweise.

In den sieben Tönen schweift er unerschöpflich auf und nieder,
In den sieben alten Tönen, die umfassen alle Lieder.

Und es lauschen still die jungen Dichter und die jungen Finken,
Kauernd in den dunklen Büschen sie die Melodien trinken.

Voorts zijn in zijn overige werken de natuurschilderingen als voor het grijpen en behoef ik slechts ééne uit de massa te nemen, om den „Dichter-Maler" te doen kennen:

„De lente was gekomen; sleutelbloempjes en viooltjes zaten in het wassend groen verscholen, niemand gaf acht op haar vruchtjens. Daarentegen prijkten de anemonen en de blauwe starren van het klimop en de lichte stammen der berken aan den ingang van het struikgewas. De lentezon wierp haar stralen door en op de openingen tusschen de boomen; want nog was het helder en open als in het huis van een geleerde, dat door diens liefste is opgeredderd en schoongemaakt voor hij van een reis thuiskomt en weldra weer alles in de oude, dolle wanorde gebracht heeft. Bescheiden en zonder praalvertoon nam het teergroene loof zijn plaats in, en deed te nauwernood vermoeden welk een groeikracht het in zich verborgen hield. De kleine blaadjes, nog te tellen, zaten symmetrisch en nuffig aan de takken, een beetje stijf, als door een modemaakster gerangschikt, de inkervingen en plooitjes nog geheel ongerept, als in papier gesneden en geperst, de stelen en takjes roodachtig glanzend, alles bijzonder mooi opgetakeld. Zoete windjes waaiden, aan den hemel dreven glinste-

rende wolkjes, aan de greppels krulde het jonge gras, en op de ruggen der lammeren de wol, — overal was leven en beweging."

Of wel, gij wilt het lied der jonge liefde hooren. Keller zingt:

„Die Sonne fährt durchs Morgenthor
Goldfunkelnd über den Bergen,
Und wie zwei Veilchen im frühen Mai,
Zwei blaue Augen klar und frei,
Die lachen auf ihren Wegen
Geöffnet ihr entgegen.

Glück auf, mein Liebchen ist erwacht
Mit purpurroten Wangen!
Ihr Fenster glitzert im Morgenstrahl
Und alle Blumen im Garten und Thal
Erwarten sie mit Sehnen,
Die Aeuglein voller Thränen.

Es ist nichts Schöneres in der Welt,
Als diese grüne Erde,
Wenn man darauf ein Schätzlein hat,
Das still und innig, früh und spat,
Für einen lebt und blühet,
Ein heimlich Feuerlein, glühet.

Halloh, du später Jägersmann,
Was reibst du deine Augen?
Ich hab' die ganze Nacht geschwärmt
Und mich am Mondenschein gewärmt,
Und steige frisch und munter
Von hohen Berg herunter.

Mein Mädchen durch den Garten geht,
Und singt halblaute Weisen;
Mich dünkt, ich kenne der Lieder Ton
Was gilt's, ich habe sie alle schon
Heut Nacht dort oben gesungen!
Sie sind herüber geklungen.

En even goed als Keller van de liefde weet te zingen, van haar smart en van haar vreugde, weet hij er ook van te vertellen, aangrijpend schoon en lieflijk teeder, geschiedenissen,

die een mensch niet weer vergeet wanneer hij ze eens heeft gelezen, nu een idylle, dan een tragedie, soms beide tegelijk, of ook niet idyllisch en evenmin tragisch, maar altoos „interessant." Dan verhaalt hij u van Heinrich en Anna; van Dietegen en Küngolt; van den „Landvogt von Greifensee", wiens vijftal amourettes eerst op niets uitloopen, maar later, wanneer de „Klatsch" geen der dames meer schaden kan, de aanleiding worden tot een allergezelligste reunie. Dan schept hij zijn meesterstuk: „Romeo und Julia auf dem Dorfe", en teekent in Sali en Brennchen het spel der minne, dat in de prille jeugd zijn wortels heeft, trots den wederzijdschen haat der ouders, trots armoede en ellende blijft duren, en met den vrijwilligen dood der geliefden — een wanklank na het geluk van den laatst doorgebrachten dag — eindigt. Dan dicht hij zijn novellencyclus „Das Sinngedicht," die zijn ontstaan dankt aan heer Reinhart's tocht om het meisje te zoeken, dat, bij den eersten kus verlegen blozend maar tevens vriendelijk lachend, beantwoordt aan de spreuk van Logau:

„Wie willst du weisze Lilien zu roten Rosen machen?
Kusz eine weisze Galathée: sie wird errötend lachen."

en in Lucia gevonden wordt.

Is het u daarentegen om een stuk menschenleven te doen, waarin de min geene of althans niet de eerste rol speelt, laat u dan door Keller leiden, en sta met hem stil „am Sarge eines 90-jährigen Landmanns"; verdiep u in de „Feueridylle"; breng een bezoek aan den „Apotheker von Chamounix"; kort en goed, geniet zijn geest in al die goed geschreven novellen, waarvan nu eens personen en zaken uit de geschiedenis, dan weer menschen en voorvallen uit het dagelijksch leven het onderwerp uitmaken.

Leveren bv. de oorsprong en de lotgevallen van het Manesische handschrift hem de stof voor: „Hadlaub" en „der Narr auf Manegg," „Ursula" verplaatst ons in het tijdvak der Her-

vormers, midden in de troebelen der Wederdoopers onder de profeten van het 1000-jarig rijk en ontwerpt een beeld van die dagen vol leven en gloed, met de klassieke, vol liefde geteekende figuur van Zwingli op den achtergrond.

Uit het leven gegrepen is „Pankraz der Schmoller," bovenal „Frau Regula Amrain und ihr Jüngster", dat tot opschrift zou kunnen dragen: „Wat een moeder voor haar zoon vermag," en in de figuur van Regula een spiegel voorhoudt aan alle moeders wien de opvoeding harer zonen ter harte gaat. Een stuk opvoedkunde „en action", niet tendentieus, maar aller behartiging waard.

„Zijne moeder voedde hem (Fritzchen) zoo op dat hij een braaf man werd in Seldwyla, en tot de weinigen behoorde, die staan bleven zoolang ze leefden. Hoe ze dit doel bereikte, is moeilijk te zeggen; want zij voedde eigenlijk zoo min mogelijk op. Haar werk bestond welbezien alleen hierin dat het jonge boompje, van hetzelfde hout als zij zelf gesneden, in haar nabijheid opgroeide en zich naar haar vormde. De gelijke en goed gezinde lieden hebben altijd veel minder moeite hun kinderen fatsoenlijk groot te brengen, terwijl het daarentegen een sukkel, die zelf niet lezen kan, zwaar valt een kind te leeren lezen. Over 't geheel bestond haar opvoedingsmethode hierin, dat ze het knaapje zonder overdreven teerheid liet merken hoe lief ze het had, en daardoor in hem de behoefte wekte haar steeds gehoorzaam te zijn, en zoo bewerkte dat hij altoos aan haar dacht. Zonder hem zijn vrijheid te ontnemen, had ze den kleine meestal om en hij zich, zoodat hij haar manieren en haar denkwijze aannam, en weldra onwillekeurig niets deed wat niet met den smaak der moeder strookte. Zij hield hem steeds eenvoudig, maar goed en met zekeren smaak gekleed: daardoor voelde hij zich tehuis, op zijn gemak en tevreden in zijn kleedij, en had nooit reden, er aan te denken, zoodat hij niet ijdel werd, ja zelfs den wensch niet voelde opkomen om zich beter of anders te kleeden, dan hij het was. Zoo deed ze ook met het eten. Als hij de een of andere dwaasheid deed, behandelde ze dit niet als een crimineele zonde, maar toonde hem in een paar woorden de belachelijkheid en ondoelmatigheid er van aan... Des te strenger was ze echter tegenover hem, als hij zich in woorden of gebaren onedel en kleinzielig gedroeg, wat evenwel maar zelden voorkwam; want dan las ze hem duchtig en zonder verschooning de les, en gaf hem zulke flinke oorvijgen dat hij de zaak nooit weer vergat."

Ja, „Regula Amrain" is als voor moeders geschreven.

Edele vrouwengestalten vindt ge bij menigte in Keller's werken, als: Fides, Hermine, Gritli, de vrouw van Salander, Lucia, Figura Leu, of hoe verder hare namen mogen zijn, maar Regula steekt boven allen uit en is met de meeste zorg door den dichter geteekend.

Zie, zoo vaak Keller van dit alles of deze allen vertelt, moet ge luisteren. Een onzichtbare hand grijpt u aan, houdt u vast, trekt u voort.

We zijn in het huis van den schoolmeester uit „Der grüne Heinrich", na middernacht, in gezelschap van Katharina, de dienstbode, en van Heinrich en Anna. Op de tafel ligt een groote stapel boonen, de kinderen zitten tegenover elkander en maken holen in den stapel, de oude dienstmaagd vertelt.

„Katharina onderrichtte mij dat Anna, zooals het gebruik dat meebracht, verplicht was mij te kussen, wanneer ik haar vinger kon grijpen, dat echter de berg daarbij niet mocht instorten. En zoo ging ik dan op de loer liggen. Zij groef nu nog verschillende gangen en begon met groote slimheid te plagen. Terwijl zij haar hand in de diepte van den boonenberg verborg, keek ze mij over den hoop heen met haar blauwe oogen guitig aan, terwijl ze hier een vingertop liet te voorschijn komen, daar de boonen bewoog als een onzichtbare mol, en dan eensklaps met de heele hand vooruitschoot en weer wegkroop als een muisje in zijn gaatje, zonder dat het mij gelukte haar te vangen. Ze bracht het zelfs zoover dat ze mij op eens een boon, die ik juist pakken wilde, uit de vingers trok, zonder dat ik wist waar ze van daan was gekomen. Katharina boog zich naar mij toe en fluisterde mij in het oor: laat haar haar gang maar gaan, wanneer de hoop eindelijk boven de vele gaten instort, moet ze u toch een kus geven! Maar Anna wist terstond wat de oude mij zei; sprong op, danste driemaal in de ronde, klapte in de handen en riep: Hij valt niet, hij valt niet, hij valt niet! Bij de derde maal stiet Katharina op eens met haar voet tegen de tafel, en de ondermijnde berg viel op jammerlijke wijze in. „Dat geldt niet, dat geldt niet!" riep Anna luidkeels en sprong zoo uitgelaten in de kamer rond, als men volstrekt niet van haar gedacht zou hebben. „Gij hebt tegen de tafel gestooten, ik heb het wel gezien!"

„Dat is niet waar," beweerde Katharina, „Heinrich moet een kus van u hebben, kleine heks!"

„Schaam je toch, om zoo te liegen, Katrina," zei het verlegen geworden kind, en de onverbiddelijke meid hernam: „'t Zij zoo 't zij, maar de berg is

gevallen, voor ge u driemaal hebt omgedraaid, en ge zijt meneer Heinrich een kus schuldig!"

„Dien wil ik hem ook schuldig blijven," riep ze lachend, en ik zelf, blij aan de plechtige ceremonie ontkomen te zijn, zei: „Goed, beloof mij, dat ge mij altijd en immer een kus wilt schuldig zijn?"

„Ja, dat doe ik, en ze gaf mij een slag op de hand, dat het klapte. Ze danste om de onbeholpen Katharina, plaagde haar, en werd door deze nagezeten; er ontstond een jacht in de kamer, waarin ook ik betrokken werd. De oude Katrina verloor een schoen en trok zich kuchend terug, maar Anna werd steeds wilder en gauwer. Eindelijk pakte ik haar en hield haar vast, en nu sloeg ze zonder meer haar armen om mijn hals, naderde met haar mond den mijnen en zei zachtkens, nog achter adem:

„Es wohnt ein weiszes Mäuschen
Im grünen Bergeshaus;
Der Berg, der will zerfallen,
Das Mäuschen flieht daraus;"

waarop ik in dezelfde maat liet volgen:

Man hat es noch gefangen,
Am Füszchen angebunden
Und um die Vordertätzchen
Ein rotes Band gewunden,"

en dan zeiden we beiden tegelijk, terwijl we ons stil heen en weer wiegden:

„Es zappelte und schrie:
Was hab' ich denn verbrochen?
Da hat man ihm ins Herzlein
Ein goldnen Pfeil gestochen."

En toen het liedje uit was, lagen onze lippen dicht op elkaar, maar zonder zich te bewegen; wij kusten elkaar niet, ja dachten er zelfs niet aan het te doen, slechts onze adem vermengde zich op de nieuwe, nog niet gebruikte brug en het hart bleef vroolijk en kalm."

Is dat niet innig, niet schilderachtig en dichterlijk; niet realistisch en idealistisch tegelijk? Niet frisch en oorspronkelijk? En dit tafereeltje is een uit vele. Had ik ruimte, ik zou er andere aanhalen, en u brengen als gast in de woning van Heinrich's oom onder de neven en nichten; u doen deelnemen aan het Tellfeest op het land, aan het schildersfeest te München; u doen neerzitten in den uitdragerswinkel van „Frau

Margret" onder het elken avond daar verzamelde gezelschap; u doen hooren van „Meretlein"... Maar de ruimte ontbreekt, en daarom: „ex uno discite omnes!" of, vrij, toomeloos vrij vertaald: „die perzik smaakt naar meer!" Genoeg, Keller's werken staan niet onder censuur, men kan er aankomen.

Hierin is Keller een meester, dat hij voor een bepaalde stemming altijd den juisten toon weet te treffen. Zijn onmiddelijk gevoel wijst hem den weg om zijn doel te bereiken, en de scheppingen zijner fantasie omgeeft hij met den gloed der poëzie. Uit het volle menschenleven grijpt hij: geen typen, maar individuen worden door hem geschetst; geen ideaalmenschen, maar uit de werkelijkheid gegrepen figuren. Zijn groote kracht is de psychologische karakerontleding, waarbij zijn fijne gave van opmerken telkens weer onze bewondering wekt. 't Schijnt wel dat niets hem ontgaat. We zien het leven zijner helden en heldinnen zich geleidelijk, maar met noodzakelijkheid ontwikkelen, zonder sprongen, kalm en stil, krachtens de wet van oorzaak en gevolg, door de omstandigheden, waarin ze zich bevinden, in het millieu, waarin ze zijn geplaatst, onder den invloed hunner medemenschen, ten gevolge van eigen aanleg, opvoeding, omgang, meer of minder juiste overleggingen en wilsuitingen. En dan worden de persoon en zijn leven geteekend in scherpe lijnen, en met heldere kleuren. Wat komt moest komen. Wat er ook aan zijn eersteling: „Der grüne Heinrich," moge ontbreken, zooveel staat vast dat in dit opzicht zijn „coup d'essai" is geweest een „coup de maître," vooral in de détails.

Verder: zijn helden leven, zij wekken onze sympathie, zij vragen ons medelijden; zij dwingen ons eerbied af, of vervullen ons met weerzin en afschuw. Van groote sensaties en sterke emoties is bij hem weinig sprake. We bewegen ons overal op het gebied des dagelijkschen, burgerlijken levens, waaraan echter zijn poëtische natuur een reliëf weet te geven, als noodig is om zijne lezers te boeien en hen de lectuur niet

te doen eindigen voor ze weten wat van het karakter geworden is, en waarop de strijd en het lijden der menschen uitloopt. De liefde speelt in zijne verhalen niet de eerste rol, slechts een enkele maal is ze het motief der handeling, de souvereine macht, die de geschiedenis der personen en hunne lotgevallen beheerscht. Maar waar ze het is, is ze omgeven met het waas eener innigheid en oprechtheid, als de meesterhand alleen weet te scheppen. Het onbegrijpelijke en onmogelijke, het overdrevene en avontuurlijke acht Keller in strijd met den aard van echte poëzie. Eenvoud en oprechtheid zijn de kenmerken der waarachtige kunst. „Das Nothwendige und Einfache mit Kraft und Fülle in seinem ganzen Wesen darzustellen, ist Kunst", schrijft hij. En hierin onderscheidt zich de echte kunstenaar van den gewonen, alledaagschen mensch, dat de eerste, terstond vattend waar het op aankomt, het waargenomene in al zijn volheid zóó weet weer te geven dat de tweede de waarheid er van erkent en tot bewondering gedrongen wordt.

Zoomin manier als gemaaktheid vormen den meester. En juist door zijn eenvoud en klaarheid, door zijn levendigheid van voorstelling en kalme ontwikkeling, weet hij de aandacht te vestigen op- en gaande te houden voor de blijde en droeve lotgevallen der personen, die hij ten tooneele voert, bij wie nog niet verleerd hebben een stuk menschenleven, 't zij komisch of tragisch, der overweging waard te achten. En speelt in het slot van zijn eersten, grooten roman de romantiek hem nog parten, neemt hij daar om tot de ontknooping der gespannen draden te komen, zijn toevlucht tot een „deus ex machina", elders bewaart hem zijn zin voor de werkelijkheid genoegzaam voor deze fout.

Een enkele maal, als in: „Der Schmied seines eigenen Glückes;" in een der vertellingen uit het „Sinngedicht;" in „Der Schlimm-heilige Vitalis" uit de „Sieben Legenden", overschrijde zijn humor de grens, naderend aan het frivole, in zijn overige novellen: „Die drei gerechten Kammmacher", „Kleider machen

Leute", „Die vertauschten Liebesbriefe", roept hij bij den lezer een gullen lach, en onder den lach soms een traan te voorschijn, en staat hij nimmer den ernst in den weg.

Met kleine gebreken drijve Keller den spot, terwijl hij al lachend de waarheid zegt, groote, den mensch onwaardige zonden treft de geesel zijner satyre. En nooit verloochent hij zijn geloof in de menschheid. Zijn optimisme is onverstoorbaar. Alleen aan enkele karakters wanhoopt hij; maar nimmer geheel. Toch geldt hem als de groote wet van het leven die der zedelijke orde, waaraan niemand ontkomt, noch een volk in zijn geheel, noch de bijzondere persoon. „Wat de mensch zaait zal hij oogsten!"

Een kwast als Vigi Störteli moet een vrouw, eenvoudig als zijn Gritli, het genot van het echtelijk leven vergallen, en is, van haar gescheiden, waard te vallen in de handen van een Kätter Ambach.

Een leeperd, als meneer Kabys, die met nietsdoen door de wereld wil komen en zijn geluk zoekt langs ongeoorloofde wegen, moet door schade en schande leeren dat het ware geluk alleen in den arbeid te vinden is.

Keller moge geen moralist zijn, althans den kunstenaar nooit in den zedemeerster doen op- of ondergaan, de zedelijke strekking zijner verhalen kan door niemand worden ontkend. Zelfs verleidt zijn didactische natuur hem hier en daar, inzonderheid in zijn grootere werken, tot uitweidingen, die den gang van het verhaal storen, tot expectoraties over kunst, politiek, wijsbegeerte, theologie, die, hoe belangrijk ook op zich zelf, in den roman best kunnen worden gemist.

Zijn haat is tegen al wat laag en gemeen is, tegen alle opgeschroefdheid en onnatuur, en niet zonder bitterheid stelt hij deze op de kaak. Politieke oneerlijkheid, uit zelfzuchtig streven naar tijdelijk voordeel, uit hoogmoed en laatdunkendheid geboren; godsdienstig fanatisme, dat onverdraagzaamheid kweekt; kerkelijke bekrompenheid, huichelarij en geveinsd-

heid, die slechts de vormen en klanken der oude vroomheid hebben bewaard; onverschilligheid voor de welvaart der gemeenschap, die Gods water over Gods akker laat loopen; bekrompen, ophakkerig materialisme, dat alleen behoefte gevoelt om God te loochenen uit lichtzinnigheid, als het geval is bij den kleermaker in Frau Margret's winkel, of bij Petrus Gilgus, „den weggeloopen schoolmeester en apostel van het atheïsme, die in letterlijken zin op reis was, om de wereld te bezien en te genieten, nadat de goede God er uit was verdreven," — die allen stuiten hem tegen de borst, vervullen hem met ergernis en vinden in hem een goed gewapenden tegenstander, die niet vreest van zich af te slaan, en wiens slagen in de meeste gevallen niet in de lucht zijn.

Daar hebt ge b. v. de tweelingen Weidelich, Salanders schoonzoons, opgeblazen leeghoofden, maar sluwe intriganten en gewetenlooze politieke tinnegieters. Bij onderling goedvinden hebben zij de rollen op het staatkundig schaakbord verdeeld, om van twee kanten hun slag te kunnen slaan. Op hun bruiloft laat Keller in een tooneelstukje een paar schooiers optreden, die hun karakter willen verkoopen, en dit met zich dragen, maar het best kunnen missen. Ze beraadslagen alzoo wat er mee te doen.

„Plotseling herinnert zich de een dat er in de streek waar ze thans zijn een schitterende bruiloft wordt gevierd van de reine jonkvrouw Democratie en den ouden heer Liberalisme, en er dus bij deze gelegenheid behoefte is aan een grooten voorraad karakter van beide partijen, zoowel van de liberale als van de democratische. Wie er van voorzien is — ook kleine bijdragen worden niet versmaad — zal er zijn slag slaan, en goed etend en drinkend, zich een welbzoldigde betrekking met voortdurend verlof kunnen verzekeren. Daarom besluiten ze naar de bruiloft te gaan en er hun karakter aan te bieden. Om echter zich zelf niet in den weg te staan, willen ze trachten beide partijen te vriend te houden en zoowel bij de bruid als bij den bruigom aankloppen. Nog eens bekijken ze de kleinigheden in den naaldekoker en het pillendoosje, en overleggen of deze ook raad kunnen verschaffen. Daar ze het niet kunnen, maar zwijgen, komen ze overeen bij loting uit te maken wiens gezindheid liberaal, en wiens democratisch zal zijn. Dan gaan ze op den grond zitten,

halen een ouden smerigen leeren beker met dobbelsteenen voor den dag en dobbelen om de twee partijen, onderwijl natuurlijk allerlei grappen en aardigheden uithalend.

„'t Is toch een armzalig spel," roept de een, „als er geen bier bij is." — „We zullen er ons een paar versch gevulde glazen bij denken!" antwoordt de ander. „Prosit!"

Eindelijk zijn ze met dobbelen gereed en prent ieder zich zijn partijnaam goed in het geheugen. Dan maken ze, om hem niet te vergeten een knoop in den zakdoek, dien een hunner bij zich draagt. En als ze dit hebben gedaan, verlaten ze met hoerah's en hoezee's het tooneel en verdwijnen even geheimzinnig als ze gekomen zijn.

De gebroeders tweelingen begrijpen er alles van, kijken elkander aan, maar zeggen niets."

Hoe het in Keller's verhaal met hen afloopt, is gemakkelijk te gissen. Des dichters rechtsgevoel geeft hun tot laatste woning het tuchthuis.

Een andermaal hoort ge hem de „Schöngeisterei," het litterair dilettantisme geeselen. Dan vertelt hij ons, — en in onze verbeelding zien we hem hartelijk lachen bij zijn verhaal — van meneer Störteli, koopman te Seldwyla, die eerst zijn geluk beproefde met „het letterkundig Essay," maar daarin niet slaagde, en nu, onder den pseudonium „Kurt vom Walde" het in de novelle gaat zoeken. Vriend Störteli dan, die ook zijn vrouw literarisch en artistiek wil ontwikkelen, zijn lieve, goede vrouw, die zich zijnentwege kwelt en onder zijn litteraire betoogen soms, tot groote ergernis van meneer haar echtgenoot, in slaap valt, vriend Störteli, maakt zich op om buiten in de natuur indrukken te verzamelen voor zijn poëtischen arbeid. Hij verwisselt zijn koopmanstasch met een klein notitieboekje en slentert rond....

„Het eerst valt zijn oog op een boom, waarvoor hij gaat staan, en dien hij nauwkeurig bekijkt. Dan schrijft hij: „Een beukenstam. Licht-grijs, met nog lichter plekken en dwarsstrepen. Tweeërlei mos bedekt hem, het eene bijna zwart, het andere fluweelig glinsterend groen. Verder gele, roodachtige, en witte korstmossen, die meermalen zich in elkaar strengelen. Een klimopplant stijgt aan den eenen kant omhoog. De verlichting een andermaal te bestudeeren, daar de boom in de schaduw staat. Wellicht in rooverscènes te gebruiken.

„Ook bij een karrespoor houdt hij stil en schrijft: Motief voor een dorpsvertelling. Wagenspoor half gevuld met water, waarin kleine waterdiertjes zwemmen. Holle weg. Aarde vochtig, donkerbruin. Ook de voetstappen zijn met roodachtig, en dus ijzerhoudend, water gevuld. Groote steen op den weg, ten deele pas beschadigd, als door wagenraderen. Hieraan zou men een expositie kunnen vastknoopen van omgeworpen wagens, strijd en geweld.

Al voortgaand, ontmoet hij een arm landmeisje, houdt het staande, geeft het een paar centen, en verzoekt het vijf minuten te poseeren, waarop hij, haar van het hoofd tot de voeten opnemend, terneerschrijft: Flinke gestalte, barrevoets, tot over de enkels vol stof; blauwgestreepte rok, zwart lijf, overblijfsel van nationaal costuum, het hoofd in een rooden doek met witte ruiten. — Maar op eens rent het meisje weg en maakt beenen, alsof de duivel haar op de hielen zit. Victor, die haar met verrukking nakijkt, schrijft vol ijver: „Prachtig! Demonisch-populaire figuur, elementair wezen." Eerst op verren afstand staat ze stil en kijkt om; en als ze hem nog altijd ziet schrijven, keert ze hem den rug toe en slaat met de vlakke hand eenige keeren op zeker deel achter haar heupen, om dan ze in het woud te verdwijnen.

„Zoo keert hij huiswaarts als een bij beladen met haar buit."

Hoe warm daarentegen klopt Keller's hart voor waarheid, eerlijkheid en trouwe plichtsbetrachting! En hoe aantrekkelijk wordt het beeld der personen, in wie deze door hem belichaamd zijn, geteekend!

Schooner eerzuil dan hij heeft gesticht voor de zeven wakkere mannen in „Das Fähnlein der Sieben Aufrechten", kan niet worden opgericht. Ware vrijheidszin, met moed gepaard, niet beter worden vertegenwoordigd dan door Aloysi Allweger in „Verschiedene Freiheitskämpfer." Een moeder wat de zorg betreft voor haar kind niet schooner voorgesteld dan in „Regula Amrain und ihe Jüngster" geschiedt. Terstond begrijpen we wat Keller voor een vrouw en moeder als deze heeft gevoeld, daar hij aan het slot der novelle schrijft: „Sie selbst streckte sich, als sie starb, im Tode noch stolz aus, und noch nie ward ein so langer Frauensarg in die Kirche getragen, und der eine so edle Leiche barg zu Seldwyla."

En hier hebben we weer een karaktertrek van Keller's muse. Dat zij nl. met een paar woorden, in een enkelen zin de

handelende personen weet te karakteriseeren. Den schurk-Wohlwend bv. in de schijnbaar onbeteekenende opmerking van Salander, dien hij tweemaal van zijn geld beroofde: „In einem Gesangverein, in dem er mich einführte, bemerkte ich dasz er immer falsch sang."

De tweelingen Weidelich, „die zich vroolijk maakten over het kind, dat een *moeder* heeft: „Ha, ha! der hat eine Mutter!" Zij zeggen: Mama!

De degelijke huishoudster — om niet meer te noemen — in: „Der Landvogt von Greifensee", van wie we lezen: „Hij schonk haar een glas Bourgonje in, waarvan ze veel hield, maar dien ze alleen dronk, als haar heer haar presenteerde, hoewel *zij* over de sleutels van de kelder beschikte."

Achten wij Keller om de waarde, die hij aan waarachtig plichtsbesef en hieruit voortvloeiende plichtsbetrachting hecht, hoog, minder aangenaam worden we soms gestemd waar hij den godsdienst ter sprake brengt en beoordeelt. Zeker, we gaan met hem meê, zoo dikwijls hij partij kiest tegen Farizeïsme, stelselvergoding, mystieke dweperij, onmannelijk geteem en vormendienst. 't Komt niet bij ons op hem zijn twijfel of zijn ongeloof euvel te duiden, zoo vaak hij meent door de macht der waarheid gedrongen daaraan lucht te moeten geven. Wij erkennen zijn recht om abstentionist te zijn, en in „Das verlorene Lachen" met Jucundus te verklaren: „Wanneer het eeuwige en oneindige zich altijd zoo stil houdt en verbergt, waarom zouden wij ons dan ook niet eens een tijd lang kunnen stilhouden?" Maar wel ontzeggen we hem het recht met godsdienst en christendom, met wat anderen heilig is, met de edelste aandoeningen van het menschenhart een, zijner onwaardigen en met den ernst van het onderwerp strijdenden, soms, o, zoo bitteren en frivolen spot te drijven. Mij, en ik denk meerderen met mij, mij althans ergert een gedicht als het volgende:

„Sie kamen von der Tränke,
Sie wankten aus der Schenke
Mit einer Zecherschar,
Als es Charfreitag Morgen
Und Grabesstille war.

Von heiszen Stirnen nicken
Und stäuben die Perrücken
Wie Wolke birgt den Blitz;
Die spitze Kling' am Degen
Zuckt wie geschliffner Witz.

Sie taumelten und sangen,
Vom Mund wie Stöpsel sprangen
Die Verse, Schlag auf Schlag;
Da schrie Panard: O fühlet
Den furchtbar groszen Tag!

Das Universum trauert,
Die dunkle Sonne schauert,
Die Erde wankt und bebt,
Dasz unter unsern Füszen
Der hohle Boden schwebt!

Unsicher ist's, zu stehen,
Und ratsam nicht, zu gehen!
Kehrt um zu uns'rem Wirt!
Und alsbald kroch die Herde
Zurück zu ihrem Hirt.

Dort blieben sie verborgen
Bis an den dritten Morgen
Tief und geheimnisvoll.
Bis in der goldnen Frühe
Die Osterglocke scholl.

Als die verjüngte Sonne
In Auferstehungswonne
Durchschritt des Frühlings Thor,
Da stiegen aus der Höhle
Weinselig sie hervor. 1

1 *Gedichte* II, blz. 15. Panard und Galet.

En niet minder ergerlijk vind ik de wijze, waarop Keller Heinrich Lee [1] laat spreken over het gebed waartoe deze in de dagen zijner ellende de toevlucht neemt:

„In dit oogenblik van nood verzamelden zich mijn paar levensgeesten en hielden raadsvergadering, evenals de burgers eener belegerde stad, wier bevelhebber gesneuveld is. Zij besloten tot een buitengewonen verjaarden maatregel terug te keeren en zich onmiddelijk tot de goddelijke voorzienigheid te wenden. Ik luisterde met aandacht en stoorde hen niet, en zoo zag ik dan op den donkeren grond mijner ziel zich iets als een gebed ontwikkelen, waarvan ik niet te weten kon komen, of er een kreeftje, dan wel een kikvorschje uit groeien zou. Wil het maar in Gods naam probeeren, dacht ik, schaden kan het in allen gevalle niet, iets slechts is het nooit geweest! En derhalve liet ik het pas ontstane „Seufzerwesen" ongehinderd ten hemel varen, zonder dat ik mij zijn gedaante nauwkeuriger herinneren kon."

Het eerste, opgenomen in de rubriek „Trinklaube" doet tamelijk wel aan de *Trink*laube denken, het tweede lijkt op wat men gewoon is „Galgenhumor" te noemen, als de eene droppel water op den anderen.

Beide, — ik zou de proeven kunnen vermeerderen, — beide verraden volstrekt niet den man, die eenmaal schreef: „Ik zou mij schamen, indien ik er ooit toe kwam iemand om zijn geloof te verachten of te smaden, of het voorwerp er van niet te eeren, wanneer de geloovige daarin zijn troost vindt;" en die ook Dörtchen Schönpfund laat zeggen: „Ik zie volstrekt niet in waarom men tegen den goeden God, ook als men van zijn niet-bestaan overtuigd is en hem niet vreest, grof en schaamteloos behoeft te zijn. Dit lijkt mij meer *ploertig* dan dapper."

Ja, dat is ploertig!

---

1 Der grüne Heinrich, III. blz. 63.

Wat den dichter die vijandelijke houding tegenover den godsdienst doet aannemen, is mij onverklaarbaar. Te meer, omdat hij elders, zelf onder de macht en den indruk van het goddelijke, aan zijn religieuse aspiraties lucht geeft in een taal, waarvoor geen geloovige zich behoeft te schamen. Zijn er dan twee menschen in Keller, en zouden in hem letterlijk de woorden van Jacobi worden bewaarheid: „Ik ben een heiden met het verstand, maar Christen met het hart, en bevind mij tusschen twee wateren, die weigeren mij gelijkelijk te dragen?" Of moet soms de oorzaak van zijn afkeer gezocht worden in zijn opvoeding en in de wijze, waarop hij in zijn jeugd met de verschijnselen des godsdienstigen levens heeft kennis gemaakt? Nog eens, ik weet het niet. Maar wel weet ik dat, wanneer de booze geest van twijfel, ongeloof en spot bezworen is en de dichter in Keller ontwaakt, een gansch andere toon uit zijn liederen ons tegenklinkt. Dan is het hem als wordt hem in de stilte des nachts de naam Gods geopenbaard:

„Der letzte leise Schmerz und Spott
Verschwindet aus des Herzens Grund;
Es ist, als thät der alte Gott
Mir endlich seinen Namen kund." 1

Dan zingt hem de lente het lied van den gouden tijd,

„Wo einig alle Völker beten
Zum Einen König, Gott und Hirt:
Von jenem Tag, wo den Propheten
Ihr leuchtend Recht gesprochen wird." 2

Dan spoort hij aan in dagen van nood en ellende de handen te vouwen en te bidden:

Fleh' zu Gott, der ja die Saaten
Und das Menschenherz beraten,
Bete heisz und immerdar,

1. *Ged.* I, blz. 17. Stille der Nacht.
2. Ald., blz. 46. Frühlingsglaube.

Dasz er, unsre Not zu wenden,
Wolle Licht und Wärme senden
Und ein gutes Menschenjahr!" 1

Dan juicht hij:

Gott hat zu seinen Zeugen
Geordnet den Gesang:
Der wird nun nimmer schweigen
Die Ewigheit entlang.
In seinen Zauberwellen
Versinkt der letzte Spott.
So lange noch ein Dichter lebt
Lebt auch der alte Gott." 2

Wat is dit nu? En wat hebben we hierbij te denken? Bij Keller, zoo vaak hij zich op deze wijze uitlaat en aan zijn zin voor het eeuwige lucht geeft, te denken aan huichelarij, aan fraseologie willen we niet en mogen we niet...."

Is er grooter mysterie op aarde dan het van raadselen volle menschenhart, dat bijwijlen een wild, godloochenend lied uitstoot en een oogenblik later zich uitstort in een: „Soli Deo Gloria!"

III

Gottfried Keller, geboren te Zürich op den 19den Juli van het jaar 1819, was het kind van eenvoudige burgerlieden. Zijn vader, Rudolf Keller, meester draaier en voorzitter van het gild, waartoe hij behoorde, was een voor zijn stand ontwikkeld man, wien het onderwijs der jeugd zeer ter harte ging; en 't was jammer voor Gottfried, dat hij reeds op vijfjarigen leeftijd dien vader door den dood moest verliezen. Want hierdoor kwam de verdere opvoeding zoowel van hem als van zijn driejarig zusje, Ursula, in de handen der moeder, een brave, degelijke, huishoudelijke, maar ietwat zwakke en

1. Aldaar, blz. 59.
2. *Ged.* II, blz. 40.

bekrompen vrouw, bijlange na niet krachtig genoeg om het karakter van haar kind te vormen en zijn levendige verbeelding in de ware richting te sturen. Tot het begin van zijn zestiende jaar bezocht Keller de scholen zijner vaderstad, eerst de armenschool aan den Brunnenturm, daarna het „Landknabeninstitut", eindelijk de Industrieschool. Van buitengewone gaven gaf hij op geen er van blijk, en tot de beste leerlingen behoorde hij evenmin. Van de laatste werd hij zelfs, hoewel volstrekt niet de hoofdschuldige, wegens onaangenaamheden tusschen een der leermeesters en de leerlingen, verwijderd. Van dat oogenblik af was hij aan zich zelf overgelaten, zonder dat iemand zich met zijn verdere ontwikkeling bemoeide. Wat er in zijn hoofd, hart en leven is omgegaan gedurende de eerste jaren zijner jeugd, is ons bekend uit zijn roman: „Der grüne Heinrich," „waarin de eigenlijke kindsheid, zelfs het anecdotische daarin, bijna volkomen getrouw, hier en daar slechts, „in einem letzten Anfluge von Nachahmungstrieb, von der confessionellen Herbigheit Rousseaus angehaucht, obgleich nicht alzu stark", is geschetst." En zoo het gros der Zürichers reeds toen bekend ware geweest met alwat Keller hier van zijn jonge jaren in de geschiedenis van Heinrich Lee meedeelt, zou het hoogst waarschijnlijk weinig verwachting van zijn toekomst gekoesterd en nooit in hem den man hebben vermoed, die uit dat kind is opgegroeid. Wat, zouden ze gevraagd hebben, wat kan er worden van een knaap, die stilletjes zijn spaarpot leegt en zijn moeder bedriegt, in ijdele droomerijen zijn tijd doorbrengt, reeds vroeg den twijfel in zich voelt opkomen aan katechismus en kerkleer, en ten slotte wegens wangedrag (?) en ongehoorzaamheid van de school wordt weggejaagd? Zal er ooit een practisch man kunnen groeien uit een jongen, die altoos in het rijk der verbeelding leeft, al lezend, rijp en groen verslindt, en op de schoolbanken als een zeer middelmatig leerling zich doet kennen? De uitkomst bewijst,

dat zij verkeerd zouden hebben geoordeeld, en Keller gelijk had, toen hij, meenend dat het echte leeren eerst begint wanneer de schoolbank verlaten is, schreef: „Daar zijn lieden, die bijna alle mogelijke ondeugden in hun blinde kindsheid anticipeeren en als kinderziekten uitzweeten, terwijl men wedden kan dat een zeer ijverig „Gründer", die millioenen steelt, als kind nooit moedwillig de school verzuimd, nooit gelogen en nooit zijn spaarpot geplunderd heeft."

Op zijn vijftiende jaar ontwaakt zijn liefde voor de kunst hoe langer zoo meer, en zijn vurige wensch is schilder te worden. Niet dan tegen haar zin en aarzelend stemt de moeder toe. Eerst doet zij hem in de leer bij een meester, die zelf geen verstand heeft van zijn vak en dus volkomen ongeschikt is, het kunstgevoel in den knaap te wekken noch zelis hem technisch te ontwikkelen terwijl het latere onderricht bij een echten kunstenaar, Rudolf Meyer van Regenstorf genoten, niet in staat was goed te maken wat eerst was bedorven, temeer, daar het zeer spoedig moest eindigen door het treurig lot dat den leermeester trof. Beiden, zoowel de eerste als de laatste, zijn door Keller in de figuren van Habersaat en Römer, (Der grüne Heinrich) vereeuwigd.

Maar wel zou in zijn later leven de waarheid blijken van Keller's eigen woorden: „Elk werk, dat met den aard eens menschen strookt, kan hij tot op zekere hoogte reeds van den aanvang af, zonder het opzettelijk te hebben geleerd, ten minste zonder dat het leeren er van hem moeilijk valt. Dat, wat hem reeds in den beginne verdriet veroorzaakt en niet goed wil vlotten, past hem niet. Onbekwame leermeesters kunnen zeer zeker storend in deze werken, door in het eene geval onverdiend te laken, in het andere op te wekken: het resultaat zal altijd hetzelfde zijn."

Naast de schilderkunst trok hem de letterkunde aan. Lezen was zijn lust. En zijn zin voor lectuur kon gemakkelijk bevredigd worden, daar menige oude familiebibliotheek in dien

tijd onder den hamer kwam, en een ieder alzoo de gelegenheid had voor een appel en een ei boeken te koopen. Ook op schrijven legde hij zich toe, en in het schrijven openbaarde hij een vaardigheid, die bij meer dan eene gelegenheid bleek. Zelf immers vertelt hij ons:

„Zonder bedenken, zoo vaak het noodig was en ik door de omstandigheden er toe geprikkeld werd, trad ik als auteur op en leverde dan, als sprak het van zelf, wat men van mij verlangde. Toen ik, dertien jaar oud, met mijn buurjongens de gewone marionettenspelen vertoonde en er gebrek kwam aan stukken, ontwierp en schreef ik zonder slag of stoot een aantal kleine drama's, waarvoor ik tevens de „decoratiën" vervaardigde. Het grootste genoegen verschafte de smeltoven ten dienste van „Fridolyn of de tocht naar de ijzergieterij." In het zwarte ovengat gloeide een groote vuurzee, gemaakt van beschilderd stroopapier met een lampje er achter. Daar werd dan de booswicht zonder genade ingestopt. Dit effect viel zoo in mijn smaak, dat ik thans nog een handschriftje bezit, waarin een wezenlijke duivels- of hellecomedie voorkomt, wier decoratief geheel uit gloeiende wanden met een donkeren ingang moest bestaan, beschilderd met geraamte's enz. De titel luidt: Kleine drama's. I. Het heksenverbond. Nastukje voor kleine theaters. De dreigende vruchtbaarheid was echter niet van langen duur; want in hetzelfde boekje vind ik nog slechts het begin van een tooneelspel: Fernando en Bertha, of: Broeder- en Zusterliefde, waarin een schildknaap optreedt, die terstond met de deur in het huis valt en zegt: „Nog eens welkom alzoo, oude wapenbroeder!" terwijl een langere rede zeer verstandig aldus eindigt: „En nu, laat ons te zamen vroolijk den vollen beker ledigen, zooals we zes jaar geleden ook hebben gedaan!" En eindelijk bevat het nog het plan voor een tragedie: „Elinzene", alhoewel het ontwerp alleen bestaat uit een lijstje der handelende personen, onder wie „Osman, hoofd der geestelijkheid, Mufti", en „Elinzene, zijn eenige dochter". Ongeveer een jaar

later werd ik door een dramatisch project: „Hertog Bernhard van Weimar" in meer ernstige verrukking gebracht. Ik was nl. door een voortreffelijk geschreven novelle, die ergens in een almanak stond, zoo getroffen dat ik den held meende te moeten vereeuwigen in een bijzonder mooi treurspel, en de vervaardiging van een uitvoerig scenario, naar het voorbeeld van Schiller's nagelaten werken, bracht mij, als ik mij nog zeer goed herinner, in eene tragisch meevoelende en opgewekte stemming. Ter afwisseling trad ik echter nu en dan onder mijn veertienjarige schoolmakkers met allerlei grappige rijmpjes op, wat mij helaas den bijval en de aanmoediging deed verwerven van enkele ondeugende buren, die, even als ik, tot de laagsten der klasse behoorden."

In al deze kinderachtigheden, zegt Keller, waren tot op zekere hoogte zelfstandigheid en oorspronkelijkheid niet te miskennen. Maar minder oorspronkelijk dan deze vernufts- en verbeeldingsuitingen was een navolging van Lessing's Emilia Galotti, „waarin, in plaats van de eene Orsina, twee maitressen optraden, die voortdurend met elkaar kibbelden en elkander schopten," — en eenige godsdienstig-wijsgeerige opstellen en idyllische natuurschilderingen, die, in den trant van Jean Paul's droombeelden, in een dik schrijfboek werden opgeschreven.

Maar het schrijven houdt op en de liefde voor de schilderkunst krijgt de overhand. Keller is twintig jaar geworden, en zal er als schilder iets van hem terechtkomen, dan dient met ernst de hand aan 't werk geslagen. Hij vertrekt naar München en blijft er twee jaar. Helaas, zijn verblijft in de kunststad, waar toen de historische school bloeide, draagt niet de gehoopte vrucht. Trots ijver en goeden wil zijn de resultaten van zijn inspanning zoo goed als geene. Gedrongen door „allerlei erlebte Noth und die Sorge, welche (er) der Mutter bereitete, ohne dasz ein gutes Ziel in Aussicht stand," keerde hij in het vaderland terug, ter neergeslagen over het mislukken zijner pogingen en niet wetend wat te moeten aanvangen. Weer wordt

de tijd met lezen doorgebracht, zoo dikwijls hij, bij het haardvuur achter de kartons, met fantasie-landschappen beschilderd, droefgeestig ter neerzit, en al meer zijn onmacht om iets goeds voorttebrengen gevoelt. De tijdsomstandigheden zouden hem helpen. De eerste „Sonderbundskrieg" breekt los, en de pen wordt weer ter hand genomen. De lyriek van den dag doet ook de eigen dichtader vloeien. Hij dicht zijn „Jesuitenlied," dat door meerdere partijliederen wordt gevolgd. Hoe weinig waarde deze voortbrengselen op zich zelf mogen hebben, de weg tot zijn litterairen arbeid wordt er door gebaand. Zelfs verschijnt een bundel gedichten in 1846.

Uit de armen der politiek wordt hij verlost in het jaar 1848. Zijn vrienden weten te bewerken dat de regeering hem een reisgeld toestaat „behufs einer Orientfahrt zur Gewinnung bedeutender Eindrücke." Om zich daartoe voor te bereiden, krijgt hij verlof gedurende één jaar een Duitsche Universiteit te bezoeken, en vertrekt hij naar Heidelberg. Doch in plaats van zich bezig te houden met Egyptologische en Babylonische studiën, hoort hij Hermann Hettner over Duitsche letterkunde, æsthetiek en Spinoza, bezoekt hij de college's van Henle over Anthropologie en die van Häuser over geschiedenis, en woont hij met belangstelling de voorlezingen van Feuerbach bij over het wezen des Christendoms. Van de reis naar het Oosten is niets gekomen. Zijn verzoek om het tweede jaar der toelage te Berlijn te mogen doorbrengen, wordt ingewilligd. Doch eerst met Paschen 1850 komt hij daar aan en verdiept er zich in dramaturgische studies. In dezen tijd ontstaat zijn roman „Der grüne Heinrich", voor een groot deel eene zelfbiografie, waarvan hij het ontwerp reeds lang in zich omdroeg. Toch ziet hij eerst in 1854 het licht. Een nieuwe bundel gedichten verscheen in 1851. Het eerste deel der „Leute von Seldwyla", dat in 1856 het licht zag, wordt mede hier ontworpen. Ook met het „Sinngedicht" en de „Sieben Legenden" wordt in Berlijn een begin gemaakt.

De laatsten kwamen in 1872 uit en strekten om aantetoonen dat „in de overgeleverde massa der Heiligenlegenden, niet alleen de kerkelijke „Fabulierkunst" zich deed gelden, maar ook wel degelijk de sporen eener voormalige profane novellistiek te bespeuren waren, indien men maar nauwkeurig oplette."

Na een vijfjarig verblijf in Pruisen's hoofdstad, waarin hij met niet weinig, inzonderheid geldelijke, zorgen te kampen heeft, komt hij in Zwitserland terug en blijft zich ook daar met letterkundigen arbeid bezighouden, tot in 1861 zich een nieuwe werkkring voor hem opent. Keller wordt eerste staatsecretaris van het kanton, en de arbeid, door dit ambt hem opgelegd, belet hem ander werk te verrichten. Hij wijdt er al zijn tijd aan en tot zijn eer moet worden gezegd dat men zich niet in hem had vergist. Tot '76 bekleedt hij dit ambt. Dan, niet meer door geldzorgen gekweld, vat hij wederom de pen op, schrijft de „Züricher Novellen" 1878; geeft een omwerking van „Der grüne Heinrich", 1879; „Das Sinngedicht", 1881; de „Gesammelte Gedichte", 1883, en „Martin Salander", 1886.

In 1889 eindelijk verscheen een volledige uitgave van al zijne werken, terwijl na zijn dood, in 1893, door professor J. Baechtold zijn „Nachgelassene Schriften und Dichtungen" werden uitgegeven. Zij bevatten eenige „Vermischte Aufsätze", waaronder zijne „Selbstbiografie" en „Jeremias Gotthelf"; zijne vroeger in Auerbach's kalender opgenomen novellen: „Verschiedene Freiheitskämpfer" en „Der Wahltag", een „Trauerspielfragment, Therèse," benevens een beredeneerde lijst van Keller's overige kleine, in verschillende tijdschriften en dagbladen gedrukte opstellen van de jaren 1845—1884.

Zijn plan, om een vervolg te geven op „Martin Salander", waarin de flinke en degelijke zoon van Salander de hoofdrol zou spelen, heeft hij niet kunnen volvoeren.

De oude dag kwam en met hem zijn gebreken. Een zware slag trof hem in '88. Zijn zuster Ursula, die na den dood zijner

moeder, vijf en twintig jaar lang, zijn huishouding had waargenomen, stierf. Zij was zijn steun geweest in de jaren van nood, en zorgde voor hem als een moeder voor haar kind. „Mijn beste Regele," zei hij meermalen na haar dood, met haar spaarpot in de hand, „mijn beste Regele! Hoe hebt ge voor mij gespaard! Ik wilde wel, dat ge het voor u zelf gebruikt hadt."

En altijd meer wordt zijn geest omfloersd, hoe dieper zijn levensavond zinkt. Keller van nature opvliegend, lichtgeraakt, ongenaakbaar, wordt het steeds meer, soms tot grofheid toe. Toen even voor zijn zeventigsten verjaardag een Duitsch blad een „Keller-nummer" met portret en levensbericht wilde geven, was, zoo vertelt ons Adolf Frey, de dichter woedend, en riep: „Wel zeker, dan moet men als een wild dier ten toongesteld worden, zijn kunstjes vertoonen en dansen, en dan komt een ander met een stokje, steekt het door de tralies en verklaart het dier". Spoedig evenwel bedaarde zijn toorn en antwoordde hij lachend op Frey's verklaring, dat hij het stukje reeds geschreven en zich zeer verwonderd had over de niet-plaatsing van de zijde der redactie; „Zoo, zoo! gij zoudt dus de man met het stokje zijn."

En toch deed het hem goed dat zijn 70ste verjaardag, al was hij ver van de feesten, niet ongemerkt voorbijging.

Nog bijna twee jaar lijdt hij in toenemende mate, en daarvan bijna één geheel aan 't bed gekluisterd, soms door akelige gezichten gekweld. „Neen, 't was geen schoone zonsondergang, het was geen Alpenglühen. De wolken zonken om het grijze hoofd, als de nevelen zich legeren om het hoofd van den Pilatus. Zoo ging de lamp uit, die onder de Zwitsers had gelicht." (Hooyer)

Soms kon men hem hooren kermen: „ik lijd en ik boet;" een andermaal zag men hem stil terneerliggen, als ware er geen wereld om hem en geen leven meer in hem, geheel buiten kennis.

Op 15 Juli 1890 kwam de dag der verlossing en blies hij den

laatsten adem uit, diep betreurd door zijn geliefde Zürichers, die hem een bijna vorstelijke begrafenis bereidden. Zijn lijk werd, zooals hij zelf had gewild, verbrand. Zijn vermogen, ongeveer 80.000 francs, vermaakte hij aan zijne vaderstad.

Heeft het lang geduurd, eer Keller's werken billijk werden beoordeeld, zoowel in zijn vaderland als daarbuiten, — schrijver dezes wenscht hartelijk dat zijn korte, uit den aard der zaak, onvolledige schets tot meerdere waardeering ervan ook in Nederland bijdrage. Wie Keller leest en met aandacht leest zal zich zijn tijd niet beklagen, voedsel vinden voor verstand en hart, zijn menschenkennis vermeerderen.

Moge hem, als beweerd is, de gave der groote kunst ontbreken, zoo de kleine kunst in staat is te geven wat Keller gaf, kan ieder die haar beoefent en door haar snaren weet te treffen in het menschenhart, als hij het heeft gedaan, tevreden zijn.

Zaandam, Mei 1893.

ROBERT BROWNING.

ROBERT BROWNING.

Bij zijn optreden in de rij van Engelands dichters werd den jongen Robert Browning een profetie gedaan. Zijn eerste gedicht: „Pauline; a Fragment of a Confession," was verschenen en een lezer zond hem anoniem een lauriertakje met de woorden: Trust in Signs and Omens," een aanhaling uit het gedicht zelf.

Wie de zender was heeft Browning nooit geweten. Maar het woord van aanmoediging was hem kostbaar als het woord van een ernstig vriend, dat tot hem kwam in een tijd, toen zijn streven nog weinig werd aangemoedigd in zijn onmiddellijke omgeving, zijn werk weinig gelezen werd en weinig besproken.

En de sympathieke daad bleef hem een vriendelijke herinnering in de lange jaren, die volgden in zijn letterkundige loopbaan, jaren van gestâgen arbeid, die geen oogst brachten van dank en waardeering. Maar hij ging voort te arbeiden op den akker van zijn land als een houder van de ploegschaar. Diep wilde hij daar door heen drijven het scherpe kouter van zijn gedachten, zuiverend het veld der nationale letterkunde van het onkruid van vooroordeel.

En toen de andere jaren kwamen, waarin zijn lof ging door

het land en door vele landen, had hij geleerd, hoe te oordeelen over het ja en neen van de wereld. En hij heeft vaak gezegd in zijn oude dagen, dat geen blijken van hulde, geen eerbewijzen van dien lateren tijd, hem ooit méér welkom zijn geweest, dan die eerste woorden van vertrouwen in zijn willen en in zijn kracht.

Een ernstig willen, een rustige kracht spreken uit den arbeid van den dichter Robert Browning. Hij is als een, die zijn leven temt en beteugelt om het te onderwerpen aan het doel, waartoe hij het gewijd heeft. Langer dan een halve eeuw heeft hij gewerkt aan het eenige werk, waarvoor hij zich geroepen voelde, vastbesloten de afbrekende kritiek over zijn arbeid te trotseeren tot hij haar overwinnen zou. Als een [1], die niet vraagt te welker tijd hij zijn doel zal bereiken; maar die zijn weg ziet, zooals de vogel ziet zijn ongebaanden weg, geen aarzeling kennend. Een volmaakt instinct leidt den vogel van het eerste oogenblik, dat hij neerschiet in de onbekende diepte en krachtig klieven zijn wieken de onbegrensde ruimte van de zwijgende hemelen. Tenzij God zijn hagel zendt, of bliksems, die verblinden, ijzelregen, of sneeuw, die verstikt, zal de vogel komen tot zijn doel te zijner tijd. — Hij vraagt niet langs wat omweg. —

I

„Ik heb het leven bevonden rijk en vol van vreugde."

Deze woorden richt Browning tot ons in zijn werk niet eenmaal, maar vele malen. In zijn eerste gedicht, dat in druk verscheen, verhaalt hij, hoe hij droomde, dat hij stond op een heuvel; voor hem lag het landschap, een breed dal met vele woningen, iedere woning, houdend vast besloten een ge-

1. Zie zijn gedicht: „Paracelsus.

schiedenis van lief en leed. En hij gevoelde een heftig kloppen in zijn hart, dat met kracht zijn bloed stuwde in breede golvende beweging. Toen wist hij zich groot en sterk; denkend aan de menschen in die woningen, wilde hij tot hen gaan en zijn lot binden aan het hunne, zich gevoelend groot en sterk om al hun leed, al hun vreugde in zich op te nemen. Uit deze passage spreekt de toekomstige dramatische dichter, die als groot psycholoog een bepaalde richting zou vertegenwoordigen in de Engelsche Letterkunde.

Voor Browning is iedere mensch een belangwekkend wezen, ook de nederigste. Heeft niet ieder zijn doel, zijn roeping in het leven, zijn strijd? In dien strijd van een leven wil hij nagaan de ontwikkeling van de menschen-ziel, haar veredeling of haar ontaarding. Hij neemt een dag, een uur, een enkel oogenblik uit het bestaan van een mensch op een tijdstip, dat deze op een keerpunt van zijn leven staat. En hij laat dezen mensch zelf den waren aard van zijn persoonlijkheid aan ons openbaren in een moment, dat zijn ziel getuigenis moet afleggen van haar kracht. Hoe meer ingewikkeld de zielstoestand is, des te sterker gevoelt Browning er zich toe aangetrokken. Hij wil vinden de gedachten, die leidden tot het besluit, doordringen tot de drijfveeren van de daad.

Dit doende laat hij zien veel, dat pijnlijk is; maar niets, dat terugstoot, omdat hij ons doet gevoelen de poëzie, die is in ieder leven.

Groot en goed is zijn vertrouwen in de menschheid; het kwade, zelfs in zijn vreeselijkste vormen, blijft voor hem behouden een trek, een zweem van adeldom. Hij gelooft, dat de zondige ziel worstelt naar licht, zooals de plant, diep in de mijnen, waar nooit de dag komt, hoog groeit en opklimt, als giste zij waar de zon zijn moet.

II

Robert Browning heeft zich meermalen doen kennen als een verklaard vijand van „interviewers". Hij kon zich heftig uitlaten over „die lieden, die iemand komen uithooren en uitvragen, die doordringen op erf en in huis en alles, wat zij er vinden gaan katalogizeeren en etiquetteeren. En ongetwijfeld was er veel in het leven van Browning, dat den journalist de vingers moest doen tintelen om er over te schrijven lange artikels, die zeker een nieuwsgierig en dankbaar publiek zouden vinden. Er ware te verhalen van de reizen van den jongen dichter, van zijn romantisch huwelijk met de gevierde dichteres Elizabeth Barrett, de bruid, die wankelend van het ziekbed geleid moest worden naar het altaar. Het leven van de Brownings in Italië, de artiesten-kringen, waarin zij verkeerden, — welk een letterkundig kapitaal lag daar in die gegevens voor den fellen dagbladschrijver, welk een kapitaal ging daar voor hem verloren!

Het is bekend, dat Browning voor zijn dood veel brieven en documenten vernietigd heeft, die een dieper inzicht in zijn leven, een ruimeren blik op zijn arbeid zouden hebben gegeven; en men weet met welk een verontwaardiging hij de verzoekschriften terugwees om feiten en bijzonderheden tot opluistering van biographieën over hem zelven of over zijn echtgenoote.

Voorzeker, ieder, wien het eigen tehuis heilig is, moet de gevoelens eerbiedigen van den dichter, waar hij een afkeer heeft van het indringen in zijn huiselijk leven, om dat in verband te brengen met zijn letterkundigen arbeid.

III

Robert Browning werd 7 Mei 1812 te Londen (Camberwell) geboren.

Zijn vader was een man van artistieke neigingen en van een groote belezenheid in de Italiaansche, Fransche en Spaansche letterkunde; hij was een ijverig navorscher van oude boeken en manuscripten. Met een merkwaardig talent als karikatuurteekenaar begiftigd, had hij zich in zijn jeugd een opleiding als artiest gewenscht. Zijn meer practisch gezinde vader, (Robert's grootvader) die in de Bank van Engeland een vrij belangrijken post bekleedde deed hem echter een betrekking aannemen in West Indië op een suikerplantage, het eigendom van de verwanten van zijn eerste vrouw, de overleden moeder van zijn zoon, Miss Seymour, een Creoolsche. De slavenarbeid en handel, dáár nog in vollen gang, wekten zoozeer de verontwaardiging op van den jongen Engelschman, dat hij den winstgevenden post spoedig weigerde te vervullen. Bij zijn terugkomst was de ontvangst van zijn vader en stiefmoeder niet vriendelijk. Hij moest in eigen onderhoud leeren voorzien en zich nog gelukkig achten geplaatst te kunnen worden als klerk in de Bank van Engeland, een betrekking, die hij waarnam met stipte nauwgezetheid, maar die weinig overeenkwam met zijn persoonlijke neigingen. Daarom was hij vast besloten zijn zoon Robert een geletterde op-voeding te geven en hem geheel vrij te laten in de keuze van een werkkring.

De moeder van den toekomstigen dichter was een zachtaardige vrouw, over wie Thomas Carlyle met veel lof spreekt. Zij was van Duitsch-Schotsche afkomst, haar vader, de heer Wiedemann, was een teekenaar van uitnemende gaven en een bekwaam beoefenaar en kenner van muziek.

De ouders van den jongen Browning beleden beiden den Protestantschen godsdienst; zijn vader scheidde zich op later leeftijd af van de Engelsche staatskerk en werd een zoogenaamd „dissenter", zijn moeder was een Presbyteriaansche. — Robert was hun eenige zoon, en zijn zuster hun eenige dochter.

Het ouderlijk tehuis van den jongen Robert was een klein

letterkundig Paradijs. Daar waren antieke Bijbel-exemplaren, Quarles' Emblems, Mandeville's Bees, Walpoles' Letters, Voltaire's werken compleet, Byron, Shelley, Keats — om veel meer namen niet te noemen. Geen wonder, dat Robert als knaap reeds beheerscht werd door een alles aangrijpende drift tot lezen. En hij las, wat hij vond.

In zijn jongelingsjaren volgde hij de Grieksche colleges aan de Londensche Universiteit en ontving aan huis geregeld onderricht in oude en nieuwe talen; naast deze studiëen werden geenszins veronachtzaamd lessen in muziek, in schermen, paardrijden en athletische oefeningen in het algemeen.

Hij was niet ouder dan 21 jaar, toen zijn gedicht het reeds vermelde „Pauline", in druk verscheen. De uitgave was anoniem en hem finantieel mogelijk gemaakt door zijn tante Miss Silverthorne.

In dit eerste gedicht trad Browning op als een warm bewonderaar van Shelley: hem was lief de Shelley van Queen Mab, de ijveraar voor hervorming in godsdienst, in maatschappelijke plichten en rechten. De invloed van Shelley's poëzie spreekt uit menige phantazie in dit gedicht, dat straks nader worde behandeld bij de bespreking van Brownings poëtische werken.

Eigenaardig in het karakter van Browning, die aan een dichterlijk gemoed een ijverigen studielust paarde, is de taak, die hij zich stelde toen het besluit door hem genomen was, zich geheel te wijden aan de letterkunde. Hij begon te lezen van A tot Z, de dictionnaire van Dr Johnson. Dit woordenboek wilde hij ganschelijk doorwerken, om zich een schat van uitdrukkingen te vergaren. Al moge het tafereel van den jeugdigen Robert aldus werkzaam, weinig voor oogen roepen het beeld van een jong, geestdriftig zanger, die de dichterwijding ontving, het getuigt nochtans van den kloeken ernst, waarmede het besef zijner roeping hem vervulde.

Wie de werken van Browning kent, dien heeft voorzeker

getroffen zijn ruime woordenkeus, de schat van Angelsaksische, eenlettergrepige woorden, pittoresque uitdrukkingen en zegswijzen in onbruik geraakt, door hem in eere hersteld.

Nog in het jaar, waarin zijn „Pauline" het licht zag, vergezelde Browning voor den tijd van drie maanden den consulgeneraal Benckhausen, als particulier secretaris naar Petersburg. — Hoe vinden wij terug, in zijn „Dramatic Idyls" van later tijd, den machtigen indruk, dien hij in zich opnam van het eenzaam Russisch landschap, het wit besneeuwde met zijn zwarte pijnbosschen, die zich uitstrekken werst aan werst, noode latend aan den mensch zijn meesterschap over een duim gronds.

Het eerste groote gedicht, dat met de naamteekening van Robert Browning verscheen, was: „Paracelsus".

De abstracte beschouwingen over de raadselen des levens hier, door den dichter gelegd in den mond van den geleerden mysticus uit de middeneeuwen, vonden een zeer beperkten kring van toehoorders. — Men noemde het gedicht duister en onbegrijpelijk; maar het verwierf hem een introductie in letterkundige gezelschappen, waar zijn werk gewaardeerd werd. Uit dezen tijd dagteekent zijn kennismaking en vriendschap met mannen als John Forster, Carlyle, Leigh Hunt, Procter, Lord Houghton, Dickens, Wordsworth, Landor en Macready. — Hij werd een getrouw bezoeker van de samenkomsten ten huize van Fox en Macready. Dáár, op gemeenschappelijke maaltijden in den namiddag of aan den laten avond-disch, ontmoetten de kunstvrienden elkander, kameraadschappelijk, zonder eenig ceremonieel vertoon.

In die dagen was Browning vervuld van een passie voor het theater en het drama. Op aansporing van Macready, *den* acteur van zijn tijd, schreef hij zijn eerste drama: „Strafford", dat geen bijval mocht vinden bij het publiek. Zijn lyrisch-dramatisch werk „Pippa Passes" volgde hierop en werd weinig besproken.

Maar teleurstelling was hem een prikkel tot voortgaan. Met korte tusschenpoozen verschenen zijn treurspelen „King Victor and King Charles", ontleend aan een episode uit de geschiedenis van Sardinië; en „The Return of the Druses" handelend over een imaginairen strijd, die de Druses van den Libanon, zouden gevoerd hebben met de ridders van Rhodus.

In 1840 kwam ter perse het gedicht „Sordello", dat Browning voltooide in Italië. Geinspireerd door Dante, had hij zijn onderwerp gekozen uit de middeneeuwsche geschiedenis van Italië.

Het zeer lange gedicht ving aan met de woorden:

„Who will may hear Sordello's story told"

en de slotregel luidde:

„Who would has heard Sordello's story told."

Naar aanleiding hiervan, maakte de kritiek zich vroolijk over het werk, zeggende, dat in het gansche gedicht de zin van deze twee regels alleen te begrijpen was.

Beoordeelaars van „Paracelsus", aan wier meening Browning hooge waarde hechtte, hadden hem gezegd, dat hij te veel woorden gebruikt had. Daarom had hij ditmaal in „Sordello", zijn stijl zóó gecondenseerd, met zoo veel angstvalligheid ieder overtollig woord vermeden, dat het den lezer bij wijlen te moede werd, als ware hem tot taak gesteld op te worstelen tegen dicht ineengedrongen rijen van klinkers en medeklinkers. Waar Browning's werk besproken werd, voerde spotternij den boventoon. — Onder letterkundigen, artiesten, vooral bij de schilders en dichters van de Prae-Raphaëlitische school was zijn naam reeds gevestigd; maar overigens vertegenwoordigden de twintig jaren, die nu volgden, voor Browning een tijd van veronachtzaming van de zijde van het publiek. Toch verscheen in die twintig jaren veel, dat later zou geroemd worden als van het schoonste, dat een dichter geven kan aan zijn land. In dien tijd zag het licht zijn thans beroemde serie:

„Bells and Pomegranates", met zijn drama's: „A Blot in the 'Scutcheon", „Colombe's Birthday", zijn „Dramatic Romances and Lyrics", en de schoone gedichtenreeks: „Men and Women".

In 1846 werd het huwelijk voltrokken tusschen Robert Browning en Elizabeth Barrett. Browning had gelezen en bewonderd: „Lady Geraldine's Courtship," het lied, waar de dichteres haar groet bracht aan den zanger van: „Bells and Pomegranates"; een correspondentie was hierdoor tusschen beiden ontstaan, en gevolgd door de persoonlijke kennismaking. — Men weet hoe Miss Barrett, zwak en lijdende, haar leven doorbracht in een ziekekamer en hoe zij opleefde met nieuwe wonderbare kracht in het zachter klimaat van Italië, waar de gehuwden zich blijvend vestigden. Afwisselend woonden zij te Pisa, Lucca en Florence. — De landschapschilderingen in Brownings werken zijn bijna allen genomen in Italië. Hoe duidelijk laat hij ons zien een landstreek in oogsttijd, of de verlaten woning aan de zeebaai, waar een enkele oude cypres met roestig roode stam staat, als een schildwacht de zandbank bewakend voor het water, dat golft tegen de zwarte rots, waar de rozemarijn stervend tegen aan ligt. — Velen van de helden in zijn gedichten zijn typen van den Italiaanschen adel en de geestelijkheid.

De Brownings kregen Italië lief als een tweede vaderland; zij gevoelden zich nauw verbonden aan het volk door hun vereering voor zijn kunst en letteren; door de diepe studie, die zij maakten van zijn vaderlandsche geschiedenis. Bekend is de groote belangstelling waarmede zij de politieke gebeurtenissen van 1848 en '59 volgden; en hoe zij hun anti-Oostenrijksche gevoelens uitspraken. Maar de hartstochtelijke geestdrift van Elizabeth Browning voor den opstand en onafhankelijksstrijd der Italianen, zooals die zich uit in haar „Casa Guidi Windows", vinden wij niet bij haar echtgenoot.

Evenals zij, ergerde de dichter zich aan de houding van Enge-

land, dat geen bijstand verleende; evenals zij, noemde hij slechts waarachtig groot den staatsman, die tot zijn volk durft zeggen van een politiek besluit,: „Dit is goed voor uw handel, dienende tot uitbreiding van uw macht; maar het zal ellende brengen over uw nabuur — en een volk in verre landen zal het tot onheil zijn; — de menschheid zal er niet beter bij varen — en dus staat het niet aan u of aan mij dit besluit te volvoeren." — Robert Browning gevoelde geen heftigen drang om strijdlustig op te treden voor zijn politieke sympathieën, of om die uitvoerig te omschrijven. — Zijn Sonnet: „Why I am a liberal," is het eenige gedicht, waarin hij direct spreekt over zijn politieke beginselen, naar aanleiding waarvan een, die zeer met hem bevriend was, zegt: „He was for the liberty of individual growth; yet he was apart from all the newest developments of so-called liberalism. He respected the rights of property; hated to see his country plunged into aggressive wars, but tenacious of her position among the empires of the world, a passionate Unionist against „Home Rule".

In 1861 overleed Elizabeth Browning in Casa Guidi te Florence.

De dichter besloot met zijn zoon, zijn eenig kind, terug te keeren naar Engeland, om daar zelf diens voorbereidende studie voor de universiteit te leiden. Hij vestigde zich te Londen; op zijn jaarlijksche zomerreizen bezocht hij Bretagne, Zuid-Frankrijk of Zwitserland; eerst na vele jaren kon hij er toe besluiten terug te gaan naar Italië, waar zooveel hem dierbaar was geweest en waar hij zoo veel had verloren.

Zijn letterkundige werkzaamheid bleef onvermoeid; zijn dichtbundel: „Dramatis Personae" werd gevolgd door „The Ring and the Book", en kort na elkander verschenen de voornaamste werken van zijn lateren tijd: „Fifine at the Fair", „Dramatic Idyls", „Jocoseria" en „Ferishtah's Fancies".

Bij een groote helderheid van geest, die niet minder werd op meer gevorderden leeftijd, bleef hij behouden een merk-

waardige vitaliteit, een jeugdigen levenslust. Hij bewoog zich gaarne in de Londensche gezelschapswéreld en werd wat de Engelschen noemen een „diner-out". In de conversatiewereld werd hij een bekende figuur.

Men zag er gaarne zijn sprekend aangezicht met de plotselinge tinteling in de oogen bij een haastig wederwoord, een behendigen kwinkslag.

Evenals in Italië, was Browning ook in het moederland een belangstellend bezoeker van ateliers van schilders en beeldhouwers. In Italië had hij zich toegelegd op de studie der anatomie, om daarna zelf zijn krachten te beproeven in het boetseeren en schilderen. Hoe velen van zijn gedichten werden bezield, in het leven geroepen door beroemde kunstwerken. Men denke slechts aan „The Guardian Angel: a picture at Fano"; „Eurydice to Orpheus," „A Face", „The Laboratory", „Old Pictures in Florence". In 1881 koos zijn zoon zich Venetië tot woonplaats, om daar zijn studie in de beeldhouwkunst te beginnen. Enkele jaren te voren, niet eerder dan 1878, had Robert Browning Italië teruggezien en er veilig bewaard gevonden zijn kostbaarste herinneringen.

Intusschen had zijn arbeid eindelijk waardeering gevonden bij zijn landgenooten. Zijn „Dramatis Personae" had hun de schellen van de oogen doen vallen. Zijn „Ring and the Book", werd hoog verheven als het „Opus Magnum" van de generatie; het was, als wilde men het verzuim van vorige jaren inhalen en de veronachtzaming goed maken door luide loftuitingen. De universiteiten wedijverden in het aanbieden van eerbewijzen. Hij werd honoris causa benoemd tot Fellow van Balliol College te Oxford. De hoogescholen van Glasgow en St. Andrews boden hem het Lord-rectorship aan; en Edinburg den eertitel van Legum Doctor.

Een andere eigenaardige hulde, gebracht aan zijn genie, was het oprichten in Engeland en in Amerika van „Browning Societies", vereenigingen, die zich ten doel stelden zijn

werken te bestudeeren en te bespreken en zijn drama's op te voeren. Door de bemoeiingen dezer „Societies" verschenen uitgaven van sommige zijner werken met aanteekeningen; zij deden den kring van zijn lezers grooter worden en gaven populariteit aan zijn naam. Van den aanvang telde de eerste Browning-Society in Engeland onder haar leden namen als G. Meredith, den deken Boyle of Salisbury, den aartsdeken Farrar, Mrs. Sutherland Orr, bekend door haar Biographie over Browning en haar „Handbook" over zijn werken.

Tot het laatste toe, bleef de werkkracht van Browning stand houden. Nog aan den avond van zijn leven ondernam hij een studie van het Hebreeuwsch en Spaansch. En geheel in overeenstemming met het streven van den onvermoeiden arbeider, is de omstandigheid, dat op den dag van zijn dood de aankondiging kwam van de uitgave van zijn laatsten dichtbundel „Asolando: Fancies and Facts".

Robert Browning overleed te Venetië in het Palazzo Rezzonico, ten huize van zijn zoon. In de buitenmuur van het Palazzo is een gedenksteen gemetseld, dragend het opschrift:

A ROBERTO BROWNING
MORTO IN QUESTO PALAZZO
IL 12 DECEMBRE 1889
VENEZIA
POSE.

„Open my heart and you will see
Graved inside of it: Italy." [1]

Browning had gewenscht, dat indien hij in Italië stierf, zijn graf zijn zou bij dat van zijn echtgenoote, op het Engelsche kerkhof te Florence.

---

1 De aangehaalde versregels waren genomen uit Browning's gedicht: „De Gustibus."

Aan dezen wensch kon niet worden voldaan. De noodzakelijkheid was gebleken de begraafplaats aldaar buiten gebruik te stellen, een maatregel waarvan de autoriteiten niet konden afwijken.

En Engeland, dat Robert Browning had leeren hoogschatten als een groot man in zijn nationale letterkunde, verzocht toen om de eer, zijn dooden dichter te mogen neerleggen in de beroemde „Poets' Corner" van de Westminster Abdij.

De gondel, die het stoffelijk overschot van den dichter voerde naar het dooden-eiland San Michele, van waar het naar Engeland zou worden overgebracht, droeg met zich een rijken schat van bloemen. Tusschen de witte grafbloemen lag een groote groene lauwerkrans. Die was daar gelegd ter herinnering aan de profetie van den lauriertak, de schoone profetie, die in vervulling gekomen was.

IV

Robert Browning verhaalt van een bezoek, dat hij bracht aan de Morgue. Hij ging in de lange rij van stille schouwers, die keken met zoekende oogen, tot ook hij zag de drie mannen, die van al de ongelukkigen in Parijs, den dag te voren, het meest hun leven hadden gehaat. Een groot medelijden welde in hem op, toen hij de drie dooden zag, die naast elkander gelegd waren. Een was nog bijna een knaap; hij had tot hem willen gaan en vragen: „Mijn arme jongen, hoe kwam het? — En lang staarde hij op den ouden man, die naast hem lag de vuist was krampachtig saamgeknepen, als vocht hij nog met het leven, in onmachtig verzet tegen zijn lot. Hij had de gebalde vuist los willen maken en zacht willen zeggen: „Wees nu kalm, over u kwam de zegen van den dood." — De derde, die had een woest gelaat, getuigend van heeten hartstocht, die gebluscht werd door het water. Maar hij gevoelde geen afgrijzen. Verkeerende onder de menschen, had hij geleerd

waarheden te onderscheiden, zuiverder dan die, welke in boeken staan; wetten meer gewettigd dan eenig: „code pénal" ze vaststelt. Dat was, als hij de oorzaak zag, waar hij vroeger slechts de uitwerking van de daad kende. Het mislukken van een menschenleven of het welslagen daarvan — hij had geleerd het niet te beoordeelen maar den maatstaf van uiterlijke ellende of van maatschappelijk welvaren. Niet enkel naar datgene, wat de mensch gedaan heeft; maar ook naar datgene, wat hij poogde te doen, beoordeelde hij zijn leven. Zóó kon hij zien in het kwade het verwrongen wezen van het goede, overtuigd, dat de mensch de goddelijke afkomst van zijn ziel niet tot leugen maken kan, al ontheiligt hij die ziel. — Dit is de milde leer, die ernstig tot ons spreekt in Browning's „Dramatis Personae", in zijn „Men and Women", en door al zijn werken, die voeren zijn levensleuze:

„I have lived, seen God's hand thro' a lifetime and all was for best."

V

In de gedichten van Robert Browning's eerste periode klinkt hoog en helder op een jonge, krachtige stem, die zingt van het schoone, rijke leven, een stem, die telkens wordt beantwoord door een andere met zwaar, droef geluid, die zingt van den korten duur van een menschenleven, waar de tijd over heen stroomt, wegspoelend wat de mensch zou willen vasthouden, waarvoor hij zich zou laten zinken om het te behouden:

„I am made up of the intensest life", zegt de jonge dichter van „Pauline, a fragment of a confession" en met hartstochtelijk klagen, als een die deel wil hebben aan machtige wereld-daden, spreekt hij van een rusteloosheid, die hem aanspoort alles te willen weten, alle leven in zich te willen opnemen; het zijn ontboezemingen, opmerkelijk in verband met Browning's arbeid van later jaren, met de rijke verscheidenheid

van menschen-typen, die hij voor ons laat optreden, mannen en vrouwen, in wier gedachten hij doordrong, wier leven hij maakte tot zijn leven door een groote verbeeldingskracht.

In „Pauline, a fragment of a confession", luisteren wij naar de bekentenis van een jong dichter aan de vrouw, die hij lief heeft, een bekentenis van gemoedsstemmingen, die over hem kwamen omdat hij zich verwijt, dat hij zijn trouw lief onwaardig is, zich zelven alleen gezocht heeft, en nu zich zelven aanklaagt van buitensporigheden, waardoor zijn eerzucht naar een groot levensdoel te loor ging. Hij spreekt niet van daden door hem bedreven; in vage bewoordingen beschuldigt hij zich zijn leven misbruikt te hebben. Zijn confessie aan Pauline geeft hem weer levensmoed en hij wil kracht zoeken bij den dichter, dien hij den naam geeft van: „Sun-treader", zijn Shelley, dien hij vereerde als een, die lang een heilige bron aanbad en toen bevond, dat de kleine wel de oorsprong was van een groote rivier, de slagader van een groot land.

Het is niet alleen deze Shelley-vereering, die hier de persoonlijke gevoelens van den jongen Browning vertolkt; in dit gedicht zijn regelen als de volgende, Browning, den beminnaar der klassieken, uit het hart gegrepen:

> Yet I was full of joy; who lived
> With Plato, and who had the key to life."

Zoo ook, waar hij zegt van muziek:

> „For music (which is earnest of a heaven
> Seeing we know emotions strange by it
> Not else to be revealed) is as a voice,
> A low voice calling fancy as a friend
> To the green woods in the gay summer-time
> And she fills all the way wich dancing shapes
> Which have made painters pale, etc.

Browning's liefde voor muziek blijkt uit menig gedicht; men brenge slechts in herinnering zijn: „Abt Vogler", „A

Toccata of Galuppi's," of zijn „Master Hugues of Saxe-Gotha, waar zijn technische muziekkennis uitkomt in de beschrijving, van een fuga in F. mineur, het toonwerk van een denkbeeldig componist. — Hij heeft ergens muziek vergeleken bij de plastische kunst, naar aanleiding waarvan een bekwaam criticus zegt: „He leaves the plastic arts to express what may be both felt and thought;... in his opinion the relation of music to human life is different from that of plastic art: the one revealing the unknown, while the other embodies what is known".

Vertalingen in zijn lateren arbeid, als die van den „Agamemnon" van Aeschylus, gedichten als: „Balaustion's Adventure" en „Aristophanes' Apology" getuigen van zijn diepe studie der klassieken.

Zijn gevoelens voor den dichter Shelley zijn niet onveranderd gebleven. Lang bleef hij in hem het persoonlijk karakter zien, dat zijn jonge geestdrift had opgebouwd. Men weet, hoe hij naar aanleiding van het publiceeren van „Letters", die aan Shelley werden toegeschreven, een studie in proza gaf over dezen dichter, waarvan de uitgave geschorst werd, toen het bleek, dat deze „Letters" niet van Shelley waren.

Mrs. Sutherland Orr verhaalt, hoe zijn vereering voor de persoon Shelley, na een devotie van veertig jaren, een omkeer nam: „because he accepted as proved an account of an act of heartlessness by Shelley to Shelley's first wife".

Hoe gaarne zou men voortgaan met aanhalingen, uit „Pauline", van versregels van verrassende schoonheid, zooals die, waarin de dichter een bosch beschrijft in den nacht na het ondergaan der maan, als de boomen veranderen in reuzengestalten, die neerzien op de aarde om te weten, wat haar zonen wedervaart — of die, welke verhalen van de kleine beek, waar de boomen overheen buigen:

„As wild men watch a sleeping girl."

In hetzelfde gedicht geeft hij van wouden, die trillend liggen in het laatste licht van de avondzon, dit beeld:

„Old woods, which when the great sun sinks, lie quivering
In light as some thing lieth half of life
Before God's foot waiting a wondrous change.

Dezelfde phantazie vindt uiting in menige passage van „Paracelsus". Men denke slechts aan de beschrijving van de onstuimige zee met golven:

„With foam, white as the bitten lip of hate,"

Aan de regelen, waar de jonge spruitsels van het vroege voorjaar aan een ouden, verweerden stam hem denken doen aan:

„A smile, striving with a wrinkled face."

In het gedicht „Paracelsus," heeft Browning aan vijf episoden uit het leven van dezen natuurvorscher uit het begin der zestiende eeuw, vastgeknoopt zijn dichterlijke opvatting van het karakter van dezen mensch.

Vijf maal laat hij Paracelsus voor ons optreden, zijn innigst gemoedsleven aan ons openbaren, als hij staat op een gewichtig keerpunt van zijn loopbaan.

De eerste maal zien wij Paracelsus te Würzburg, afscheid nemend van zijn vrienden, het echtpaar Festus en Michah. Hij spreekt als een, zich bewust van een grootsche zending. Hij wil heengaan en uitvorschen de geheime krachten, die de schepping beheerschen.

Hij wil zijn lichaam los maken van alle genot, dat hem laag houdt bij den grond; zoo wil hij louteren zijn geest, overtuigd, dat hij, gelouterd zijnde in de eenzaamheid der natuur, waardig wezen zal te ontvangen de openbaring van haar wonderbare geheimen. Dan wil hij terugkeeren onder de menschen en tot hun heil aanwenden de kennis, die tot hem door-

drong. Zijn vrienden, die met kalmen, practischen blik het leven beschouwen, ontraden hem zijn besluit en streven. Maar een sterk verlangen jaagt Paracelsus voort; de energieke kracht, die hem drijft, is hem het schoonste bewijs, dat hij geroepen is tot een goddelijk werk.

Wij zien de hooge figuur van een krachtig gebouwd man staan; kalm door een groot vertrouwen is zijn aangezicht, waaruit de oogen zien ver over de tuinmuren en huizen van Würzburg. De nek is strak getrokken, als werd die teruggehouden door koorden en strak staat de diepgegroefde kin; wilskracht in heel zijn wezen, tot daar uit de groot staande oogen stralend licht de geestdrift van den ziener.

In Paracelsus vond Generaal Gordon de regelen, reeds in deze bladzijden toegepast op Browning's eigen levensdoel, regelen, die den eenzamen held van Khartoem tot een levensleuze zijn geweest:

> I go to probe my soul!
> I see my way as birds their trackless way,
> I shall arrive! what time, what circuit first,
> I ask not: but unless God' send his hail
> Or blinding fireballs, sleet or stifling snow
> In some time, his good time, I shall arrive:
> He guides me and the bird. In his good time!"

Achtereenvolgens zien wij Paracelsus terug te Constantinopel, negen jaar na zijn afscheid van Würzburg; vijf jaar later aan de universiteit te Bazel; dan te Colmar, na een tusschentijd van twee jaar en eindelijk op zijn sterfbed in een hospitaal te Salzburg, dertien jaar later. — Te Constantinopel is hij in de oogen der menschen een man van wonderbare macht; in eigen oogen is hij vernederd door een gevoel van onmacht; hij vreest waanzinnig te zullen worden, als hij voortgaat te denken aan zijn mislukt pogen. Hartstochtelijk wenscht hij nu terug de jaren van zijn jeugd, al het levensgenot, dat hij

opofferde aan zijn doel. Hij heeft ontmoet den dichter Aprile, die hem duidelijk maakte het geheim van zijn niet slagen, dat was, omdat hij in zijn zoeken naar wijsheid een afgod zich maakte van zijn „intellect" en de emoties van het gevoelsleven, de liefde voor het schoone niet had willen kennen. Te Bazel gevoelt hij zich als een, die loopt in het gareel. Hij gelooft, dat zijn leer heilzaam zijn kan als brokstukken van een groote waarheid; maar de lof der lieden met wie hij in aanraking komt, vervult hem met walging. Bitter is hem de gedachte, dat hij niet vond, wat hij zocht en de mensch de wegen van zijn lot evenmin begrijpt, als het beest begrijpt wat zijn strenge heer wil met zijn slagen en stooten, die het pijn doen en in verwarring brengen. Hij kan zich nu tevreden stellen met genoegens, waarvan hij vroeger los was, en dit te weten verlaagt hem in eigen oogen.

Wij zien hem te Colmar, als na de vereering te Bazel miskenning gevolgd is, zóó dat hij de universiteit moest verlaten, en hij gevoelt zich als een, die de wapenrusting draagt van ridders van een heilige orde, maar die den stoet van edelknapen niet mocht volgen en nu alleen staat in het bosch, waar de woudschepselen angstig voor hem vluchten. Toch vervult hem een nieuwe hoop; nu wil hij geen levens-ondervinding te gering achten; geen genot onwaardig; zóó wil hij het leven proeven en zijn doel bereiken. Hij gevoelt zich uitgeput naar lichaam en geest, geeft toe aan vlagen van drankzucht, om daarna, met opflikkering van de oude energie, zijn werkkracht te toonen. Uit alles spreekt de degradatie, die dieper worden zal in de jaren, die nog komen moeten.

Op zijn sterfbed, te Salzburg, doorleeft hij in koortsdroomen de jaren van zijn verleden, tot hij, opwakende, een laatst visioen heeft. Het oud vertrouwen in hem herleeft — hij is weer de uitverkorene, geroepen tot een heilig werk; hij weet dat hij niet bereikte, wat hij zocht; maar zij, die na hem zullen zoeken, zullen hem kennen en begrijpen:

„As yet men cannot do without contempt
't Is for their good and therefore fit awhile
That they reject the weak and scorn the false
Rather than praise the strong and true in me.

. . . . . .

Hij weet zich de fakkeldrager van een heilig licht:

„I press God's lamp
Close to my breast; its splendour soon or late
Will pierce the gloom; I shall emerge one day.

Heel het gedicht ademt een verheven, ernstigen geest en getuigt van de diepe studie, die Browning maakte van het Middeneeuwsch tijdperk. Diezelfde ernst en studie spreken in het gedicht „Sordello". Tot voorbereiding van dit werk bestudeerde Browning oude Italiaansche kronieken en Provençaalsche levensbeschrijvingen van Troubadours. Het historisch gedeelte is hier breeder uitgewerkt dan in Paracelsus. Wij zien de wording van de Lombardijsche Ligue — tooneelen uit den strijd der Guelfen en Ghibellijnen. De dichter voert ons naar Mantua, Verona, Venetië en Ferrara, geeft een schildering van een middeneeuwsche stad plotseling te wapen geroepen, en andere tafereelen van verwarring uit dien krijg. En deze tooneelen leiden de aandacht af van het zieledrama, dat wordt afgespeeld in het gemoed van Sordello, niettegenstaande Browning uitdrukkelijk zegt van dit gedicht: „My stress lay on the incidents in the development of a soul; little else is worth study, I at least always thought so."

In „Sordello" hetzelfde thema als in „Pauline" en „Paracelsus"; de geschiedenis van den jongen mensch, die zich zijn kracht bewust wordt en verlangt naar een grootsche levenstaak; en weêr doet de dichter ons gevoelen den mateloozen trots van de menschenziel, die nooit eenige les erkennen wil als een waarheid, tenzij ze die zich zelve geleerd heeft.

Sordello, de troubadour uit de twaalfde eeuw, in de legenden van zijn land geteekend met vage omtrekken als zanger

en krijgsman, ziet Browning in zijn phantazie naar voren treden. Hij laat ons hem kennen als een eerzuchtig man, droomend van daden grooter dan zijn eerzucht; te veel een man van gedachten om te kunnen heerschen in het practische leven. Eerst voert Browning ons Sordello voor oogen in de eenzame omgeving van het kasteel Goito; de jonge dweper leeft een leven van phantazieën, zijn verbeeldingskracht is hem genoeg; hij zoekt geen verkeer met menschen, tot een verlangen in hem sterk wordt: groot te zijn in de schatting van anderen. Bij een zangwedstrijd behaalt hij een overwinning op den gevierden troubadour Eglamor. Hierdoor wint hij zich de gunst van Palma, de dochter van Eccelino Da Romano II, leider der Ghibellynsche partij, aan wiens paleis hij verbonden blijft als zanger. Maar hij gevoelt zich niet gelukkig, want hem wordt duidelijk, dat hij niet leefheeft zijn lied, maar den lof, dien het lied oogst, tot hij zich moedeloos afvraagt, wat de lof van menschen hem eigenlijk waard is, en hij terug keert naar het eenzame Goito, vernederd, ontmoedigd. Een nieuw leven begint voor hem, als Palma hem het geheim van zijn afkomst openbaart; hij is de zoon van Salinguerra, medeleider der Ghibellynsche partij. Nu wil hij een volksleider zijn, zich wijden aan de menschheid en met die eerste gedachte van zelfopoffering wordt hij zich voor het eerst ten volle bewust welk een rijke schat den mensch gegeven is in de levensjaren, hem toevertrouwd. Hij bezoekt Verona, Ferrara, de plaatsen geteisterd door den oorlog en vraagt zich af: zijn de Guelfen wreeder dan de Ghibellynen, tot hij besluit de zijde te kiezen van Rome, de moeder der steden, en een aanhanger wordt der Guelfen. Maar telkens voert zijn egoisme strijd met den drang tot zelfopoffering. Zwaar wordt de oprechtheid van zijn streven op de proef gesteld als Salinguerra, zijn vader, ter wille van hem afstand doet van het keizerlijk prefectschap in Noord-Italië en hem erkennen wil als heofd der Ghibellynen, omdat Eccelino

zich uit den strijd terugtrok. Salinguerra las in Palma's oogen liefde voor haar minstreel en hij wil Sordello's hand leggen in die van zijn eerste beschermvrouw. Dan wordt Sordello aangegrepen door een sterk verlangen het leven te genieten; maar hij wil trouw blijven aan de Guelfen en aan zijn overtuiging.

Wij zien hem terug als hij stervende is; het keizerlijk onderscheidingsteeken van het prefectschap ligt vertreden onder zijn voeten; hij had de kracht standvastig te blijven; maar als een, wien de taak zich zelven opgelegd te zwaar was, bezweek hij in den strijd, dien zij hem kostte.

Zoo laat Browning ons zien een leven, dat mislukt is; maar dat groote levenswaarheden kon afgeven aan de strenge jaren, die aan het eind van de loopbaan de winst komen vragen, welke het leed en de misslagen afwierpen.

Zelfs de meest geestdriftige bewonderaars van Browning zullen toestemmen, dat Sordello „hard reading" is. Niet alleen veronderstelt de dichter bij den lezer een groote bekendheid met middeneeuwsche toestanden, als had deze met hem doorworsteld de oud-Italiaansche kronieken —; maar de gedachtengang wordt ook telkens afgebroken door uitweidingen over menschenleed en zonde, over dichterroeping, terwijl de woorden van zijn gecondenseerden stijl somtijds krampachtig de gedachten schijnen voort te stooten en uit te persen. Toch zijn er tusschen die woorden ingelascht heerlijke beschrijvingen van de streek der lagunen, die Browning lief was; zij geven de schildering van een breed moeras, dat dommelend ligt in den morgendamp; aanhoudend waait een sterke wind er over heen, tot statig zich scheiden de witte nevels, die ijler worden en ijler; of zij geven de teekening van een boschkant, waar lindenbloesemtijd al lang geweest is en wolken witte stof opdwarrelen tegen het doffe groen van boom en heester. — Dan, hoe aanschouwelijk brengt hij voor oogen het dicht begroeid ravijn met zijn dak van wilde wingerdranken en zijn

muur van linden. Sordello is er neêrgedaald, diep in de besloten eenzaamheid, waar geweldige boomgroepen volgen op boomgroepen en vroolijke mirtestruiken staan naast ernstige ahornboomen. 't Is of het bosch, trotsch op zijn woudlooper, hem verbazen wil, verschalken en plotseling vlak voor hem een boomgroep plaatst als een bolwerk of verschansing, tot de zon breekt door de wolk, die alles donker maakte en iedere struik en boom weêr afzonderlijk uitkomt en glinstert in het wit brandende licht van den zomer, dat hoog hangt in de kruinen. Zoo vangen wij telkens glimpen op van lichtende uren, die hij waarnam in den dag. Hij laat ons zien den rossen schijn van de ondergaande zon, wier licht is als een flikkerende toortsvlam boven het zwarte bosch, dat daar onder ligt als brandhout voor dat roode vuur.

De persoonlijke gevoelens van den dichter, die zoo krachtig spreken in de aspiraties van Pauline's minnaar, van Paracelsus en van Sordello, verdwijnen geheel of treden op den achtergrond in Browning's werken onmiddellijk volgend op deze periode, terwijl het dramatisch karakter van zijn genie meer en meer te voorschijn komt. Van Browning's dramatische scheppingen is „Pippa passes" een der bekoorlijkste en meest populaire. In vier tafereelen brengt hij in aanschouwelijke voorstelling de geschiedenis van een dag in het leven van Pippa, de kleine zijdewindster van Asolo. In die vier tafereelen zijn saamgevat de gebeurtenissen van den morgen, middag, avond en nacht. — De idee, door Browning uitgewerkt in dit lyrisch-dramatisch gedicht, kwam tot hem op een eenzame wandeling in den omtrek van Dulwich. Hij dacht aan iemand, zóó eenzaam gaande door het leven, weinig in aanraking komend met anderen, te gering om te worden opgemerkt; maar die, schoon onbewust, een blijvenden indruk achterlaat op zijn omgeving. De dag, genomen uit het leven van Pippa, is de eerste van het nieuwe jaar, haar eenige vacantie-

dag, een schat van twaalf uren. Zij wil al den tijd in de buitenlucht zijn. Zingend gaat zij langs het glooiend graspad, als het nog grijs is van ochtenddauw, en onder de pijnboomen, waar de takken het licht van den komenden morgen terughouden. Zij kende nooit vader noch moeder en zij gaat alleen uit. Nu komt een oogenblik het vaag besef tot haar, dat haar leven wel eenzaam is, terwijl zij denkt: nu wil ik mij verbeelden, dat iemand zorgend dicht bij mij is, mij houden zal buiten gevaar en ik mij veilig voel in schuts van liefde. Zij denkt aan de vier personen, die zij voor de gelukkigsten houdt in heel het stadje Asolo; zij wil zich verbeelden beurtelings een van die vier te zijn. Eerst wil zij gaan langs het venster, waar Ottima haar minnaar Sebald opwacht; dan langs het huis van Jules, den beeldhouwer, die in den namiddag zijn bruid zal brengen in zijn woning; in den avond zal zij zijn bij den ouden toren op den heuvel, waar Luigi en zijn moeder vertrouwelijk samen wandelen, en als het donker is, zal zij voorbijgaan langs het paleis bij den Dom, waar de bisschop den nacht zal doorbrengen: de goede Monsignor, uit wiens oogen zacht straalt liefde voor alle menschen.

In waarheid hebben elk dezer vier personen een zwaren strijd te strijden. Ottima is medeplichtig aan den moord, waarvan de schuld weegt op het geweten van Sebald; Jules bevindt, dat hij het slachtoffer is van een mystificatie, een boozen trek, dien zijn naijverige kunstbroeders hem speelden en waarbij zijn bruid een rol van leugen en bedrog vervulde, en hij staat besluiteloos of hij zijn jonge vrouw zijn wraak zal doen gevoelen. Luigi, een heftig patriot, gevoelt zijn vaderlandsliefde wankelen tegenover de beden van zijn moeder. Monsignor wordt in verzoeking gebracht een groot onrecht te begaan.

Zij staan op een kruispunt van den levensweg en moeten beslissen welk pad in te slaan. En terwijl zij weifelend staan,

gaat Pippa langs hen voorbij, zingend haar lied. En iets in den zang, in de woorden van het lied, treft hen als een plotselinge openbaring, zoodat hun beter *ik* helder ziende wordt en den goeden weg weet te kiezen.

Terug in haar klein kamertje, vraagt Pippa zich af of zij een dier vier gelukkigen, die zij in gedachten zoo nabij is geweest, ooit nader zal bestaan ten goede of ten kwade. Och, zij is maar een nederig zijdewindstertje, misschien zal het zijn alleen op deze wijs, dat ze de zijde zal winden, die den mantel moet omboorden van de schoone Ottima. Zoo droomend legt zij zich ter ruste, blij tevreden over haar dag en denkend:

„All service ranks the same with God,
With God whose puppets best or worst
Are we; there is no last or first.

De vier tafereelen, die door het hoofdmotief van „Pippa passes" in een geheel zijn gevat, staan in geen onderling verband met elkander. Van een aangrijpende dramatische kracht is het eerste tafereel tusschen Ottima en Sebald, de gelieven, die samen zijn in den vroegen morgen na den moord, dien zij pleegden aan den ouden Lucca, Ottima's echtgenoot, den rijken eigenaar van de zijde-weverij, waar Pippa werkt.

De jonge Italiaansche vrouw heeft vrees noch gewetenswroeging. Zij gevoelt zich nu vrij in 's levens besten tijd en wil zich geheel overgeven aan het geluk van het oogenblik; kalm kan zij zeggen tot Sebald, wien het geweten plaagt, dat zij nooit samen moeten spreken over de daad. Maar het is Sebald onmogelijk te zwijgen. Dan doelt Ottima even op den moord, vermijdend den waren naam te geven aan den gruwel, dien zij misdreven, sprekend van „the deed", „the event". Sebald, daarentegen, in een woeste vlaag van afschuw van zich zelven, noemt zich moordenaar en wil, dat zij hem dien naam geven zal. Zijn Germaansche natuur is geheel anders getroffen door de misdaad, dan het hart van zijn

Italiaansch lief. Een groot berouw voelt hij opkomen; hardop denkend, spreekt hij van zijn valschheid, die vriendschap veinsde voor Lucca, die den wijn dronk van den ouden man, zijn brood at en hem daarvoor de liefde ontstal van zijn jonge vrouw en eindelijk hem het leven benam. Als Ottima hem den rooden wijn biedt en tot kalmte maant, stoot hij den beker terug; hij kan de bloedkleur van het roode vocht niet zien. Ottima begrijpt hem niet en wil hem weer maken tot haar lief, zooals hij vroeger was. Maar hij kan de aanraking van haar hand niet dulden. Dan windt zij los de zware haarwrong, vlechtend tot een kroon haar lange haren en zij buigt zich over hem en noemt zich zijn koningin, die hem meer lief heeft dan ooit te voren om de daad, die hij deed om harentwil. Zij wil, dat hij zal vastbinden zijn dwaze gedachten en zacht vleiend vraagt zij, of hem nog heugt de hof, waar zij samen kwamen de eerste malen, de stille tuin in den vollen zomer, waar geen geluid doordrong, dan het gonzen van een enkele bij, tot ook dat plotseling stil hield, de hommel schuil ging en het schommelen van een blauw klokje alleen, gissen deed waar hij zich verschool; de kleine bloem, die trilde op haar stengel, met haar kroontje boog wel vele keeren, als stamelde zij zacht: „Ja lief, mijn lief." — Na zulk een beeld van stil zomergeluk heeft een machtig effect de beschrijving van het onweder, losbarstend over den zwoelen dag, komend met witte schichten, die flikkeren door de lucht als dolken, die tastend stieten naar hen beiden, de schuldige gelieven. En Ottima gaat voort zacht te spreken over hun ontmoetingen, tot Sebald, alles vergetend, haar weêr zijn vorstin noemt. Maar als Pippa voorbijgaat, luistert hij naar het rein helder geluid van haar meisjesstem, die van den schoonen morgen zingt en van het rijke, goede leven. — Hij is opgestaan en hoort haar lied naklinken, als zij lang reeds voorbij is, dan begrijpt Ottima hem en doet geen poging hem te naderen.

Meesterlijk vertolkt de dialoog tusschen Ottima en Sebald de emoties van de sprekenden; sterk komt daarbij uit het contrast tusschen beider gemoedsstemming. — Geen der drie andere tafereelen komt het eerste nabij in dramatische kracht. Het laatste houdt de aandacht meer gespannen op Pippa zelve. Monsignor en zijn intendant hebben een conferentie, die haar geldt; zij is het eenig kind van den broeder van den bisschop, den man wiens dood Monsignor met anderen beraamde om te kunnen komen in het bezit van zijn rijkdommen. Pippa alleen staat nog tusschen hem en het veilig behoud van de goederen; en hij luistert naar een plan om haar te lokken uit haar omgeving en haar uit den weg te ruimen.

Enkele momenten van sterk dramatisch effect worden verkregen, als Pippa zingend voorbijkomt; haar stem haar onmiddelijke nabijheid verraadt en zij in oogenblikkelijk gevaar verkeert.

De drie eerste tafereelen zijn geschreven in rijmlooze verzen; het laatste is in proza gegeven. Een schoone symmetrie geeft groote bekoring aan de samenstelling van het werk. Het begint en eindigt met een proloog en epiloog van Pippa; de vier tafereelen worden, elk afzonderlijk, voorafgegaan of gevolgd door kleine tooneelen, geschreven in proza of vers in welke tusschentooneeltjes enkele personen optreden: artiesten, politie-beambten, arme meisjes in de straat, wier gesprekken doelen op de dingen, die komen zullen of gebeurd zijn.

Het is een feit, dat de drama's van Robert Browning over het algemeen niet meer dan een „succès d'estime" op het tooneel behaald hebben. Wel werden in Engeland en in Amerika door de Browning-societies herhaaldelijk onder luide bijvalsbetuiging opgevoerd zijn „Colombe's birthday" en „A blot in the 'Scutcheon"; maar de tijd heeft geleerd, dat zijn drama's meer waardeering hebben gevonden in het stil vertrek, waar

zij werden gelezen als studiën van het innerlijk drama, dat wordt afgespeeld in een menschenhart, dan in den schouwburg, waar het groote publiek heengaat om een tooneelstuk te zien, dat boeit door levendige, aanschouwelijke actie en een vluggen, lossen dialoog.

Kennelijk heeft Browning zijn „Luria", en „A soul's tragedy" nooit geschreven met het doel deze treurspelen ten tooneele te brengen. In beiden is de aandacht geconcentreerd op den innerlijken strijd in het gemoed van een enkel persoon — van Chiappino, den snoevenden huichelaar, en van Luria den Moor, van zijn devotie voor Florence en zijn verontwaardiging en weeke droefheid over het verraad door de Florentijnen aan hem gepleegd. Bij een vergelijking tusschen deze tragedies, welke behooren tot een latere periode, met het treurspel „Strafford", het eerste in de reeks van zijn drama's, treft ook hier — al is het in veel minder mate — de neiging om de aandacht te concentreeren op het gemoedsleven van een der dramatis personae, zooals hier op de blinde trouw en toewijding van Strafford aan Koning Karel.

Aangaande Browning's opvatting van Strafford zegt een bekende autoriteit over het tijdperk der Stuarts: „For myself, I can only say, that every time I read the play, I feel more convinced that Mr. Browning has seized the real Strafford, the man of critical brain, of rapid decision and tender heart, who strove for the good of his nation without sympathy for the generation in which he lived. Charles too, with his faults perhaps exaggerated, is nevertheless a real Charles." — Wel laat professor Gardiner aan deze beoordeeling voorafgaan de woorden: „the very roots of the situation are untrue to fact; maar daarbij geeft hij toe, dat Browning een drama wilde schrijven en niet wilde weergeven een periode uit de Engelsche geschiedenis.

Het zou een verzuim zijn, niet met een enkel woord te spreken over den meesterlijken eenvoud, waarmede Browning in zijn

tragedie „A blot in the 'Scutcheon", dramatische situaties van hevigen hartstocht vertolkt. Het snel verloop der handeling in drie acten, ondervindt geen enkele hinderlijke stoornis. Het stuk speelt in het Engeland van de achttiende eeuw en laat zien den trotschen edelman uit dien tijd, getypeerd in Lord Tresham, den drager van een ouden naam, die onbevlekt bleef door vele generatiën heen. En naast hem zien wij optreden zijn jonge zuster Mildred, die aan Lord Henry Morton haar liefde gaf en onrust draagt in het hart, omdat zij de eer van den ouden familie-naam geschonden heeft.

In de samenspraken tusschen Mildred en Morton, in den dialoog tusschen Lord Tresham en zijn zuster geeft de kracht van emoties trillend leven aan het gesproken woord. In Lord Tresham's onderhoud met Mildred laat Browning uitkomen den strijd, dien de hooghartige man voert met zijn familietrots en zijn liefde voor zijn zuster; zijn woorden getuigen van heftige, wisselende aandoening, van vrees haar schuldig te zullen vinden, van een gevoel van vernedering, dat hij met geweld onderdrukt, en van een opwellende teederheid, sterker dan deze, een verlangen om haar bescherming te geven — tot hij, verkeerd haar begrijpend, een bedriegster in haar ziet, die den minnaar zijn afscheid geeft om met een leugen in het hart de trouw van een eerlijk man aan te nemen.

„A blot in the 'Scutcheon" was van Browning's drama's het lievelingswerk van Charles Dickens. In Mildred bewonderde hij een der schoonste creaties, die het genie van Browning ooit deed leven. Haar weerloosheid en haar stil leed geven haar al de aantrekkelijkheid, die het pathos geven kan.

Een vrouwentype, niet minder aantrekkelijk is dat van de heldin in „Colombe's birthday", de hertogin, die haar titels en bezittingen moet afstaan aan Prins Berthold, den waren rechthebbende. Haar jong, naief vertrouwen in de dienaren van haar klein hof, haar energisch besluit om met de enkele getrouwen Berthold het hoofd te bieden, totdat zij overtuigd

is van het recht van zijn aanspraken; — de waardigheid, waarmede zij terugwijst het practisch berekenend huwelijksvoorstel van Berthold, en eindelijk het blij vertrouwen, waarmede zij titels en goederen prijs geeft voor de liefde van den armen Valence, haar getrouwen onderdaan — maken Colombe tot een der bekoorlijkste vrouwenkarakters in Browning's geschriften; een type, niet minder het schoone lied waardig van de serenade aan Mildred, hier volgend:

„There 's a woman like a dew drop, she's so purer than the purest;
And her noble heart's the noblest yes, and her sure faith's the surest:
And her eyes are dark and humid, like the depth on depth of lustre
Hid in the harebell, while her tresses, sunnier than the wild grape cluster,
Gush in golden-tinted plenty down her neck 's rose-misted marble:
Then her voice 's music.... call it the well's bubbling, the bird's warble!

And this woman says: „My days were sunless and my nights were moonless,
Parched the pleasant April herbage, and the lark's heart's outbreak tuneless,
If you loved me not!" — And I who — (Ah, for words of flame!) adore her,
Who am mad to lay my spirit prostrate palpably before her —
I may enter as her portal soon, as now her lattice takes me,
And by noontide as by midnight make her mine as mine she makes me!

De actie in „Colombe's birthday" is veel minder levendig dan die in „A blot in the 'Scutcheon. Lange alleenspraken geven meermalen iets slepends aan de handeling. Nog sterker komen deze kenmerken uit in de reeds genoemde tragedies „Luria" en „A soul's tragedy; duidelijk geven zij de richting aan, waarin het dichterlijk genie van Browning bestemd was zich te ontwikkelen: de eigenaardige „sub-dramatische methode", die Browning volgt in het uitwerken van zijn psychologische studieën. In zijn gedichten toch, waar hij zijn studiën van mannen- en vrouwenkarakters geeft, maakt hij een veelvuldig gebruik van den monoloog. Hij stelt den spreker of de spreekster voor als een, die hardop denkt en onbewust zijn of haar waren aard laat uitkomen of als een, die met bewustheid tot iemand het woord richt en voor een

enkel moment openbaart welk een kracht of welk een zwakheid hij lang verborgen hield in zijn gemoed.

De opmerking is gemaakt, dat Browning bij voorkeur ontleedt raadselachtige karakters, dubbelhartige naturen, als had het verraderlijk spel van booze gedachten voor hem een machtige fascinatie. Hij laat een schel licht vallen op de wreedheid, het egoïsme en het haatgevoel onder de menschen; maar hij laat ook zien den rijkdom van een menschenhart, die bestaat in zelfopoffering, die nooit eindigt en die altijd weêr op nieuw werkzaam is onder de menschen — en in een grenzenlooze liefde, die de teederheid heeft van een hand, die streelend gaat over het arm vermoeid hoofd van den schuldige.

In „Martin Relph" geeft hij een studie van berouw; in „My Last Duchess", en „Ivàn Ivànovitch" studies van zelfzucht en wreedheid. De woorden, die hij legt in den mond van Fra Lippo Lippi teekenen levendig dien Italiaanschen geestelijke uit de middeneeuwen — den wereldschen mensch en schilder van gewijde kunst. Vaak laat Browning mannen uit de artiestenwereld optreden. De woordvoerder in „Andrea del Sarto" geeft in hopeloos berustenden toon de geschiedenis van een mislukt leven als man en kunstenaar. In „Pictor Ignotus" spreekt de schilder, die zich onmachtig gevoelt zijn ideaal te bereiken; maar die zijn talent niet verlagen wil door het te voegen naar den smaak van een niet artistiek publiek. In „The Bishop orders his tomb at St Praxed's Church" geeft hij mede een studie uit den tijd der Renaissance en teekent in de woorden van den bisschop een andere phase van schoonheidsvereering in de liefde voor pracht en praal, die bij hem nauw is verbonden met gevoelens van ijdelheid en zelfzucht.

Het valt dikwijls moeilijk den gedachtengang te volgen van de personen, die Browning sprekende invoert. Zij denken hardop, en abrupt zijn de wendingen in den loop van hun gedachten. Zij zijn vaak de prooi van heftige, wisselende emoties, die over hen komen in snelle opeenvolging. Somtijds

vangt de lezer op een reeks van onzamenhangende woorden. Hij krijgt den indruk, als luisterde hij naar de taal van een geweldige gemoedsonrust — van antipathie of haatgevoel. De persoonlijke geschiedenis van den woordvoerder niet kennende, tracht hij verband te zoeken in zijn woorden; hij wil weten het hoe en waarom van deze heftige emotie — en daarbij wordt het hem te moede, als ware hij bezig een probleem, of moeielijk raadsel op te lossen. — Om een enkel voorbeeld te noemen, zij gewezen op zijn „Christina and Monaldeschi." Lezers, die onbekend zijn met de bijzonderheden betreffende de wraakneming, die de dochter van Gustaaf Adolf van Zweden nam op haar vijand Monaldeschi, zullen bij dit gedicht naar alle waarschijnlijkheid de gewaarwording ontvangen, hierboven omschreven. Van Browning's sub-dramatische methode geeft „My Last Duchess" een duidelijk voorbeeld. Hier spreekt de hertog van Ferrara tot den gezant, die gekomen is om met hem te onderhandelen over zijn verloving met de dochter uit een aanzienlijk Italiaansch geslacht. De hertog laat den gezant het portret zien van zijn overleden echtgenoote. Uit zijn woorden spreken de verfijnde beschaving en kunstzin van den edelman en tevens de zelfzucht van een autocraat uit den tijd der Renaissance; koelbloedig zinspeelt hij op den moord, op zijn bevel gepleegd, aan zijn vrouw, omdat hem ergerde op haar schoon gelaat het stereotiep welwillend lachje, dat hij met allen en alles deelde, als stelde zij de gift van den negen-eeuwen-ouden naam, dien hij haar had gegeven, op één lijn met eens ieders gift.

MY LAST DUCHESS.

FERRARA.

„That 's my last Duchess painted on the wall
Looking as if she were alive. I call
That piece a wonder, now: Frà Pandolf's hands
Worked busily a day, and there she stands.

Will 't please you sit and look at her? I said
„Frà Pandolf" by design, for never read
Strangers like you that pictured countenance,
The depth and passion of its earnest glance,
But to myself they turned (since none puts by
The curtain I have drawn for you, but I)
And seemed as they would ask me, if they durst,
How such a glance came there; so, not the first
Are you to turn and ask thus. Sir, 't was not
Her husband's presence only, called that spot
Of joy into the Duchess' cheek: perhaps
Frà Pandolf chanced to say „Her mantle laps
Over my lady's wrist too much", or „Paint
Must never hope to reproduce the faint
Half-flush that dies along her throat: such stuff
Was courtesy, she thought, and cause enough
For calling up that spot of joy. She had
A heart, how shall I say? — too soon made glad,
Too easily impressed; she liked whate'er
She looked on, and her looks went everywhere.
Sir, 't was all one! My favour at her breast
The dropping of the daylight in the West,
The bough of cherries some officious fool
Broke in the orchard for her, the white mule
She rode with round the terrace — all and each
Would draw from her the approving speech,
Or blush, at least. She thanked men, — good! but thanked
Somehow — I know not how — as if she ranked
My gift of a nine-hundred-years-old name
With anybody's gift. Who'd stoop to blame
This sort of trifling? Even had you skill
In speech — (which I have not) — to make your will
Quite clear to such an one, and say, „Just this
Or that in you disgusts me; here you miss,
Or these exceed the mark, — and if she let
Herself be lessoned so, nor plainly set
Her wits to yours, forsooth, and made excuse,
— E'en then would be some stooping. And I choose
Never to stoop. Oh, sir, she smiled, no doubt,
Whene 'er I passed her; but who passed without
Much the same smile? This grew; I gave commands;
Then all smiles stopped together. There she stands

As if alive. Will 't please you rise? We'll meet
The company below, then. I repeat.
The Count your master 's known munificence
Is ample warrant that no just pretence
Of mine for dowry will be disallowed;
Though his fair daughter's self, as I avowed
At starting, is my object. Nay, we'll go
T ogether down, sir. Notice Neptune, though
Taming a sea-horse, thought a rarity,
Which Claus of Innsbruck cast in bronze for me!"

Geheel in overeenstemming met deze methode, is de behandeling van het onderwerp in zijn verhalend gedicht: „The Ring and the Book", dat handelt over het Franceschini rechtsgeding in het Rome van het einde der 17e eeuw. Hier laat hij, door negen personen achtereenvolgens, de geschiedenis vertellen van een misdaad en haar gevolgen; ieder verhaalt op zijn wijze, geeft zijn afschuw te kennen of pleit verzachtende omstandigheden naar gelang van zijn persoonlijk karakter. Wij hooren Count Guido spreken, die zijn jonge vrouw Pompilia uit nijd, jaloezie en geldzucht het leven benam; Guiseppo Caponsacchi, den priester, die Pompilia hielp ontvluchten uit Guido's woning; — Pompilia zelve, haar getuigenis afleggend op haar sterfbed. — Een inwoner van Rome, zelf een jaloersch echtgenoot, die partij trekt voor Guido; luchtig pratend over het geval wil hij de misdaad vergoelijken; een jongen man, die met bewondering en deernis spreekt over Pompilia. Een aristocraat, die bedaard de feiten constateert en geen partij kiest. Twee rechtsgeleerden, die hun pleitreden van gezwollen stijl overdenken, vol spitsvondigheden, met vleitaal voor den Paus en met slimme insinuaties; Paus Innocentius XII, in hoogste ressort het doodvonnis uitsprekend over Guido. — Guido spreekt twee maal; zijn eerste rede getuigt van sluwe berekening; hij heeft op de pijnbank schuld bekend en zoekt zijn daad nu te rechtvaardigen, eerbied veinzend voor het gerechtshof, toch telkens zinspelend op

de folteringen en de wreedheid van de edelachtbare heeren; telkens slaat hij den gemoedelijken toon aan van een verongelijkt echtgenoot, die zich zeker gelooft van sympathie; 't is of wij hem al den tijd zien kijken met slimmen, onrustigen blik om de uitwerking van zijn woorden waar te nemen. De lafheid en de laagheid van zijn huichelaarsnatuur openbaren zich eerst ten volle in zijn tweede toespraak, als hij spreekt tot de priesters in den kerker, die hem de laatste biecht komen afnemen. Nu schuift hij niet langer voorzichtig zijn argumenten naar voren; beurtelings beleedigt en smeekt hij zijn hoorders, neemt iedere invallende gedachte te baat om vrijspraak of uitstel van het vonnis te verkrijgen, totdat hij de wachters hoort komen en in zijn doodsangst uitroept:

„Who are these you have let descend my stair?
Ha, their accursed psalm! Lights at the sill!
Is it „open", they dare bid you? Treachery!
Sirs, have I spoken one word all this while
Out of the world of words I had to say?
Not one word! All was folly — I laughed and mocked.
Sirs, my first true word, all truth and no lie,
Is — save me notwithstanding! Life is all
I was just stark mad, — let the madman live
Pressed by as many chains as you please pile!
Don 't open! Hold me from them! I am yours,
I am the Granduke's — no I am the Pope's!
Abate, — Cardinal, Christ, — Maria — God,
Pompilia, will you let them murder me?"

Een diepe eerbied voor Pompilia spreekt uit de woorden van den jongen priester Caponsacchi, waar hij verhaalt hoe hij eens in de oude cathedraal loom en slaperig de vroegmis leidde. Hij zag kerkeknechten een zware kist binnendragen, die zij neerzetten; zij braken planken weg en hieven wat daar tusschen was besloten op het altaar. Toen hij weêr opzag was daar de Madonna van Raphael, hoog, alleenstaand. En hij ging voort de mis te leiden, zich toen priester gevoelend

machtig de duivelen uit te werpen. Aan dien morgen in de kerk had hij gedacht, toen Pompilia met haar zacht Madonnagelaat hem vroeg om hulp en hij had zich sterk gevoeld evenals op dien morgen.

Pompilia geeft het pathetisch verhaal van haar ongelukkig huwelijksleven; haar woorden hebben iets kinderlijks in hun eenvoud en waarheid. Nu al het leed geleden is, wil zij denken aan haar kind, dat gespaard bleef; zij denkt er zelfs niet aan de leugentaal, die haar van ontrouw beschuldigt, tegen te spreken.

In haar teekent Browning de moederliefde in haar teederheid en kracht, die vechten kan, als het zijn moet, vechten, zooals een duif met slag van vleugel, om het wollig vlokje dons, het zachte pluimpje in haar nest, al zou een havik haar die ook betwisten.

Hoe echt vrouwelijk laat de dichter Pompilia, de jonge moeder zeggen:

„A whole long fortnight: in a life like mine
A fortnight filled with bliss is long and much.
All women are not mothers of a boy,
Though they live twice the length of my whole life,
And, as they fancy, happily all the same.
There I lay then, all my great fortnight long,
As if it would continue, broaden out
Happily more and more, and lead to heaven:
Christmas before me, — was not that a chance?
I never realized God's birth before —
How he grew likest God in being born.
This time I felt like Mary, had my babe
Lying a little on my breast like hers."

Wie denkt aan den reuzenarbeid van Robert Browning, ziet in zijn gedachten voorbij trekken tal van menschentypen, die hij leven doet in zijn werken. Hij ziet den Arabischen geleerde, die nog gaat in het schemerlicht van wonder en fabel;

— den jongen patriot, brengend bericht van de overwinning; moeielijk stoot hij zijn laatste woorden uit de keel, die weigert geluid te geven als hij dreigt te stikken in het eigen trouwe bloed. — Hij ziet een vorstin, arm in haar rijke omgeving, gaande langs den stoet van vleiers; het aangezicht met de denkende uitdrukking van een, gewoon aan verlatenheid. Zij volgen elkander in bonte afwisseling: Een stoere zeeloods aan de kust van Bretagne, zijn oogen zien met den verren blik van den zeeman, gewoon waar te nemen op groote afstanden de lichten op het water en die in den sterren-nacht. — Een Italiaansch geestelijke uit de midden-eeuwen. — Johannes de Dooper in de woestijn. — Een jonge koorddanseres, staande voor haar kermistent. — Een gefolterde genomen van de pijnbank, enz. enz. — En na de enkele gestalten volgen gansche menschengroepen en duidelijk is de omgeving, waarin zij geplaatst zijn: Een groep „sportsmen" in een hut in de Hooglanden van Schotland; zij zitten bijeen in den avond en zij luisteren naar het verhaal van den verminkten jager. En wij zien ook Saul in het duister van zijn tent; voor hem staat David, zijn dienstknecht; hij neemt de lelies van zijn harp; om de snaren gewonden ter bescherming tegen de hitte van de zon, wier stralen scherp zijn als zwaarden. — Of wij zien een landweg, die nog slaperig ligt in den mist van den morgen en daar komt naar voren in den ijlen nevel een troep zigeuners; zij schijnen op te komen uit den grond met hun verweerde gezichten, waar de aardkleur nog in is; een enkele in de groep draagt een oude viool, een geraamte van een viool bijna; met zijn strijkstok slijpt hij over de enkele snaren; 't is alsof wij het eentonig krassen hooren komen van het erbarmelijk jammerhout. Hoe aanschouwelijk stelt Browning ons voor oogen de zigeunerin, wier oude diepliggende oogen meer doen denken aan oogholten; om den mond zijn diepe slappe plooien in het wangvleesch; zij trekken strakker als een gemoedsbeweging opkomt in het gelaat; dan is het ook, alsof uit de oogholten

twee heldere oogpuntjes naar voren komen, als de horens van een slak na den regen. — De directe waarneming, die spreekt uit een beschrijving als deze laatste, vinden wij terug in de natuurschetsen, zooals Browning die met enkele trekken op het papier werpt in zijn latere werken. In Ivàn Ivanovitch b. v. hebben wij een beschrijving van een Russisch dorpje aan de heirbaan, gelegen tusschen twee groote eenzaamheden. Heel het landschap ligt wit in de sneeuw, behalve den breeden weg; dáár middendoor is een ruw hobbelig pad, waar de bevroren sneeuw stuk gestooten is door de sporen van sleden en van paardenhoeven. Straks komt de slede met haar schel gerinkel, dat vroolijk uitbarst in de witte stilte van den middag.

Elders geeft hij een Engelsch landschap in den laten herfst, als de winter waarschuwt voor de eerste maal en het hert met zijn hoef een drinkgat stooten moet in de teere ijskorst op het water, dat eerst als een rimpeling komt op het dunne ijsvlies en dan sneller vloeit als een klein stroompje, tot wijd het water open ligt vol kleine draaiende cirkeltjes. — Zóó duidelijk is ook de voorstelling van een landweg in de Lombardijsche vlakte, waar de muildieren gaan in een lange rij; zwaar zijn de dieren beladen met tonnen en vaatjes, en daartusschen is de leeftocht en provisie van de drijvers, die takken met groene bladeren legden op de vaatjes om de zonnehitte weg te houden van den wijn. Zoo zou men willen voortgaan aan te halen, denkende aan menig landschap of strandgezicht, dat Browning zag in Italië, de kleine zeebocht b. v., waar de zwarte rots ligt vlak als een aambeeld; een oogenblik rust er een kapel uit op het gevaarte van steen; de kleine roode vlindervleugels liggen uitgespreid als twee kleine roode waaiers op een donker vlak.

In de natuurbeschrijvingen van een vroegere periode treft ons in menig beeld het contrast met deze directe waarneming; zooals in dat beeld van een teere voorjaarsbloem, die haar kelk van drie blaadjes vol vertrouwen biedt aan de koude

Maartsche zon, *gelijk een kind, dat zegepralend komt*. . . — of in een vergelijking als deze, waar hij spreekt van het vasteland als van een goedigen gebruinden ouden reus, die loom de leden strekt om zich te koesteren in de zon, voeten en knieën strekt voor de rimpelende zee, wier kleine golfjes tegen hem op mogen buitelen.

Beschrijvingen uit de dierenwereld zijn veel minder talrijk in de gedichten van Browning. Toch was hij een groot vriend van dieren, bestudeerde gaarne hun gewoonten en aard. Als knaap had hij een kleine verzameling van dieren, waaronder hagedissen, slangetjes, uilen, eksters, apen, een stekelvarken, om van vele anderen niet te spreken; dergelijke verzamelingen heeft hij altijd gehad, waar hij ook woonde. Men verhaalt van zijn lievelingspad, die te voorschijn kwam, als haar meester, haar roepende, een klein kluitje aarde deed vallen boven haar nederige grond-woning; het schepsel bewoog zich dan naar hem toe, hem al den tijd aanziend met ronde blinkende oogjes; het moest hem verstaan, dáár was hij van overtuigd. Welk een sympathie weet deze dieren-liefhebber op te wekken voor onze viervoetige natuurgenooten, de enkele malen, dat hij ze laat optreden. De hond Tray, de kloeke zwemmer, is een bekende figuur voor iederen lezer van Browning; wij zien zijn rappe pooten gaan tusschen de ontstelde schreeuwende lieden aan de kade; wij zien hem het halfverdronken kind brengen aan wal, weêr duiken om het stuk speelgoed op te halen, dat nog achter bleef, en dan uit zijn harige vacht de waterdroppels schudden, wegloopend tusschen de schreeuwers op de kade, als ware er niets gebeurd. En wij hooren Browning's ironische opmerking, welk een fraai exemplaar Tray nu ware voor de vivisectie, opdat de geleerde zou kunnen onderzoeken de cerebrale werking bij zoo'n vernuftig dier, dat blijk gaf van menschenverstand. Dan, hoe treffend is Browning's beschrijving van het breed

geweide hert in het jagersverhaal „Donald", of van paarden in snellen galop, zooals in de gedichten „Muleykeh" en „How they brought the good news from Ghent to Aix."

Aan de merkwaardig groote verscheidenheid van Browning's dichtwerken paart zich een niet minder merkwaardige verscheidenheid van versmaat en melodie; wel is waar hebben vele van zijn verzen het hortende en stootende, dat opvalt in „Sordello"; maar daartegenover staan ook velen, die blijk geven van een gevoelig gehoor voor maatgeluid en klanken.

Men behoeft slechts te denken aan den rhythmus van zijn „Cavalier Tunes"; 't is of wij de trappelende hoefslagen der paarden hooren; hetzelfde geldt van het maat-effect in „How they brought the good news from Ghent to Aix. In de „Pied Piper of Hamelin" treft de verbazende verscheidenheid van rijmwoorden en een gedichtje als „Trough the Metidja to Abd-el-Kadre" ontvangt een eigenaardige bekoring door het ééne rijm, dat door al de coupletten gaat:

As I ride, as I ride
With a full heart for my guide,
So its tide rocks my side,
As I ride, as I ride,
That, as I were double-eyed,
He, in whom our Tribes confide,
Is descried, ways untried
As I ride, as I ride.

II

As I ride, as I ride
To our Chief and his Allied
Who dares chide my heart's pride
As I ride, as I ride?
Or are witnesses denied —
Through the desert waste and wide
Do I glide unespied
As I ride, as I ride. etc.

Van gracieuse metrische effecten in zijn lyrische gedichten ware tal van voorbeelden te geven; de plaatsruimte hier laat slechts toe het noemen van enkelen, zooals in het lied van

A PRETTY WOMAN.

That fawnskin-dappled hair of hers,
And the blue eye
Dear and dewy
And that infantine fresh air of hers
. . . . . .
. . . . . .
So we leave the sweet face fondly there!
Be its beauty
Its sole duty
Let all hope of grace beyond, lie there!

„*A Woman's Last Word*" heeft deze taalmuziek:

I

Let's contend no more, Love
Strive nor weep
All be as before, Love
Only sleep.

II

What so wild as words are
I and thou
In debate as birds are
Hawk on bough! etc.

Een ander voorbeeld, genomen uit den dichtbundel van een latere periode: „Of Pacchiarotto and how he worked in distemper."

PISGAH SIGHTS.

II

Could I but live again
Twice my life over
Would I once strive again?
Would not I cóver

Quietly all of it —
Creed and ambition
So from the pall of it
Pass to fruition?

En in denzelfden bundel, het muzikale „St Martin's Summer", met een melodie als deze:

„You are young, my princess!
I am hardly older:
Yet — I steal a glance behind
Dare I tell you what convinces
Timid me, that you if bolder
Bold — are blind. — etc.

In Browning's „Ferishtah's Fancies", waar hij een ouden derwisch verschillende levensbeginselen laat verkondigen in zware, diepzinnige woorden, vinden wij nochtans telkens liederen van een zangerigheid niet minder aantrekkelijk dan het zoetvloeiende van zijn minnedichten uit een vroeger tijdperk. Een enkel lied zij gegeven in zijn geheel:

„Round us the wild creatures, overhead the trees,
Under foot the moss-tracks, life and love with these!
I to wear a fawn-skin, thou to dress in flowers,
All the long lone Summer-day, that greenwood life of ours.

Rich-pavillioned rather, — still the world without, —
Inside — gold-roofed, silk-walled silence round about!
Queen it thou in purple, — I at watch and ward
Couched beneath the columns, gaze thy slave, love's guard!

So, for us no world? Let throngs press thee to me!
Up and down amid men, heart by heart fare we!
Welcome squalid vesture, harsh voice, hateful face!
God is soul, souls I and thou: with souls have place.

Met zulke melodieën nog naklinkend in het gehoor, is het moeielijk te gelooven, dat dezelfde kunstenaar elders zoo vaak zijn gedachten uitdrukt in den gewrongen zinsbouw, dien

men naar hem heeft genoemd en het epitheton „Browningese" heeft gegeven.

Robert Browning heeft meermalen verklaard, dat hij in zijn gedichten de gedachte niet wil opofferen aan den vorm. En de gedachte wil hij geven in gespierde, kernachtige taal; hij toont een duidelijken afkeer van al wat zweemt naar gezwollenheid, verwerpt overtollige adjectieven en condenseert zoo veel mogelijk, weglatend menigmaal de voornaamwoorden, voegwoorden, lidwoorden en voorzetsels, wier tegenwoordigheid het grammaticaal verband tusschen de rededeelen van den zin duidelijker zoû doen uitkomen.

Dit streven naar condensatie van stijl spreekt zelfs in de voorliefde, waarmede hij de verkortingen „*i*", „*o*", bezigt, waar de voorzetsels „*in*", „*on*" en „*of*" gebruikt moeten worden. Hij gebruikt gaarne eenlettergrepige woorden van Angel-Saksischen oorsprong en oud-Engelsche woorden.

Om enkele voorbeelden te geven: hij zal zeggen: „rathe" voor „early" of „soon"; „welkin" voor „sky or region of clouds", *doughty* voor „able", „strong" of „brave"; hij zal spreken van „unkempt hair"; van „*meed*" in plaats van „reward"; *sheen* in plaats van „brightness" of „splendour"; woorden met de achtervoegsels *ing* en *ard*, zooals *starveling*, *blinkard* treffen wij menigmaal aan.

Met de gewone versmaten neemt Browning allerlei dichterlijke vrijheden om eentonigheid te verbreken of meerder kracht aan het gesproken woord bij te zetten; en zijn natuurlijk muzikaal gevoel doet hem het metrum kiezen, dat het meest in harmonie is met het behandelde onderwerp. In de „Ring and the Book" b. v. leenen zich de tien-lettergrepige versregels uitmuntend tot den verhaaltrant; en in zijn lyrische zangen treft de harmonie tusschen de golvingen van den rhythmus en die van de wisselende emoties; welk een aangrijpend effect geeft de verandering van versmaat in „Ivàn Ivanovitch", waar de Russische vrouw verhaalt van de wolven, die komen aanzetten en de slede achtervolgen.

Meesterlijk weet hij heftige emoties te vertolken in weinig woorden. Men denke slechts aan het gedicht „After", waar hij den man laat spreken, die in een tweegevecht den vriend van zijn jeugd, die hem onrecht deed in later jaren, doodelijk heeft getroffen.

AFTER.

Take the cloak from his face, and at first
Let the corpse do its worst!

How he lies in his rights of a man!
Death has done all death can.
And absorbed in the new life he leads,
He recks not, he heeds
Nor his wrong, nor my vengeance; both strike
On his senses alike,
And are lost in the solemn and strange
Surprise of the change.

Ha, what avails death to erase
His offence, my disgrace?
I would we were boys as of old
In the field, by the fold
His outrage, God's patience, man's scorn,
Were so easily borne!

I stand here now; he lies in his place:
Cover the face.

Welk een haatgevoel en jaloezie weet hij te leggen in de woorden van de verlaten minnares, de gifmengster in zijn gedicht „The Laboratory", waar zij zegt:

What a drop! She's not little, no minion like me!
That's why she ensnared him: this never will free
The soul from those masculine eyes, — say no!
To that pulse's magnificent come and go.

Not that I bid you spare her the pain;
Let death be felt and the proof remain:
Brand, burn up, bite into its grace —
He is sure to remember her dying face.

Het is een geijkte uitdrukking geworden, dat Robert Browning in zijn gezamenlijke geschriften niet alleen een groot aantal werken heeft nagelaten, maar een gansche literatuur. Men heeft hem genoemd den meest pathetischen onder de dichters, — den grooten psycholoog, den fijnen humorist, den ernstigen raadgever; de eerenamen zijn te vele om ze alle te noemen. En men heeft zijn gedichten verdeeld in een groot aantal groepen, waaruit enkele grepen, hier en daar genomen, de hoofdtrekken van zijn genie in deze bladzijden aanduiden. Men spreekt van zijn sub-dramatische, romantische, didactische gedichten, van zijn lyrische zangen en minnedichten, van zijn humoristische en satirische verzen, zijn bespiegelende en religieuze poëzie; van zijn beschrijvende en argumenteerende gedichten, tot, als ware men ten einde raad met de classificeering, een rubriek vastgesteld werd met het opschrift „Mengelingen", en daaronder bracht men gedichten, ontleend aan legenden, aan plaatselijke gebeurtenissen; verzen, die geïnspireerd werden door kunstwerken, door schilderijen of door muziek. Zijn minnezangen alleen, vormen een gansche reeks van gedichten — het zou een schoone taak zijn te vergelijken het droomerig peinzen van den jongen minnaar in de „Garden Francies" met den hartstocht, die spreekt in het gedicht „In three days" — of de groote teederheid van „One word more", te stellen tegenover de pathetische klacht der teleurgestelde vrouw in den cyclus „*James Lee's wife.*"

Met enkele woorden roept Browning een stemming op, of suggereert een tragedie:

MEETING AT NIGHT.

I

The gray sea, and the long, black land;
And the yellow half moon large and low;
And the startled little waves that leap
In fiery ringlets from their sleep,
As I gain the cove with pushing prow
And quench its speed i' the slushy sand.

Then a mile of warm sea-scented beach;
Three fields to cross till a farm appears;
A tap at the pane, the quick sharp scratch
And blue spurt of a lighted match,
And a voice less loud, thro' its joys and fears,
Than the two hearts beating. each to each.

PARTING AT MORNING.

II

Round the cape of a sudden came the sea,
And the sun looked over the mountain's rim.
And straight was a path of gold for him,
And the need of a world of men for me.

Den lezers van Robert Browning treft niet het minst de groote verscheidenheid in zijn humor. Aanstekelijk is zijn schaterlach in „The Pied Piper of Hamelin," in „Ned Bratts", in „Up at a villa — Down in the City," of waar hij spot over de critiek in „Pacchiorotto"; — waar Fra Lippo Lippi optreedt, meenen wij het aangezicht van Browning met een fijn ironischen glimlach, te zien achter de figuur van den wereldschen geestelijke. In „Holy Cross Day" verdringen gevoelens van medelijden en sterke verontwaardiging de ironie in de beschrijving van den gedwongen kerkgang den Joden opgelegd door de katholieke overheid. Uittreksels kunnen aan deze gedichten geen recht doen wedervaren. — Weêr een andere phase van humor vertolkt zijn „Confessions", dat zich in zijn geheel tot aanhaling leent:

„What is he buzzing in my ears?
Now that I come to die
Do I view the world as a vale of tears?
Ah, reverend sir, not I.

What I viewed there once, what I view again
Where the physic bottles stand
On the table's edge — is a suburb lane,
With a wall to my bedside hand.

That lane sloped much as the bottles do
From a house you could descry
O'er the garden wall: is the curtain blue
Or green to a healthy eye.

To mine, it serves for the old June weather
Blue above lane and wall
And that largest bottle labelled: Ether
Is the house o'ertopping all

At a terrace, somewhat near the stopper,
There watched for me in June
A girl: I know, sir, it's improper,
My poor mind 's out of tune.

Only, there was a way... you crept
Close by the side, to dodge
Eyes in the house, two eyes except:
They styled their house: „The Lodge"

What right had a lounger up their lane?
But by creeping very close
With the good wall 's help,— their eyes might strain
And stretch themselves to Oes.

Yet never catch her and me together,
As she left the attic there,
By the rim of the bottle labelled: „Ether"
And stole from stair to stair.

And stood bij the rose-wreathed gate. Alas
We loved, Sir, — used to meet:
How sad and mad, and bad it was —
But then, how it was sweet!

Bewonderaars van Browning spreken gaarne over den blijden levenslust, die uitgaat van zijn geschriften; de gezonde levensopvatting, die doorstraalt in zijn arbeid, den krachtigen levensadem, die zijn werk doorvaart. En zij hebben het moeielijk gevonden deze beschouwingen te doen rijmen met een werk als zijn „Fifine at the Fair", waar de dichter een modernen Don Juan laat optreden en argumenteeren over liefde en

huwelijkstrouw. „Fifine at the Fair", zij wisten er geen raad mede, en zij hebben dit werk „apart" gezet met de woorden: „a standing puzzle". Hier komt sterk uit, wat vaak het geval is in zijn beschouwing over goed en kwaad — een neiging om moreele waarheden te doen voorkomen als bijna te teer en te complex, te zeer onderhevig aan verandering om ze in eens voor altijd definitief vast te stellen. In dezen geest spreken zijn vereerders over dit werk, waarvan zij gezegd hebben: If it lowers the standard of love or defends too free an indulgence in it, it does so by asserting what is true for imaginative persons though not for the commonplace: that whatever stirs even a sensuous admiration appeals to the artistic, the moral and even the religious nature."

De neiging tot argumenteeren, die op den voorgrond treedt in „Fifine at the Fair", wordt sterker in Browning's latere werken; zij uit zich wel het meest in zijn „Ferishtah's Fancies en in in zijn „Parleyings with Certain People of Importance." Zijn „Ferishtah's Fancies" overpeinzen verschillende quaesties van geloof en moraal. Zooals de dichter hier tot ons spreekt, spreekt hij telkens tot ons in zijn geschriften. In harmonie toch, met de beschouwingen hier uitgewerkt, is zijn reverentie voor het religieuze gevoel, zijn mildheid tegenover iedere geloofsbelijdenis, die hij in woorden brengt in „Saul", in zijn „Christmas Eve," and „Easter Day". De levenswoorden in „Rabbi ben Ezra", en zijn lied aan den dood: „Prospice", zijn de beste tolken van Browning's godsdienstig gevoel, van zijn levensmoed en levenslust.

Regelen genomen uit „Rabbi ben Ezra":

„Poor vaunt of life indeed
Were man but formed to feed
On Joy to solely seek and find and feast.
Such feasting ended then
As sure an end to men.
Irks care the crop-full bird? Frets doubt the maw' crammed beast.

Then welcome each rebuff
That turns earth's smoothness rough
Each sting that bids nor sit, nor stand but go!
Be our joys three parts pain!
Strive and hold cheap the strain;
Learn, nor account the pang, dare, never grudge the throe.

En hier volge in zijn geheel

PROSPICE.

Fear death? — to feel the fog in my throat
The mist in my face,
When the snows begin and the blasts denote
I am nearing the place,
The power of the night, the press of the storm,
The post of the foe;
Where he stands, the Arch Fear in a visible form,
Yet the strong man must go:
For the journey is done and the summit attained,
And the barriers fall,
Though a battle's to fight ere the guerdon be gained,
The reward of it all.
I was ever a fighter, so — one fight more,
The best and the last!
I would hate that death bandaged my eyes, and forbore,
And bade me creep past.
No! let me taste the whole of it, fare like my peers
The heroes of old,
Bear the brunt, in a minute pay glad life's arrears
Of pain, darkness and cold.
For sudden the worst turns the best to the brave,
The black minute's at end,
And the elements' rage, the fiend-voices that rave,
Shall dwindle, shall blend,
Shall change, shall become first a peace out of pain,
Then a light, then thy breast
O thou soul of my soul! I shall clasp thee again
And with God be the rest!"

Lezers van Browning hebben zich de vraag gesteld: „Heeft hij zich geopenbaard te eeniger tijd in zijn werk als een kracht, die wakker schudt uit loomen sluimer, als een macht, die opheft, als ziel, die heerscht over ziel? — En met die vraag nog onbeantwoord, hebben zij gehoord een andere, een, die de grijze dichter zelf doet in den epiloog van zijn laatste werk: „Asolando, Fancies and Facts".

In de woorden, waarmede Robert Browning afscheid neemt van zijn laatste werk, hoort iedere lezer een afscheidsgroet, een vraag, als ware die persoonlijk tot hem gericht:

Zult ge mij gedenken, als:

> One who never turned his back but marched breast forward
> Never doubted clouds would break,
> Never dreamt though right were worsted, wrong would triumph
> Held we fall to rise, are baffled to fight better, sleep to wake.

Zult ge mij zóó gedenken?

En het antwoord is gekomen van overal, waar zijn werk gelezen wordt, en het heeft geklonken op vele plaatsen, als met *één* stem:

Ja, ik van ganscher harte.

Prof. J. T. BUILS.

JOHAN THEODOOR BUYS.

Wel zelden zag het schilderachtige Warmondsche kerkhof tusschen de met klimop begroeide ruïnen een zoo breede schare bijeen van mannen van talent en aanzien, als daar waren samengestroomd uit alle oorden des lands op den liefelijken voorjaarsmorgen van 18 Mei 1893, om de laatste hulde te bewijzen aan een man, dien zij allen als meester en leidsman erkenden. Naast hoogleeraren van alle universiteiten bevonden zich daar leden van de beide Kamers der Staten-Generaal en van den Raad van State, Commissarissen der Koningin uit meer dan één provincie, leden van gewestelijke besturen, leden van het collegie voor de zeevisscherijen, mannen der wetenschap en der praktijk, letterkundigen, oudere en jeugdigere rechtsbeoefenaars, die elkander verdrongen om het geopende graf, toen hij, die wellicht 't meest van alle leerlingen was doorgedrongen in den geest des meesters, in de latere jaren zijn jongere ambtgenoot en vriend, prof. Van der Vlugt, met diepbewogen stem getuigde van hetgeen hij voor die allen was geweest. Welk een weerklank vonden zij in aller hart, die bijna gefluisterde slotwoorden, door de ademlooze stilte tot aller oor gedragen: „Het zij zoo, trouwe meester, onvergetelijke vriend! Ook ditmaal en voor het laatst alleenlijk: goeden nacht! Maar

keurbende van jongelieden, die allen mannen van beteekenis in onze maatschappij zijn geworden. Het litterarisch gezelschap *Literis et Amicitiae* bond hen samen en bood hun de eerste gelegenheid aan, hun krachten te beproeven en elkander te leeren. Met Buys behoorden o. a. tot dit gezelschap de beide latere professoren Rauwenhoff, de latere president der Tweede Kamer Mirandolle, E. H. 's Jacob, H. A. des Amorie van der Hoeven, G. de Chaufepié. Volgens mij welwillend verstrekte mededeelingen, was het reeds toen vooral in het debat, in het defendeeren en opponeeren van theses, dat Buys' gaven in het helderste licht kwamen: naast zijn groote scherpzinnigheid de nimmer falende urbaniteit en humaniteit, die hem in den strijd met mond en pen immer onderscheidden. Ook tot de Génestet stond Buys toen in nauwe betrekking, met wien hij o. a. in de jaren 1849 en 1850 deel uitmaakte van de Almanak-redactie.

Aan de *Amsterdamsche Courant* was hij eerst met ondergeschikten arbeid belast, maar Vissering ontdekte spoedig, welk een onwaardeerbare kracht hij bezat in den scherpzinnigen denker en fijnen stylist, zoodat weldra ook het schrijven van politieke artikelen hem werd toevertrouwd. In die dagen van opgewekt politiek leven was Buys de nieuwe liberale beginselen met hart en ziel toegedaan, maar ook toen reeds onderscheidde zijn patricischen geest het nooit geheel overwonnen wantrouwen in de democratie, wier uitspattingen hem rechtmatige bezorgdheid inboezemden. Hij was onbevangen genoeg, reeds destijds, om af te keuren, wat afkeuring verdiende, bij politieke vrienden zoowel als bij tegenstanders, en men zegt, dat Vissering het al te vrijmoedige oordeel van zijn medewerker over de democratie van die dagen, dat politieke overwegingen geringer schatte dan met de eischen der journalistiek zich rijmen liet, wel eens wat aan banden moest leggen. Bij Buys ontwikkelde zich toen èn krachtens zijn aanleg èn door de omstandigheden de groote voorliefde voor het

publiek recht, de Asschepoetster van ons hooger onderwijs, voor welks zelfstandige beoefening hij zijn gansche leven, en met succes, heeft gestreden. De politieke stroomingen in het volksleven met groote belangstelling naspeurende en in den strijd der politieke meeningen onbeschroomd partij kiezende, was en bleef het zijn streven om nimmer het gevoel van recht door politieke voorkeur te laten overstemmen, om onwankelbaar te strijden voor de heerschappij van het recht ook op politiek gebied, om bij de botsingen der maatschappelijke belangen den staat het ideaal eener rechtsgemeenschap meer en meer nabij te laten komen. Zoo ontwikkelde zich toen de staatsrechtleeraar, dien Nederland later heeft gekend.

In de gewone rechtspractijk had de jeugdige doctor volstrekt geen smaak: de strijd om particuliere belangen leek hem onbeduidend tegenover die om de hoogere belangen der gemeenschap. Meer dan eens verhaalde hij schertsend, dat als de uiteenzettingen van een cliënt hem verveelden, hij hem zond naar een zijner vrienden, — zeker niet het beste middel om in de practijk vooruit te komen. Hij kon zich gelukkig spoedig wijden aan arbeid, die meer met zijn neiging strookte, toen hij, op Visserings aanbeveling, bij besluit van Ged. Staten van Noordholland van 19 Juni 1851 benoemd werd tot adjunctcommies 1ste kl. ter provinciale griffie. Alhier werkzaam van 1 Juli 1851 tot 1 Januari 1857, verwierf hij die grondige kennis van onze provinciale en gemeentelijke administratie, die aan zijn later theoretisch onderwijs den practischen achtergrond gaf. Zijn arbeid bewoog zich zoowel op statistisch-oeconomisch als op administratief-rechtelijk gebied. Belast met de samenstelling van het provinciaal verslag, had hij het statistisch materiaal der provincie te verwerken, en als toegevoegd aan de afdeeling van Gedeputeerde Staten, die zich ophield met het onderzoek der gemeenteverordeningen, had hij ten gevolge van de invoering der gemeentewet en de daarbij bevolene herziening van alle verordeningen der gemeenten, een even

leerrijke als omvangrijke taak op administratief-rechtelijk gebied. Inmiddels was hij ook buiten zijn ambtelijken werkkring onvermoeid werkzaam. Het waren vooral oeconomische onderwerpen, die hem toen aantrokken en bezighielden. Van de Vereeniging voor de Statistiek, wier wording dateert uit dezen tijd, was hij een der oudste leden, en vele jaren lang heeft hij haar als bestuurslid gediend. Enkele weken voor zijn komst in Haarlem was zijn eerste studie in *de Gids* verschenen, waarbij Visserings invloed niet viel te miskennen. Zij droeg tot opschrift: De Haringvisscherij en had ten doel aan te toonen, dat onze vrijzinnige oeconomische wetgeving, aangevangen met Van Bosse's scheepvaartwetten, haar eerste en noodzakelijke aanvulling eischte in de vrijmaking onzer zeevisscherijen. Aan dit opstel had hij te danken zijn benoeming tot secretaris der staatscommissie, die bij kon. besluit van 9 Febr. 1854 werd ingesteld, tot het onderzoek der vraag, of de bestaande wetgeving op de zeevisscherijen eenvoudig kon worden ingetrokken dan wel door andere verordeningen behoorde te worden vervangen. Het verslag dezer commissie, door Buys opgemaakt onder dagteekening van 29 September 1854, gaf den stoot tot de nieuwe wet op de zeevisscherijen van 24 Juni 1857 (*Staatsblad* n°. 86) en tot de instelling van het Collegie voor de Zeevisscherijen, waarvan Buys in 1858 secretaris werd, een betrekking door hem tot 1891 bekleed. Van de goede vruchten dezer nieuwe wetgeving kon hij getuigen in *de Gids* van 1867, waarin hij zoo terecht de vlucht sints 1858 door de haringvisscherij genomen, als „Een nieuw leven" kenschetste.

Maar wij loopen vooruit; wij hebben nog verder bij Buys' werkzaamheid te Haarlem stil te staan. Als vruchten zijner studiën uit dien tijd hebben wij te vermelden een brochure over de verordeningen op veer- en beurtschepen (1853), geschreven op verzoek der Haarlemsche Kamer van Koophandel, de Circulatiebanken (1856) en de Nederland-

sche staatsschuld sedert 1814 (1857). Beide laatstbedoelde lijvige brochures waren overdrukken van ettelijke voorlezingen in twee achtereenvolgende winters te Amsterdan in de Maatschappij *Felix Meritis* gehouden. Zij hebben er krachtig toe bijgedragen om den naam van den jeugdigen geleerde, die met zooveel meesterschap en zooveel helderheid deze eenigszins dorre onderwerpen hulde in een zoo aantrekkelijk kleed, meer algemeen bekend te maken. Zijn latere benoeming tot hoogleeraar te Amsterdam had hij vooral aan die verhandelingen te danken.

Deze verschillende geschriften verschenen bij den haarlemschen uitgever A. C. Kruseman, met wien Buys in voortdurend verkeer stond. In overleg met hem reorganiseerde hij de *Wetenschappelijke blaadjes*, die sedert 1855 verschenen, tot het tijdschrift, dat onder den naam *Wetenschappelijke Bladen* algemeen geliefd is geworden. Met het begin van 1856 verscheen dit onder Buys' leiding. Bewoog het tijdschrift vóór dien tijd zich alleen op natuurwetenschappelijk gebied, onder zijn redactie verkreeg het een algemeener karakter. Voor het natuurkundig gedeelte was de heer W. M. Logeman tot 1858 zijn raadsman, daarna voerde Buys de redactie alleen tot 1865, in welk jaar dr. Van Deventer hem opvolgde. Het tijdschrift gaf den redacteur heel wat arbeid, daar hij zich niet alleen bepaalde tot het uitkiezen van hetgeen waard was opgenomen te worden, maar zeer vele stukken zelf vertaalde, en met de nauwgezetheid hem eigen bij elken arbeid, dien hij ondernam, ook het werk van anderen verbeterde en omwerkte, totdat het hem geheel voldeed.

Had hij inmiddels Haarlem reeds verlaten voor anderen werkkring, de betrekkingen met den heer Kruseman bleven bestaan, en voor meer dan één nieuwe onderneming wist de wakkere uitgever den onvermoeiden werker te vinden. Zoo belastte Buys zich in 1858 met de bewerking van *De volken an onzen tijd*, een wedergeboorte van het werk: *Tegenwoordige*

Staat van alle volken. Deze arbeid vond echter geen bijval, en toen België en Groot-Brittannië verschenen waren, onttrok Buys zich aan den weinig dankbaren arbeid, en — zijn uitgever gaf hem blijkens zijn mij verstrekte mededeeling gelijk. Voorts had Buys zich belast met de redactie van het *Zondagsblad*, door Kruseman aangekocht, met het doel een proeve te geven van een verbeterde journalistiek. Ook dit maakte geen opgang, maar zeker niet wegens gemis aan talent bij de medewerkers, waartoe behoorden Busken Huet en Quack, welke laatste de redactie op zich nam, toen Buys zich bezwaard achtte van uit Leiden het blad te blijven redigeeren. Prof. Quack heeft in *de Gids* van 1886 in zijn Persoonlijke herinneringen aan Busken Huet geschetst, hoe deze courant onder den toen nog heerschenden afkeer van de journalistiek bezweek.

Ik noemde Busken Huet. Hij behoorde te Haarlem tot Buys' intiemen kring, met den lateren prof. S. A. Naber en den lateren Oost-Indischen hoofdambtenaar mr. W. B. Bergsma. Zoo zag Buys ook hier een kring van jonge mannen om zich heen, die in een bijzonder „*anregend*" gezellig verkeer elkander vormden en ontwikkelden. Zij hebben o. a. met hun vieren een *Debatig Society* opgericht, waarvan Buys de ziel en de leider was.

Inmiddels werd hij met den aanvang van het jaar 1857 naar Leiden geroepen, om op te treden als secretaris van het hoogheemraadschap Rijnland, een betrekking tot 1862 door hem bekleed. Wederom een uitnemende gelegenheid, om practisch vertrouwd te geraken met hetgeen reeds een geliefd onderwerp zijner wetenschappelijke studie was, ons aloud waterstaatsrecht. Veel was hier te doen voor zijn scherpzinnigheid en zijn organiseerend talent. Het was voor Rijnland een veelbewogen tijd. Immers juist trad in werking het nieuwe Reglement, door den Koning vastgesteld ten gevolge van de oneenigheid der beide betrokken gewestelijke besturen,

dat een geheelen ommekeer bracht in de organisatie van het hoogheemraadschap. Tevens was in 1856 het Algemeen Polderreglement voor Zuid-holland tot stand gekomen, dat aangevuld moest worden met bijzondere reglementen voor elk der polders, van welke er binnen Rijnlands hoogheemraadschap niet minder dan 180 gelegen waren. Een nauwkeurige uiteenzetting van hetgeen nu Buys als secretaris van het hoogheemraadschap verricht heeft, zou voor 't bestek en het doel dezer studie een te groote plaats innemen, en te zeer een speciaal technisch-juridisch karakter dragen. Een korte opsomming moge volstaan. Als uitvloeisel van het nieuwe reglement moest de Vereenigde Vergadering een voorstel doen aangaande de zoogenaamde ambachten, ter voorbereiding waarvan een uitgebreid onderzoek noodzakelijk was, dat door Buys is geleid en waarvan de vruchten door hem zijn neergelegd in een verslag, dat nog thans met vrucht wordt geraadpleegd. Binnen vijf jaren moesten nieuwe verordeningen worden vastgesteld ter vervanging van alle toen vigeerende, en 't was wederom Buys, op wien het leeuwendeel rustte van dezen arbeid. Een gaarderboek moest worden opgemaakt naar de gegevens van de kadastrale registers over geheel Rijnland, waarbij menige moeilijkheid was te overwinnen, voornamelijk wat betrof den aanslag der duinen en dien der zoogenaamde ingenomen landen, die, vroeger op Rijnlands boezem afwaterende tegen schadeloosstelling, thans in het hoogheemraadschap waren ingelijfd. Veel arbeid en toezicht eischte voorts de teruggaaf van tallooze waarborgkapitalen, een gevolg van de toepassing van het nieuwe beginsel, dat die waarborgkapitalen, aan welker bestaan geen behoefte meer was, voor de rechthebbenden beschikbaar zouden zijn. Nog gingen de opheffing en inlijving van het hoogdijksbestuur van Stein en Willens en de regeling met het Grootwaterschap van Woerden, betreffende het overnemen van water te Bodegrave op Rijnlands boezem, met verschillende moeilijkheden

gepaard. Het toezicht op de polders binnen Rijnland gelegen, eischte wijders regeling, en de dienst van den waterstaat herziening. Eindelijk schreef het reglement voor, dat jaarlijks een verslag moest uitgebracht worden over den toestand van den waterstaat van het hoogheemraadschap. Buys wist van deze verslagen modellen van stijl en behandeling te maken, gelijk hij dat gedaan had met de provinciale verslagen van Noordholland, gelijk hij steeds voortging te doen met de verslagen van het Collegie voor de Zeevisscherijen.

Was hij aldus in deze jaren met velerlei arbeid voor de pers bezig, (in 1861 zette hij zijn oeconomische studiën voort met een geschrift over de hypotheekbank), nooit liet hij zich tot overhaast of slordig werk verleiden. Elk onderwerp behandelde hij met zorg en liefde; voor hem was alles, wat hij aangreep, interessant, maar ook hij verstond bij uitnemendheid de kunst alles van de interessante zijde aan te vatten en het voor den lezer interessant te maken; de rijkdom van zijn denkbeelden, die hij over de dorste onderwerpen als uitstortte, maakte zijn verslagen leerrijk voor deskundigen en leek beiden, terwijl zijn kleurrijke, doch tevens pittige en sobere stijl, ze tot kunstwerken in hun genre stempelde. Die stijl, later vooral in zijn *Gids*-artikelen nog ontwikkeld en beschaafd, had zijn eigenaardige wendingen, gevolg van het streven om besliste overtuigingen in den zachtsten vorm te kleeden en om voor de gedachten, waarop het aankwam, de treffendste woorden te vinden. Van de antithese en van het dilemma maakte hij in zijn betoogen bij voorkeur gebruik, en, scheen bijwijlen iets gewrongens en gezochts zijn stijl aan te kleven, het was omdat hij voor alles vermeed het breedsprakig woordengeklater, met volkomen verwaarloozing van den vorm opgedischt, bij zijn veelschrijvende en veelsprekende landgenooten een niet ongewoon euvel. Zoo hij altijd bereid werd gevonden, zijn pen en zijn woord te leenen waar een hem dierbaar belang het vorderde, hij heeft er zich onveran-

derlijk voor gewacht in dergelijke veelpraterij en veelschrijverij te vervallen. Herhaaldelijk heeft hij later in zijn *Gids*-artikelen die hebbelijkheid gegeeseld, die ons parlement den naam van „een woordenrijk parlement" (*Gids* van 1870) zoo ten volle waardig maakt. Dat dit parlement goede sprekers in zijn midden telde, die een goed woord op bondige wijze wisten te zeggen, ontkende hij niet; hij bejammerde slechts dat „de anderen" zoo geheel en al beslag legden op „het Bijblad", — die anderen, die tot eigen verbazing en tot 's publieks ontstichting zoo spoedig bemerkten, dat het dood gemakkelijk valt een parlementair redenaar te zijn. Doch wij loopen vooruit, aldus ongemerkt tot de werkzaamheid van den hoogleeraar-publicist genaderd.

Vermelden wij eerst nog, dat Buys gedurende zijn verblijf in Leiden, in Juni van 1859, in het huwelijk trad met mejuffrouw W. J. M. Arntzenius, een hoogst gelukkige, op overeenstemming van smaken en gevoelens gegronde echtverbintenis, door één wolkje slechts verduisterd, nl. dat zij kinderloos bleef. Begon voor hem alzoo, na een moeitevolle jeugd, die in onverpoosden arbeid haar troost had gevonden, een gezellig en voorspoedig huiselijk leven te bloeien, weldra zou hij ook gebracht worden op de plaats, zijn talenten en gaven volkomen waardig, toen hij zijn betrekking van secretaris van Rijnland verwisselde met dien van hoogleeraar, eerst aan het Amsterdamsche Athenaeum. Dit ambt aanvaardde hij op 1 October 1862 met een rede over Het wezen van den constitutioneelen regeeringsvorm, en nog treft ons bij het lezen dier rede de weldadige warmte, waarmede hij betuigde geheel zich te willen geven aan de taak hem opgedragen. Groote waardeering viel hier den in de school der practijk gevormden geleerde ten deel, en alle wetenschappelijke en litterarische kringen der hoofdstad stonden voor hem open. Hier werd hij in 't begin van 1863 tegelijk met Busken Huet en Quack in de redactie van *De Gids* opgenomen, aan welk tijdschrift

hij in dit jaar „Een gevierd Monopolie", in 't volgend jaar „Een monument voor Hogendorp" schonk. Eerstbedoelde bijdrage vermelden wij als de laatste, waarin Buys zuiver oeconomische onderwerpen behandelde, daarbij, trouw aan de oude oeconomische leer, in strijd met de publieke opinie dier dagen de bankvrijheid tegenover het monopolie der Nederlandsche Bank verdedigende. Niet lang intusschen bleef hij in Amsterdam werkzaam, daar reeds twee jaren later Thorbecke's keuze hem naar het hem dierbaar geworden Leiden terugriep, om daar het professoraat in het staatsrecht op zich nemen. Was hij in Amsterdam verplicht geweest een overstelpenden overvloed van vakken te doceeren, het meest lokte hem ongetwijfeld naar Leiden de zekerheid, dat hij hier zijn krachten kon concentreeren en zich geheel kon wijden aan de vakken, die hij met de grootste voorliefde beoefende. Bovendien was toen de rechtsgeleerde faculteit te Leiden met de uitstekendste krachten bezet, en moest het een lust zijn te werken naast Vissering, Goudsmit, Faure en de Wal, en den van Leiden afstralenden glans door zijn arbeid nog te verhoogen. Kort te voren had Thorbecke, die hem hoogelijk waardeerde, den pas 36-jarigen geleerde de buitengewone onderscheiding toegekend der eerste benoeming tot staatsraad in buitengewonen dienst, waartoe de juist aangenomen wet op den Raad van State gelegenheid schonk. Zoo opende zich voor Buys het schitterendste tijdperk van zijn leven. Gebracht op een plaats, waar hij een werkzaamheid kon ontwikkelen, die volkomen met zijn neigingen strookte; zich met ijver wijdende aan de taak om het jonge geslacht te onderwijzen in de leer, die hem dierbaar was, meer nog het te doordringen van de beginselen, die hem heilig waren; in volkomen onafhankelijkheid van zin zijn politieke adviezen gevende, niet alleen als zij den staatsraad in buitengewonen dienst in besloten kring gevraagd werden, maar steeds, waar hij 't in 't belang der politieke ontwikkeling van zijn volk in het openbaar noodig oordeelde, —

mocht hij zich verheugen in een steeds klimmende waardeering van zijn talent en zijn karakter, in een steeds stijgenden invloed op de vorming van de publieke opinie.

Het ambt, dat hij 25 Juni 1864 met een rede over het moderne staatsbegrip aanvaardde, heeft hij tot zijn dood toe met onverzwakte opgewektheid en toewijding bekleed. De wijze, waarop hij zijn taak opvatte, was voor de studeerende jongelingschap, aan de dorre behandeling van een quasi-philosophisch, voor de practijk onvruchtbaar *jus naturale* gewend, als een openbaring, gelijk erkend wordt ook door hen, die later in den politieken strijd zeer ver van Buys zijn afgeweken. Hij bracht het historische staatsrecht in eere. Hoe onze hoogste staatswet historisch gevonden was; hoe de geheele inrichting van ons staatsbestuur in menig opzicht aanknoopte aan het verleden; hoe aan den eisch eener nationale voortontwikkeling onzer staatsinstellingen kon worden beantwoord: dit aan te wijzen was het doel van zijn onderwijs. Ook de rechtsphilosophie, die hij doceerde, verloor zich nimmer in ijle bespiegelingen, maar zocht bij voorkeur haar steunpunt in het historisch moment. Evenzoo bracht hij van het volkenrecht steeds de historische zijde op den voorgrond. In abstracte philosophische analyse lag zijn kracht niet, maar wel wist hij uit de beginselen, waarin hij geloofde met onwrikbare overtuiging, met de ijzeren logica eener bewonderenswaardige dialectiek, de noodzakelijke uitvloeisels af te leiden tot in de uiterste gevolgtrekkingen toe. Dan, steeds bleef hij zich daarbij bewegen op den bodem der werkelijkheid: zijn rechtsleer had een hoog ideaal voor oogen, maar rekende èn met de eischen der menschelijke natuur èn met de eigenaardigheden der verschillende volken, waar het de vraag gold, hoe dat ideaal te verwezenlijken.

De wijze, waarop hij zijn stof voordroeg, was zeldzaam aantrekkelijk en zijn colleges telden dan ook steeds een trouwe kern van vaste bezoekers. Hij bezat de gaaf van bijzonder

gemakkelijk te spreken. Nooit liet hij een oogenblik den draad glippen van zijn betoog en nooit behoefde hij naar den meest passenden vorm te zoeken voor zijn gedachten. Geleidelijk vloeide de woordenstroom van zijn lippen en de juiste evenredigheid tusschen vorm en inhoud bleef steeds zonder moeite bewaard. Daardoor boeide hij steeds, ook al kostte het velen zijner hoorders, die wel eens behoefte gevoelden aan herhalingen en verduidelijkingen, somtijds moeite hem te volgen. Hij had daarbij als redenaar steeds succes zonder het te zoeken. Nooit trachtte hij de aandacht te lokken door schitterende paradoxen of door onnoodige aardigheden, nooit ook stalde hij den schat van geleerdheid uit, waarover hij beschikte. Wat hem niettemin voor de meesten tot den meest geliefden, den hoogst gewaardeerden leermeester maakte, wat was het anders, dan de diepe overtuiging, de beminnelijke oprechtheid, de algeheele toewijding, die uit geheel zijn wezen sprak? Vraagt men of Buys welsprekend was, dan zal ieder, die hem ooit gehoord heeft, onmiddellijk een bevestigend antwoord geven, zonder zich terstond rekenschap te kunnen geven, waarin die welsprekendheid stak. Zijn stem toch, hoe sympathiek ook, was niet zeer klankrijk en niet zeer buigzaam, zijn gebaren waren meer dan sober, de gewone redenaarskunstgrepen versmaadde hij en toch boeide hij altijd en sleepte hij dikwijls mede. Gevoelde men niet, als men hem hoorde, de juistheid van de eenigzins naieve aloude definitie van den redenaar: *vir bonus dicendi peritus?* Want het was zonder twijfel dit, wat innam en tot luisteren dwong, dat al hetgeen hij sprak, kwam uit de volheid van zijn rechtschapen gemoed, zoo geheel en al was de weerklank van een diepgewortelde overtuiging. Hij gaf zich altijd geheel en kon zich zoo geheel geven, omdat hij altijd zoo geheel zich zelf was. Men behoefde slechts eenmaal te zijn onder de bekoring van zijn woord om dit te gevoelen en om gewonnen te zijn voorgoed.

Hoezeer hij mocht uitmunten op zijn colleges, nog meer daar-

buiten in den omgang met de studenten. Want hij rekende zijn taak niet afgedaan met de colleges, die hij te geven had; het was hem een lust zich op alle wijzen nuttig te maken voor de studentenmaatschappij, waarin hij werkte. Reeds in het eerste jaar van zijn professoraat stichtte hij de *Debating Society*, waarvan het doel was de jeugdige deelnemers te oefenen in het spreken, in het vormen en verdedigen van overtuigingen. Vijf-en-twintig jaren lang heeft hij de leiding daarvan in handen gehouden, en winter op winter was hij steeds even trouw op zijn post, om door zijn deelneming aan en resumtie van het debat de belangstelling levendig te houden en de oefening vruchten te doen dragen. Meer nog dan zijn onbetwist meesterschap in het debat blonk hier uit zijn urbaniteit en humaniteit. Hoe hartelijk waren zijn aanmoedigende woorden, hoe welwillend waren zijn terechtwijzingen, hoe vergoelijkend zijn afkeuringen. Het was hem steeds een behoefte — en wat wij hier zeggen, geldt niet alleen van zijn optreden onder studenten, maar ook als hij buiten de studentenwereld tegenover anderen optrad — zijn tegenstanders met een hoffelijk en waardeerend woord te bejegenen, en in zijn oppositie was hij de loyauteit zelve. Hij zocht nooit een gemakkelijke overwinning te behalen door den tegenstander in zijn zwakste zijde aan te tasten, door zijn krachtigste argumenten te laten liggen en van zijn onbedachte uitingen gebruik te maken, door hem belachelijk te maken of in tegenspraak te brengen met zich zelf, maar hij zocht door te dringen in den geest van dien tegenstander, hij erkende de betrekkelijke waarde van diens standpunt, om hem dan te bekeeren door de kracht zijner argumentatie. Niet onvermeld mogen hier blijven de twee avonden, waarop het tegenwoordige kamerlid Heemskerk de anti-revolutionaire partij bestreed, en een schitterend tournooi van welsprekendheid plaats vond tusschen prof. Buys en den tot bijwoning uitgenoodigden dr. A. Kuyper, — minder trouwens, omdat deze avonden meer

dan andere aan het doel der *Debating Society* bevorderlijk waren, als omdat zij een licht begrijpelijke vermaardheid hebben gekregen. Niemand, die behoord heeft tot de trouwe deelnemers aan de *Debating*-avonden en die niet erkent dat hij voor zijn vorming daaraan veel te danken heeft. Geen wonder dan ook, dat toen het vijf-en-twintig-jarig jubileum voor het gezelschap was aangebroken, een commissie zich vormde uit degenen, die achtereenvolgens met Buys als voorzitter het bestuur hebben uitgemaakt, om hem een huldeblijk te brengen, dat hem toen werd aangeboden bij monde van mr. G. J. Th. Beelaerts van Blokland, een der velen, die, zijn politieke tegenstanders geworden, hem de warmste vereering zijn blijven toedragen.

Naast de *Debating* mogen niet onvermeld blijven de *privatissima*, waarop Buys in zijn gastvrije woning aan zijn leerlingen de gelegenheid schonk de verschillende vraagstukken op het gebied hunner studie nader met hem te bespreken. Moeite noch tijd was hem hiervoor ooit te veel. Was, wat meermalen gebeurde, de aandrang van aspiranten te groot om allen tegelijk op zijn kamer te ontvangen, hij aarzelde niet ze in twee groepen te splitsen en dus tweemaal achtereen zijn woning en zijn tijd te hunner beschikking te stellen. Ook op deze *privatissima* was hij er vooral op uit, zijn leerlingen aan te sporen tot zelfstandig onderzoek. Hij liet hen zelf een of ander onderwerp inleiden, lokte daarover discussie uit, nam persoonlijk een bescheiden plaats in 't debat in, maar plaatste, waar noodig, een aanvullend en terechtwijzend woord, om ten slotte in een waar *mot de la fin* de conclusie te geven van het debat. Even onwaardeerbaar docent als innemend gastheer, kon hij op die avonden zoo ongezocht een blik geven op den rijken schat zijner kennis van het staatsrecht en de rechtshistorie der verschillende volken en niet minder op den rijken schat van gaven, in zijn gemoed verborgen.

Nu hij is heengegaan, zullen vele zijner leerlingen, hun herinneringen raadplegende, misschien meer dan ooit vroeger

bevroeden, wat hij hun is geweest. Het is terecht van hem gezegd, dat hij in den dagelijkschen omgang iets stroefs en iets stils had, buiten intiemen kring althans. Men kwam niet spoedig met hem op vertrouwelijken voet en er bleef altijd een zekere afstand bewaard. Voor ijdel gesnap was hij niet te vinden en een waardigen ernst verloor hij nimmer uit het oog. Maar toch, men gevoelde zoo dadelijk, dat men geheel op hem bouwen kon, als men hem noodig had. Men ondervond zoo spoedig dat geen ongenaakbare hoogheid hem dreef om zich af te sluiten, maar dat het hem een lust was, zoodra maar behoefte aan zijn steun zich openbaarde, dien steun te schenken, volledig en onbekrompen. Men bemerkte, als men hem langzamerhand nader was gekomen, dat, al nam hij in den gezelligen kout nooit een eerste plaats in, hij toch meer dan iemand de kunst verstond om een treffend en geestig woord op zijn pas te spreken, en dat soms een gulle, zij 't ook nooit een uitbundige lach een eigenaardigen glans kon brengen op zijn ernstig gelaat. Bij examens vooral blonk zijn humaniteit bijzonder uit. Dan zocht de anders zoo welsprekende man naar zijn woorden, omdat hij vreesde niet duidelijk genoeg te zullen zijn en verkeerde antwoorden te zullen uitlokken. Hij streefde er steeds naar den examinandus op den weg te helpen, en moest hij hem afwijzen, 't was hem aan te zien, dat het hem zelf het meeste leed deed. Men glimlachte wel eens om Buys' eigenaardigheden, om de steeds terugkeerende gebaren, om de bijzondere stijlwendingen, die zijn voordracht onderscheidden, maar op examen-oogenblikken lachte men niet, maar voelde men zich tot innige dankbaarheid gestemd.

Buys bleef ook steeds met de grootste belangstelling de carrière van zijn leerlingen volgen. Zijn aanbeveling, gevraagd of ongevraagd, waarop men alom in den lande wist volkomen staat te kunnen maken, heeft menigeen aan de betrekking geholpen, voor zijn talent of geaardheid bijzonder geschikt, en als de dus door hem in 't zadel gezette dan later, soms

na vele jaren, den oud-leermeester weder ontmoette, hoe wist hij zich den persoon en zijn belangen terstond geheel te herinneren, met welk een hartelijkheid begroette hij hem weder en informeerde hij naar zijn werkkring en zijn omstandigheden, hoe deed hij in een oogwenk de verhouding van vroeger weder herleven!

Gelijk bij de studenten, stond Buys ook bij zijn ambtgenooten van alle faculteiten, in bijzonder hoog aanzien, om zijn bescheidenheid, zijn eenvoud, zijn hulpvaardigheid. Drong hij zich ook onder hen nooit op den voorgrond, door zijn machtig talent kwam hij vanzelf op den voorgrond, aangewezen pen- en woordvoerder als hij was, waar de belangen der hoogeschool of andere belangen 't vorderden.[1] Het trof, dat juist hij bij 't schoone eeuwfeest van 1875 als rector-magnificus optrad, en niemand beter dan hem was het toevertrouwd de eere-doctoraten uit te reiken, die toen door den senaat zijn verleend. Bij deze gelegenheid benoemde de koning hem tot ridder van den Nederlandschen Leeuw.

Het beeld van den leermeester zou niet voltooid zijn, als geen antwoord werd gezocht op de vraag, of hij een school heeft gevormd in dien zin, dat hij zijn naam aan een bepaalde staatsleer heeft verbonden, die door zijn jongeren wordt voortgepredikt. Ter beantwoording dier vraag moet een blik geslagen op zijn publicistische werkzaamheid. Deze openbaarde zich hoofdzakelijk in zijn reeds meer dan eens vermelde *Gids*-artikelen, waarin hij jaar op jaar het woord nam om zijn oordeel uit te spreken over de politiek van den dag, de practijk van ons staatsleven toetsende aan de beginselen, die hij op zijn colleges ontvouwde. Werd door deze artikelen zijn naam algemeen in den lande bekend, daarnevens heeft hij nog menig opstel geleverd voor meer beperkten kring: verschillende theoretische opstellen in de *Bijdragen tot de kennis*

1 Hierover nader pag. 211.

van hel staats-, provinciaal en gemeentebestuur in Nederland, die hij redigeerde met den Utrechtschen hoogleeraar Fruin en den Utrechtschen burgemeester Boer (later is de redactie uitgebreid); een voordracht in het Leidsche *Doctrina* gehouden over De strijd tusschen staat en maatschappij, verschenen in het tijdschrift *Metis*; een levensschets van mr. Gevers van Endegeest, verschenen in de *Levensberichten der afgestorvene medeleden van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde*. Eindelijk werd zijn arbeid bekroond door zijn zeer uitvoerigen commentaar: De Grondwet. Toelichting en kritiek[1]. Dit laatste werk is onder betrekkelijk ongunstige omstandigheden verschenen. Het was oorspronkelijk ondernomen om gevolg te geven aan den herhaaldelijk uitgesproken wensch zijner leerlingen, om in aansluiting aan hetgeen hij op zijn college leerde, een uitvoerige verklaring van de Grondwet te bezitten tot behulp bij hun studie. De nieuwe wet op het hooger onderwijs van 1876 drong de uitvoering van het lang gekoesterde voornemen op den achtergrond. Was door die wet aan Buys' vurigsten wensch voldaan, dat aan 't publieke recht bij 't academisch onderwijs breeder plaats werd ingeruimd door ook het administratief recht in den kring der leervakken op te nemen, hem zelf werd dientengevolge een zwaarder taak op de schouders gelegd, toen hem, bij overdracht van de rechtsphilosophie aan den hoogleeraar Van der Vlugt, het nieuwe onderwijsvak werd opgedragen en hij zich in de eerste jaren verplicht zag, bij de groote nauwgezetheid, die hem bij alles onderscheidde, al zijn beschikbaren tijd daaraan te wijden. Zoo kwam hij er toe eerst in 1883 het eerste deel van zijn commentaar te doen verschijnen, toen de omstandigheden geheel anders waren geworden dan bij de aanvankelijke be-

1 Verschillende levensberichten, kort na zijn dood verschenen, o. a. een bijzonder beknopt woordje in de op 't gebied der letteren volkomen vertrouwde *Spectator*, noemen als een zijner belangrijkste werken: „Mr. J. R. Thorbecke herdacht." Buys heeft niets van dien aard geschreven.

werking. Herziening der grondwet was het politieke vraagstuk bij uitnemendheid geworden, en tijdens de bewerking van zijn toelichting en kritiek der oude grondwet, kwam de nieuwe grondwet tot stand. Zijn arbeid ondervond natuurlijk den terugslag van die omstandigheden en mist dientengevolge de gewenschte eenheid. In den aanvang kon met de herziene grondwet geen rekening gehouden, en later mocht die herziene grondwet niet verwaarloosd worden. Ten slotte was een aanvullingsdeel noodig, waarin nog eens speciaal de herziene artikelen werden behandeld. Overigens sloot de artikelsgewijze behandeling een systematische uiteenzetting van ons staatsrecht uit. Intusschen behoudt het boek zijn hooge waarde, als men het beschouwt als een reeks monografieën. Al is ook de grondwet van 1848 voorbijgegaan, de herziening van 1887 heeft de hoofdbeginselen ongerept gelaten en de meeste vragen van theorie en practijk, die onder de vroegere grondwet van belang waren, hebben ook thans nog juist dezelfde beteekenis behouden. En dit moet gezegd worden, geen enkele vraag van eenig belang, die de schrijver veronachtzaamde, die hij niet van alle kanten bezag en toelichtte, waarvan hij geen oplossing zocht in overeenstemming met den geest van ons staatsrecht.

Delft men nu uit dat boek, gelijk uit zijn andere geschriften, de beginselen op van zijn staatsrecht, dan blijkt allereerst, dat Buys een groot bewonderaar was van onze constitutioneele staatsinrichting, omdat zij het vertegenwoordigend stelsel huldigt, het monarchaal gezag hooghoudt en zooveel mogelijk zich aan onze oude historie aansluit. Reeds in de rede, waarmede hij te Amsterdam het hoogleeraarsambt aanvaardde, sprak hij een lofrede uit op de constitutioneele monarchie, als den staatsvorm, die het best aan de behoeften van onzen tijd beantwoordt. Hij roemde haar daarin als de regeering van belanghebbenden, die als zoodanig beter geschikt is dan de onbeperkte monarchie of de regeering van

weinigen, om het belang van het algemeen te bevorderen. Buys was dus allerminst gekant tegen een democratische richting in het staatsbestuur, zooals men het dikwijls heeft willen doen voorkomen; reeds toen immers erkende hij, dat een meer democratische staatsinrichting lag in den geest van den tijd, gelijk hij, drie jaren later, in de *Gids* van 1865 betuigde voor ons volk volstrekt niet op te zien tegen een verdere ontwikkeling van de democratie; maar hij beschouwde den regeeringsvorm nooit als het hoofddoel, uitsluitend als middel. Het doel, door den staat te bereiken, was hem de verwezenlijking van het recht, en die regeeringsvorm was hem de beste, die de meeste waarborgen gaf, dat dit doel kon worden bereikt. Gelijk hij het in het *Gids*-artikel Misverstand, van 1865, uitdrukte, tegenover Groen eenerzijds en tegenover Busken Huet anderzijds: „Verkeerd is het de absolute voortreffelijkheid van dezen of genen regeeringsvorm op den voorgrond te stellen, omdat geen regeeringsvorm datgene waarborgt, waarom het den staatsman alleen te doen kan zijn, de altijd meer volkomen en zuivere heerschappij van het recht. Die heerschappij van het recht hangt af van de meerdere of mindere mate van zedelijkheid, waartoe een volk gekomen is, maar niet van de democratie; zij kan onder elken regeeringsvorm worden erkend en geëerbiedigd, maar ook onder elken regeeringsvorm worden miskend en vertrapt." Van geleidelijke uitbreiding van het kiesrecht was hij in geenen deele afkeerig. Maar hij vreesde voor te snelle uitbreiding, omdat z. i. de waarborg voor verwezenlijking van het recht meer en meer zou vervallen, naar mate tot vertegenwoordiging geroepen werden zij, die wel belangen maar geen politieke denkbeelden te vertegenwoordigen hadden. Hij erkende ten volle, dat in de repraesentatieve monarchie de meerderheid moet regeeren en dat men zoodoende als van zelve komen moet tot den parlementairen regeeringsvorm. Herhaaldelijk zelfs zocht hij in zijn *Gids*-artikelen den grond

der teleurstelling, die onze op zich zelf zoo voortreffelijke staatsinrichting in de practijk zoo dikwijls baarde, hierin, dat men deze waarheid miskende. Waarom ging in den laatsten tijd het regeeren zoo slecht? vroeg hij in 1866, en het antwoord luidde: omdat men telkens en telkens weer de ministeriën buiten de meerderheid zoekt. En het volgend jaar klaagde hij „dat een der eerste eischen van de constitutioneele monarchie, namelijk het regeeren met de meerderheid, misschien in geen land zoo dikwijls en zoo lichtvaardig wordt verwaarloosd als juist hier te lande." In denzelfden geest schreef hij in 1881 ten aanzien van het ministerie-Van Lijnden-Modderman: „zonder een machtige partij in de kamer, welke in de regeering zich zelve terugvindt en om haar te behouden tot groote offers bereid is, is ook het beste ministerie in onze dagen tegen de parlementaire stormen op den duur niet opgewassen."

Maar hoe noodzakelijk hij het oordeelde, dat de meerderheid regeert, voor de gevaren van dit stelsel weigerde hij steeds het oog te sluiten. Dit was hem het voor de hand liggende gevaar, dat de meerderheid niet het recht, maar haar eigen belangen diende. In zijn inaugureele oratie van 1864 over het moderne staatsbegrip, was het vooral zijn bedoeling er nadruk op te leggen, dat in allen, die aan het staatsbestuur deelnemen, het bewijstzijn levendig moet zijn, dat zij den staat, dat is de eenheid, moeten dienen. „Zoolang" — zeide hij daar — „in het staatsgezag het bewustzijn van de eenheid spreekt, is wel dwaling mogelijk, maar geen opzettelijk verkorten van de rechten der individuën". Gansch het streven van zijn staatsleer was nu het zoeken naar waarborgen, dat het bewustzijn van de eenheid spreken bleef. Uit dit oogpunt vooral heeft men te beschouwen den tegenstand, door hem geboden tegen te snelle uitbreiding van volksregeering. Hij miste bij de lagere standen, die hij in geenen deele geringschatte en wier belangen hij wel degelijk ook door

het staatsgezag wilde behartigd zien, het „publiekrechtelijk besef", zooals hij het noemde, dat gevonden moet worden in ieder, die aan het staatsbestuur deelneemt. De hoogere standen waren voor hem èn door hun meerdere ontwikkeling èn om hun meerderen beschikbaren tijd de aangewezen leiders. Het was er echter verre vandaan, dat hij de hoogere standen eerde omdat zij de *bezittenden* waren, of dat hij het deelnemen aan het staatsbestuur voor hen als een *voorrecht* opeischte. Geen les, die hij door woord en geschrift aan zijn volk meer trachtte in te prenten dan deze, dat het in 't staatsbestuur niet om 't verkrijgen van persoonlijk gezag en aanzien, niet om geld en eer, maar om het vervullen van plichten tegenover de gemeenschap te doen is. Zoo hij een krachtige aristocratie hoog stelde, het was niet, omdat hij ook maar eenigszins deel had aan het vulgaire opzien tegen geld of een mooien naam, maar omdat hij in de aloude geslachten zag de dragers van edele tradities, wier voorvaderen mannen van beteekenis geworden waren, doordat zij het gemeenebest in de raadzaal, in de kabinetten, te zee of te veld diensten hadden bewezen, en wier geldelijke onafhankelijkheid hen in staat stelde, dat voorbeeld volgende, als zij, voor de belangen der gemeenschap te leven. Telkens en telkens weer verwees hij naar het voorbeeld van Engeland, waar de aristocratie het meest beantwoordde aan het ideaal, dat hij zich voorstelde. Staat zij daar in hoog aanzien, het is, omdat zij er geen rechten vraagt, maar plichten vervult, en de diensten, die zij den staat bewijst, geëvenredigd zijn aan het gezag, waarmee zij is bekleed. En het was hem een voortdurende bron van ergernis, dat het door ons volk zoo weinig wordt begrepen, wat het is aldus den staat te dienen. Wij bemoeien ons zeer zeker met de publieke zaak, zeide hij in zijn bovenaangehaald *Metis*-artikel: kritiek uit te oefenen over alles, en dat liefst op hoogen toon, is „de weelde van den societeitsganger", maar werken voor den staat, ons persoonlijk be-

schikbaar stellen, daarvan willen wij niet weten. Aan harde waarheden liet hij 't bepaaldelijk ook de aristocratie niet ontbreken, wie hij zoo gaarne de rol der Engelsche aristocratie had toebedeeld gezien, maar wier ontaarding hij telkens reden had te betreuren. Ik ken in dit opzicht geen welsprekender artikel dan zijn reeds vermelde levensschets van den hoog door hem vereerden curator der Leidsche hoogeschool Jhr. mr. Gevers van Endegeest. Diens levensloop hield hij onze aristocratie voor als een voorbeeld ter navolging. Ik mag mij het genot niet ontzeggen de weemoedige slotpagina over te schrijven van deze schets, ook om Buys' ware gevoelens beter te doen kennen aan hen, die hem van aristocratische en conservatieve neigingen beschuldigden in strijd met den tijdgeest. „Men is zeer licht geneigd — schreef hij — te klagen over de nadeelen, welke de eenzijdige democratische neiging van onzen tijd met zich brengt, maar volkomen ten onrechte. 't Is niet de moderne maatschappij die aan den adel, maar omgekeerd de adel, die aan de moderne maatschappij den rug heeft toegekeerd. Dat die maatschappij geen meerderheid erkent, welke niet bestaat, is haar recht en haar plicht, de gelukkige openbaring van haar zin voor waarheid; maar dat werkelijke meerderheid bij den adel nog maar zoo zelden wordt aangetroffen, is zijn schuld en zijn schuld alleen. Niemand kan meer dan ik overtuigd zijn, dat voor een goede en gezegende regeering van den staat de hulp van de hoogste klassen onzer samenleving volstrekt onontbeerlijk is èn om de beginselen van welke die klassen de draagsters zijn èn omdat zij alleen, althans zij het meest, dank zij haar rijkdom, aan die voorwaarden van maatschappelijke vrijheid en onafhankelijkheid voldoen, welke nooit straffeloos in den regeerder worden gemist. Hier als elders behoeven de hoogere klassen slechts de hand uit te steken en zich te wijden aan de belangen van het gemeenebest, om zeker te zijn van haar overwegenden politieken invloed. Zoo al geen nobele eerzucht haar

in die richting mocht kunnen voortdrijven, dan moest het althans welbegrepen eigenbelang zijn; want inderdaad alleen een welbesteed leven kan op den duur een waarachtig gelukkig leven zijn. Ik ken geen bedenkelijker teeken des tijds dan het toenemend egoïsme onzer hoogere klassen, dan haar onverschilligheid voor de publieke zaak, het lage peil van haar beschaving, de onbeduidendheid en de platheid van het leven, waarin zoovele mannen van goeden aanleg, tot haar kringen behoorende, opgaan en zich verliezen. En ziedaar dan ook waarom wij Gevers van Endegeest met weemoed nastaren, want zoolang hij daar stond, was hij voor allen het levend bewijs, hoe mannen, tot de hoogste klasse van de maatschappij behoorende, ook zonder het bezit van buitengewone gaven en zelfs bij zeer gebrekkige opleiding, enkel door hun ijzeren wil, hun onverdroten ijver en hun onvoorwaardelijke toewijding aan de publieke zaak, een zegen worden voor de hunnen en een sieraad van hun vaderland."

Men kan in deze nobele bladzijde misschien den sleutel vinden van het raadsel, waarom Buys, aan de eischen der democratie steeds weerstand biedende, ten slotte toch geneigd was met de meer democratische richting, zij het *à son corps défendant* mee te gaan. In 1882 vroeg hij om een *reform-bill*, in 1889 verlangde hij kiesrechtuitbreiding, los van de herziening der personeele belasting, en in 1892 wist hij niet recht, hoe zich tegen Tak's kiesrecht te verzetten.

Betreurde hij ons gemis aan publiekrechtelijk besef, geen betere leerschool om het te wekken en te oefenen, dan het *selfgovernment*, zooals dat in Engeland is begrepen. Wat dat *selfgovernment* is, zoo geheel iets anders dan hetgeen wij doorgaans onder „zelfregeering" verstaan, heeft hij het eerst aan de hand van Gneist aangetoond, en hij hield niet op zijn leerlingen van de beginselen daarvan te doordringen. Het voortreffelijkste wat hierover door hem in het licht is gegeven, is zijn meergenoemde rede over „de strijd tusschen staat

en maatschappij", in het *Metis*-nommer van 15 Maart 1874 verschenen. Dat zelfbestuur was hem het middel om in den strijd tusschen staat en maatschappij verzoening te brengen en boven de botsingen der verschillende belangen het besef der eenheid te doen zegevieren. Hij vergde in geenen deele, dat men dat engelsche zelfbestuur ten onzent zou copieeren, wat eenvoudig onmogelijk zou zijn, maar wel dat men zorgvuldig de bij ons ook nog aanwezige kiemen zou bewaren en aankweeken, ook onze staatsinstellingen zooveel mogelijk van die beginselen zou doordringen. Uit dat oogpunt vooral beschouwe men zijn voorliefde voor onze provinciale bestuursinrichting en voor ons waterschapsrecht, alsook zijn strijden voor den persoonlijken dienstplicht, als een der beste middelen in den modernen staat, om 't volk te vormen voor den dienst der gemeenschap.

Een zeer krachtig staatsgezag kwam hem daarbij voor alles noodzakelijk voor. Zoo hij bepaaldelijk steeds een sterk monarchaal gezag op hoogen prijs stelde, het was allerminst uit despotische neigingen. Voor de individueele vrijheden gevoelde hij bijzonder veel; reeds zijn dissertatie was gewijd aan de vrijheid van drukpers, in zijn meergemelde oratie van 1862 noemde hij een volledige openbaarheid en een volkomen drukpersvrijheid de waarborgen voor het welslagen van den constitutioneelen regeeringsvorm, en de grondtoon van zijn rede van 1864 was, dat door middel van den staat de ware vrijheid der individuen moet worden verzekerd. Maar die vrijheid te veroveren, als alle maatschappelijke krachten bandeloos heerschappij voeren, dit juist was hem het ondenkbare: allereerst noodig was bij de regeerders het bewustzijn der eenheid, slechts te verkrijgen, waar een krachtig staatsgezag staat boven de maatschappij. „Weest gij banierdragers van den door de maatschappij bezielden, maar nooit door de maatschappij overheerschten staat" — riep hij in de vermelde *Doctrina*-rede de jongelieden toe. „Grijpt die banier

met gespierde vuist en klemt ze vast in uw vingeren; want de staat, van alle kanten door de maatschappij besprongen, zal in die dagen aan al uw krachten, uw jonge krachten, niet te veel hebben. Maar voor alles, heft het hoofd fier op, zoo dikwijls gij de hand op dien standaard legt; want weet het wel, de banier van den staat, zij is ook de banier van de vrijheid." Representant nu van dien krachtigen staat was hem het monarchale gezag. Wat hem in dit stelsel aantrok was, dat daarbij aan de spits van den staat is gesteld een persoon, die boven de maatschappelijke stroomingen verheven staat en die geen ander belang kan hebben dan 't belang van de eenheid. Maar hij wilde dat gezag volstrekt niet sterk maken door verkleining van de macht der vertegenwoordiging of door uitbreiding der ministerieele willekeur. Scherper dan hij heeft niemand de „avontuurlijke politiek" gegeeseld, waarmede de minister Heemskerk van de jaren 1866 en 1867 het gezag der Kroon poogde te verheffen door zijn ontbindingstaktiek, die, op het recht van het parlement gemunt, in waarheid juist het gezag der kroon overgaf aan de genade der kiezers. Van zijn hand was het Protest, dat de Leidsche rechtsgeleerde faculteit meende te moeten uitvaardigen, toen de motie-Keuchenius werd voorgesteld als een aanranding van het recht der Kroon, van zijn hand de daarop verschenen brochure: „Het recht der Tweede Kamer, een woord aan de kiezers" met dit aangrijpende slotwoord: „Eischt gij waarheid van de Kamer, bouwt haar dan niet op een logen"; van zijn hand *Gids*-artikel op *Gids*-artikel, waarin hij den staf brak over de conservatieve practijken dier dagen, met de ware conservatieve beginselen in strijd.

Ook voor de Kroon loste het recht bij hem zich hoofdzakelijk op in de vervulling van den plicht. Eerst dan zou het hoogste gezag sterk zijn, als het zich vol toewijding gaf aan zijn taak, en als het met de grootste zorgvuldigheid elks recht en vrijheid eerbiedigde. Om den troon wenschte hij geschaard als

raadslieden een keurbende van mannen, die in hooge betrekkingen den staat gediend hadden; daaronder een ontwikkelden ambtenaarsstand, die geen der rechten en vrijheden van den staatsburger prijs behoefde te geven, maar allereerst zelfverloochening genoeg moest bezitten om te gehoorzamen en te dienen, overigens wettelijk gewaarborgd tegen hierarchische willekeur; eindelijk voor de verdediging van den staat tegen buiten- en binnenlandsche belagers een leger, dat eerst dan aan zijn roeping kon beantwoorden, als het geheel de natie vertegenwoordigde. Ook uit dezen hoofde was hij een onvermoeid strijder voor den persoonlijken dienstplicht, gelijk hij ook van den aanvang af hoofdbestuurder is geweest van den Antidienstvervanging-bond.

Eindelijk zocht hij tegen de mogelijke willekeur der meerderheid een krachtigen breidel in een onafhankelijke administratieve rechtspraak. Hieraan vooral zijn tal van artikelen in de „*Bijdragen*" gewijd, hierover bewerkte hij ook een praeadvies voor de Juristenvereeniging in 1891. Moet op privaatrechtelijk gebied de rechtspraak geheel onafhankelijk zijn van partijinvloeden, wil men gewaarborgd zijn, dat waarlijk het recht wordt gediend, niet minder moest volgens Buys dit beginsel zegevieren op publiekrechtelijk gebied. Dan alleen is willekeur der regeering, maar ook verderfelijke inmenging van parlementaire invloeden op het terrein, dat voor de heerschappij der wet alleen bestemd is, te keeren, wanneer elk gekrenkt recht een onafhankelijk orgaan kan vinden, waartoe het zich wenden kan om handhaving of herstel. Voor deze waarheid, thans wel gemeengoed geworden, heeft Buys jaren en jaren propaganda gemaakt, toen nog weinigen het groote gewicht daarvan beseften. Over de vraag, hoe de grondgedachte te verwezenlijken, heerscht thans genoeg verschil van gevoelen, en de denkbeelden dienaangaande door Buys verkondigd, die daarbij vooral bij duitsche theorie en practijk in de leer is gegaan, vinden bij vele jongeren geen onverdeelden bijval

meer, maar hem zal de lof niet onthouden kunnen worden, dat hij voor het uitnemend gewicht van dit vraagstuk meer dan iemand de oogen heeft geopend.

Beantwoordde de staatsinrichting aldus aan het ideaal, dat hij zich had gevormd, dan was zij het best geroepen tot verwezenlijking van den rechtsstaat. Meende men dat het Buys, waar hij ijverde voor den „rechtsstaat" alleen te doen was om handhaving van het recht in den engeren zin, waarbij de staat tot de rol van agent van politie wordt vernederd, men toonde zijn streven al zeer slecht te begrijpen. Een enge omschrijving van de taak van den staat kon naar zijn opvatting niet worden gegeven. Alweder in zijn *Doctrina*-rede deed hij uitkomen, dat de naam Rechtsstaat niet het doel aangaf van de staatswerkzaamheid en niet den inhoud bepaalde van de staatstaak, maar duidelijk moest maken, welk karakter het optreden van den staat op elk gebied dragen moest. Reeds in zijn inaugureele rede van 1864 toonde hij zich doordrongen van de waarheid, dat de taak van den staat wisselt met de wisselende behoeften der maatschappij en in de *Gids* van 1877 (Een alarmkreet) nam hij tegenover mr. de Savornin Lohman's „Gezag en Vrijheid" de verdediging op zich van Opzoomers stelling, dat de staat geen andere roeping heeft dan deze: de bevordering van 't ware volksbelang. Kenmerkend voor zijn standpunt is het dan ook, dat hij na verschijning van Thorbecke's Narede terstond (in de *Gids* van 1870: „Stil leven") wel niet een protest deed hooren, maar toch zeer ernstig waarschuwde om Thorbecke's stellingen niet te absoluut op te vatten, niet te beschouwen als onvergankelijke politieke waarheden. Het goed recht van de daarin gepredikte onthoudingsleer ten volle erkennende, — de leerling van Visserring kon de practijk der orthodoxe oeconomie wel niet geheel loslaten, — kon hij toch in de „voortreffelijke retraite", door het liberalisme in uitvoering gebracht, niet 't begin en het einde der politieke wijsheid zien. Wie de nadeelen van het

staatsalvermogen niet zoo bij ondervinding hadden gekend, gevoelden, naar hij inzag, thans meer voor de nieuwere oeconomische leer, die het: „doe wat uw hand vindt om te doen" tot stelregel aannam. Buys was daarvoor niet bevreesd; hij verklaarde geen strenge theorie van staatsbeperking te willen; mits men maar begreep, dat den staat matiging betaamde, had hij er vrede mee, dat niet meer op die conclusie de grootste nadruk werd gelegd. Huldigden de jongeren nieuwe politieke idealen, des te beter: „beter een gebrekkig dan geen ideaal."

Zoo ruim van blik was reeds in 1870 deze zoo vaak voor conservatief gehouden politicus.

Voor 't kweeken van eigen idealen, voor geloof en toewijding aan die idealen daarvoor streed hij ten slotte het meest. Het zweren bij zijn woorden, het omhelzen zijner stellingen, het volgen van zijn staatsleer van *a* tot *z*, dat verlangde hij niet. Maar zich een eigen overtuiging te vormen en voor die overtuiging te staan, dat was het ideaal, dat hij zijn leerlingen voorhield. *La plus grande maladie de l'âme c'est le froid:* in zijn rectorale oratie van 11 Februari 1876 over de zelfstandigheid van het staatsrecht zeide hij het De Tocqueville na, en hij maande zijn leerlingen aan, om vooral er voor te waken, dat zij in hun verder leven de warmte van hart mochten bewaren, zoo hoog noodig voor allen, die eenmaal de openbare meening zouden vormen, in wier handen eenmaal de staatstaak zou rusten. Telkens en telkens weer legde hij er nadruk op, dat, hoe uitnemend de staat ook is ingericht, van de zedelijkheid der individuen alleen ten slotte afhangt, hoe hij zijn taak zal vervullen. De 34-jarige sprak het te Amsterdam in zijn inaugureele oratie reeds uit, dat het niet zijn hoofddoel was een dosis wetenschap over te gieten in het brein zijner leerlingen, maar om hen te vormen tot vrije, zelfstandige menschen met „zin voor deugd en waarheid, liefde voor beginselen en warmte van overtuiging". En daaraan is hij trouw

gebleven tot den einde toe. Een school heeft hij dan ook niet gesticht in dien zin, dat hij een zeker stel van leeringen heeft verkondigd, waarvoor propaganda te maken de roeping is zijner jongeren, — zoo iemand, dan had hij oog voor de leer der evolutie op elk gebied —, maar overal waar men een oprecht streven vindt om de vrijheid te dienen, maar tevens het gezag hoog te houden, — om de gemeenschap te doordringen van haar verplichtingen tegenover de individuen, maar tevens de individuen van hun plichten tegenover de gemeenschap, — om alle belangen te dienen, die behoefte hebben aan steun, maar daarbij altijd het algemeen belang in 't oog te houden, — om pal te staan voor beginselen, maar ook een open oog te hebben voor de betrekkelijke rechtmatigheid van anderer beginselen, — daar leeft de geest van Buys.

Het was dan ook bovenal zijn verheven zedelijke opvatting in de politiek, die aan zijn *Gids*-artikelen hun geheel eenige beteekenis schonk. Hoe dierbaar hem de liberale beginselen waren, zooals hij die begreep, nooit wilde hij de oogendienaar zijn der liberale partij. Men vatte dat geenszins aldus op, dat hij zich stelde boven de partijen of in onpartijdigheid in den zin van losheid van alle partijen het ideaal van den practischen staatsman zag. Integendeel, hij greep zelfs meer dan eens de gelegenheid aan, om het recht van bestaan van partijen te bepleiten, ja om een gezonde partijvorming als den noodzakelijken grondslag voor te stellen voor een deugdelijk bestuur. Maar onverbiddelijk was hij, als hij den partijgeest in factiezucht zag ontaarden, als de partijstrijd meer ging om personen dan om beginselen, als het ware gevoel voor recht en zedelijkheid en betamelijkheid in de partijstormen te loor ging. Met aandrang vroeg hij in zijn „woord aan de kiezers" in 1866 in de eerste plaats om waarheid: „Moge voor alles de waarheid, te lang reeds uit het staatsbestuur gebannen, daarin terugkeeren en heerschen, daar, waar tallooze intriges, liberale en half-liberale, conservatieve en half-conservatieve,

zoo lang reeds hebben heerschappij gevoerd." Kende hij onze politieke mannen door en door en wist hij ze te teekenen met zeldzame juistheid, gelijk hij voor sommigen na hun verscheiden in korte opstellen heeft gedaan (men denke aan zijn *In memoriam* over Prins Alexander, Koning Willem III, Vissering), hij schroomde ook niet om ze te midden van hun werkzaamheid te dagen voor zijn rechterstoel, hun het masker af te rukken in naam der waarheid en over hen te rechten, vrienden en vijanden beiden. Nadat hij, in zijn Donkere dagen voor Kerstmis, in 1865 de onbetamelijkheid der conservatieve oppositie tegen Thorbecke aan de kaak had gesteld, die al haar beginselen overboord wierp, om tegen den persoon alleen te strijden, schroomde hij het volgend jaar niet van dien hoogvereerden leider het harde woord neer te schrijven, dat hij door zijn optreden tegen de cultuurwet had te kort gedaan „aan de eerste eischen van politieke moraliteit." (Zomer- en winterstormen, *Gids* 1866.) Aan de andere zijde heeft niemand zoo treffend als hij Groen van Prinsterer herdacht (*Gids* 1876), met wien 't hem gegeven was geweest tallooze malen het zwaard te kruisen, — niemand zoo beslist en zoo herhaaldelijk tegenover liberale aanvallen den administrateur Heemskerk in bescherming genomen, (zie vooral Stormschade *Gids* 1876) hoe vol overtuiging hij ook den staatsman had bestreden, — niemand zoo waardeerend zich uitgelaten over de werkzaamheid van het kabinet-Mackay, (Rumor in casa, *Gids* 1891) ofschoon hij voor de antirevolutionaire staatsleer en de antirevolutionaire practijken in de oppositie steeds zonder genade was geweest (Bedenkelijke leuzen, *Gids* 1881 en Non possumus, *Gids* 1886). Sloeg hij in zijn vroegste *Gids*-artikelen herhaaldelijk het zondenregister op der conservatieve partij, was hij later onbarmhartig tegen de kerkelijke oppositie, allerminst werd de liberale partij door hem gespaard, als zij door overdreven individualisme en côterie-geest het regeeren onmogelijk maakte.

Zijn eigen partij moest het in 1876 (in Stormschade) van haar boetprediker hooren, dat zij gevallen was „op de meest smadelijke wijze, niet in den warmen strijd voor een belangrijk beginsel, niet door een parlementair kabaal, niet door een wilsuiting van het vorstelijk gezag, maar door onmacht." Toen klaagde hij over het „onbillijke parti-pris, reeds jaren de vloek van schier alle parlementaire oppositie hier te lande"; gelijk hij gezucht had over 't gemis bij alle partijen van matiging en tact, voor de uitoefening van elk regeeringsrecht zoo broodnoodig; gelijk hij 't bejammerd had, dat de „politieke moraliteit, die partijzucht kon temperen, een voorwendsel (was) geworden, een steen, welken de facties elkander naar het hoofd werpen." De machteloosheid van ons regeerstelsel in de practijk, een stelsel, dat toch zoovele innerlijke waarborgen van deugdelijkheid bevatte, was hem een gestadige foltering, maar altijd weer herhaalde hij zijn lessen, dat de schuld lag niet in het stelsel, maar in de individuen, die geroepen waren het in practijk te brengen.

Toen het kabinet van 1877, dat ons bracht „op de grenzen van het beloofde land" na korte werkzaamheid ineenviel zonder ons ver over de grenzen te hebben geleid, legde hij den vinger op de wonde met deze woorden: „Welke uitstekende eigenschappen den leider ook onderscheidden, de gaaf om aan zijn volgelingen liefde in te boezemen voor een groot doel, om hen te bezielen met dat geloof aan eigen kracht, dat bergen doet verzetten, die gaaf ontbrak hem geheel.... Vrije mannen kunnen alleen op die voorwaarde een persoon dienen, dat zij in dien persoon het beginsel, dat zij liefhebben, onophoudelijk terugvinden, en is het dan te veel gevraagd, wanneer zij toewijding aan dat beginsel in woord en daad als een strengen eisch op den voorgrond stellen?" En nu een volgend kabinetsformeerder, van alle zijden besprongen, het woord niet wist te vinden om de stormen te bezweren en een krachtig leger om zich heen te scharen, klonk het on-

verbiddelijk vonnis: „Aan den vloek van een valsche positie tracht ook de behendigste onder de behendigen vruchteloos te ontsnappen." (Bedenkelijke leuzen. *Gids* 1881). Met dat al laadde hij niet de schuld op enkele individuen alleen, overtuigd als hij was van de waarheid, dat ten slotte elk volk de regeering heeft die het verdient. Stormschade, wellicht het scherpste van al zijn politieke artikelen, eindigde met dit verrassende slot: „Geen verdeeling van politieke schuld is rechtvaardig, welke niet voor ons, het stemgerechtigd publiek, het grootste deel bewaart. Wanneer onze constitutioneele instellingen, — vrucht van de toewijding, het talent en de veerkracht der vaderen — ten slotte in een poel van bekrompenheid en onmacht mochten verstikken, dan zal de verantwoordelijkheid voor die droeve uitkomst ook rusten op ons, en op ons het eerst en het meest." En op dit in 1876 neergeschreven woord volgde in 1882 deze echo: „Er is een geest van politiek scepticisme over Nederland gevaren, die zich met den dag verder uitbreidt, de eerste en meest gezonde volkskrachten van het staatsleven vervreemdt, de liefde voor de publieke zaak versmoort en de woelingen van allerlei factiën voor den vruchtbaren strijd van groote staatkundige partijen in de plaats stelt!" Deze ervaringen waren het die hem dikwijls somber stemden en deden twijfelen aan de toekomst van het volk, dat hij zoo liefhad.

Dat de niemand en niets ontziende onverschrokkenheid, waarmede hij, altijd in den meest bezadigden en gekuischten, maar wellicht daardoor juist meest treffenden vorm, zijn oordeel uitsprak, vaak ergernis opwekte, is niet te verwonderen. Eenmaal zelfs schijnt hij in zijn ambt te zijn bedreigd, toen hij het ontbindings-ministerie met zijn kritiek achtervolgde (zie boven). Althans hij werd toen niet herbenoemd als secretaris van het Collegie voor de Zeevisscherijen en het gerucht liep, dat zijn afzetting als hoogleeraar in overweging was. Intusschen de afzetting bleef achterwege en de regeering schijnt

spoedig tot beter inzicht te zijn bekeerd, blijkens zijn herbenoeming in gemeld college, toen het in zijn plaats benoemde lid bedankte. In later tijd bepaalde de ergernis zich slechts tot min of meer ontevreden uitingen, hoofdzakelijk daarop neerkomende, dat iemand buiten het actieve politieke leven staande niet de man was, om zich een zoo beslist oordeel aan te matigen. Daarop heeft hij eens voor al afdoende geantwoord, dat zij die aan den strijd zelf deelnemen, doorgaans niet het best geplaatst zijn om den strijd te beoordeelen, maar dat er behoefte is „aan mannen, in de kalmer atmosfeer van het dagelijksch leven, maar vervuld met groote sympathie voor de liberale staatkundige beginselen, die zonder schroom en zonder omwegen aan alle partijen en richtingen zeggen, hoe zij haar handelingen beoordeelen, mannen, die eenvoudig luide uitspreken, wat zij elkander over onze politieke wederwaardigheden in hun binnenkamer toefluisteren." (Avontuurlijke politiek. *Gids* van 1868). Nu, men heeft het ook langzamerhand algemeen erkend, dat deze beoordeelaar recht had van spreken, en men duldde den toon van gezag, waarmee hij vonniste, omdat men bukte voor de superioriteit van zijn geest en voor de rechtschapenheid van zijn gemoed. En wie zal ooit weer spreken met dat gezag, nu die welbespraakte mond voor eeuwig is gesloten, nu die welversneden pen ontglipt is aan zijn verstijfde hand?

Uit zijn „kalme atmosfeer" heeft Buys zich nooit laten lokken op de markt van het politieke leven, om daar een rol op het staatstooneel te vervullen. Hij was er te goed voor, zegt zijn oud-ambtgenoot prof. van Boneval Faure, in de toespraak tot de studenten der rechtsgeleerde faculteit den dag na de ter aarde bestelling. Misschien is dit juist gezien van den onpartijdigen omstander, maar wat Buys zelf weerhield, zal wel meer de overtuiging zijn geweest, dat zijn kracht niet zou liggen op het terrein van de daad. In het parlement zou hij zonder twijfel triomfen van welsprekendheid hebben

gevierd, maar of in het ministerieele kabinet de energie, die op 't juiste oogenblik en op de juiste wijze weet te handelen, zijn eigendom zou zijn geweest, is aan twijfel onderhevig. Ook vreesde hij wellicht, dat zijn woord niet meer op den duur hetzelfde gezag zou kunnen uitoefenen, wanneer hij zelf in den dagelijkschen strijd der partijen gemengd was, als wanneer hij het kampgewoel rustig van zijn hoogte kon overzien. Het lokte hem in elk geval niet aan om de plaats, waar hij *facile princeps* was en een nuttige werkzaamheid naar zijn aard en neiging ontplooide, te verlaten voor een geheel anderen werkkring, waarin hij wellicht niet geslaagd zou zijn. De voorbeelden van wie 't uit zijn naaste omgeving hebben beproefd, prikkelden ook wel niet in allen deele tot navolging.

Intusschen heeft hij in bescheidener kring aan het actieve publieke leven wel degelijk deelgenomen. Lid van den Leidschen gemeenteraad was hij van 1867 tot 1875 en van 1881 tot 1885, lid van de Provinciale Staten van Zuidholland van 1871 tot zijn dood. In beide colleges ontwikkelde hij een buitengewone werkkracht en had hij uitgebreiden invloed. In den Leidschen gemeenteraad heeft hij zich vooral verdienstelijk gemaakt door de reorganisatie van de Bank van Leening en door het rapport over het Gereformeerde Weeshuis, staande onder de superintendentie van het gemeentebestuur, waarvan de hervormde gemeente de overdracht begeerde. Ook was hij de ziel der commissie van financiën, van welke men in vroeger jaren zeide, dat zij eigenlijk de gemeente bestuurde. Dit is later anders geworden, toen aan 't hoofd der gemeente een man kwam, die een wil had en zijn wil wist te doen gelden. De verstandhouding in den raad liet in die latere jaren nogal eens te wenschen over, en zoo Buys tegen een warmen strijd van beginselen niet opzag en tegenspraak ook zeer wel dulden kon, de wijze, waarop hier de strijd meermalen werd gevoerd, ontstemde hem ten slotte zoozeer, dat hij de

bijl er bij neerlegde. Doch 't is hier minder de plaats deze geschiedenis te schrijven; volledigheidshalve moest het even worden aangestipt.

Bijzonder lief was Buys het lidmaatschap der provinciale staten, waarin vooral zijn kennis van waterstaatsaangelegenheden hem te stade kwam. Herhaaldelijk was hij rapporteur van de commissiën, in wier handen de belangrijkste stukken waren gesteld, als voorstellen ter verbetering van verschillende provinciale waterwegen, ter herziening van het provinciaal reglement op de wegen en voetpaden, tot vaststelling eener provinciale verordening ter voorziening in scheepvaartbelangen. In 1872 bepleitte hij de stelling, dat 't op den weg kan liggen der provincie subsidie te geven voor een spoorwegonderneming, welke vraag toen met een kleine meerderheid ontkennend, later steeds bevestigend is beantwoord. In 1880 kwam op zijn initiatief een wijziging der instructie voor Gedeputeerde Staten tot stand, waarvan de bedoeling was de rechtspraak in administratieve geschillen met zoo deugdelijk mogelijke waarborgen te omgeven. En in 1889 is 't vooral op zijn vernietigend rapport, dat een afkeurend advies werd uitgebracht over het voorstel der regeering om door een nieuwe districtsverdeeling der provinciën de districten voor de verkiezing der provinciale staten te doen samenvallen met die voor de verkiezing der Tweede Kamer. Men doet Buys grootelijks onrecht aan, als men dat optreden beschouwt als een liberale partijdaad, waar het hem alleen te doen was om de provinciale besturen zooveel mogelijk van politieke invloeden vrij te houden. Overigens in nadere bijzonderheden te treden over Buys' werkzaamheid als statenlid gelijk als raadslid, gedoogen bestek en strekking dezer bescheidene schets niet.

Nam hij alzoo op beperkt terrein deel aan de rechtsvorming, ook op de rijkswetgeving is zijn arbeid niet zonder invloed geweest, al heeft hij niet als kamerlid of minister daaraan medegewerkt. Toen het ministerie-Heemskerk een staatscom-

missie instelde (Kon. besluit van 11 Mei 1883) om te onderzoeken van welke bepalingen der grondwet herziening noodzakelijk en raadzaam was, was hij de aangewezen voorzitter onder den minister, die zelf de hoofdleiding in handen hield, en het rapport der staatscommissie draagt de zeer merkbare blijken van zijn invloed. Reeds voorlang had ook hij de noodzakelijkheid van grondwetsherziening bepleit, en toen men hem wilde indeelen bij de conservatieven, die van zulk een hervorming afkeerig waren, kwam hij met nadruk daartegen op (Heden en morgen in de *Gids* van 1877). Slechts zag hij niet in, hoe een werk van die beteekenis mogelijk zou zijn, als niet de eerste voorwaarde voor vruchtbaren parlementairen arbeid was vervuld, een krachtig kabinet steunende op een krachtige meerderheid. Die voorwaarde was ook in 1883 niet vervuld en ook daaraan is zeker toe te schrijven dat de herziening weinigen heeft bevredigd. [1] In zooverre heeft zij wel aan Buys' verwachtingen beantwoord (in datzelfde *Gids*-artikel uitgesproken), dat zij de hoofdlijnen onzer staatsregeling onaangetast heeft gelaten, alleenlijk den wetgever meerdere vrijheid van handelen heeft verzekerd, en voorts ons juister en zorgvuldiger redactie van verschillende artikelen heeft verschaft. Maar hij had er geen vrede mee, dat ten slotte aan verschillende der meest belangrijke vragen een deels kleingeestige, deels dubbelzinnige oplossing is gegeven, gevolg van transactiën tusschen ministeriëele handigheden en verlangens

1 Meermalen bleek dus Buys' vooruitziende politieke blik. Of heeft bijv. de uitkomst hem niet gelijk gegeven, toen hij in zijn Stormschade de herziening der onderwijswet liefst aan 't conservatieve kabinet toevertrouwd wilde zien, en daaraan deze woorden toevoegde: „Slaagt die poging niet, moet de liberale partij eindelijk zelve de herziening in handen nemen, en die ten slotte tegen den wil van kerkelijken en conservatieven tevens, met de meerderheid van enkele stemmen doordrijven, waar zal de dus geboren wet, tegenover de stormen, welke in de toekomst zeker ook haar niet zullen worden gespaard, dan een weerstandsvermogen moeten zoeken, even groot als de tegenwoordige wet gevonden heeft?"

van vaak toevallige meerderheden. Men kan dat op vele bladzijden van zijn hoofdwerk lezen.

Door het tegenwoordige kabinet is Buys ook geroepen in de commissie ter voorbereiding eener regeling van de administratieve rechtspraak, waarvoor, gelijk wij boven zagen, hij zijn gansche leven heeft geijverd. Vruchten van dezen arbeid zijn nog niet geplukt, nu hij plotseling uit zijn werkkring is weggenomen.

Ruim 65 jaren oud, gaf hij nog den indruk van te zijn in de kracht van den mannelijken leeftijd, gelijk hij dan ook nog werkzaam was op velerlei gebied met het vuur en den ijver, die hem altijd hebben onderscheiden. Zijn vrienden hebben Buys nauwelijks ooit ziek gekend: zijn leven van onverpoosden, maar geregelden arbeid, op zijn tijd door ontspanning afgewisseld, en zijn gelijkmatig humeur bewaarden hem de gezondheid van lichaam en ziel. Wie hem het langst gekend hebben, getuigen, dat hij er op jeugdigen leeftijd oud, op gevorderden leeftijd jeugdig uitzag. Ongetwijfeld heeft de vroegtijdige kamp om het bestaan den stempel van den levensernst gedrukt op de trekken van den naar zijn aanleg levenslustigen jongen man, om langzamerhand plaats te maken voor de afschaduwing van het blijmoedig zelfvertrouwen, dat het deel is van hem, die uit volle overtuiging het woord kan neerschrijven (boven aangehaald uit zijn levensschets van Gevers van Endegeest), „dat alleen een wèlbesteed leven een waarachtig gelukkig leven is", omdat hij voor zich zelf weet zijn leven in toewijding aan zijn levenstaak wel besteed te hebben. Niet dat hij geheel en al opging in zijn werk en onaandoenlijk was voor hetgeen daarbuiten lag. Zijn harmonisch ontwikkelde geest was ontvankelijk voor al wat schoon is en goed, en ongezocht kwam vaak zijn groote liefde uit voor natuur en kunst, vooral voor de muziek, waarvoor zijn begaafde echtgenoote in zijn statige woning een tempel had gesticht. Licht ook werd hij tot deernis bewogen, als de nooden

der buitenwereld tot hem kwamen en vroegen om zijn hulp en zijn steun, en zelden kon hij weigeren, als ter bevordering van eenig belang zijn medewerking door woord en daad werd ingeroepen.[1] En het was hem zeker niet onverschillig, of zijn streven werd erkend en gewaardeerd, al was hij ook tegen miskenning gepantserd en al legde zijn eenvoudige bescheidenheid aan uitbundige betuigingen van dankbaarheid spoedig het stilzwijgen op. Maar hoofdzaak was en bleef hem de vervulling van zijn plicht als rechtsleeraar der academische jeugd, als rechtsleeraar van zijn volk, en zijn hoogste voldoening vond hij in de vervulling van dien plicht. Hij ging zijn weg, kalm en rustig, zelfbewust den drang volgende van zijn nobel gemoed, niet vragende naar eer of macht of aanzien, altijd zich zelf gelijk en zich zelf genoeg, totdat hij plotseling op een smartelijk ziekbed werd neergeworpen en, na dagen van slingering tusschen hoop en vrees, op 14 Mei de onherstelbare slag viel, die een eind maakte aan dit schoone leven en die verslagenheid bracht in de harten van allen, die hem gekend hebben.

Want het is een weldaad hem gekend te hebben en voor hen, wien dat voorrecht te beurt viel, blijft hij leven, ook al is hij gestorven.

---

1 Het mag hier de plaats zijn nog te vermelden, dat hij o. a. van 1885 tot 1888 lid van het Hoofdbestuur der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen is geweest.

MAX ROOSES.

MAX ROOSES.

Gij zult uw vaderland beminnen en zijne taal en zijnen roem.

H. CONSCIENCE.

I

In de rij der letterkundige *essays*, die Max Rooses met zijnen naam onderteekende, treedt de Taine-studie ongetwijfeld als de merkwaardigste vooruit.

Dubbel merkwaardig blijkt zij echter voor iemand, die zich ten doel gesteld heeft, een beeld op te hangen van het leven en streven des Zuid-Nederlandschen schrijvers.

Wat hij anders moeizaam uit boek bij boek, uit tijdschrift bij tijdschrift, te zamen rakelen zou, hier vindt hij het meteen vereenigd; en dankbaar moet hij zijn jegens den auteur, die hem zoo veel kostbaren tijd uitsparen deed en de verklaring zijner geestesrichting en der philosophie van zijn werk, herleidde tot een kinderarbeid, tot eene beuzelarij, tot een spel.

Eene voor de hand liggende antonomasia, welke op Max Rooses zou kunnen toegepast worden, is die van „Vlaamschen Taine."

De figuur schijnt op het eerste zicht wat onbekookt, wat zouteloos, niet kruimig en pittig genoeg.

Doch, bij nader onderzoek, en vooral na lezing der beroepen studie over den grootmeester der Fransche critiek, wordt de ongelikte alledaagsheid van het beeld getaand en gedoodverfd en gaat men er vrede mede nemen ter wille van de waarheid zoo niet van de schoonheid.

Dien veelomvattenden geest, dien keurigen denker en letterkunstenaar aandurven, hem aanschouwelijk maken niet alleen, maar hem beoordeelen daarenboven op onbevangene wijze, met juisten, zekeren toets, was een stout bestaan, buiten kijf.

Het bare derhalve geen opzien, wanneer, aan het hoofd dezer verhandeling, de Taine-studie als tripel-merkwaardig, wordt aangeteekend.

Wie met Max Rooses' ontwikkelingsgang niet zoo bijzonder vertrouwd ware, wie geene kennis droege van menige door hem geschrevene bladzijde, die enkel voor geleerden belang heeft, kon zelfs op het even belachelijke als valsche denkbeeld komen, dat de schrijver der *Antwerpsche Schilderschool* door den auteur van: *Notes sur Paris. Vie et opinions de M. Frédéric Thomas Graindorge* bezield werd om voor Vlaanderen, voor Nederland te zijn, wat de laatste voor Frankrijk was, dat hij, als bijvoorbeeld Balzac en Zola voor den roman, vooraf een plan ontwierp en vaststelde, waar elk zijner werken behoorlijk in passen moest.

Taine immers gaf aan de Fransche literatuur hetzelfde slag boeken, dat Rooses aan de Nederlandsche schonk: geschiedkundige, letterkundige en kunststudiën, benevens reisbeschrijvingen.

Doch Taine en Rooses verschillen in zooverre van elkaar als de eerste meer kunstenaar dan geleerde, de laatste meer geleerde dan kunstenaar is.

En ofschoon beiden die opperste, goddelijke gaven missen, welke genie heet; schoon beiden uitblinken, noch door scheppende verbeelding, noch door aangrijpende, verbazende vindingskracht, staat Taine nader tot het genie dan Rooses, die niettemin een keurig talent bezit, het talent van den fijn-

proever en den tuchtmeester, het talent, dat gezonde gedachten kleedt in een sierlijken vorm.

Mogelijk zelfs strekten zijne ver-reikende belezenheid en zijn ontwikkelde smaak hem tot hindernis bij het opvatten en uitwerken van eenig gedicht, van eenige novelle of dramatisch gewrocht.

Misschien stelde hij zichzelven nog hoogere esthetische eischen dan anderen, en werd daardoor het „betere" de vijand, de vernieler van het „goede".

Dat Vrouwe Eerzucht hem moet aangewakkerd hebben, herhaaldelijk voorzeker, om ook als scheppend kunstenaar op te treden, wordt bewezen door zijne *Zuid-Nederlandsche brieven* [1].

In eenen brief, waarin de „laatste tooneelstukken" besproken worden, roert hij de legende van *Genoveva van Brabant* en roemt dezer dramatische kracht.

Dan laat hij er op volgen: „Sedert dien zweefde er mij altijd een nevelachtig plan voor den geest, om mij eens aan die legende op het spoor van Tieck te wagen. Op eenen Zondag namiddag had ik zelfs een groot blad schrijfpapier voor den dag gehaald en er mijne „dramatis personae" op aangeteekend. Ik had een half dozijn verzen klaar, maar daar vond ik het rijm niet, de zon kwam van achter de wolken en mijn papier in de scheurmand."

Herhaaldelijk wordt Taine door Rooses terecht gewezen, waar de eerste zijn stelsel: „De kunstenaar beschouwd als een produkt van uiterlijke invloeden" tot de verste grenzen drijft en daardoor scherpe, ja, schrilgekleurde tafereelen bekomt.

Eene kunstenaarsvond, die stelselmatigheid!

Immers, moge het hoofdkenmerk van den geleerde zijn eclectismus zijn, zijne bezorgdheid om vóór alles en in alles aan Cesar te geven wat Cesar toekomt, dàt van den kunstenaar is zijne eenzijdigheid, zijne vergedreven persoonlijkheid.

---

1 Antwerpen, L. de Cort. 1871. Blz. 67.

Wat zou Rembrandt zijn zonder zijn licht en Rubens zonder zijne kleur?

Waarom zal Villemain, den uitstekenden en onberispelijken academieker, als criticus gauwer vergeten zijn, dan juist — om geen ander voorbeeld te zoeken! — onze blauwverver Taine?

In *Over de Alpen*, Max Rooses' kunstkronijk, die door niemand minder dan Koenraad Busken Huet met onverdeelde lofspraak bejegend werd, kan men een portret met de pen lezen van Edmondo de Amicis, den reisverhaler met den kleurigen stijl, de hoekige lijn en de vette klodderschildering.

De Vlaamsche schrijver, wiens naam, hierboven, aan het hoofd van dit opstel staat, erkent dus zelf, dat het publiek er evenzeer op belust kan zijn, kennis te maken met den stoffelijken als met den zedelijken mensch en dat het konterfeiten van eene beroemdheid, in geen geval als heiligschennis kan gewraakt worden.

Die overweging en dat portret met de pen werden den schrijver dezer regelen een kafje in zijne kous, eene speld in zijne stoelzitting, eene uitdagende prikkeling en prikking, waar geen einde aan komen wilde.

En aan het pennen moest hij, hier eene streep, daar eene veeg, hier wat bij, daar wat af, en — eindelijk! — daar stond het, het

PORTRET VAN MAX ROOSES:

Van gestalte eerder kort dan lang, geen waterscheut dus, maar een hechten, stevigen tronk; welgeëvenredigd; het lijf, als eene pluim zoo licht, den breeden, gezonden, waardigen ministerskop tillende.

— Wat een lieve mensch! — zoo werd er tusschen het vrouwelijk auditorium gemompeld in een midden, waar hij voor de eerste maal als spreker optrad.

Onder het verheven welfsel van het voorhoofd, dat bekroond wordt met een grijzend *toupet*, behagelijk naar achter geworpen als een wapperende vederbos, schalks-glimmende, donkerdiepe oogen.

Die oogen zijn door zware „balken" onderschraagd, volgens Lavater het kenmerk der welbespraaktheid.

Zware, vleezige neus; volle, blozende wangen, — kerngezond; dikke knevel, baard met sierlijke krulletjes, de lippen in guitigheïd harmonieerend met het glimmende oog.

Dat oog, het ziet scherp, doordringend-scherp: het boort door uw brein als het peillood door den pekel.

En het doet dit zonder inspanning, zonder moeite, zonder strakheid, — losweg.

Dat oog en die glimlach en dat hooge voorhoofd, de heele Rooses is het; zooals zijne vrienden hem kennen en vereeren en liefhebben, de degelijke opmerker, de humane criticus, de edele denker, de gezonde wijsgeer, de krachtige werker.

Waar werd weer de uitspraak gelezen: De Heer Rooses weet goed wat hij zegt, en zegt goed wat hij weet?

Wie verpersoonlijkte hem als „het wandelende argument", als „de vleeschgeworden logica"?

't Komt er weinig op aan als de steller dezer regelen die meeningen maar onderschrijft.

En dat doet hij, zonder dralen of malen, metterdaad niet alleen, met het hart niet alleen, met het hoofd vooral.

En al wie den geleerden Bewaarder van het Antwerpsche Plantijnhuis hoorde, in openbare of besloten vergaderingen, politiek besprekende of handelende over wetenschap en kunst, zal dit gereedelijk bijstemmen.

Rooses is een geduchte tegenstrever, die dadelijk de zwakke zijde van eene stelling of van een betoog gevat heeft, en methodisch de behendigst opgetrokken gebouwen kan doen instorten.

Die eigenschappen berokkenen hem echter vele vijanden, die hem zijne *„allures cassantes"* niet kunnen vergeven of ze verontschuldigen en het over de daken schreeuwen, dat hij is: *„un homme néfaste"*.

De wraak der zwakkelingen en der middelmatigheden!

De wraak van den straatbengel, die klappen gekregen heeft, op de vlucht gaat en zich verstout achter hoek en kant: awoert! te roepen.

Zoo komt men er nochtans toe, iemand, met de uitstekendste gaven van hart en geest, na korten tijd, het brandmerk: *impopulair* op den schouder te drukken en hem onmogelijk te maken bij een groot deel van het publiek.

Andere oorzaken dan de hooger aangehaalde droegen daar evenwel toe bij.

Vlaanderen is het land van de onbeperkte vrijheid, waar iedere knecht generaal is of zich verbeeldt het te zijn.

Wie daar *populair*, volksgeliefd wil zijn of het worden wil, mag zich niet opsluiten in leeskabinet of familiekamer om slechts bij uitzonderlijke gelegenheden voor het publiek op te treden. Hij moet de menschen kennen in hun zwak, in hun *dada*, en ze involgen. Hij moet met hen kunnen klinken en drinken, stevige handdrukken ruilen, zich tot eerevoorzitter laten benoemen van eenige hunner honderden maatschappijen. Hij mag, om met Johan de Meester te spreken, niet voorkomen als een Hollandsche burgemeester, die al is het nog zoo vuil op straat, al is het midden in den nacht, al is er brand, steeds zijnen burgemeestersketting schijnt om den hals te hebben.

Dat wil nu juist niet zeggen, dat Max Rooses er bijzonder hooggedast en stijfgekraagd uitziet.

Neen, hij draagt zelfs den slappen vilthoed en het zwierig lavallièreken der artisten.

Maar, hoe hij zich ook moge kleeden, er blijft altijd iets voornaams in hem, iets edels, dat den minderen man op afstand houdt en wisseling van sympathie belet.

De Rede — die ernstige, plechtige, statige vrouw — is, door opvoeding en keuze, Max Rooses' muze bij uitstek.

Tot haar zou hij ook Taine willen terugroepen en ze hem doen beseffen „als misschien de gewichtigste en in elk geval de meest menschelijke macht, als die, waardoor wij al de rijken

der natuur aan ons hebben weten te onderwerpen, waardoor wij ook weten te weerstaan aan zedelijken dwang, en de hinderpalen, ons door medemenschen in den weg gelegd, weten te boven te komen." [1]

Johan de Meester, die, van Max Rooses sprekende, het gezegde op het geweten heeft: „er is iets.... *Fransch* in dien gedistingeerden kop", wierp voor de bepaling van de geestesrichting des Antwerpschen schrijvers, ook deze kluit in het zakje: „Rooses is de bezadigde wikker-en-weger, die wel de geestdrift van eenen Vlaming bezit, maar haar minder snel toont.

Wikker-en-weger?

Vloekt die naam niet een beetje met dartele eigenschap.... Fransch?

Zou, ter wille der waarheid, het geestige slotwoord niet kunnen opgeofferd worden om het te vervangen door..... oud-Engelsch?

Kent gij den ouden Engelschman?...

„Het klimaat is ruw en stemt tot ernst en zwaarmoedigheid, eerder dan tot opgewektheid en dartelheid; de mensch heeft vele behoeften, het werken is hem eene noodzakelijkheid en wordt hem, bij gebrek aan uitspanningen, weldra een genot. Hij kleedt zich goed, hij voedt zich beter..." [2] „Gezonde menschen, gezond eten en *ale* zonder gelijken"... [3], dat vindt men in Engeland.

Trek nu uit deze aanhalingen ook al geene verkeerde gevolgen!

Hierin verschilt Max Rooses met den ouden Engelschman, dat hij niet zuiver een nuttigheidsmensch is, vragende aan elke zaak: Welk stoffelijk voordeel brengt ge aan mij of aan mijne medemenschen op? en versmadende als overtollig en

---

1 *Derde Schetsenboek.* Blz. 201–202.

2 *Derde Schetsenboek.* Blz. 139.

3 *Op Reis naar heinde en ver.* Blz. 83.

schadelijk, wat niet met zijne nuchtere, burgerlijke levensopvatting strooken zou.

Hij vraagt *circenses* naast *panem*, spelen naast brood.

Hij is niet enkel een kunstkenner schattende eene schilderij naar den prijs, waarvoor ze in eenen catalogus aangeschreven staat, maar veeleer een kunstminnaar, ze beschouwende als eene uiting van het scheppend vernuft, als beantwoordende aan dit moeilijk te omschrijven desideratum: *schoon*.

Hij is, kort en goed, een Nederlander, „in de ambachtelijke vaardigheid, in het waarnemen van de kleurige waarheid ongeëvenaard, doch daarom niet onbekend met hooger genot en gevoelig in de betere, de edele zijden van het gemoed." [1]

Voor kerken en paleizen, in musea en kloosters en *camposanto's* kan hij aan 't dwepen en bewonderen gaan en dan kent men den kouden opmerker niet meer.

Maar ras beteugelt hij dat zich-geven, die vlaag van dichterlijke subjectiviteit, om rekenschap te vragen aan zijn oordeel over dat draven zijner fantazij.

Op ander gebied nog, vertoont Max Rooses ons alles behalve een nuttigheidsmensch, daar, waar hij optreedt als Sinjoor, als Vlaming, als nationalist in kunst en letteren niet minder dan in politiek.

Er hoeft zeker gevoel en verbeelding en geestdrift om pal te staan tegen den machtigen adem van cosmopolitisme, die over de wereld waait; om de rechten en strevingen en denkbeelden eener kleine nationaliteit, trots hoon en smaad en spotgelach, tegenover eene grootere te blijven voorstaan.

Dat doet Max Rooses sedert tientallen van jaren en aldus, trots ontmoedigende kennis der toestanden, blijvende hunkeren naar het ideaal — het onbereikbare! —, blijvende roeien tegen stroom op, toont hij zich artist, toont hij zich dichter eerder dan denker.

Men kent het credo van Max Rooses zoowel in letteren als

---

1 *Geschiedenis der Antwerpsche Schilderschool.* Blz. 9.

in beeldende kunsten: Inhoud.... goud! Geen „ziek'lijke droomen van ziek'lijke zielen."

Met Göthe leert hij te grijpen in 't volle menschenleven.

Zijne gezonde wijsheid lacht met allen klinkklank en klatergoud, met het roode vest van Théophile Gautier.

En zijn stijl doet het ook.

„De stijl is de mensch" zei Buffon.

Wij zeggen: De mensch is de stijl.

De stijl van Max Rooses is gezond, degelijk, keurig, smaakvol, maar daardoor ook niet verrassend genoeg en vooral niet vreemdsoortig. Het is de gewone, onberispelijke Vlaamsche keuken van moeder de vrouw. Edoch, wie zal ze versmaden? Wie keert na weken inslag van hotelkost, na eene reeks van groote sterkgekruide banketten, niet gaarne terug tot de stevige, zuivere, burgerlijke spijzen?

Geen knutselen bij Max Rooses, geen pieren en vijlen en puimen. Alles uit eéne geut, zonder eéne doorhaling op eene geschrevene bladzijde, zonder eéne hapering in een langen *speech*. Geene jacht op effekt, geen slaan achter geestigheid, geen bijhalen van kleurwoorden, geen bestoppen der hoofdlijnen met duizend nietigheden. Hij kent zijn doel en door niets ter wereld wil hij van dat doel afgeleid worden. Alles integendeel moet medewerken om dat doel te bereiken. Geen kaf tusschen 't koren, geene distels in de wol.

Rustig en kalm golven de zinnen, in de kloekheid van hunnen bouw, in de sierlijkheid van hunnen val, in de schranderheid van hunne ordening. Geene lawine, geen vulkaan, geen vuurwerk vormen zij. Wèl, een breede, Noordsche rivier in plechtigen ernst hare wateren voortstuwend, soms flansend en pinkelend in de stralen der zon, soms aardig, gemoedelijk kabbelend, doch — niet bestendig. Helder, glad proza zijn zij, krachtig opgevat, logisch aaneengeschakeld en met vaste hand neergeschreven, klassieke voorbeelden van beschouwenden, beschrijvenden of oratorischen stijl.

II.

Hoe het komt weet de schrijver niet goed, doch — nu hij in breede trekken Max Rooses' loopbaan schetsen zal — komen zekere verzen van Julius de Geyter hem onwillekeurig voor het geestesoog gezweefd, verzen, waarin de dichter, als een heraut der moderne begrippen, ruiterlijk den staf breekt over namen van gezag, over adel des bloeds en, trotsch, de bazuin steekt voor de ware grootheid, die van den geest en het hart, die van de kunstenaars, de geleerden en de menschenvrienden.

> 't Is vader noch moeder, 't is wapen noch slot,
> Dat u en onwaardigen adelt!
> Om brood zong Homerus en zong als een god,
> En Shakespeare heeft paarden gezadeld!

Overmoedig slaat de dichter, in de verdere strofen, den handschoen in het gelaat van slenter en vooroordeel. Wie gij ook zijn moogt — zoo verkondigt hij in zoetvloeiende, maar als-bazuingeschal-klinkende verzen — wie gij ook zijn moogt, al waart gij een vondeling, een bastaard of de zoon van lakeien, heb verdiensten door u zelf, wees man, en ik zal uwen adel bezingen en uwen roem bestendigen; geboorte, rang en stand zijn te aanzien als kinderspeelgoed in de handen van reuzen.

Evenmin als de tegenwoordige burgemeester van Antwerpen, Jan van Rijswijck; evenmin als de bestuurder der Antwerpsche muziekschool, Peter Benoit, werd Max Rooses als kind op de armen eener hertogin geschommeld.

Is de eerste de zoon van eenen hulponderwijzer, afgesteld, omdat hij de waarheid wat te hoog en wat te scherp dorst doen klinken; werd de tweede in de schamele woning van eenen sassenier geboren, zoo had de laatste, eenen natiebaas tot vader.

Hijzelf, met zijn deftig voorkomen, met zijn fraaigesneden hoofd, met de hem eigen ongedwongenheid om zich in de hoogste kringen te bewegen, is dus de levende logenstraffing, van de bewering, die hem ontviel, in de paleizen van Genua, staande voor de meesterwerken van Rubens en Van Dijck: „Het zijn allen adellijke, voorname, fijne menschen, die in paleizen grootgebracht zijn, en, zelf markiezen, die op den schoot van markiezinnen gewiegd werden; die in hun gaan en staan, in de wijze, waarop zij hunne hand laten vallen, hun kleed of hoed of waaier houden, de losheid of zwierigheid hebben, die *maar verkregen worden, wanneer men opgegroeid is in fijn beschaafde omgeving en van jongs af door les en voorbeeld gewend wordt gemaakt aan sierlijke vormen.*[1]

Hadde de vader van Max Rooses, die eigenlijk bouwmeester moest geworden zijn, de dichterveder met zooveel gemak gehanteerd als de trekpen, het zou hem voorzeker in een gemoedelijke vlaag uit het hart op het papier geweld zijn, net als bij den vader van Antwerpen's burgemeester:

Jongen lief! op uwe jaren
Weet ge niet wat u hier wacht;
Wat u 't lot heeft toegedacht
Zorgloos spartelt ge in het wiegje;
Moeder zingt, en gij .... gij lacht!

Max Rooses zag het levenslicht te Antwerpen, den 10den Februari 1839.

Zijne moeder was eene vrouw uit den nederigen burgerstand, die, toen haar kleine zoon nauwelijks zeven jaar telde, haren man verloor, daardoor belast blijvende met de zorg voor vier onmondige kinderen (1846).

Gelukkig kwam de peter en moederlijke grootvader van Max, de weduwe ter hulp door de opvoeding van zijn doopkind voor zijne rekening te nemen.

---

1 Over de Alpen. Artikel: Genua.

Het huis van grootvader Max — eenen meester-metser — was een echt huis van petekinderen.

Er waren er wel drie, allen de oudsten van elk zijner kinderen, en, om ze uit elkaar te onderscheiden werd de lange voornaam Ma-xi-mi-li-a-nus in drie gedeeld, zoodat de eerste der drie kleuters „Max" heette, de tweede „Mil" en de derde „Milianus".

Wie het eens oprecht ver zou willen zoeken, zou, te dezer gelegenheid, doen opmerken, dat het romantisme nog in vollen bloei was, maar wij zullen het zoover niet halen en de heele historie van het deelen des voornaams stellen op rekening van den nood, die vindingrijk maakt.

Die tweede kleuter, „Mil", was de toekomstige schrijver Max Rooses.

Van „Mil" tot „Emile" is de afstand zoo bijster groot niet, en zoo komt het, dat de vader van „*l'Oeuvre de P. P. Rubens*", van „*Christophe Plantin, imprimeur anversois*", van de „*Geschiedenis der Antwerpsche schilderschool*", van „*Plantijn en de Plantijnsche drukkerij*", van de drie *Schetsenboeken*. van *Over de Alpen* en *Op Reis naar heinde en ver*, twee voornamen heeft, een lieve, zoete, smeltende „Mil" voor de huiskamer, en een radicaal-hakkende: „Max" voor het openbaar leven, voor den strijd en den arbeid.

De meesten kennen slechts „Max", *Onze Max*, voor de flaminganten uit den heele. „Mil", *Onze Mil*, verdient echter in gelijke mate aller eerbied en hulde en die beiden „Max" en „Mil" smelten samen tot het volledigst en innigst accoord in: „Max Rooses".

Na een paar bijzondere scholen bezocht te hebben, waartusschen de weezenschool op de Oude Waag, werd de kleine Max naar de stadsschool in de Koepoortstraat gezonden, bij „Meneer Toen", eene figuur, die onder de oude Antwerpenaars legendarisch geworden is en bij hen doorgaat als de verpersoonlijking van blinde gehoorzaamheid en onbeperkt gezag.

Hij had zoodanig den schrik tusschen de schooljeugd van het Schipperskwartier, dat, heden nog, het gewone „latten aan het huis", bij de Antwerpenaars gebruikelijk om onraad aan te kondigen, door het vorig geslacht heel anders uitgedrukt wordt. Enkelen, die Latijn geleerd hebben, zeggen misschien, op het spoor van Juvenalis: *Maxima debetur puero reverentia* (de grootste eerbied is den kinderen verschuldigd), maar de meesten maken er zich af met een eenvoudig: „Stopverf!... Meneer Toen is doar!"

Door de wet op het lager onderwijs van 23 September 1842 waren de gemeenten verplicht geworden kosteloos onderwijs te verschaffen aan kinderen van onvermogende ouders.

Niet de gaande en komende man werd, vóór 1842, in de gemeentescholen aanvaard. Het onderwijs werd niet aanzien als een recht maar als eene gunst en om die te verkrijgen, moest men de voorspraak afbedelen van invloedrijke ingezetenen. Zelfs na 1842 bleef dit verouderde stelsel, bij gebrek aan voldoende lokalen, nog langen tijd voortbestaan.

Max Rooses behoorde tot de eerste gelukkigen, die een gelijktijdig onderwijs genoten. Onlangs nog stonden de leerlingen op halve kringen langsheen de muren geschaard, luisterend naar het onderwijs van eenen monitor, een kind als zij. Men heette zulk schoolhouden „onderling onderwijs" of werken „naar de methode van Bell-Lancaster." Na 1850 bestond elke school uit vier klassen, waarvan de leiding aan eenen hoofdonderwijzer en aan drie hulponderwijzers opgedragen was.

In eenen kantonnalen wedstrijd tusschen de leerlingen der lagere scholen, won Max Rooses zijnen eersten lauwer.

De onderwijzers, de familieleden, de geburen, meenden, bij die gelegenheid, dat er „wat stak" in den jongen en dat het „zonde" zou zijn hem niet te laten „uitstudeeren."

Antwerpen is namelijk de stad van de „primussen." De groote massa is er in het algemeen op verstandelijk gebied weinig ontwikkeld en was het, eenige tientallen van jaren

vroeger, nog veel minder dan nu. Geleerdheid en kunst waren toen het eigendom van eenige bevoorrechten, van eenige mandarijnen, tot wie met eerbied en ontzag werd opgezien. De spreuk: In het land der blinden is éenoog koning" kwam tot toepassing. Wie zich maar eenigszins boven het *vulgum pecus* verhief, werd dadelijk tot eenen feniks gestempeld. En zoo kwam de gewoonte in zwang bij de minste onderscheiding, die eenen gebuurjongen of een gebuurmeisje te beurt mag vallen, de heele straat te behangen met vlaggen en wimpels en schilden en heilwenschen; tot laat in den nacht den omtrek te doen galmen van de feestvreugde; den laureaat te beladen met ruikers, kronen, palmen en kostbare geschenken; hem te vergelijken bij eenen held, die dapper en onverschrokken de zege bevochten heeft en thans roemrijk uit den slag wederkeert. Te kostelijker wordt die onnoozele eenvoud des harten, als men weet, dat degene, die verklaard wordt Teniers en Van Dijck en Rubens op zijde te streven, een primus is in de klas van „lijntje-trek" en dat hij, die tot den rang der grootste verleden en toekomstige ingenieurs wordt opgevezen, heel straf is in het onder elkander schrijven van decimale getallen.

Zoo gezegd dus, zoo 't akkoord en zoo 't akkoord, zoo gedaan.

Max Rooses trok naar het college der paters-jezuieten, waar hij spoedig blijken gaf van eenen vluggen geest, gunstig verbonden aan eenen taaien ijver en aan een sterk geheugen. Doch toen reeds gistte de agitator in hem. Als op zoovele anderen, werkte het ik-vernietigende onderwijsstelsel der discipelen van Loyola homeopatisch op den vrijheidminnenden knaap. Op het beruchte *perindè ac cadaver* (gehoorzaam als een lijk) antwoordde hij met *Sursum corda.* (hoog de harten!) Met zijnen ouden vriend Jos. Bossaers en een paar anderen stichtte hij eene Vlaamsche maatschappij — zijne eerste! — die zittingen hield, waar het warm op toeging en zoolang van het bergsken der vrijheid gerold werd tot een deel der leden eindelijk volop

in de sloot van het voltairianisme lagen te spartelen. Hier wordt het beeld gebezigd, dat een vrome pater zou aangewend hebben. De jonge heethoofden keerden het echter om. Zij vergeleken zich bij Sisiphossen, met het duizendpondig wicht hunner vooroordeelen moeizaam de helling opzwoegend, elkander een bemoedigend: „Exelsior!" toeroepend en bij voorbaat verheugd om den heerlijken dageraad, dien zij daarboven zouden zien gloren. En opstel na opstel werd daar voorgelezen, brandend en blakend als een oproervuur; en verslag op verslag werd daar ingeschreven in tegenwoordigen tijd getuigenis afleggend van de opgewondenheid der jonge geesten. Doch, 't *kruikje*... de rest is gekend. Zekeren goeden dag kwamen Menheer Janssens en Madam Peeters — de Vlaamsche æquivalenten van Müller en Schulze in het Duitsch! — bij den prefekt geloopen in hachelijke vrees voor de zielezaligheid van hun kroost. En er werd een onderzoek ingesteld; de proces-verbalen der maatschappij werden uitgepluisd; de sisiphoskens Janssens en Peeters in een balsemend bad, *pardon:* sermoon, ontsmet, en sisiphos Rooses buitengejaagd, als... als de pest. Zóó luidde ten minste de banvloek van den goeden opperpater.

In naam van Voltaire naar het Athenëum dan, om er, als voorbereiding tot de academische studiën, poësis en rhetorica „uit te doen" (1856—1858) en vervolgens, als student in wijsbegeerte en letteren, naar de hoogeschool van Luik (1858—1860)

't Ligt in den aard der zaak, dat, in eene Waalsche stad, Vlamingen, meer nog Antwerpenaars, Sinjoren, bij elkander moeten koeken. Met wie zou men beter den smaak van het „saison" kunnen toetsen aan den smaak van het „gersten"; met wie deugdelijker kunnen „stoeffen" over de „noten en ei'ren, Heere'" en het „e moatje garnoat, vriende'", aan de Werf, de „portie paling" op Sint-Anneken en „de schol" op Sint-Job. Men moge al die lekkere dingen, al dien nectar en ambrozijn, slechts kennen van zien of van hooren spreken,

op den vreemde schijnt het meer en meer, alsof men er werkelijk, smakkend en likkebaardend, voorgezeten heeft, en, in de verbeelding, neemt die nuchtere stoffelijkheid, door hare schilderachtige omlijsting, soms grootere verhoudingen aan, dan veel belangrijker en edeler schatten, die de inboorling liefhebben moet: de Schelde, zingend haar eeuwig lied; de toren, met zijne huppelende beiaardmuziek; den Buiten, waarvan geen wegeltje hem onbekend is.

En de student Rooses beminde zijne stad, gelijk de schrijver Rooses er later herhaaldelijk zijne genegenheid voor uitsprak en die uitspraak bekrachtigde met voor den roem harer kinderen, Rubens en Plantijn, te ijveren.

„Herinnerings-rozenketen" kluisterde hem „met knop en doorn" aan dat eerbiedwaardige Kranenhoofd met zijne oude, beroeste handwinde; aan die smotsige vlieten, schoon in de brutale uitstalling hunner afzichtelijkheid; aan die dokken met hun gedurig wisselenden chaos van klanken en kleuren; aan die hooge Spaansche huizen, naar elkander toenijgend daarboven, als wilden zij eenen kus wisselen.

Geen wonder dan ook, dat hij vriendschap sloot met Dr. Fremie en met den toekomstigen Vlaamschen volksvertegenwoordiger Edward Coremans, welke laatste een jaar vroeger „gegroend" had dan hij, en die hem — heel apostelijk! — zijne „*cahiers de métaphysique*" overleverde.

Eene bijzondere onderafdeeling in de familie der „studenten" is die der „studeerenden".

Tot deze behoorde Max Rooses.

Zijnen tijd in ledigheid verbeuzelen of in beroesdheid doodkrijgen, daarin had hij geenen zin en deze afkeer voor kroegjolen en wat er bij behoort, doopte hem met het jufferachtige bijlapje „*la rosière*", eene goedkoope geestigheid, waaraan hij zich volstrekt niet gelegen liet.

Vermoedelijk zocht hij zich te kwijten van de dankschuld aan zijnen grootvader door een leven recht op het doel afgaande,

weinig romantisch, weinig avontuurlijk, weinig artistachtig, maar daarom des te waardiger en edeler.

In 1859 voldeed hij aan de proeve der kandidatuur in wijsbegeerte.

Terwijl hij het doctoraal exaam voorbereidde, viel de plaats open van *surveillant* aan het Atheneum van Antwerpen en zijn vriend Jan de Bom, secretaris van het besturend bureel aan dit gesticht, wetende, hoe hij erop stond zoo ras mogelijk op eigen vlerken te vliegen, maande hem dringend aan, zijne aanvraag voor die betrekking in te zenden.

Hij liet zich overhalen en bewandelde aldus, van 1860 tot 1864, het zoo verafschuwde en uitgekreten *pion*-baantje, dat voor hem echter zooveel doornigs en stekeligs niet scheen op te leveren als voor vele anderen, aangezien het hem tijd liet om te studeeren en in 1863 in de letteren te promoveeren.

In 1864 werd hij voorwaardelijk aangesteld als leeraar in de moderne talen aan het atheneum van Namen.

Zoohaast mogelijk moest hij, om zich met de wet in regel te stellen, het diploma van *professeur agrégé* zien te verkrijgen.

Weeral aan het studeeren en met goeden uitslag, natuurlijk.

In 1865 werd hij in zijn ambt van leeraar in de moderne talen bevestigd en in 1866 in dezelfde hoedanigheid naar Gent verplaatst.

Daar leerde hij kennen Mejuffrouw van Geert, de dochter van den Heer Karel van Geert, den vermaarden boomkweeker en den ouden boezemvriend van Hendrik Conscience.

Wie, Nederlander, die den schrijver, „welke hem leerde lezen", niet heel en gansch vergeten is, zal zich niet herinneren, dat de vader van Hendrik Conscience — een gewezen krijgsman van Napoleon — niet hoog opliep met de roeping van Vlaamsch letterbeoefenaar, die het jonge heethoofd verklaarde te willen volgen; dat hij hem zelfs, zekeren goeden dag, zonder veel complimenten, het ouderlijke huis ontzegde?

In deze droeve omstandigheden kwam de toekomstige schep-

per van den *Leeuw van Vlaanderen* in de woning van zekeren boomkweeker terecht.

Die boomkweeker was de vader van Karel van Geert, en zoo sloten de beide jonge mannen vriendschap.

Ook Max Rooses en Mejuffrouw van Geert sloten vriendschap en nog wat meer.

Kort, het kwam tot een huwelijk tusschen hen, een Vlaamsch huwelijk bij uitstek dus.

Max Rooses verbleef te Gent tot 8 Juli 1876, wanneer de invloed van Jan van Beers hem als Bewaarder van het Plan-Museum naar Antwerpen deed beroepen.

Ziedaar, die effen, gladde loopbaan, waarover, op eindeloos herhaalde halfkringen, triomfantelijk deze korte spreuk schijnt geschreven: *Rede is macht!*, afgewisseld door de langere overweging: „De mensch vergoedt door eigen inspanning wat (de Fortuin) hem onthoudt en waar hij verplicht is voor zichzelven te zorgen, vaart hij beter dan waar (het Noodlot) hem van dien last ontslaat.[1]

III.

Naast een man van veelzijdig talent is Max Rooses in de eerste plaats een man van overtuiging, een man van radicaal-vooruitstrevende principen. Bijaldien hij niet geschetst werde als politieker, als liberale flamingant, ware zijn portret voor het minst onvolledig en eenzijdig.

Men heeft hier en elders schrikkelijk kwaad gesproken van de politiek.

Men heeft ze afgeschilderd als leidende tot den ondergang van menschen en huisgezinnen, als onttrekkende veel nuttigen arbeid aan de kunst, als nopende soms tot de loochening van zeer ernstige verdiensten; als verkeerende de vrienden

1 Over de Alpen. Blz. 33.

van heden in vijanden van morgen voor wier bevechting geene middelen te laag of te verachtelijk worden.

Hoeft het gezegd, dat, bij voorkeur, de slechte kant der medalie werd bekeken en het, met een beetje goeden wil, mogelijk zou zijn van de politiek evenveel goed als kwaad te zeggen.

In Vlaanderen vooral, is de politiek zulk wezen met twee gezichten, zoo iets als de tong van Esopus.

In het land van Lei en Schelde is de gelasterde namelijk nauw, misschien wel al te nauw, met de kunst verwant.

Vele politiekers werden er, in den strijd, tot het scheppen van kunstwerken aangevuurd en omgekeerd gaven vele kunstenaars slechts aan de edelmoedigste verzuchtingen gehoor, wanneer zij afdaalden in het politieke strijdperk.

Verschillend kan er over de waarde van Max Rooses als politiek man geoordeeld worden; maar niemand zal, op straffe van onrechtvaardig te wezen, hem eene reeks van schitterende hoedanigheden ontkennen.

Zelfs is door politieke tegenstrevers, door hardnekkige bekampers zijner denkbeelden, hulde gebracht aan de waardigheid, het *gentlemanlike* van zijn optreden, aan zijne idealistische opvatting van den politieken strijd.

Prosper van Langendonck, de keurige katholieke dichter, schreef hem eens: „Alhoewel in zoovele opzichten — zoo in kunst- als in levensbeschouwing — mijne overtuiging met de uwe niet overeenstemt, laten, en de gemeenschappelijke liefde voor het Vlaamsche ras, en mijne waardeering uwer verdiensten en uwer oprechtheid mij toe, u de uitdrukking aan te bieden mijner persoonlijke sympathie."

Juist in dat hoffelijke, dat beschaafde, ligt misschien zijne zwakke zijde als politiek man.

Max Rooses is meestal te betoogend, te leerend in zijn spreken om geestdrift te wekken. Zijne stem mist ook den kristallen klokjesklank, welke die van Jan van Rijswijck, —

den koperen galm, welke die van Pol de Mont onderscheidt. Hij bouwt te veel op de stevigheid zijner argumenten en verwacht te weinig van het gevoel en de verbeelding. Hij is geen volksleider en bezit ook het temperament niet om het te kunnen worden. Maar in een wetgevend lichaam, in eene verzameling van ontwikkelde menschen, zou hij een geduchte tegenstrever zijn, iemand, die velen zou doen buigen onder den ijzeren hamer zijner logiek.

Een volksleider wordt gevolgd, niet op het gehalte, maar wel op den klank van zijn woord. Hij is de man der heftige verwijten, der stoutmoedige beloften. Hij zweept de driften op als de wind het water der zee. Hij streeft naar actie en niet naar bespiegeling.

Max Rooses nu, zou niet kunnen schelden, niet kunnen uitvaren, dat eene zaal er van dreunen zou en al zijne aanhoorders in verontwaardiging zouden opbonzen. Hij is daarvoor te kalm, te bedaard, te weinig zenuwachtig, te zeer bevreesd afbreuk te doen aan fatsoen en goeden smaak.

Hoor hem, bij voorbeeld, spreken over den klassenstrijd, aangegaan door de proletariërs aller landen tegen de overheersching van het kapitaal:

„Er is veel onreins, veel onverstandige ophitsing in de arbeidersbeweging. Meer kalmte, meer licht, meer gezonde begrippen zouden op korten tijd de mogelijke verbeteringen aanbrengen; aan betalers en betaalden op billijke wijzen recht laten wedervaren. Maar de grove middelen, de man met den zwarten baard en met het zwartgallige woord, bederven door de kwade driften, de man met den trommel bederft door het belachelijke. Meer licht, meer rede, meer rechtvaardigheid moet er verspreid worden, om de werkmansquaestie op te lossen, zonder verscheuring, zonder omwenteling, zonder gerecht of zonder bajonet." [1]

1 *Brieven uit Zuid-Nederland.* „Werkerscongres van Lausanne." Blz. 18.
2 Id. Blz. 60 en volgende.

Lees ook zijne beoordeeling van Emiel Moyson, „eenen dapperen maar ongelukkigen strijder voor volk en taal":

Hij doet zich voor [2] „als eene woeste baar, die zich op het zeevlak verheft en rusteloos en schromeloos, recht door zee, haren weg vervolgt, totdat zij zich komt verbrijzelen tegen de steile klippen van het strand en in de laagte verzwindt, niets achterlatende dan het geruisch, dat nog eenige oogenblikken na haar verdwijnen voortduurt."

Maar neen, „Moyson zal iets meer achtergelaten hebben dan een ijdelen klank, misschien heeft hij wel een steentje van de rots, waar hij tegen aankantte, aan het louteren gebracht. In alle geval hij heeft moedig gestreden en scherp geschuifeld; gedurende zijn leven heeft men zijne spotzangen gretig herhaald, en na zijnen dood zal men ze zoo spoedig nog niet vergeten.

„Moyson was geene dertig jaren oud, toen hij in 1868 stierf, de ziel en het lichaam verbrijzeld in den harden levensstrijd. Hij was geboren te Gent en studeerde er aan de Hoogeschool, gedurende de „*Sturm und Drangperiode*" die daar heerschte in 1856 en later, en het jonge bloed deed koken van haat tegen verfransching, verkwezeling en volksverdrukking. Met geestdrift wierp hij zich te midden van den strijd, droomende wellicht aan den roem van een onzer oude volkshelden.

„Zoo ja, moest hij al spoedig ondervinden, dat hij vijf eeuwen te laat op de wereld gekomen was, of dat de krachten hem ontbraken om zich als volksaanvoerder te doen volgen. Het Gentsche werkvolk, dat eenen korten tijd naar zijne stem luisterde en die liefhad, keerde zich welhaast van hem af of tegen hem, en machteloos en verlaten stond hij alleen. Zijne studiën had hij verwaarloosd, het vaderlijk huis had hij verlaten en het overige van zijn kort leven zwierf hij rond, bekommerd om het brood, maar nog immer strijdend voor het ideaal zijner eerste jaren.

„Elk leger, elke partij heeft zoo hare „*enfants perdus*": helden, zoo de slag gewonnen wordt, dwazen, zoo hij wordt verloren;

menschen die den weg naar den strijd en niets anders voor zich zien liggen, die niet wachten naar een gunstiger oogenblik, naar een min bedreigd standpunt, maar met onwrikbare stijfhoofdigheid daarhenen loopen, waar hunne overtuiging of hun noodlot hen drijft. Het zijn de *outlaws* onzer beschaafde wereld, de dweepers, die zich laten vermorzelen onder de raderen der wagens van den gevierden afgod der eeuw. Die eeuw verwerpt, verguist ze gewoonlijk, en latere tijden rapen soms de beenderen dier verstootelingen samen en vereeren ze als die van helden, gevallen in eenen heiligen strijd."

Indien deze aanhaling wat langgerokken voorkomt, men wijte het, eerstens, aan hare schoonheid.

Zij geeft inderdaad een welgelukt staal te aanschouwen van Max Rooses' schetsende en schilderende kracht. Zij kan dienen om hem als uitstekend prozaschrijver te kenmerken.

Maar tevens hangt zij, door tegenstelling, een treffend beeld op van zijne eigen opvatting van den strijd, van zijne politieke persoonlijkheid.

Max Rooses is geen volkstribuin, geen stoute banierdrager, geen nijdige spotter.

Hij zal er wel eens van spreken, het volk op de openbare markten bijeen te trommelen, maar hij zal niet wagen het te doen. Hij lijkt meer aan eenen herder dan aan eenen kapitein. Hij stuwt meer, dan hij aanvoert. Het apostelschap bekoort hem alleen voor zoover er geen martelaarschap aan verbonden is. Hij houdt het oog op te veel verschillende punten gericht, hij geeft te veel aan alle redenen plaats, om het leger, de partij, regelrecht naar het doel te kunnen leiden. Hij behoort eerder tot de „genie" dan tot de „aanvallende kolom".

Eene passage uit eene toespraak van Jonkheer de Maere-Limnander, oud-volksvertegenwoordiger van Gent, komt, op dat punt, ons oordeel bevestigen.

„Het was inderdaad, in 1867, — zoo sprak de waardige man — bij het optreden te Gent van het IXde Nederlandsch

taal- en letterkundig Congres, dat ik de eer had de kennis van Max Rooses te maken, zijne goede ingevingen en raad te kunnen volgen. Het behaagde hem, zich als mijn leermeester aan te stellen, mij te onderrichten en op de hoogte der toenmalige behoeften en toestanden der Vlaamsche zaak te brengen. En later, toen ik geroepen werd in de Kamer, de belangen van het Vlaamsche volk te verdedigen, *was hij het, die de pijlen scherpte, welke ik afschoot*, en hij deed dit alles met zooveel welwillendheid, zooveel wellevendheid en die helderheid van geest, welke hem zoo eigen is, dat, ware ik niet zijn oudere van zooveel jaren geweest, ik mij in de rij zijner dankbare leerlingen zoude hebben geplaatst."

Niettemin was Max Rooses altijd een zeer radicaal volksgezind programma toegedaan.

Reeds in 1869 kwam hij op tegen de misbruiken van het ouderlijk gezag en voor de regeling van den arbeid der kinderen en de bevordering van hun verstandelijk en zedelijk welzijn.

Reeds in 1870 roemde hij het nut van verbruikingsmaatschappijen, volksbanken, eigene werkershuizen, de macht van het „self help".

Doch genoeg in algemeene beschouwingen afgedwaald!

Laten wij, van de meet af, Max Rooses' politieke loopbaan schetsen.

Wanneer hij, rond het jaar 1860, uit Luik te Antwerpen terugkeerde, legde Jan van Beers, als voorzag de dichter, wat er eens uit dat kleine studiemeestertje groeien zou, dadelijk de hand op hem en leidde hem in den *Nederduitschen Bond*, een lichaam, door de Vlaamsch- en volksgezinden in het leven geroepen, ten teeken van verzet tegen de *„association libérale"*, die de kandidatuur van Lodewijk Gerrits, den talentvollen redenaar en schrijver, smadelijk verworpen had, omdat hij een Vlaamschgezinde was, vooreerst, omdat hij eenvoudig koopmansklerk was, vervolgens.

Zijne eerste voordracht hield Max Rooses dan ook in den

Nederduitschen Bond, voor een gehoor, zoowel uit katholieke als uit liberale Vlaamschgezinden bestaande, terwijl hij het doopsel als dagbladschrijver ontving in *Het Vrije Woord*, een orgaan, dat Gerrits leidde en dat onder anderen de tegenwoordige klerikale kopstukken: Piet Backx, Frits de Laet, Edw. Coremans en Max Bausart tot medewerkers telde.

Samenspanning, eendracht van alle Vlaamschgezinden, liberale en katholieke, in den strijd voor de taal- en volksrechten, tegen de ongeoorloofde aanmatigingen der geboorte- en geldaristocratie, ziedaar het thema, dat in eindelooze variaties in *Het Vrije Woord* herhaald werd.

Te Namen bleef Max Rooses de leerstellingen van den *Nederduitschen Bond* getrouw en toonde dit door het toezenden van artikels voor het blad van Gerrits, die, zooals hij in zijne studie *Jan van Rijswijck, dichter, dagbladschrijver en volksredenaar* verklaarde, op hem eenen diepen indruk gemaakt had.

In Gent zelfs, bewees de stichting van het *Vlaamsche Volk*, eene maatschappij, waar eveneens liberalen en katholieken, bij den gemeenschappelijken strijd voor 't goede recht, hand in hand gingen, dat de jeugdige begoocheling nog voortduurde.

Julius de Vigne, Julius Sabbe, de gebroeders Juliaan en Albrecht de Vriendt, de schilder Tijtgadt, Karel 't Felt, G. Minnaert, Honoré Goossens, waren, benevens Max Rooses, de voornaamsten van dien vriendenkring, waarin onderling onderwijs werd gegeven bij middel van voordrachten.

De tijd, dien Max Rooses te Gent doorbracht, werd eene aaneenschakeling van lesgeven, vergaderingen bijwonen, secretaris spelen en gazetschrijven.

In het *Willems-Fonds*, in de *Vlaamsche liberale Vereeniging*, in het weekblad *Het Volksbelang* roerde hij ijverig mond en pen.

In 1867 was hij secretaris van het IXde Nederlandsch Congres; van 1868 tot 1876 secretaris van de Gentsche afdeeling van het *Willems-Fonds*, de eerste, die gesticht werd.

Onderwijl trachtte hij, bij de broeders van over den Moer-

dijk, belangstelling te wekken voor den Vlaamschen taalstrijd en voor de Vlaamsche kunst.

Naar het tijdschrift *Nederland*, naar het Haagsche dagblad *Het Vaderland*, naar de *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, naar andere bladen nog, zond hij brieven zoo helder gedacht als keurig geschreven.

Die brieven zijn als zoovele dioramaplaten, menschen of toestanden van vroegeren of van den toenmaligen tijd, op kunst- of op politiek gebied, vertoonende in een helder, gelijkmatig-verdeeld licht.

En, hetzij hij de regeering van Willem I in beschouwing neemt, ofwel de omwenteling van 1830, ofwel de mannen, die, na dit onzalige jaar, de verbroken banden, te Gent zoowel als te Antwerpen, herknoopten; hetzij hij den eeuwenouden strijd nagaat, gestreden door ons ras „dat niet sterven wil en niet leven kan"; hetzij hij de geeselzweep laat neerkomen in striemend geklets op de leden van Antwerpen's gemeenteraad, zoowel als op België's verfranschte staatslieden; hetzij hij juicht voor de wet van 7 Oogst 1874, het gebruik der Nederlandsche taal regelend voor de rechtbanken van Vlaamsch-België of ijvert voor een Nederlandsch lager, middelbaar en hooger onderwijs, altijd vinden wij denzelfden Rooses terug, radicaal in zijne Vlaamschgezinde eischen, onverzettelijk waar het geldt Vlaanderen's recht, Vlaanderen's toekomst.

Wat hier voorgaat is bepaald toepasselijk op Max Rooses' brieven aan het tijdschrift *Nederland*.

Die aan het Haagsche dagblad *Het Vaderland* werden, in 1871, onder den titel *Brieven uit Zuid-Nederland*, voor de tweederden in een bundeltje vereenigd en te Antwerpen bij L. de Cort uitgegeven.

Het groote citaat, dat wij er hooger uit mededeelden, bewijst, dat wij er hoogst mede ingenomen zijn.

Tot twee-, driemaal toe, hebben wij die verzameling, telkens met hetzelfde genoegen, herlezen.

En weet ge, waarom het ons zoo geboeid hield, dat kleine blauwe boekje, waarom wij ons bedwingen moesten om niet op elke bladzijde een potloodstreepje te plaatsen, met een goedkeurend: „zeer wel!" of een toejuichend: „bravo!"

Waarom?

Omdat er een hart in klopt, een argeloos, naïef-opbiechtend hart, de feiten nog niet beheerschende, maar er zelf door beheerscht; een frisch en ongegêneerd natuurhart, decorum versmadende, drift verradende, dartel als een jolig veulen in de wei.

Toen — men voelt het instinctmatig! — was Max Rooses in de volle mannenkracht; toen moeten zijne oogen — dat paar vraagteekens, zooals een Antwerpsche weekbladschrijver ze eens betitelde! — meer geflonkerd en gepinkeld hebben dan gestaard; toen moet die schalksche glimlach gestadig om zijnen mond gespeeld hebben; toen was het eeuwige zomer in het gemoed, gelijk de haren van hoofd en baard ook kastanjekleurig waren en niet peper en zout zooals nu. O, wij hebben een genot gehad aan die kleine zinnetjes, zoo zonder bedeesdheid om uwe aandacht roepend, als die onbeschaamde, vlegelachtige straatjongen daar, met zijnen wipneus; wij hebben ze geproefd, met welbehagen geproefd op den punt van de tong, zooals men dat doet met „*fine champagne*" of met een kralend, goudgeel glas Duitsch bier; 't scheen ons al specerij, flink, scherp, persoonlijk, en wij werden er door herinnerd aan Mme de Sévigné, die meesteres in de briefkunst.

Max Rooses is dus ook een dagbladschrijver.

Max Rooses is zelfs een uitstekend dagbladschrijver, maar hij is er één van een bijzonder slag.

Hij schrijft nooit om te schrijven, om een blad te vullen, maar steeds omdat hij iets te zeggen, meer nog, iets belangrijks te zeggen heeft. En hij doet dit op eenvoudige, duidelijke manier, op eene wijze, die meer ontwikkelden bevredigt en die terzelfdertijd door het volk begrepen wordt. Hij deelt een-

voudig feiten mede en wanneer hij zich verleiden laat om aan die feiten ook beschouwingen vast te knoopen, zijn deze, gelijk die van Francisque Sarcey, de weerspiegeling, de resultante van de verschillende gedachtenstroomingen in het publiek. Daardoor is zijn oordeel nooit kras, nooit vlijmend, nooit doodend; daardoor worden zijne artikels misschien gretiger gelezen in Noord-Nederland dan in Vlaanderen, waar de volksgeest levendiger, opgewekter is, waar *Multatuli* de god is van den dag.

De drukke arbeid, waarvan wij hooger gewaagden, dat leven zonder rust nog duur, oefende geen gunstigen invloed op Max Rooses' lichaamsgestel.

Welkom was hem de oproep van den Antwerpschen gemeenteraad, waarbij om candidaten voor de plaats van Conservator aan het Plantijn-Museum verzocht werd.

Met zijnen ambtgenoot, Emmanuel Rosseels, den deken der Vlaamsche letterkundigen, ordende en schikte hij de verzamelingen der voormalige aartsdrukkerij en werd aan kunstenaars en geleerden, door die menigte van boeken en bescheiden, tot degelijken, vertrouwbaren gids gegeven.

De *Académie de Belgique* had eenen prijskamp uitgeschreven voor een werk over *Plantijn en de Plantijnsche drukkerij.*

Eene premie, genomen uit het fonds der stichting-*Stassart*, zou er worden aan toegekend.

Eene eerste maal werd de prijs niet verleend.

Op zijne beurt trad Max Rooses in het krijt en werd bekroond.

Deze bekroning was hem een titel te meer bij de velen, welke hij reeds bezat om als Bewaarder van het Plantijnmuseum benoemd te worden.

Welke voortreffelijke keus de Antwerpsche gemeenteraad gedaan had, heeft de voorbeeldige inrichting van het Plantijnmuseum bewezen. Een wanordelijke, ontredderde boel werd op korten tijd omgeschapen in een onberispelijk huishouden, een huishouden, dat de bewondering wekt van allen, die het

bezochten, een huishouden, waarvoor Engelschen en Amerikanen tonnen gouds geboden hebben.

Gedurig ging Max Rooses voort zijne ambtelijke, bibliophilische kennissen uit te breiden, zoowel door boekenstudie, als met practische wenken, gegeven door vakmannen, liefhebbers en werklieden. In dat opzicht huldigde hij uit alle kracht de spreuk van Bilderdijk: den wijze is niets gering. Geduld en volharding, ijver en toewijding werden door hem als grootere deugden aanzien, dan overvliegerij en voortvarendheid. Zóó werd hij in het Plantijn-museum meer en meer *the right man on the right place.* Zóó werd hem in 1890, als inrichter en secretaris van den Antwerpschen Boekwezendag, door geleerde boekenminnaars aller landen, een gezag erkend zoo streelend voor zijne eigenliefde als voor der Vlamingen nationalen trots.

Zijn vriend en collega Charles Ruelens had vergeefs beproefd, deze vergadering te Brussel te doen bijeenkomen. In 1880 en in 1888 waren zijne pogingen telkens mislukt. Toen Charles Ruelens daarover klaagde, beloofde Max Rooses te Antwerpen te beproeven wat te Brussel niet gelukken mocht. De uitslag was allezins bevredigend.

Laten wij, na dit intermezzo van onpolitieken aard, dat gewettigd wordt door de moeilijkheid om Max Rooses veelzijdige werkzaamheid in eenige welbepaalde kaders te vatten, tot de staatkunde terugkeeren.

Te Antwerpen waren de postjes van voorzitter of secretaris in de liberale Vlaamsche maatschappijen gelukkiglijk bezet en zoo heette Max Rooses, in de eerste jaren na zijnen terugkeer in de Scheldestad, wat bestendiger dan in de laatste periode van zijn verblijf te Gent: „Onze Mil."

Edoch, wie, die eenmaal aan de spits eener partij stond, gelukt er in op een gegeven oogenblik te zeggen: „Ik heb er genoeg van. Het liedjen is uit!?"

Men heeft kennissen, vrienden behouden, die, uwe verdien-

sten kennende en uw talent waardeerende, bij voorbaat wissels trekken op dat talent en u niet uit het oog verliezen.

Daar overlijdt de eene of andere waardigheidsbekleeder, die — zoo zegt men — door niemand beter kan vervangen worden dan door u. Gij wederstreeft, haalt uw dienstboekje uit den zak, niet om er mede te pronken, maar om uwen eervollen aftocht te wettigen en gij houdt bij hoog en bij laag staan, dat de oude garde gemakkelijk thuisblijven mag, wanneer er jonge wachten genoeg zijn. Vergeefs! Men antwoordt, dat het *timmerhout zoo schaarsch wordt op onze* dagen, dat de zaak kwijnt en haren dood tegemoet ziet. Als bij een anderen Achilles kent men uwe wondbare plek. Men somt al het werk op, dat door zulk sterven nutteloos, ijdel worden zou, en zóó, stilaan, maar zeker van den uitslag, ketent men het oude duiveltje in u los, de geestdrift ontwaakt, laait helderder op dan ooit, en het lieve leven van vroeger herbegint. Verdeeld geraakt het tusschen brief bij brief schrijven en beantwoorden, gazetartikel op gazetartikel brouwen, vergadering op vergadering bijwonen, alle dagen van de week, soms twee, drie, op éénen dag, erger nog! soms twee op éénen dag, in hetzelfde lokaal en op hetzelfde uur!!

Daar straks gewaagden wij, in eene eclectische buí, van den gunstigen invloed der politiek op de Vlaamsche letteren. Nu wij deze schets van de Vlaamsche politieke toestanden nog eens herlezen, vragen wij ons echter af of het niet noodig is, berouw te belijden over zoo verregaande lichtzinnigheid. Die honderden kringen, maatschappijen en bonden, waar men altijd dezelfde mannen ziet als in den optocht van de *Juiwe*, zijn wezenlijk als het verderf te beschouwen van alle ernstig streven, als een domphoren op het licht. En den politieker, die ons om dergelijke uitspraak zou willen lastig vallen, herinneren wij, dat, door haar, slechts eene meening omschreven wordt van Dr. Pasteur en die blijft, als staande buiten de letterkundige bent, onschendbaar.

Om te beginnen werd Max Rooses ingelijfd bij een kleineren kring Vlaamschgezinden: de K. K. G. (*Kerel-Klauwaert-Geus*). August Michiels nam er het voorzitterschap van waar en Jan van Beers, Fr. Marckelbach, vader Veders, gemeenteraadsleden, Jan Florus, Hend. van den Bosch, Hypp. Langlois en eenige anderen waren er de leden van.

Deze kring werd de kern van de V. V. V. (*Vlaamsche Vrijzinnige Vereeniging*), die eene letterkundige afdeeling stichtte, welke Max Rooses tot voorzitter koos.

Dan, K. K. G. en V. V. N. waren eerder vriendenklubjes, waar bijzonder mooi gepraat werd over politiek en duizenden dingen meer, maar waar eigenlijk bitter weinig practisch werk werd geleverd.

Hadde men het zelfs gewild, men hadde het niet gekunnen!

Verbeeld u eenen schilder, met de rijkste ideeën in het hoofd en beschikkende over de noodige dosis zenuwkracht om ze in stoffelijken vorm te verwezenlijken, maar die het verwenschen zou kleuren te koopen, ze te mengen en op het doek te werpen om aldus het gedachte te doen leven.

Gij zoudt hem eenen dwaas noemen, een nieuw slag van Narcis, ditmaal echter niet op zijn eigen schaduwbeeld verliefd, maar op zijn geesteskind, zijn ideaal, zijne utopia; een soort van Pygmalion, thans niet het voortbrengsel zijner handen beminnende, maar hunkerende achter eene onbereikbare abstractie en vreezende dat de verzameling ploerten, welke in de smotsige werkelijkheid rondplodderen, ze ontwijden en bemorsen zouden.

En nochtans, dat is het beeld der politiekers, die voor enkele uitverkorenen — altijd dezelfden! — tot vervelens toe herhalen blijven: zóo, en zóó, en zóó, zou het moeten zijn in den lande en ondertusschen versmaden de middelen ter hand te nemen om eenigszins nader tot het doel te geraken, verwaarloozen te gaan tot de stof, die zij kneden, tot het volk te gaan, dat zij overreden moeten.

Zoo wordt de schoonste zaak weldra hatelijk.

Zoo worden kleingeestige haarklieverijen verward met de bevordering van een alleszins rechtvaardig stelsel: Vlaamsch in het Bestuur, Vlaamsch in het Gerecht, Vlaamsch in het Onderwijs, Vlaamsch in het Leger, in alles en vóór alles Vlaamsch in Vlaanderen.

Gelukkig zal, door den drang der omstandigheden, dat navelbekijken ophouden.

De Vlaamsche Beweging zal weldra opgelost worden door den *soevereinen wil van het Volk zelf*. Van hoogerhand zal het voorbeeld uitgaan. De vertegenwoordigers van den werkmansstand, naar de Wetgevende Kamers gezonden, zullen daar, hoog en luid, de moedertaal doen weerklinken. Dat voorbeeld zal bezielend werken, op de ambtenaars van het middenbestuur, die tot heden de Nederlandsche taal als hoogstens geschikt aanzagen om tegen knecht of meid te vloeken. Dat voorbeeld zal ook bezielend werken in elk huisgezin van Vlaamsch-België, en vooral op de vrouwen, zoo verslingerd op al wat de mode medebrengt. En zoo zal Vlaanderen herworden wat het vroeger was, ondanks de oude burgerpartijen, door het volk en voor het volk.

Doch, wij dwalen van het pad.

Laat ons, in tegenstelling met de daareven geschilderde slechte politiekers, ook het beeld ophangen van dengene, die de staatkunde verstaat zooals het behoort.

De politieker van den echten stempel blijft gedurig den harteklop der massa voelen, niet uit verslagen van vrienden maar door eigen waarneming. Met gelijk gemak beweegt hij zich in de hoogste kringen en in de laagste, afdalende tot de ongelikte natuurkinderen daar beneden, met hen het hartig, luchtig ongedwongen natuurwoordje wisselend en ze aan zich hechtende door vriendelijkheid, welwillendheid en een gestadig vloeiende bron van opgewektheid, en, aan den anderen kant, zich verheffende tot de hoogte van de gunstelingen der

fortuin, hunne woningen vervullende met het licht zijner goede luim, met de tintelingen en flikkeringen van zijn vernuft, en door hen aldra gezocht en bemind als een bedorven kind, als een zeldzame wildzang. Hij wordt het middenpunt en het brandpunt van eene gedurig breeder en breeder wordende schaar medewerkers en aanhangers. Als uit de hoofdstad van een land straalt uit hem lijn op lijn, die hem gedurig met een nieuw centrum in verbinding stelt. Kan hij heden niet verkrijgen, wat hij gaarne wenschen zou, wel, hij doet water in den wijn en wacht tot morgen om hem puur te drinken. Zóó wordt zijn invloed grooter en grooter. Zoo klimt zijne populariteit met den dag.

Zulk een man was Jan van Rijswijck, de tegenwoordige burgemeester van Antwerpen.

Tegelijkertijd met Max Rooses, keerde hij in de Scheldestad weder; hij maakte met hem kennis, en weldra stonden de beide Vlaamsche mannen op zeer vertrouwelijken voet met elkander.

Met August Michiels was „de Max" getuige bij het huwelijk van „den Jan".

Beiden, ondertusschen, „de fijne geleerde" zoowel als „de kundige volksman", stonden even hoog aangeschreven in de gunst van Jan van Beers.

Beiden werkten met Pol de Mont, Hendrik Baelden, Arthur Cornette, Jan Adriaensen en verscheidene anderen, even vlijtig mede aan het zoo geestige als degelijke weekblad *De Kleine Gazet*, dat, jammer genoeg, te fijn, te keurig bleek te zijn voor het onmondige Vlaamsche volk.

Onder beider invloed ook, zagen de leiders der kleine politieke maatschappijen in, hoeveel kracht door dat derwischachtig navelbekijken, zonder eenig nut voor het algemeen, verspild werd.

De verspreide krachten samentrekken in een éenigen bond met sterk ledental zou voortaan het vruchtbare streven zijn.

De toenemende bloei van den *Liberalen Vlaamschen Bond van Antwerpen* heeft bewezen, dat woorden ook daden werden.

In het politieke verleden van Max Rooses, den tegenwoordigen ondervoorzitter van dat lichaam, vinden wij eene waarborg voor de aanstaande verwezenlijking van een door ons gedroomd plan, dat volkomen aan de volksgezinde verzuchtingen van de jongeren in het Vlaamsche kamp, beantwoorden zou.

Te Antwerpen bestaan namelijk drie liberale politieke lichamen, die bij de verkiezingen voor gemeente, provintie, Kamer en Senaat, elk een derde der mandaten verleenen.

Deze lichamen zijn: de *Association Libérale*, de *Liberale Vlaamsche Bond* en de *Vooruitstrevende Democratische Vereeniging.*

De eerste huldigde tot heden de behoudende politiek; de twee laatsten de progresssistische.

Echter is het niet onmogelijk, dat, sinds de herziening van art. 47 der Belgische Grondwet en de invoering van het meervoudig algemeen kiesrecht, een heele verandering gekomen zij, in de politieke denkbeelden van de leden der oudste liberale kiesvereeniging van Antwerpen.

En, in zulk geval, konden de oude veeten voor goed vergeten worden en zou, door aller medewerking, Antwerpen aan het gansche Vlaamsche land het voorbeeld kunnen geven van liberaal politiek doorzicht met eene afdeeling in het leven te roepen van de eenige, machtige *Vlaamsche Volkspartij*, die voor kenmerken heeft: Vlaamschgezindheid, vrijgezindheid, volksgezindheid.

Op de hulp van Max Rooses rekenen wij, opdat de verzen, die Frans de Cort vroeger aan de flaminganten opdroeg, tot heil van het volk, dat daar buigt onder de clericale heerschappij van Veurne tot Maaseik, ten spoedigste aan alle liberalen van Vlaamsch-België zullen worden voorgehouden omschreven en ter behartiging aanbevolen.

Scheurt aan flarden
de cocarden,
die u onderscheiden;
saam ter bane:
ééne vane
zal ter zege leiden!

Met de vermelding, dat Max Rooses, als voorzitter der Antwerpsche afdeeling van het *Willems-Fonds*, den man van *zeggen en doen*, August Michiels, opvolgde, kunnen wij dit hoofdstuk behoorlijk afsluiten.

IV

Thans, komen wij tot het aandeel, door Max Rooses genomen, in de voorbereiding eener wet, die hij, te Gent wonende, reeds zoo vurig verlangd had, de wet namelijk op het gebruik der Nederlandsche taal in het middelbaar onderwijs (1883).

Men schreef 1880.

Handelaars in oden en cantaten stonden gereed, om, in kwakerige verzen of met pauken en bazuinen, den roem te verkondigen van de ontelbare weldaden den Vlamingen gedurende eene halve eeuw zelfbestaan met kwistige, onuitputbare hand verstrekt.

Nog altijd was voor het middelbaar onderwijs de wet van 1850 van kracht.

Deze wet was eigenlijk den Vlamingen niet vijandig.

Zij schreef voor, het Nederlandsch op gelijken rang met het Fransch te stellen en het even grondig als deze laatste taal te onderwijzen. Maar van het woord tot de daad is de afstand groot. Die in den grond goede wet vermocht niet den slenter te keer te gaan en de misbruiken te beletten. Feit op feit kwam zulks bewijzen. Wat men ook, naar een oud vertelseldeuntje, bevelen mocht: „Tafeltje, tafeltje, Nederlandsch!", Fransch

bracht het tafeltje, van den morgen tot den avond, ja, elk uur van den dag. Als eeuwige asschepoetster mocht de taal van Vondel en Bilderdijk tevreden zijn met de kruimels, die van de welvoorziene Fransche tafel vielen. Erger nog, in zekere scholen ging men zoover haar als eene vreemdelinge te behandelen, net als Duitsch of Engelsch, of, wat de kroon op het stelsel zet, haar aan te leeren bij middel van het Fransch.

Zóó kon het niet langer blijven!

Op het einde van 1879 of het begin van 1880 kwamen de Vlamingen van Gent, Brussel, Brugge, Antwerpen, en elders bij elkander om te beraadslagen, wat er bij gelegenheid van het verjaringsfeest der Belgische onafhankelijkheid voor de zaak kon gedaan worden.

Er waren er die de onthouding aanprezen.

Anderen wilden een manifest doen verschijnen, waarin met klem de eindelijke oplossing der Vlaamsche taalgrieven zou gevraagd worden.

Max Rooses was er voor, stoutweg, een veelbeteekenend recht te eischen: dat namelijk der gelijkstelling van onze taal met het Fransch in het middelbaar onderwijs.

Zijn voorstel werd goedgekeurd.

Met Jan van Beers, prof. Heremans en Julius de Vigne werd hij gelast een ontwerp van herinrichting voor het middelbaar onderwijs op te maken.

Dadelijk toog hij aan den arbeid en de vrucht daarvan, die Jan van Beers met veel genoegen peterde, werd naar Gent gezonden, waar de Gentsche Vlamingen ze radicaal, veeleischend en onpractisch vonden.

Er werd heel wat gekibbeld en geknibbeld, eer een nieuwe vergadering beroepen werd om eene beslissing te nemen.

Eindelijk kwam men er toch toe.

De Brusselaren vielen den Antwerpenaren bij. De Gentenaren lieten zich bepraten. De katholieken Coremans, Schoïers en anderen staken een handje toe. Julius de Vigne, Paul

Janson en Van der Kindere waren de tolken der Vlaamschgezinden in de Kamer van Volksvertegenwoordigers en de wet van 15 Juni 1883, waarbij het onderwijs van het Nederlandsch in staatsmiddelbare scholen en athenea geregeld werd, kwam tot stand.

Het bewijs was geleverd, dat de Vlaamsche taalstrijd eigenlijk het eigendom is van geene enkele partij, zoomin van de clericale, van de liberale als van de socialistische. Dat het een rassenstrijd is tot welks bevrediging en oplossing alle Vlamingen — op voorwaarde dat zij elk op hun eigen terrein blijven! — kunnen en moeten bijdragen.

Door de wet van 1883 bleef het Fransch de onderwijstaal voor: Fransch, Latijn en Grieksch; reken-, wis- en meetkunde; handelswetenschappen; schrijf-, teeken-, turn- en muziekkunst; het Nederlandsch werd de onderwijstaal voor het Nederlandsch, het Duitsch en het Engelsch, de geschiedenis, de aardrijkskunde en de natuurwetenschap. Verder moesten de vakwoorden der andere leergangen in de beide talen worden aangeleerd.

Schijnbaar werd weinig verkregen door de nieuwe wet.

In wezenlijkheid behaalden de Vlamingen eene beslissende overwinning.

Het belang dier overwinning kan begroot worden uit de razernij, waarmede de wet werd aangevallen en in hare toepassing belemmerd.

Het voorstel, door Max Rooses in 1880 ingediend, is dus rijk aan gevolgen geweest.

Toen de gedachte ingang vond, aan den eersten onzer romanschrijvers, aan Hendrik Conscience, een praalgraf op te richten, werd een comiteit samengesteld, voor de helft uit liberalen en voor de helft uit katholieken, bestaande.

Jan van Beers en de volksvertegenwoordiger Jan de Laet waren de beide voorzitters en Max Rooses een der secretarissen.

Met ijver werkte de laatste aan eene taak, die zoo gemakkelijk niet bleek als zij eerst scheen.

Door het Staatsbestuur werd het talent van Max Rooses gehuldigd, wanneer het hem, die reeds lid was van de *Académie de Belgique* benoemde tot lid der *Koninklijke Vlaamsche Academie.*

Terecht vreezende, dat de aanmoediging onzer nationale letterkunde, aan het euvel der partijdigheid zou mank gaan, wanneer in den schoot van het nieuwe lichaam de katholieken het overwicht mochten bezitten, kon Max Rooses geenen vrede nemen met de lijst van leden, welke de *Academie* zelve moest benoemen, en die door Jan de Laet voorgesteld werd.

Niet kunnende verkrijgen, wat hij wenschte, namelijk eene redematige verdeeling der te begeven plaatsen tusschen liberalen en katholieken, nam Max Rooses, met Jan van Beers en D. Sleeckx, zijn ontslag.

Hierop kwam het *Taalverbond* tot stand, eene soort van vrije academie, die, eenerzijds door de offervaardigheid zijner leden en anderzijds door de volhardende voortvarendheid van zijnen ondervoorzitter, Max Rooses, zonder eenigen steun van regeeringswege, onmiskenbaar invloed geoefend heeft op de letterkundige productie in Vlaanderen.

Een blik op de uitgavenlijst van het *Taalverbond* zal dit oordeel doen beamen.

Op het IXde Congres te Gent had Max Rooses deelgenomen aan de bespreking over het tooneel en in 1868 was hij verslaggever dier besprekingen genoemd voor het Haagsche Congres.

Daar had hij zijn verslag te verdedigen tegen verscheidene Hollanders, onder anderen Jos. *Alberdingh-Thijm.*

Max Rooses kwam op voor het nut eener Tooneelschool.

Toen, een jaar daarna, het Leuvensche Congres zou gehouden worden, kwam de huidige secretaris van den *Gids*-redactie Mr. J. N. van Hall, hem vinden met de vraag om samen het

plan eener Nederlandsche Tooneelschool te verdedigen en uit te voeren.

Max Rooses stemde toe en de bespreking had plaats.

Als gevolg daarvan zouden Mr. van Hall Noord-Nederland en Max Rooses Zuid-Nederland voor de gedachte trachten te winnen.

Herhaaldelijk werd op hetzelfde aambeeld geklopt, maar toch werden in Vlaanderen weinig of geene aanhangers gewonnen.

In Noord-Nederland, het land der vrijgevige kapitalisten, leed de zaak echter geene schipbreuk.

Het tijdschrift: *Het Nederlandsch Tooneel* werd daar de tolk van het idee.

De storm, door Max Rooses op den Franschgezinden vijver verwekt, met de ontwikkeling van zijn stelsel: *Het Fransch in de lagere scholen van Vlaamsch-België*, leeft nog te goed in ieders geheugen, opdat wij zouden moeten aandringen op het bewijs, dat ook het laatste *Nederlandsch Congres* te Gent vruchten droeg.

Wien het hart in den levensstrijd nog niet verdroogd of versteend was; wiens geest noch veerkracht genoeg bezat om den voorsteller te volgen naar het verheven standpunt, dat hij innam — het standpunt van den geleerde, den kunstenaar en den vaderlander! — stemde met hem in, en kwam er toe, te vragen, dat men ophouden zou het taalgevoel in onze gewesten stelselmatig te verstompen en te dooden en eindelijk er toe mocht besluiten van de Vlaamsche volkskinderen wat anders en beters te maken dan ziellooze papegaaien, klanken brabbelend zonder eenig begrip.

Door toedoen van Edw. Coremans is het stelsel van Max Rooses ook in de Kamer van Volksvertegenwoordigers ter sprake gekomen.

Het onthaal, dat onze slenterige honorabelen er zouden aan voorbehouden, kon geen oogenblik betwijfeld worden.

Maar hoe plechtstatig ook begraven, gestorven is het niet. Het bezit de taaie levenskracht van Uilenspiegel.

Andermaal zal het worden voorgebracht, bres schieten in de vijandelijke vesting en ze eindelijk geheel doen instorten onder het blijde gejubel der geduldige belegeraars.

V.

In de rij van Max Rooses' letterkundige geschriften, komt, chronologisch, de letterkritiek het eerst aan de beurt.

Wij hebben al dikwijls zien schokschouderen en niet minder hooren smalen, telkens de critiek, op hare beurt, door de spitsroeden der critiek ging.

In eindelooze variaties werd dan Boileau's beruchte stelregel omschreven: *la critique est aisée, l'art difficile*, en de scheldnaam „pekenswerk" was nog de ergste niet, dien men er op toepaste.

De menschjes, die zoo spraken, dachten er waarschijnlijk niet aan dat zij in den eigensten stond „pekenswerk" aan 't verrichten waren.

Het viel hun niet in, dat wetten, regels, algemeene uitspraken beslissender zijn in schijn dan in den grond; dat alles in deze onvolmaakte wereld betrekkelijk is; dat zoomin als er op eenen boom twee volkomen gelijke bladeren te vinden zijn, evenmin twee critici worden aangetroffen, die niet èn door opvatting, èn door uitwerking, van elkander verschillen.

Overigens, wie met goed gevolg kritiek oefenen wil, hoeft daartoe evenzeer een eigenaardig temperament te bezitten als welke vertegenwoordiger ook van eenig ander kunstvak.

Een dichter met verbeelding en gevoel is daarom nog geen oordeelkundige met goeden smaak, en, zoo het waar is, dat omwentelingen in het gebied der letteren veelal veroorzaakt worden door machtige scheppingen der fantazij, die vooruitgedragen worden als heerlijke standaarden, of blinken aan den letterkundigen hemel als weleer voor de drie wijze koningen de

geleidstar naar het stalleken van Bethlehem, te loochenen is het niet, dat critici, door versche aders aan te wijzen, die konden ontgind worden, door nieuwe kunstbeginselen te prediken, vaak onrechtstreeks de bewuste meesterstukken deden ontstaan en de omwentelingen voorbereidden.

Zij waren aldus de geduldige, de volhardende brandstofstapelaars, daarboven op den berg van het Ideaal.

Het heilig vuur ziet men laaien.

Men denkt aan den hoogepriester, die het heeft aangestoken.

Waarom dan ook niet aan zijne helpers, wier werk zoo langdurig en moeilijk was en daarbij zoo ondankbaar?

Waarom, wanneer men Schiller en Göthe noemt, Lessing vergeten?

Waarom gewagen van Drachmann, Schandorph, Gjellerup en Jacobsen en niet in eenen adem spreken van Georg Brandes?

Zoo de man, zoo het werk!

Kennis volstaat niet voor den criticus!

Zijn blik moge omvademen de ruimte en den tijd, moge strekken over de gansche wereld en dringen tot de eerste ontwikkelingsperioden en tot den oorsprong van den volksstam, er wordt meer van hem gevraagd.

Hij moet, wat hij weet, nog kunnen voordragen in eenen vorm, die zijn fabrieksmerk draagt, of, allerminst met orde en stiptheid werken, zijn materiaal niet willekeurig uit den hoop grijpende, maar het kiezende met overleg en beleid.

Zijn arbeid richt zich èn tot den maker van het beoordeelde kunststuk èn tot het publiek.

Steunende op historische en esthetische gegevens toont hij den eerste, de onvolkomenheden of de fouten zijner proeve, en tracht voor het laatste eene verklaring te vinden van de liefde, den afkeer, of de onverschilligheid, welke het voor het kunstwerk aan den dag legt.

Den kunstenaar wekt hij op om opnieuw aan het werk te tijgen door het voorbeeld te geven naast de fout.

De opvoeding van het publiek bevordert hij door het oordeel der massa te toetsen aan eigen goeden smaak.

Aldus is de kritiek in hare zuiverste, hare edelste uiting.

Zij vereenigt kennis naast kunde, aanmoediging naast berisping, groote liefde naast grooten haat.

Voor haar als voor vele andere kunstvormen treft men slechts enkele uitverkorenen aan tusschen vele geroepenen.

Sommige critici zondigen door wierook te branden voor den modegod van den dag en ruilen kleurigheid tegen degelijkheid.

Anderen stellen zich aan als pauzen en verkondigen leeringen, aan wier onfeilbaarheid op straffe van verkettering niet mag getwijfeld worden. „*Allah is groot*" — *zeggen zij* — „en Mahomet is zijn profeet — geloof of sterf!"

Derden eindelijk, gaan zoodanig op in de overleveringen, de zeden van het eigen land, dat zij den brui geven van wat daar leeft en streeft buiten de taalgrenzen en dat zij zouden versteenen *willen in het nationale.*

De meesten lijden dus aan het euvel der onvolledigheid.

Zijne tegenstrevers erkennen zelven, dat Max Rooses, op het gebied der kritiek, het beste leverde, dat, de Vlaamsche letterkunde tot heden toonen kan.

Verre van ons te beweren, dat hij de eerste is, wien als criticus verdiensten moeten toegekend worden.

Prof. David, P. F. van Kerckhoven, Nolet de Brauwere van Steeland gingen hem voor op het pad.

Hij voerde den steen dus niet in, maar sleep hem tot eene ongekende volmaaktheid.

Hij bond de Zuid-Nederlandsche kritiek vleugels aan en herschiep de onoogelijke larve tot een fonkelenden vlinder.

Zijn stijl gaf hem gezag bij de kunstenaars, die in hem eenen broeder erkenden; zijn kiesche smaak, die gesteund was op een grondig onderzoek van de meesterstukken der oude en der moderne kunst, bracht hem de stemmen aan der geleerden, die hem waardig keurden in hun gild te treden; zijn gezond

verstand, zijn onbedorven oordeel, werden geroemd door dat deel van het Vlaamsche publiek, dat het denken nog niet heel en gansch verleerd had en dat nog luisteren wilde, waar er spraak was van nationale letterkunde.

Max Rooses koestert eenen grooten eerbied, eene diepe bewondering voor de klassieke kunst.

Van hem mag, bijvoorbeeld, niet verwacht worden, dat hij, als Théophile Gautier in de Fransche letterkunde, al die lang vergeten dichters en schrijvers zal gaan opsporen, welke hier leefden in vorige eeuwen, en die misschien wel aan de vergetelheid mochten ontrukt worden, al ware het dan maar om der wille van enkele treffende woorden en beelden.

Een klassieker is — volgens Max Rooses — iemand, die de grondgedachten van eenen kunststrijd belichaamt, die helderder ziet, die meer kent en voelt dan een andere, die heel het leven en streven, het wel en wee van een tijdvak in zich heeft voelen trillen. Zijne opvatting is zoo klaar, zoo in het bereik van eenieder, dat velen, op het eerste zicht, meenen zouden het hem te kunnen nadoen. Zijn vorm is zoo volmaakt en zoo eenvoudig tevens, zoo vrij van allen klinkklank en klatergoud, dat de kritieker er dadelijk den stempel op drukt: eeuwig-schoon.

Doch, terwijl hij den jongen kunstenaars aanspoort klassiek te worden, erkent hij niettemin de noodzakelijkheid van den strijd, van eenen strijd zelfs op leven en dood.

Waar John Ruskin in zijn stuk *Over de architectuur en de roeping van den architect* liefde aanpreekt in de kunst, daar antwoordt hij „leven is meer noodig dan liefde". „Aan deze wet" — zoo gaat hij voort — „gehoorzamen alle laatstgekomenen, in elke kunstgeschiedenis. Om voor iets liefde te kunnen hebben, moet het u, minstens door zekere kanten, bevallen. Nu begrijp ik zeer goed, dat men voor zekere kunst, niet alleen geene liefde hebben kan, maar integendeel ze haten, aan uit alle krachten, totterdood. Vandaar dan strijd, strijd om alles

plat te slaan en op de puinen van het oude, een nieuwe kunst op te bouwen. Strijd is nuttig. Strijd is noodzakelijk. Wie zwak of onverschillig blijft, gaat in den strijd ten onder. Alleen de stoutsten, de hardnekkigsten, de knapsten blijven recht. Uit den strijd treden telkens klaardere gedachten te voorschijn."

Deze opvatting van den strijd tusschen de verschillende kunstrichtingen, voldoet ons niet geheel. In zulk een strijd treden eene menigte dwergen en pygmeeën op het voorplan, die, voor deze onderscheiding, geene andere titels kunnen aanwijzen, dan verregaande dwaasheid of grenzeloozen overmoed, terwijl aan den anderen kant kunstenaars van verdienste, mannen met ruggraten, reuzen door vindingskracht en vernuft, verlaagd worden tot stiefkinderen van de faam en tevreden moeten zijn met een heel bescheiden plekje op het tooneel van den strijd.

Aan de kritiek dan den waren kunstenaar te onderscheiden van den kwakzalver, en, met onzen vriend Ant. Moortgat zijn wij het eens, waar hij den eerste als grondhoedanigheid eene groote liefde toekent, eene liefde, die de geleerde, de man van de wetenschap haast niet in staat is te vatten, eene liefde voor zijne kunst, eene liefde voor de menschheid in het algemeen en voor de medekunstenaars in het bijzonder, eene liefde, die hem tot een groot kind maakt. Stellig, elke kunstenaar zou een man der wetenschap moeten zijn. Doch dàt niet alleen. Want aldus bleve zijne ziel dor en onvruchtbaar. De groote liefde maakt den kunstenaar, de groote liefde die tot scheppen spoort, zelf dan als koele berekening onthouding predikt.

Max Rooses stelt dus belang zoowel in richtingen, in scholen, als in personaliteiten.

Hij erkent, dat de Vlaamsche letteren en de Vlaamsche kunst in een tijdstip van crisis verkeeren. Terwijl de waarde van het oude geloochend wordt, heeft het nieuwe zijne sporen nog niet gewonnen en hij vraagt zich af, wat de uitslag van

den strijd zal zijn, of de jonge kunstenaars met het woord ook groote en ware kunstenaars zullen worden; of de Vlaamsche hanteerders van penseel en beitel den ouden roem der School handhaven en in het Europa der toekomst den rang behouden zullen, die hunne voorgangers innamen.

In alles heeft hij dus op het oog het heil van zijn ideaal, het heil van Vlaanderen.

Dat ideaal stelt hem boven den strijd tusschen de oude achterhoede en de jonge voorwacht.

Hij bekommert zich zoowel om de dartele veulens als om de stramme, rheumatieke trekkers.

De eersten zet hij aan tot meer „kunnen", de laatsten tot meer „durven".

Allen spreekt hij toe met hartige woorden, die gevoelens van moed en zelfvertrouwen, van ernst en toewijding moeten inboezemen.

„Ik breng hulde" — zei de schrijver van *Ruwe Liefde*: Reimond Stijns — „aan den man, die met onbetwistbaar talent en onverdroten ijver aan de Vlaamsche letterkundigen den weg wijst, die tot volmaaktheid leidt. Vrank en vrij komt hij met zijne meening vooruit, en is hij soms min zacht, hij herinnert de spreuk: „Die zijn kind bemint, kastijdt het." Waar elk voortbrengsel op kunstgebied onvoorwaardelijk wordt bewierookt, daar is ook — schier onvermijdelijk — de kunst tot middelmatigheid gedoemd. Dat eens de Vlaamsche letterkunde beantwoorde aan de hooge esthetische eischen van Max Rooses en dan zullen de Vlaamsche schrijvers plaats mogen nemen in de rij der voorname scheppers en denkers van Europa."

Max Rooses kent dus geene drift dan die, welke besloten ligt in het streven om de vaderlandsche kunst te verheffen, te veredelen, te nationaliseeren. Hij velt geen vonnis zonder het voor en tegen nauwkeurig gewikt en gewogen te hebben en hij doet dit dan nog in bezadigde, gematigde, verhevene kathedertermen. In kunst kent hij geene partijzucht, geene

nichtjes en kozijntjes, geene vrienden en kennissen. Hij meet alle kunstenaars met denzelfden maatstaf, zonder vooroordeel, zonder huichelarij, onomkoopbaar. Met onbeslagen bril, met onbeneveld oog, schouwt hij rond en, net als de hovenier de rozen in zijnen tuin, kent hij de kunstenaars en hun werk met al de eigenschappen, met al de deugden en gebreken, die ze bezitten. Geene gevestigde reputatie is voor hem heilig of zij moet verdiend zijn. Geen jongeling, die wezenlijk talent bezit, wordt door hem doodgezwegen. Hij gelijkt een ridder, in stikdonkeren nacht de gave des gezichts behoudend en met kostbare kleederen, flikkerend van edelgesteenten, door het woud trekkend. Met kalmen glimlach, zijner kracht bewust, velt hij de monsters neer en redt de verdrukten, wreekt de verongelijkten.

VI

Hoe kwam Max Rooses ertoe van de letterkritiek naar de kunstkritiek over te gaan?

Op de volgende wijze.

In het tijdschrift *Het Nederlandsch Tooneel*, waarvan hooger gewaagd werd, zou Max Rooses in de eerste afleveringen een artikel plaatsen over Willem Ogier, den lang vergeten schrijver der *Seven Hooftsonden.*

Ogier had geleefd in de XVII^de^ eeuw, met vele kunstenaars uit de St. Lucasgilde. Wie waren deze en waardoor onderscheidden zij zich? Dat was eene vraag, die hij te onderzoeken had. Zoo werd zijne nieuwsgierigheid gewekt en zijne aandacht geroepen op de meesters in de beeldende kunsten uit Ogiers tijd.

Eenige maanden verliepen.

Toen zou, te Gent, ten behoeve der volksbibliotheken van het *Willems-Fonds*, waarvan hij secretaris was, eene tentoonstelling van oude kunst ingericht worden.

Hij werkte aan het bijeenbrengen der tentoonstelling en

stelde er den catalogus van op — een zwaar werk voor eenen beginneling.

Maar hij was begonnen en wilde verder gaan.

Onze beeldende kunst was zoo veel rijker dan onze letterkunde en trok hem hierom sterk aan.

Toen kwam, in 1876, de prijskamp, door den gemeenteraad van Antwerpen uitgeschreven voor eene *Geschiedenis der Antwerpsche Schilderschool.* Hij waagde het mede te doen met een lijvig handschrift waartoe hij voorbereid was door eene reeks artikels over het Antwerpsche museum in het tijdschrift *De Kunstkronijk* geschreven, ook nog werk van eenen beginneling, met meer geestdrift dan kennis gesteld.

Het hoofddoel der mededingers moest zijn, deze *Geschiedenis* te doen strekken tot een *lees-* en *leerboek* voor het volk, historisch getrouw en zoo genietbaar mogelijk.

Naast biograpische mededeelingen aangaande de *voornaamste* kunstenaars, moest zij beschouwingen geven over de opkomst, den bloei en het verval der kunst in de verschillende tijdvakken van haar bestaan.

Het werk van Max Rooses werd bekroond, terzelfdertijd als dat van F. Jos. van den Branden.

Het werd, in drie deelen, uitgegeven, in 1880, terzelfdertijd te Gent, te Antwerpen en te 's Gravenhage. Eene Duitsche vertaling zag ervan het licht.

Het is een werk, dat veel studie, veel vlijt en geduld gekost heeft en daarbij, wat den vorm betreft, geen alledaagsch boek. Het beduidt wat anders dan eene droge, taaie compilatie, zonder eenheid in opvatting noch bewerking, uit eene menigte grootere en kleinere lapjes bestaande, van links en rechts bij elkander gebracht en met een broos draadje aaneengeregen. Het is aangelegd naar een welberedeneerd plan en uitgevoerd, zonder dat het mogelijk is, er de minste sporen van krachtsoverschatting in te ontdekken. De stijl, waarin het vervat is, vereenigt de eigenschappen: helderheid, bevattelijkheid en

sierlijkheid. Deze drie deelen krielen niet alleen van nuttige, wetenswaardige dingen, maar ook van mooie weeldeartikelen. Naast hecht en stevig glas vindt men er kunstig drijfwerk en schitterende diamanten door verspreid. De schrijver koesterde blijkbaar het denkbeeld: Het beste is nauwelijks goed genoeg voor het Vlaamsche volk. Hij volvoerde zijne taak met ernst, toewijding en liefde. De eerzucht een letterkundig kunstenaar te zijn, prikkelde hem zoozeer als die van op te treden als volksonderwijzer en volksopvoeder. Hij stelde zich hoogere eischen, dan die waaraan, volgens het programma van den prijskamp, moest voldaan worden. Daardoor juist leverde hij een werk van blijvende waarde, dat voorzeker nog meer invloed oefenen zal op het komende geslacht dan op het huidige.

In 1877, tijdens de onvergetelijke Rubensfeesten, was er spraak geweest, naar de schilderijen van den grooten meester, eene verzameling gravuren en fotografieën te vormen.

Met dit doel werd eene commissie aangesteld, waarvan Max Rooses, de secretaris, dus de werkende kracht, was. Zij bleef in voege van 1880 tot 1889 en bracht eene verzameling bijeen zooals nergens eene tweede bestaat.

In 1877 was ook, door den Antwerpschen stadsarchivaris P. Genard, voorgesteld geworden, eene beschrijving te laten uitgeven der werken van den meester, waarvan de tijdgenooten getuigden dat hij was *Aevi nostri Apelles*, de Apelles onzer eeuw.

Aan Max Rooses werd aangeboden, zich met deze taak te gelasten.

Hij verkreeg eene toelage van 5000 fr. verdeeld over vier jaar en bestemd om de onkosten te bestrijden.

In plaats van vier jaar, werkte hij vijftien jaar aan zijn boek.

Jaarlijks deed hij een of meer reizen om de museums te bezoeken en stof voor zijn werk en voor de Antwerpsche verzameling der afbeeldingen van Rubens' gewrochten bijeen te brengen.

In 1877 ging hij naar Spanje, in 1878 naar Duitschland, in 1879 naar Italië, in 1880 naar Engeland, in 1883 naar Oostenrijk, in 1884 naar Rusland en Zweden, in 1886 naar Duitschland, in 1887 naar Spanje, in 1888 naar Engeland, in 1889 naar Frankrijk en Duitschland en tusschendoor naar Holland, Parijs en verschillende deelen van Duitschland.

Geen wonder, dat hij met het onderwerp door en door vertrouwd geraakte en dat hij onlangs in een opstel: *Rubens, zijn leven en zijne werken* — „de rijke samenvatting van eene levensstudie" — zooals wij ze bij de lezing betitelden, alle rhetoriek en vormelijkheid over de haag kon smijten en zijn onderwerp langs alle zijden kon beschouwen.

Uit Rubens' levensloop, zijnen oorsprong, zijne opvoeding, zijn lichaamsgestel, zijne verstandelijke ontwikkeling, zijnen aard en karakter, zijn maatschappelijken stand, uit de groep zijner vrienden en bekenden, werd toen het beeld van den kunstenaar ontworpen en met forsche en zwierige hand geteekend.

Dat Max Rooses zoo bijzonder door het beeld van den grooten Vlaamschen schilder aangetrokken werd, is gemakkelijk te verklaren.

Rijk aan bloed als hij is, moest hij een zwak krijgen voor den kunstenaar, die niet als Griekenland de schoonheid, niet als Italië de bekoorlijkheid huldigde, maar den triomf vierde der uitbundige kracht, kracht zoowel in teekening, in licht als in kleur; die geene geheimzinnigheid, geene weekheid, geene gezochte tegenstelling duldde, maar zich gaf in de volheid, in de teugelloosheid zijner volbloedige natuur.

L'Oeuvre de Rubens — dat standaardwerk, dat blijvend monument aan den onsterfelijksten der Vlaamsche genieën — staat te hoog, opdat wij het wagen zouden er een oordeel over te strijken.

Doch de Heer L. de Winter, schepen van schoone kunsten der stad Antwerpen, heeft, pas eenige maanden geleden, in

vollen gemeenteraad hulde gebracht zoowel aan de stoffelijke uitvoering als aan den stijl van die vijf zware boekdeelen in folio.

Toen de Heer Van Spilbeeck, hoofdredacteur der *Vlaamsche School* overleed, scheen het eenige ernstige kunsttijdschrift, dat de Vlamingen bezitten, eveneens ten dood gedoemd.

Jammer zon het geweest zijn, het orgaan. dat in 1854, door de letterkundigen Eug. Zetternam, J. de Geyter, P. Génard, J. F. J. Heremans, I. J. Matthijssens, Cl. Ommeganck, J. van Rotterdam, J. T. Weyermans, den kunstschilder Edw. Dujardin en den houtsnijder H. Brown, met zooveel moeite in leven geroepen was, te zien vallen.

Dat mocht niet. Dat zou niet.

Het moest integendeel groeien en bloeien en den roem zijner degelijkheid en zijner sierlijkheid verbreiden tot over de grenzen.

Zóó is het geschied.

Dank hoeven de Vlamingen daarvoor te wijten, in de eerste plaats aan hun modernen Plantijn, den Heer Paul Büschmann, die zich, voor de stoffelijke verzorging van zijn aangenomen kind, wezenlijke opofferingen getroost, en, in de tweede plaats, aan Max Rooses die, zoo Paul Büschmann als de arm van het kloeke tijdschrift mag worden voorgesteld, recht heeft verbeeld te worden als zijnde daarvan de ziel.

Doch Max Rooses deed nog meer.

In 1880 lokte hij de stichting uit van de *Vereeniging der Antwerpsche etsers* met Verhoeven-Ball tot voorzitter en negen-en-dertig kunstenaars tot leden.

Gedurende de tien jaar, dat de Vereeniging bestond, vervulde hij er de functiën van secretaris.

Tien jaargangen, elk van vier-en-twintig platen, verschenen.

VII

Als reisbeschrijver bevalt Max Rooses ons maar half.

In de opstellen van *Over de Alpen* en *Op Reis naar heinde*

en ver komen te veel kunstbeschouwingen en kunstbeschrijvingen voor, en te weinig platen, opdat de aandacht zou gespannen blijven.

Zeker, moet men telkens de ervarenheid van den kunstkenner en een kunstleeraar bewonderen, maar toch ziet men alras verlangend uit naar eene versnapering, naar eene afwisseling, in *Over de Alpen* naar brokken als de markten van Orvieto en Florence, het panorama van Napels en Genua, en het vaartochtje op de kanalen van Venetië, en, in *Op Reis naar heinde en ver*, naar brieven als de Engelsche.

Ja, terwijl philosophisch het lyrisch gevoel geprezen wordt dat uitbreekt in lange bladzijden, gewijd aan de kunst van Klaas Sluter, van Rafael, van Michaël Angelo, van Tiziano, Paul Veronese en Tintoretto, van Murillo, Velasqeez, Ribera, Ribalta, Juan de Juanes, Goya en hoe de tientallen meesters in bouw-, beeldhouw- en schilderkunst ook heeten mogen, keert men terug tot den schotel, waarop de natuur en het menschenleven wordt voorgedischt, smaakt ze en blijft ze hersmaken.

Wist men niet, dat, in deze reisbrieven, vooral de uitkomsten van kunststudiën geboekt zijn en dat zij ook met geen ander doel werden aangelegd, men zou gerechtigd zijn te klagen over de geringe plaats, welke avontuurtjes en ontmoetingen en volkstooneeltjes in deze werken innemen, en verwonderd zijn Max Rooses, den diepen menschenkenner, in gezelschap te treffen met den oppervlakkigen beeldenkoppelaar Théophile Gautier.

„De koninklijke tijger" — zegde deze aan zijnen schoonzoon Bergerat — „is schooner dan de mensch, maar wanneer de mensch een schoon kostuum in tijgersvel laat maken, vind ik hem schooner dan den tijger zelf en begin hem te bewonderen. Op gelijke wijze, stel ik meer belang in eene stad voor hare gebouwen, die wat anders zijn dan de gemeenschappelijke resultante van den geest harer bevolking. Wat

gaat het mij aan, dat deze bevolking vuil zij en dat deze stad alle ondeugden bevatte, als men mij maar niet afrost, terwijl ik hare gebouwen beschouw."

Wij zouden dus wat meer landschappen willen hebben, flikkerend van malsche sappige kleur en tintelend van eigenaardig, leuk licht.

Wij zouden, aan de hand van Max Rooses, wat meer haagschool willen houden, lustig slenteren en straatslijpen, ongegeneerd ons beroezen aan zon en lucht en *dolce far niente.*

Wij zouden een pittig samenspraakje willen hooren, eene anekdoot, een woord om te lachen, een vinnige of snibbige opmerking, een aardige karikatuur, het verhaal van een koddige ontmoeting — verzonnen of beleefd om 't even! — eene schandaalkronijk, een heel, heel klein vloekje desnoods, maar afwisseling in elk geval.

Wij zouden onzen reisverteller speelsch en snaaksch willen zien, hem willen zien buitelen en uit den pas loopen en uitsprong maken op den gemeenen weg.

Zijn stijl zou mooi moeten zijn, zeker, maar van eene bijzondere, niet-eentonige mooiheid, met iets in van de grotesken, door Boileau zoo verafschuwd.

Het zou, om Max Rooses zelf aan het woord te laten, „eene moedwillige en ongerijmde samenvlechting" moeten zijn „van ongelijkslachtige dingen, gek, onmogelijk, zooveel gij wilt, maar zoo schoon, dat men de redeneering zou wandelen zenden, om zich zonder weerstand aan de bekoring over te laten." [1]

VIII

Zullen wij, na met licht en bruin bewezen te hebben, dat Max Rooses in den grond een landjuweel van een man is, hem nog schetsen als ontwerper en voornaamsten inrichter

1 Over de Alpen. Pavia.

van het *Landjuweel*, dien schitterenden stoet, waarvoor de Antwerpsche maatschappijen maanden lang hadden beraadslaagd en gewerkt om hem te stempelen tot het kranige bewijs, dat de aloude kunstzin der Sinjoren nog niet is uitgestorven; waarvoor zij zich moeite nog geldelijke opofferingen ontzagen; waaraan zij hunne dagen van verlof en hunne uren van rust wijdden en dan ook de bewondering inoogstten van de gansche bevolking en van de tallooze vreemdelingen van wijd en zijd toegestroomd om van die ongeziene pracht van kleedij, dien scherpen wedstrijd van heerlijkheden en verrassingen, te genieten?

Neen, wij zullen dit niet doen, evenmin als wij zullen uitweiden over „de bontgekleurde rederijkers, de rijk uitgedoste prinsen en hoofdmannen, de zwierige vaandeldragers met wapperende banieren, de sierlijke pages en wapenboden, de liefelijke kinderen en vrouwen, en de wagens, torenhoog, omhangen met bloemen, gesierd met schildering en beeldhouwwerk, glansend van zilver en goud, beladen met beroemde gestalten uit de geschiedenis of met bevallige figuren uit fabel en zinnebeeld, geniussen dragende, die in stoute vlucht de lucht schenen te doorsnijden, wonderen der kunst verheerlijkende of vernuftige denkbeelden belichamende, voortrollend, met reuzenpaarden bespannen, in lange, onafzienbaar lange rij, afgebroken door groepen in vreemde kleederdracht, door adellijke ruiters, door speellieden, die als een weerklank uit oude dagen de eigen tonen lieten hooren, waarop de Vlaamsche voorouders feest vierden.[1]

Koning Leopold II heeft hem te dier gelegenheid met het lint zijner orde geridderd.

De tientallen medekampers in den Vlaamschen taalstrijd;

---

1 Redevoering van Max Rooses aan de maatschappijen, die deelnamen aan den stoet van het Landjuweel, ter gelegenheid van de uitreiking der prijzen op 28 Augustus 1892.

de tientallen hanteerders van pen en penseel, beitel en maatstok, welke zich op 6 November 1892 in de zalen van het Antwerpsche *Grand-Hôtel* verdrongen, hebben dezen ridderslag toegejuicht.

Dat was eene heugelijke plechtigheid, dien dag!

Daar viel Max Rooses de ongemeene eer te beurt gelukgewenscht te worden door den deken der Vlaamsche letterkundigen, door den eersten magistraat der eerste Vlaamsche stad, door den oudsten en verdienstelijksten zijner leerlingen; daar werd hij bezongen door Pol de Mont en Peter Benoit, de twee hoofdmannen der Vlaamsche poëzie en der Vlaamsche toonkunst; daar zag hij rond zich vereenigd den vriend met wien hij als schoolknaap zijne eerste Vlaamsche maatschappij stichtte en al zijne trouwe makkers van den dag van heden; daar kon hij, wanneer zijn blik langs de lange rijen der dischgenooten ging, nog zoo vele dagen van vroeger terugdenken, zoo vele uren gesleten rond tafels met of zonder groen kleed om te beraadslagen over wat den Vlamingen het meest aan het hart ligt. Daar waren vertegenwoordigers van den *Liberalen Vlaamschen Bond*, van het *Willems-Fonds*, van den *Etserskring*, van het *Taalverbond*, van het *Gentsche Vlaamsche Volk*, van de *Gentsche afdeeling van het Willems-Fonds*, van het weekblad *Het Volksbelang*, van het tijdschrift *Het Nederlandsch Museum*, van het dagblad *De Nieuwe Rotterdamsche Courant* en van zoo menige andere kringen en organen, waarin de held van het feest eene rustelooze bedrijvigheid had aan den dag gelegd.

Daar had hij, met het oog op zijn welvervuld leven, afscheid kunnen nemen van zijne vrienden om eene welverdiende rust te gaan genieten.

Hij heeft het niet gedaan.

Hij heeft gemeend, dat de genomen plooi niet meer kon uitgeveegd worden, dat het hek maar aan den ouden stijl moest blijven hangen.

Hij heeft beloofd voort te gaan met de betrachting van zijn

doel, de verheerlijking van zijne geboortestad en de verheffing van zijn dierbaar Vlaanderen.

Hij zal niet ophouden te beproeven, de Vlaamsche letterkunde te louteren en smaak voor het schoone aan te kweeken bij het Vlaamsche volk.

De hooge eenheid van zijn leven, het streven om den naam der oude vlaamsche kunstenaren te verheffen en hunne kenmerkende waarde te doen inzien; om door woord en schrift te strijden voor de rechten der Nederlandsche taal en de opbeuring van het Vlaamsche volk; om te bevorderen het heil van Vlaanderen; om te handhaven zijn roem in het verleden en zijne grootheid in de toekomst — zal hij getrouw blijven tot zijn laatsten stond.

Nooit in zijn leven zal hij doof worden voor de stem, naar welke hij in zijne jongelingsjaren heeft geluisterd.

De stad- en landgenooten, de vreemdelingen van Oost en West, Zuid en Noord, die, in de Antwerpsche wereldtentoonstelling van 1894, de wijk van *Oud-Antwerpen* zullen bezoeken, zullen ook kunnen bevestigen, dat het Woord, evenals in het evangelie van St. Jan, evenals voor het *Landjuweel* en zoovele andere schoone en nuttige dingen, andermaal vleesch werd, en de bewondering afdwong van vriend en vijand.

Daarom, goedheil Max Rooses!

ERNST II, HERTOG VAN SAKSEN-COBURG.

HERTOG ERNST II
VAN SAXEN-COBURG-GOTHA.

Per transiit benefaciendo.

Het is juist drie jaren geleden dat ik op een Octoberochtend in 1890 te Coburg aankwam, met het doel den Hertooglijken *Medicinalrath* Dr. Carl Rückert een bezoek te brengen, die mij bij mijne toenmalige Rückert-studiën vriendelijk behulpzaam was geweest. Aan dezen, oudsten zoon van Friedrich Rückert, dank ik de kennismaking met den Regeeringspresident Dr. Eduard Tempeltey. Door de welwillende tusschenkomst van den President werd mij o. a. vergund Veste Coburg, de middeneeuwsche burcht en daarin het kunstmuseum te bezichtigen, en door zijne gesprekken behield ik een onuitwischbare herinnering aan het karakter van den Hertog.

Daar mijne Rückertstudiën mij met de Maecenasfiguur van Hertog Ernst hadden in aanraking gebracht, vond ik na Dr. Tempeltey's inlichtingen gereede aanleiding de belangwekkende loopbaan van Saxen-Coburg's Regent te bestudeeren en meende ik ter gelegenheid van de 50-jarige regeering van Hertog Ernst den uitslag in de reeks van *Mannen van Beteekenis* kenbaar te maken. Thans na het verscheiden van den man van beteekenis, wiens leven voorbijging terwijl hij goed deed, breng ik aan de nagedachtenis van den Vorst eene hulde, die ik gehoopt had hem den 29sten Januari 1894 bij zijn leven te mogen aanbieden.

I

Hertog Ernst sproot uit edelen stam, die in den loop der eeuwen niet vermolmde, veeleer door allengs breeder vertak-

kingen nieuwen luister verkreeg. De aêloude Saksische Hertogen, die over de Thuringsche landstreken regeerden, rekende hij tot zijne voorvaderen en al zagen deze ook na de Hervorming en in den Dertigjarigen Oorlog hunne familie in rang en bezit verkleind en hun gebied verbrokkeld, zij hebben, evenals hun befaamde nazaat de Duitsche Eenheid diende, als trouwe vazallen het heilige Roomsche Rijk gediend.

Voor de kleine Duitsche Vorstendommen waren de oorlogen der Fransche Republiek in het laatst der achttiende eeuw en die van het Eerste Keizerrijk in het begin dezer eeuw nog schadelijker dan voor de grootere en de opofferingen, die zij aan de algemeene Duitsche huishouding brachten, werden door het Weener Congres van 1815 slechts matig beloond.

Zoo bekwam Hertog Ernst van Saxen-Saalfeld-Coburg als Bondvorst niet die uitbreiding van grondgebied, waarop hij had gehoopt en eerst in 1826 verkreeg hij, tegen afstand van het Vorstendom Saalfeld aan Saxen-Meiningen, het grootste deel van het hertogdom Saxen-Gotha. Van dat tijdstip dagteekent de titel van Hertog van Saxen-Coburg-Gotha en het tegenwoordig gebied van het hertogdom, dat in de staatkundige geschiedenis dezer eeuw, door het bijna vijftigjarig bestuur van Ernst II, eene voorname plaats zou beslaan.

Van het eertijds in twee liniën verdeelde Saxische Huis (de Ernestinische met de takken van Weimar en van Gotha, die in Saxen-Weimar-Eisenach, Meiningen-Hildburghuizen, Altenburg en Coburg zouden regeeren en de Albertinische, die in het landsgebied van het tegenwoordig koninkrijk Saxen zich zou bevestigd zien) heeft vooral de Ernestinische linie door de Coburgers eene vermaardheid ontvangen, die meermalen tot befaamdheid steeg. Zij beklommen de tronen van België en Portugal; werden vermaagschapt aan de regeerende of voormalige Huizen van Frankrijk, Groot-Brittanje, Rusland, Oostenrijk, Brazilië, Pruisen, Wurtemberg en Baden, en kregen sinds 1887 in Bulgarije voet. Niet weinig diplomatieke

hoofden hebben zij aan het peinzen, niet weinig politieke gemoederen aan het gisten gebracht. De wèlbekende „huispolitiek der Coburgers" heeft nooit, gelijk zoovele andere soorten van huis- of hooge politiek, het staatkundig evenwicht van Europa in gevaar gebracht; zij heeft zich naar haren intiemen naam tot intimiteit beperkt en Hertog Ernst heeft haar eenvoudig tot hare ware gedaante teruggevoerd, toen hij haar een uiting van vriendschap tusschen leden van ééne groote familie noemde, die het goed onder elkander konden vinden, in tegenstelling met zoovele andere vorstelijke familiën, die eeuwig onder elkander twistten.

Toch heeft die politiek juist in hem, den vrijzinnigen Duitschen Vorst, die voor het feodale Duitschland zijn tijd minstens een halve eeuw vooruit was[1], heeft zij juist in zijne persoon de meeste aandacht getrokken en de conservatieve regeeringselementen in het zeer oneenig Duitschland vóór 1870 het meest geërgerd. Er was een tijd dat in geheel Duitschland het kleine Thuringsche landje het vrijzinnigst geregeerd werd; dat Hertog Ernst II van Saxen-Coburg-Gotha de liberaalste Vorst van heel Europa en de populairste Regent onder alle gekroonde hoofden was; een tijd, dat men in alle Duitsche landen hém, en geen ander, als den redder van het algemeene Vaderland, den grondvester van eene Keizerdynastie, en den handhaver van de Nationale Eer, van Duitsche „hou en trou" aanzag, en hetgeen den 18den Januari 1871 in de Spiegelzaal te Versailles geschiedde, waar Wilhelm, Koning van Pruisen tot Duitsch Keizer werd uit-

1. In 1837 te Bonn met zijn broeder Albert de privaatcollegies over het koningschap bij de gratie Gods van Prof. Perthes bijwonend, merkt de Prins daaromtrent op: „Es kam uns vor, dasz wir, die Söhne eines alten Geschlechtes, deren Ahnen die Rechte von Gottes Gnaden so sorgfältig behütet hatten, im Grunde viel liberaler wären, als die durchaus ahnenlosen Professoren, welche damals schrecklich viel gegen den Rationalismus eiferten." —

geroepen en de zoolang gedroomde, zoolang bezongen, zoolang begeerde Duitsche eenheid werd gevestigd, is, naar thans algemeen erkend wordt, aan de krachtdadige voorbereiding en de onverflauwde medewerking van dezen Coburger te danken.

Vóór de plechtigheid in het Paleis te Versailles, waar de schim van Lodewijk XIV als een geplaagde rondwaarde, toen de luister van den Roi-Soleil in den glans der Germaansche helmetten verdofte, was het de grijze Wilhelm zelf, die aan Hertog Ernst zijne hand reikte en dankbaar het aandeel erkende, door dezen Coburger in de Duitsche eenheid genomen. Zou Keizer Wilhelm II, na het overlijden van den Hertog zich naar Reinhardsbrunn spoedend tot bijwoning der eedsaflegging van den nieuwen Hertog Alfred, hertog van Edinburgh en voor de begrafenis van zijnen oudoom Ernst II, broeder van zijn grootvader Prins Albert van Coburg, niet evenzeer een dynastieken als een familieplicht vervuld hebben?

Het kan dan ook voor den belangstellende in de levens van mannen van beteekenis niet twijfelachtig zijn, of de gewichtige loopbaan van Hertog Ernst II van Saxen-Coburg-Gotha verdient ten volle in deze verzameling te worden geboekstaafd.

II

Het was in den Zomer van 1835; de plechtige confirmatie in den Lutherschen eeredienst van de beide Coburgsche prinsen — Ernst, in den Ehrenburg, het hertooglijk paleis te Coburg, den 21sten Juni 1818 en Albert, op het slot Rosenau den 26sten Augustus 1819 geboren, — had plaats gevonden en beide hadden hunnen oom Leopold I, koning der Belgen, daarvan kennis gegeven. Uit 's Konings antwoord aan zijn neef Ernst blijkt, in welken toon de opvoeding der prinsen was gezet en welke verwachtingen België's uitmuntende Vorst van zijnen

jongen neef koesterde. Die brief zelf, uit Ostende den 11 Augustus 1835 gedagteekend, geeft een zoo zuiver mogelijke karakterteekening van den man, die met den vader der beide prinsen, Hertog Ernst I, gewichtigen invloed op de vorming der Coburgsche prinsen heeft geoefend en die zijne begaafde en beminlijke natuur, nog jaren lang na zijns broeders dood, op zijne beide neven, Ernst te Coburg, en Albert in Engeland, heeft doen inwerken. De Koning acht het een geluk voor den aanstaanden Coburgschen Regent dat deze eene huiselijke opvoeding heeft gekregen, want tegenover het minder practische daarvan staat dat zij gemoedelijker en gevoelvoller maakt, wat een groote zegen is. „Het schoonste levensdoel is goed te doen, zooveel als maar mogelijk is", schrijft de Koning. „Vóór alles wees rechtvaardig jegens iedereen, wie hij moge zijn; nog iets meer zelfs zij de Christen; hij moet toegeeflijk wezen, wikken en wegen alvorens hij tegenover anderen handelt, en beoordeelen of zij niet toegeeflijkheid verdienen. Voor den man, die in 't openbare leven treedt, zijn nog twee dingen van veel gewicht: waar en zeer oprecht zijn"

„Indien men dit bestendig in 't oog houdt, dan zal men zich veel kommer en verdriet besparen en zich van een gewichtig iets, de achting van anderen, verzekeren. In onze dagen is de beschaving algemeen geworden en daarom is het niet gemakkelijk, zich van andere menschen door verstand en ontwikkeling, tenzij met alle krachtsinspanning, te onderscheiden; oprechte, ware karakters, die zich steeds gelijk blijven, op wie men rekenen kan, blijven evenwel bij eene strenge toetsing uiterst zelden. Daarom verzekert zich de mensch, die goed, oprecht en waar is door die eigenschappen eene zoo veilige plaats, dat zij hem een hoog standpunt onder zijne medemenschen zal doen innemen. Maar tezelfder tijd ontvnagt hij daardoor, te midden der veelvuldige levensstormen, den zoo gewichtigen innerlijken vrede, zonder welken niemand,

zelfs onder de gunstigste kansen zich anders dan ongelukkig kan voelen."

„Hoed U, als oudste zoon, voor zelfzucht; het is in het belang van een groot aantal lieden, deze hoogst onbeminlijke eigenschap bij een jongen Vorst te ontwikkelen en die later als een rijken mijn te ontginnen."

„De ikheid beslaat gaarne een groote plaats in den mensch, verlies dat niet uit het oog en duld niet dat zij de overhand krijgt; niemand dient den egoïst met liefde en hij bereidt zich zelf veel verdriet, want nimmer zal de gelegenheid ontbreken waarin zijn eigenliefde gekwetst wordt, en als het *ik* bedorven wordt, dan is het ongelooflijk gevoelig (unglaublich sensitiv),"

„Ik wil mijn dozis leerstellingen niet ineens te sterk maken, ik verzoek U evenwel, mij Uwe opvattingen over hetgeen ik zeide mede te deelen. Ik wensch ze te kennen."

„Grondige studie hoop ik dat gij ook thans nog zult doorzetten; op uwen leeftijd leert men met het meeste profijt, omdat men dan beter begrijpt. De talen moeten ook behoorlijk worden onderhouden; eensdeels om de taalstudie zelve, anderdeels omdat daardoor de gezichtskring breeder wordt."

„Schrijf mij dikwijls; het zal voor U nuttig zijn en mij de gelegenheid openen, U goede wenken te geven; er zijn weinig menschen, die zoo veel smartelijke ondervinding hebben opgedaan als ik; gaarne wil ik daarvan ook iets op U overdragen."

„Mijn brief is reeds te lang; het wordt tijd U vaarwel te zeggen, groet Prof. Florschütz [1], voor mij en geloof mij steeds, mijn beste Ernst,

Uw getrouwe Oom en Vriend

Leopold R."

---

1. Gouverneur der beide Prinsen.

Toekomstige levensbeschrijvers van den Hertog — en naar de plaats die hij ingenomen heeft en het karakter dat hij tot ontwikkeling bracht, zal het Ernst II niet aan biographen ontbreken — zullen onder de verplichting liggen het geheele antwoord van den zeventienjarigen jonkman aan zijnen oom Leopold van België, uit Rosenau den 6 September 1835 gedagteekend, aan te halen. Hier volsta de mededeeling dat iets zeer bescheidens, iets zeer hartelijks, iets zeer dankbaars in dat antwoord ligt en dat een toekomstig Vorst de school niet versmaadt door een regeerend Vorst hem gegeven. „Dat *ik*, waarover U zegt, dat het niet bedorven moet worden, laat zich helaas zoo dikwijls bij den mensch gelden, en om het oprecht U te zeggen, ook wel bij mij. Hoeveel gebreken ontdek ik in mij, als ik uwe vermaningen grondig overweeg en hoeveel zal ik nog moeten werken en mij ontwikkelen om Uwe liefde te verwerven." —

Grootgebracht bij de krijgsverhalen van zijnen vader en zijne ooms uit den Franschen tijd en de Duitsche Vrijheidsoorlogen, werd zijne opleiding evenwel niet in uitsluitend militairen geest gedreven, maar mocht hij zich evenals zijn broeder Albert in het streng, doch liefderijk toezicht van zijn vader en het voortreffelijk onderwijs van de door Hertog Ernst gekozen burger-leermeesters verheugen. Later werd eenigen tijd aan de Academie te Bonn gestudeerd. De persoonlijke invloed van den vader bleef echter de sterkste nawerking bij de twee zonen oefenen. Hertog Ernst I imponeerde door zijn fraai uiterlijk en meer nog door zijne ernstige gelijkmatigheid. Fijn beschaafd, duldde hij geen grofheid bij zijne kinderen en zooveel moreel overwicht bezat hij op zijne knapen, dat hij zeer zelden behoefde te berispen.

Daar hij de jongens dagelijks om zich had, ja bijna uitsluitend met hen verkeerde, ontstond er weldra tusschen vader en zonen een vertrouwelijke betrekking, die de traditiën van het Coburgsche Huis, waarvan alle leden in de beste

vriendschap tot elkander staan, op hen overplantte. Voor een regeerend Vorst heeft Hertog Ernst I zijne vaderplichten meer en beter dan vele vaders van burgerlijke afkomst vervuld, en niet slechts zijn oudste zoon Ernst, maar ook zijne schoondochter Victoria, Koningin van Engeland, hebben hem in hunne gedenkschriften eene hulde bewezen, die een best opvoeder gelijk hij toekomt [1].

De betrekking tusschen de beide Prinsen onderling was zoo hartelijk mogelijk; en geen geringe verdienste voor beider karakter ligt in de volgende uitspraak van den oudste, toen de jongste hem reeds twintig jaar in den dood was voorgegaan: „Niets, kan met de goede verstandhouding worden vergeleken waarin ik en mijn broeder met elkander opgroeiden, en daar wij ook na onze peroonlijke scheiding de innigste gedachtenwisseling onderhielden, zoo durf ik gerust zeggen dat misschien zelfs in burgerkringen een dergelijk voorbeeld van zoo nauwe broederlijke gehechtheid niet dikwijls zal voorkomen."

Bij het onderwijs werden de exacte wetenschappen niet verwaarloosd en ofschoon Prins Ernst door den aanleg zijner natuur eer idealist dan positivist mag genoemd worden, erkent hij den zegenrijken invloed, dien de positieve kennis ook op hem en zijn broeder heeft geoefend. „Wij werden", zegt hij, „vrijer en meer buiten vooroordeelen opgevoed dan vele andere prinsen. De dompergeest heeft nooit in welken vorm ook macht over ons gekregen".

III

De Europeesche gebeurtenissen, die tusschen de jaren 1830 en 1850 plaats grepen, waren trouwens niet in staat jonge

1. Mocht men zich verwonderen dat hier slechts de vaderlijke en niet ook de moederlijke opleiding wordt herdacht, treurige gebeurtenissen, waarover „zoovele tranen gestort werden", hadden de jonge Prinsen reeds op den knapenleeftijd van de tegenwoordigheid hunner moeder beroofd.

Vorsten van eene gezonde ontwikkeling als de Coburgsche met dompergevoelens te beschenken. Zagen zij niet den troon van Karel X in Frankrijk vallen? Besteeg hun oom Leopold, die in een sinds beroemd geworden manifest zijne candidatuur voor den Griekschen troon had afgewezen (zijn neef Ernst zou eenmaal hetzelfde doen) niet een jaar later de Belgische, uit eene omwenteling opgericht? En was de groote revolutie van 1848, die haast alle Europeesche tronen òf zou doen waggelen òf omstorten, niet door hen vooruitgezien en door Hertog Ernst in zijne eigen staten als degelijk staatsman voorkomen? Daarbij kwam nog iets: de geestelijke horizon dezer Coburgers had zich door de engheid hunner Duitsche omgeving heen, buiten de armzalige staatkundige toestanden in hun eigen Germanje, verder uitgebreid en de nieuwere politieke denkbeelden hadden in hun gemoed een toebereiden en vatbaren bodem gevonden. De landsvaderlijke, autoritaire regeeringen van den Duitschen Bond en het door het Weener Congres aan elkaar geplakte Duitschland bestonden in de hoofden dezer beide Coburgers reeds niet meer, toen de jongste Albert door zijn huwelijk met Koningin Victoria van Engeland (10 Februari 1840) zijn vaderland verliet en de oudste (29 Januari 1844) zijn vader in de Regeering van het Hertogdom opvolgde. Weldra 26 jaar oud aanvaardde Ernst de Regeering met de beste voornemens tot hervorming zijner eigen kleine Staten. Dat daarbij vele personen van het oude regeerstelsel moesten worden opgeofferd en tusschen de aanhangers der oudere en die der nieuwere begrippen strijd ontstond, had hem niet bevreemd — de strijd der ideëen, hij wist het, zal eeuwig zijn tusschen de eene generatie en de andere, — doch zijne positie als jong Duitsch Bondsvorst naast zijne houding als Regent van een Duitschen Staat, welke door de zes en dertig overige Vorsten van den Duitschen Bond van ultra-liberalisme het meest werd verdacht, deze toestand wekte aanvankelijk zijne bezorgdheid. „Men beschouwt ons", schreef hij, aan zijn voortreffelijken

Oom Leopold van België, „minder als een Duitschen Bondvorst uit een der oudste Duitsche Huizen, maar meest als een aanverwant van de westelijke monarchieën en Coburg wordt als de zetel van al wat onduitsch is aangezien; als de broeikas van alle intrigen tegen den Bond, als de verzamelplaats van het ultra-liberalisme en als een verwenscht oord wordt het uitgekreten. Wij moeten weêr eerlijk Duitsch worden..... en alle strijdpunten laten rusten. Als jong Bondvorst moet ik mij vrij en met een goed geweten aan de discretie en toegeeflijkheid der andere standgenooten kunnen toevertrouwen."

Doch de toekomst zou den jongen liberalen Hertog maar al te zeer leeren, dat zijne binnenlandsche hervormingsplannen naar buiten het wantrouwen in hem en zijn regeerstelsel deden toenemen. Dit kon niet anders. De Julirevolutie van 1830 had den Duitschen Bondvorsten bitter weinig geleerd en eerst achttien jaar later zouden ook zij, bij den algemeenen brand in het smeulend Europeesch Staatswezen, zich tegen verdere schade assureeren. Toen de revolutionnaire beweging van 1848 en 1849 Duitschland beroerde, vond zij in Saxen-Coburg-Gotha een bewind, dat bereid was aan hare politieke eischen te voldoen. Bij decreet van 8 Maart 1848 liet de hertog verklaren: 1°. dat hij bereid was aan den volkswensch gehoor te geven en de samenkomst van een algemeen Duitsch Parlement, algemeene volkswapening met keuze der bevelvoerders, bij den Bond te zullen voorstaan; 2°. dat hij aan de Stenden van zijne Hertogdommen wetsontwerpen zou doen voorleggen, waarbij herziening van de grondwet, openbaarheid van terechtzittingen, algemeene drukpersvrijheid en het recht van vereeniging, vergadering en petitie zouden worden toegestaan, kortom aan alle staatsburgers de grondwettige rechten worden verleend, die de nieuwe vooruitstrevende Europeesche staats- en rechtsgeleerden in hunne programma's hadden geschreven. In Coburg kwamen al deze hervormingen spoediger tot stand dan in het hertogdom Gotha, doch in de gansche landstreek woelde buiten

de algemeene Europeesche onrust eene bijzondere gisting, door het Thuringsche vraagstuk, tot vereeniging van alle Thuringsche landen in één koningrijk onder de regeering van den Groothertog van Saxen Weimar, gewekt. De Coburgsche Landdag die steeds onder liberaler constitutie had geleefd dan het conservatieve Gotha gaf aan den volksdruk toe; de constitueerende vergadering in Gotha, alle banden met de Rijksregeering eensklaps verbrekend, decreteerde in de hitte van hare agitatie hare onafhankelijkheid van het Centraal Bestuur, en eerst na vele moeilijkheden en de krachtige inmenging van den Hertog zelven, trad zij binnen de palen en kwam den 22sten Maart 1849 de hervormde constitutie tot stand. De beide Hertogdommen hadden tot dusver afzonderlijke staatsregelingen; maar Hertog Ernst had te veel rechtsgevoel, te veel besef van goed bestier om niet terstond na zijn optreden de samenvoeging en gelijkstelling onder ééne gemeenschappelijke Grondwet te beoogen. Wie in onzen tijd in staat was de bezwaren te wegen, aan de vereeniging van twee kleine burgerlijke gemeenten verbonden, begrijpt op welken hardnekkigen tegenstand de vereeniging van twee hertogdommen als Coburg en Gotha onder ééne staatsregeling stiet en hoe groot de voldoening van den Vorst was toen hij deze den 3 Mei 1852 eindelijk kon sanctionneeren. In die dagen was hij, naar de gelukkige uitdrukking van Prof. Beyer, „de liberaalste man uit zijne hertogdommen". Niet slechts dat hij het oude landsvaderlijke gebruik — ook door onzen eersten Koning gevolgd — van de stellers van verzoekschriften persoonlijk te woord te staan, herstelde, maar hij verleende ook den petitionnarissen vrijdom van zegel en trad zelfs in persoonlijk verkeer met revolutionnaire leiders. Hij bewoog zich in en met de beweging en daarbij gaf hij aan den reactionnairen, ongenaakbaren adel van Gotha een beschamend voorbeeld van verstand, kracht, matiging en innemende hoogheid. Het gunstig gevolg bleef niet achterwege: hij, die uit eigen aandrang de woorden „bij

de gratie Gods" uit de regeeringsbesluiten schrapte, en daarmeê bedoelde de Vorstelijke waardigheid eer uit de handen van het volk te hebben ontvangen dan die te hebben verdiend als een gezalfde door de Voorzienigheid, hij oogstte in die omwentelingstijden zooveel ongehuichelde bewondering van het volk, dat geen enkel Europeesch Vorst zoo populair was als Hertog Ernst II. Als in vervoering werd zijn naam genoemd, in heel Duitschland genoemd en een zijner trouwste vereerders, warsch van vleierij, Friedrich Rückert, kon in *Fürstenspiegel* van hem getuigen: „Een klein Vorst bestaat er in een klein land, die groot is en die alles, slechts geen lof wil oogsten. Zijne Vorstelijkheid wordt herkend in haar wezen; van titelpronk staat hij verre en neergeworpen heeft hij de grenspalen tusschen hem en zijn volk. Het nadert hem persoonlijk of op ongezegeld papier. Door vertrouwen te geven, wekt hij vertrouwen van vorst tot volk, van volk tot vorst, en in dezen tijd, waarin de gloed van den achterdocht de meerderheid verschroeit, wil hij door aanhankelijkheid verwarmen:

Rijksgrooten, ziet op hem, hij zij voor U een baken,
Gij die nog groeien moet, wilt Gij hem ooit genaken!

IV

Was Hertog Ernst II binnen de landsgrenzen zijner hertogdommen ijverig werkzaam, daar buiten was ook zijn invloed op de wordende Duitsche eenheid van groote beteekenis. Zijn broeder Albert schreef hem den 28sten Maart 1848 uit het paleis te Buckingham deze merkwaardige woorden, die eerst 23 jaren later in vervulling zouden gaan: Duitschland moet van een Statenbond een Bondstaat worden, en de Hertog zelf heeft aan dat probleem die drie en twintig jaren onverflauwd gearbeid. In alle richtingen heeft Hertog Ernst II aan de herstelling van de Duitsche éénheid onder éénen

Duitschen Keizer en de solidariteit der Germaansche stammen onderling gearbeid en het is voor mij niet twijfelachtig dat, indien zijne idealistische natuur niet zijne gewettigde eerzucht in bedwang had gehouden, hij tusschen de jaren 1850 en 1863 de stoutste politieke stukken had kunnen bestaan. Want niet vergeten mag worden, dat de Hertog behalve door zijne in den oorlog met Denemarken, waarin hij het opperbevel over de Thuringsche bondstroepen voerde, den 5 April 1849, behaalde overwinning bij Eckernförde, door twee instellingen in geheel Duitschland eene populariteit verwierf, zooals toenmaals geen Vorst in Europa, veel minder in Duitschland te beurt viel. Hertog Ernst werd stichter van den *Nationalverein* en Protector van den Duitschen Scherpschuttersbond.

Nadat de revolutionnaire storm van 1848/49 zich gelegd had, was in Duitschland gouvernement aan gouvernement het werktuig der Restauratie geworden en maakte het zoo gehaat absolutistisch regeerstelsel van Manteuffel in Pruisen een reeks politieke slachtoffers, martelaren uit wier bloedige vervolging het zaad eener nieuwe omwenteling wies. Geheime vereenigingen onderhielden de gisting en zochten, overal waar het gezag niet behoorlijk door den sterken arm gehandhaafd kon worden, het gestadig te verzwakken. De wrange vruchten van dergelijk bestuur bleven niet uit: de intellectueele elementen, die in de pers of in openbare vergaderingen eene betere toekomst voorspelden, werden met ontslag, gevangenschap of verbanning gestraft en weken naar het kleine Saxen-Coburg-Gotha uit, waar zij in den regeerenden Hertog een steun, een vriend en een partijgenoot vonden. Professoren, schrijvers, kunstenaars, leeraren, journalisten, en beambten van hooger en lager rang, staat- en letterkundigen, voor allen stond het gebied van het kleine Hertogdom open als een wijkplaats tegen politieke vervolging, als een oord van verlichting, verdraagzaamheid en vrijheid. Doch slechts uit een samenbinding dezer verspreide krachten kon een gemeen-

schappelijk doel door een gemeenschappelijken arbeid worden bereikt. Organisatie, en nog eens organisatie, en zonder dat geen partijverband, en zonder partijverband geen enkel practisch resultaat.

Het gelukte Hertog Ernst die organisatie tot stand te brengen en den *Nationalverein* te stichten. Uit de werkzaamheid dier niet in Frankfort gedulde, — waar de Duitsche Bond immers vergaderde? — doch straks te Gotha gevestigde vereeniging werd eene krachtige politieke middenpartij geboren, die zich na eenige jaren als de werkelijke vertegenwoordigster van Duitschland's beste volkselementen kon beschouwen, en den eersten stoot heeft gegeven tot hervorming van den Duitschen Statenbond, waarvan thans de zelfstandigheid van iederen staat geschut wordt door de Keizerlijke waardigheid over het geheel. In den zomer van 1860 werd de eerste algemeene vergadering van den *Nationalverein* te Coburg gehouden, straks gevolgd door die reeksen nationale Zangers- en Scherpschuttersfeesten te Gotha, waaruit weldra de algemeene Duitsche Scherpschuttersbond zou ontstaan.

Als beschermer dezer feesten, die duizenden mannen uit de verspreidste deelen van Duitschland te zamen brachten, als deelnemer aan deze kloeke manifestaties van de Duitsche éénheidsidee nog vóór zij door het zwaard haar beslag kreeg, heeft Hertog Ernst II zich in de hoogste mate verdienstelijk gemaakt voor het algemeene Duitsche Vaderland, en niets beter dan die lofspraak voldoet om uit den Vorst van een kleinen Staat een man en een karakter van groote beteekenis te scheppen. „Bij die feestelijkheden," schreef men kort na den dood van den Hertog, „waar de Beier den Pruis, de Mecklenburger den Rhijnbewoner leerde kennen en de staatkundig gescheide stammen den éénheidsband van de moedertaal gevoelden, werd menig woord gesproken, dat in alle Duitsche landstreken weerklank vond. Menig wantrouwen werd terzij geschoven, dat zoolang als eene oude traditie tusschen ver

van elkander wonende volksgenooten was gekoesterd. En daarom moet Hertog Ernst ook op dit gebied, waar hij zoo veelzijdig en gelukkig werkzaam was, niet vergeten worden. Op die Zangers-, Gymnasten- en Schuttersfeesten, en dit mogen de spotters zich herinneren, is de *Wacht am Rhein* het eerst gezongen" [1].

Er is nog een zijde van het politiek karakter van den Hertog op welke ik gaarne het licht laat vallen, omdat zij evenzeer voor zijne scherpzinnigheid als voor zijne toewijding aan de algemeene vaderlandsche belangen getuigt. Toen de Hertog op het toppunt van populariteit geen hairbreed van zijne hervormingsplannen afweek, ondanks de scherpe Regeeringsnota's hem door Oostenrijk en Pruisen toegezonden; toen hij als hoofd van den *Nationalverein* in den geest dier vereeniging bij den Duitschen Bondsdag te Frankfort zijn hervormingsontwerp indiende, nijgde hij meer naar de zijde van Oostenrijk dan van Pruisen. Het was in 1861; om de suprematie zou tusschen die beide machtige Bondsstaten nog gedongen moeten worden. Met haren populairen Keizer aan de spits, was de Oostenrijksche Regeering op de toepassing eener nationale staatkunde bedacht. Hare invoering klonk, vergeleken bij de Pruisische politiek door Graaf Bismarck voorgestaan, als blij trompetgeschal, waardoor de muren van het absolutistisch en particularistisch staatsgebouw zouden omverstorten. Want is het wonder, dat de vrijzinnige Hertog in die dagen den leider der Pruisische politiek als niets anders beschouwde dan als een reactionnair van het zuiverste water? Bevreemdt het dat hij, wiens politieke gedachten en werkkring op een volksmatig zelfbestuur in Engelschen en Amerikaanschen geest waren gericht, geen heil voor de Duitsche Statengemeenschap van de Pruisische politiek verwachtte? Aan Gustav Freytag, den beroemden schrijver, door naturalisatie

1. *Kolnische Zeitung* 23 Augustus: 1893. No. 677.

Gothasch burger ten einde zich aan Pruisische vervolging te onttrekken, aan den auteur, die door zijn historischen romancyclus „Die Ahnen" warm gestreden heeft voor de éénheid van het Duitsche Vaderland, kon de Hertog met volle recht in 1860 schrijven: „Endlich machen Sie folgenden Vergleich. In der deutschen Politik gebe es nur zwei Parteien: Protestanten und Altgläubige, Lebendige und Todte, Preussen und Oesterreicher, Gott und den Teufel. Ich wünschte, diese Vergleiche wären richtig, sie sind es aber leider nicht. Die protestantische Sache, für die meine Ahnen kämpften und ihren Besitz und Rang verloren, waren eine heilige, die preussische ist es *bis jetzt* noch nicht."

„*Tot nu toe* niet." Zoodra de Hertog evenwel op den Vorstendag te Frankfort, in 1863, de politieke stelling door Pruisen in te nemen had overwogen, gaf hij beslist de voorkeur aan eene Pruisische opperleiding, en zijne persoonlijke inzichten over binnenlandsch bestuur aan de algemeene politieke zaak prijsgevend, bleef hij Pruisen's zijde voor goed getrouw. Had hij reeds twee jaren te voren, in 1861, eene militaire conventie met Pruisen afgesloten, waarbij het contingent zijner Hertogdommen tot een bestanddeel van het Pruisisch leger werd gemaakt, thans bewees hij het groote doel van Duitschland's éénheid aan anderen te willen toevertrouwen, zoodra zij met heiligen en onverdachten ijver die zaak zouden ter harte nemen. De uitkomst heeft eerst geleid tot de suprematie van Pruisen over Oostenrijk en later tot het Duitsche Keizerrijk, dat wij heden in vollen bloei zien, tot den Bondsstaat, aan welks vestiging naast keizer Wilhelm, Vorst Bismarck, en Graaf van Moltke, maar in de allereerste plaats, *en toen bijna ieder Duitscher wanhoopte*, de Hertog van Saxen-Coburg-Gotha heeft medegewerkt. De zoogenaamde geringschatting die de Pruisische staatslieden voor de pogingen van den Hertog zouden hebben betoond, blijkt volgens de officieele documenten niets dan een fabel uit de pen van eenige journalisten gevloeid, want ieder

geschiedbeoefenaar kan het merkwaardig rescript van 12 October 1870 lezen, door den Bondskanselier Graaf Bismarck aan Hertog Ernst II gericht. Daarin verklaart Graaf Bismarck in antwoord op eene hem, eenige dagen te voren, door Zijne Koninklijke Hoogheid toegezonden nota over de stichting van de Duitsche éénheid, door de herstelling van een Duitsch Keizerrijk, en de opperleiding van den Noordduitschen Bond door Pruisen dat „alle in die nota vervatte hoofddenkbeelden sedert geruitijd door hem werden gedeeld en dat zij sinds den aanvang van den oorlog bijna zonder voorbehoud in de uitvoering zijn begrepen."

Het is geen geringe verdienste voor een gekroond hoofd zich onvermoeid aan de vaderlandsche volkszaak te wijden, doch oneindig verdienstelijker is het, hare leiding zonder nijd of wrok ter bereiking van het doel anderen toe te vertrouwen, en zich in de kracht des levens bescheiden terug te trekken. Deze vrijwillige beperking van de levenstaak kan slechts door een meester aan meesters ten offer worden gebracht, en het schijnt mij of „de Coburger" daardoor het voldingendst bewijs gaf, de woorden van zijn oom, Koning Leopold I van België, over onzelfzuchtigheid te hebben opgevolgd.

V

Er zou een boekdeel te vullen zijn over de artistieke werkzaamheid en de artistieke weldaden door dezen Vorst bedreven, en voor de vermelding van hetgeen hij als muziekkenner en componist, dichter en historicus arbeidde, moeten hier meerendeels titels volstaan. Een hymne van den Hertog is in Duitschland bij feestelijke gelegenheden populair geworden, andere zijner orkest- en koorwerken zijn in Germanje zeer bekend en van zijne muzikaal-dramatische partituren zijn de opera's *Tony*, *Casilda*, *Diana von Solanges* en *Santa Chiara* door de muzikale wereld met levendigen bijval bekroond. Maar

meer dan door deze kunstwerken heeft Ernst II zich naam gemaakt door zijn in 1887 verschenen historisch werk „*Aus meinem Leben und aus meiner Zeit*". Van 1830—1870 omvat het, in den striksten zin van het woord, de geschiedenis van Europa en de documenten in de drie statige quartijnen meêgedeeld, zijn „des pièces inédites". Maar het is meer dan dat; het is een historisch kunstwerk door de levendigheid der karakterteekening van Keizers, Koningen, Vorsten, diplomaten, veldheeren, ministers, geleerden en kunstenaars. Voor het Duitsche Volk zelf heeft het daarbij de bijzondere waarde door een Vorst geschreven te zijn, die de eerste in geheel het Duitsche Rijk de grenzenlooze ellende van het absolutisme en particularisme heeft bestreden, en de beginselen van zelfbestier in eigen Staten heeft toegepast. Ook in reisbeschrijvingen heeft de Hertog uitgemunt en zijn prachtwerk over zijn tocht naar Egypte en Abyssinië heeft litteraire en ethnographische waarde. Had de Hertog reeds in zijne jonkmansjaren vele Europeesche reizen in gezelschap met zijn broeder Prins Albert ondernomen — o. a. ook Amsterdam, den Haag en Rotterdam bezocht — op de Egyptische reis begeleidde hem zijne gemalin, de Groothertogin Alexandrine, princes van Baden, met wie hij den 3 Mei 1842 te Carlsruhe in het huwelijk was getreden en ten vorigen jare gouden bruiloft mocht vieren.

Friedrich Rückert, die jarenlang Neusess, het allerliefste dorp op een half uur afstands van de Coburgsche residentie, bewoonde, en door zijn onkreukbaar karakter zich met de vriendschap van Hertog Ernst II vereerd zag, heeft voor een halve eeuw van Hertogin Alexandrine geschreven:

Ich sucht' in deutschen Landen
Nach einer Fürstin, die ich nirgens fand,
Die stolzer dürfte sein, und freier ist von Banden
Des Stolzes auf Geslecht und Stand.

Geborene von Baden,
Wo Fürst und Volk den Bund der Freiheit schliesst.

Und dem vermählt, der nicht sich nennt von Gottes Gnaden,
Weil er von Gottes Gnaden ist!

Wohin Dein Blick sich wende,
Ein Gruss des Himmels thue Dir sich kund,
Der in's bescheidne Herz ein Hochgefühl Dir sende
Von solchem Stamm and solchen Bund!

en de dichter heeft daarmeê de Weduwe van den Hertog in al haren bescheiden eenvoud geteekend.

Ook deze karaktertrek, in het maatschappelijk leven zoo veel waard, sierde den Hertog en personen die in geregeld verkeer met hem stonden, hebben die deugd in hem geroemd. Zij maakte, dat de loyale, levendige man een beslist oordeel over personen en zaken kon uitspreken zonder geraaktheid bij tegenspraak te toonen. Eigenzin en hinderlijk autoriteitsgevoel waren hem vreemd, en het was dus mogelijk met hem in het gesprek eene wisseling van gedachten te hebben. Een bijzonderheid, die den Hertog misschien door zijn aanhoudend verkeer met schrijvers en kunstenaars, (Auerbach, Gerstäcker, Spielhagen, Lindau, bovenal Freytag) zijn geheele leven bijbleef, was het ruime oordeel dat hij over de dagbladpers velde. Elke beperking daarvan verklaarde hij nutteloos en onwaardig. Over publieke personen vermag zij vrijelijk te spreken, mits elke omstandigheid buiten de openbare zaak vermijdend. Merkwaardig is het volgend oordeel: „De pers is iets geheel bijzonders. Zij moest niet slechts hare bijzondere wetgeving, doch ook hare bijzondere rechtspraak hebben. Ik verbeeld mij dat het beste middel tot verdelging van het pers-ongedierte de verbinding zou zijn van de aanzienlijkste en achtenswaardigste journalisten tot eene soort van schepenenbank. Want juist de fatsoenlijke elementen in de pers hebben er het meest onder te lijden. En de oneindig groote meerderheid der journalisten bestaat uit beschaafde, beleefde, knappe luî".

Hoe de Hertog, die eensdeels door zijne uitgebreide familie-

relatiën, anderdeels door zijne groote reizen en eindelijk door zijne diplomatieke zendingen bijna alle Europeesche Hoven bezocht had — zelfs was hij bij den aanslag van Orsini op Napoleon III tegenwoordig en werd als door een wonder gespaard — over het hoofsche leven en hoofsche feestelijkheden oordeelde, zij hier vermeld: „Het Cesarisme," zeide hij, „zooals ik nu maar eens den heelen boêl wil noemen, en alles wat daarmêe samenhangt, doodt elk genot voor ons. Ik ken Egypte en Canada veel beter dan Berlijn. Er zijn menschen, die het erg prettig vinden, aan groote feesten deel te nemen, bij welke gelegenheid de eenige beteekenis, die zij hebben — namelijk, die zij aan hun geboorte danken — eerst recht goed uitkomt. Voor mij is dat nu juist afschuwelijk. Ik word al ziek wanneer ik mijn kamerdienaar moet opgeven, welke uniformen ik naar Berlijn moet mêenemen en mij voor den geest haal, hoeveel malen ik gedwongen zal zijn mij te laten uit- en aankleeden."

VI

Als karakterteekenaar van hooggeplaatste staats- en krijgslieden; als beschrijver van Keizers, Koningen, Vorsten en Prinsen, die hij in zijn wèlbesteed leven ontmoette en bestudeerde, verdient de Hertog eene afzonderlijke vermelding. In zijne gedenkschriften levert hij bovendien niet weinig bijdragen tot de historische anecdote. Om maar enkele voorbeelden te kiezen, vooreerst een dusdanig dat helder de antipathie verklaart die het Frankrijk van Carnot moest toedragen aan Hertog Ernst II. De broeder van Prins Albert, een herhaald bezoeker van het Napoleontische Hof, was Napoleon III zelf in menig opzicht toegedaan. Toen de Hertog in 1864 tot oplossing van het Sleeswijk-Holsteinsche vraagstuk ten gunste van den Hertog van Augustenburg een stap bij Napoleon III deed, evenzeer als hij ter voorkoming van Pruisen's en Oos-

tenrijk's botsing in 1866 bij die Hoven zou doen, werd hij ook bij Keizerin Eugénie toegelaten, die hij stralend van geluk vond, daar de Mexicaansch-Fransche oorlog juist roemrijk geëindigd was en Aartshertog Maximiliaan de keizerskroon zou aanvaarden. „Aan de spits van deze voldane lieden stond de Keizerin zelve, met welke Napoleon in dit, gelijk in vele andere gevallen, van meening verschilde. De Keizerin verklaarde met grooten nadruk dat zij tot de gelukkige oplossing het meest had bijgedragen. Drie kwartier lang onderhield zij mij over het Mexicaansche Keizerrijk. Zij beweerde, dat het slechts aan den Aartshertog liggen zou, zich spoedig tot een der machtigste potentaten der wereld op te werken, en dat de conservatieve en kerkelijke partijen daar ginds bereid waren elk offer te brengen. De verwachtingen van Keizerin Eugénie werden dan ook door niemand levendiger gedeeld dan door mijne ongelukkige nicht Charlotte. De twee Keizerinnen spraken aan tafel met elkander Spaansch; het scheen of zij de bezorgdheid van hunne mannen wilden verdrijven door de schoonste, Castiljaansche klanken. Lodewijk Napoleon zelf scheen echter allerminst geneigd, zich de zaak fraaier voor te stellen dan zij was. Na een maaltijd, waarbij de innige vertrouwelijkheid van Charlotte bijzonder levendig aan den dag was gekomen, nam hij mij opzettelijk apart en scheen zich te willen verontschuldigen: „Une très mauvaise affaire!" herhaalde hij dikwijls, „moi, à sa place, je n'aurais jamais accepté."

. . . . . .

„Toen het vreeselijk drama (door het fusilleeren des Keizers), drie jaar later, werd afgespeeld, heb ik het altijd als eene bijzonder smartelijke herinnering ondervonden, dat ik in die dagen getuige was van al die heillooze overleggingen, waardoor twee rijk begaafde menschen *in ihr Unglück hineindiplomatisirt worden sind.*" —

Mij schijnt een dergelijke beschrijving — nog afgescheiden

van de historische waarde — kenschetsender voor het karakter van den Hertog dan menige uitgebreide analyse, terwijl zij tevens den besten sleutel in de hand geeft voor 's mans diplomatieke talenten. Wie als Hertog Ernst met eene gezonde, frissche, levendige natuur begaafd, zich als diplomaat in ziekelijke kronkelingen moet bewegen, is misplaatst, en die misplaatsing strekt zijn karakter tot eer. Aan de spits eener hevig door vaderlandsche gevoelens bewogen volksmassa kan hij zich stellen; aan het hoofd van Duitsche Scherpschutters en Germaansche zangers, die het „Was ist des Deutschen Vaterland?" of „Die Wacht am Rhein" uitgalmen; hij kan edelmoedige opwellingen tot meeningen in diplomatieke nota's en memories bestendigen; voor het ideaal, een vereenigd Duitsch Vaderland, dat sterk en machtig onder éénen krachtigen Keizer zich schaart, kan hij met taaie volharding jarenlang ijveren — voor de diplomatie is hij ongeschikt, want zijne robuste natuur haat den omweg en gaat recht op het doel af.

Ook van Napoleon III zelf teekent de Hertog een scherp, welgelijkend beeld, dat wij hier willen reproduceeren:

„De Keizer was een zeer goedhartig en ridderlijk man; in den waren zin van het woord ridderlijk. Dat is ook zijn ongeluk geweest, want deze eigenaardigheid van zijn karakter is oorzaak geworden, dat de Keizerin, een zeer schoone, weelderige vrouw, op hem een bijna volslagen invloed heeft verkregen. De Keizer had echter werkelijk goede eigenschappen. Ondanks dat alles, was hij over 't geheel een volkomen caricatuur, lichaamlijk, geestelijk en zedelijk. Lichaamlijk: hij had geen figuur; het bovenlichaam was buiten verhouding lang en daarop volgden onmiddellijk twee heele kleine beentjes. Hij was een zoogenaamde *stoelreus*. Men schrikte bepaald als hij van zijn stoel opstond. Geestelijk: de veelzijdig ontwikkelde en knappe man toonde zich plotseling bij de allereenvoudigste dingen verschrikkelijk dom en beging dan de onbegrijpelijkste dwaasheden. Zedelijk: hij had een verbazend *defect*,

zooals ik bij niemand anders ooit heb waargenomen. Het rechtsbegrip ontbrak hem volkomen; zoodanig dat het bijna ongelooflijk is. Zoodra het woord „Recht" werd uitgesproken, stiet hij uit: „*Le droit? Qu'est-ce que c'est?*" Hij kende alleen maar de redenen van Staat (die Staatsraison). Wat hij voor juist hield, dat deed hij, zonder zich in het minst er om te bekommeren of hij daartoe ook het recht bezat."

Doch ook in loffelijker gedaante doet de Hertog Napoleon III optreden en deze heeft betrekking tot 's Keizers allerjuisten blik in de toekomst van het Post- en Spoorwezen. In December 1858 had de Hertog besloten ter bijwoning van den bruiloft zijner nicht Victoria van Engeland met den Kroonprins van Pruisen — den later zoo deerniswaardigen en alom beminden Keizer Frederik II, *de* Kroonprins gelijk zijn voortvarende zoon, Keizer Wilhelm II, hem onlangs noemde — over Frankrijk de reis naar Londen te maken. Hij kwam den 12den December te Parijs aan en werd den 14den door Napoleon op een jachtpartij te Fontainebleau genoodigd. Om negen uur 's morgens zou het vertrek met den trein plaats vinden.

„Toen ik" — zoo verhaalt de Hertog — „aan het station kwam vond ik daar een menigte heeren met witte dassen, die mij toeschenen den tocht naar Fontainebleau te moeten meêmaken, maar kennelijk geen gasten voor de jachtpartij waren. Toen de Keizer enkele minuten na mij aan het station kwam, stelde hij de heeren aan mij voor; het waren hoofdbeambten van spoorwegen en een heele boel financieele grootheden. Hij had die heeren, zei de Keizer, hier opontboden om tijdens het traject eenige vragen en plannen over spoor- en postaangelegenheden te bespreken, die van groot gewicht waren en waarover hij het oordeel van de heeren wilde kennen.

„De laatsten schenen echter niet precies over deze openbaring van den Keizer verheugd te zijn. Na in den salonwagen plaats genomen te hebben, begon de Keizer met een grappige inleiding van de noodzakelijkheid te spreken om het reizen van

het publiek gemakkelijker te maken. Hij merkte op dat de Spoorwegen nog lang niet genoeg hun eigenlijk doel vervulden, en dat het verkeer van menschen in vergelijking tot dat van goederen en brieven veel te kostbaar was. Hij wilde daarom iets voorslaan: zou het niet mogelijk zijn dat men zonder onderscheid van afstand op eene en dezelfde streek een persoon van zeker centrum naar den omtrek van een anderen kring vervoerde? In dezer voege dat het geoorloofd zou zijn van Parijs op alle lijnen tot aan de Fransche grens te komen en daarbij aan alle passagiers vrijheid zou gelaten worden een korter of langer gebruik van hunne reisbilletten te maken. De Keizer meende dat dit een natuurlijke toepassing van het beginsel der postzegels op het personenverkeer zou zijn. Hij vond toen gelegenheid de invoering van internationale wereldpostzegels te verdedigen en bleef nog lang achtereen stilstaan bij de vele kunstmatig ingestelde moeilijkheden in ons post- en spoorwegwezen."

Is het niet opmerkelijk Napoleon III hier als ontwerper van het zoogenaamde „Zônetarief" der Spoorwegen en de instelling van de Post-Unie te zien optreden meer dan twintig jaren vóór zij tot stand kwamen? En met het „Zônetarief" zijn wij veertig jaar na Napoleons profecy nog bitter weinig gevorderd. En is het niet belangrijk zulke, anders wellicht nooit geopenbaarde, bijzonderheden uit het leven van Vorsten door een Vorst te zien opgeteekend?

„Gelijk bij alles wat de Keizer bedacht, toonde hij ook hierin een onmiskenbaren verren blik te bezitten, maar in de middelen, die hij tot het bereiken van zijn doel plach aan te wenden, lag een zekere duisterheid, waardoor de vakmannen hem gemakkelijk konden weerleggen en de onuitvoerbaarheid zijner denkbeelden aantoonen. Er werd veel en heftig gedebatteerd, zonder dat de Keizer zich gewonnen wilde geven en ook zonder dat hij een schijn van vermoeidheid of geraaktheid toonde. Toen de discussie door onze aan-

komst te Fontainebleau moest worden afgebroken, zei de Keizer bij het verlaten van den waggon in de beste luim in het Duitsch tot mij: „In Frankrijk ontmoet men het woord *onmogelijk* veel meer dan ergens anders, maar ik vind niet dat men mij weerlegd heeft." —

Denzelfden namiddag keerden de vorstelijke personagiën naar Parijs terug en toen de Keizer den Hertog naar het hôtel bracht van den Prins de Chimay, Belgisch Gezant aan het Fransche Hof, maakte hij bij het rijden over den Pont Neuf met een blik naar het Standbeeld van Hendrik IV de volgende opmerking: „Van alle moordaanslagen is die met een dolk alleen bedenkelijk. De moordenaar heeft reeds met de uitvoering zijn leven prijsgegeven. Bij alle overige aanslagen op het leven van Vorsten hopen de verraders zich nog te kunnen redden door de vlucht." En nu voegt de Hertog in zijn *Gedenkschriften* daarbij: „Men zal begrijpen dat deze woorden des Keizers, enkele uren vóór een der verschrikkelijkste moordaanslagen die ooit zijn geschied, zich diep in mijn geheugen prentten en mij later als eene bijna wonderlijk voorgevoelen moesten toeschijnen, dat echter in volslagen contrast was met de rust en het welbehagen, waarin de Keizer juist dezen dag zich zeldzaam verheugde. Niets kon dan ook grooter verbazing bij mij wekken dan de later verbreide tijding, dat de Keizer juist op dezen dag door den Directeur der Politie Pietri gewaarschuwd was voor een te verwachten moordaanslag." —

Intusschen was die aanslag ontzettender dan te voren, bij de Opéra Comique. Orsini wierp met zijne handlangers in kort tusschenverloop drie bommen voor den bijzonderen ingang van het (oude) Operagebouw, juist de eerste toen het rijtuig van den Keizer en de Keizerin vóórreed. De Hertog wachtte in een kleine vestibule de komst des Keizers af. Toen de compagnie soldaten, die voor het straatje dat de rijtuigen moesten inrijden, was opgesteld, eene zwenking maakte om

het rijtuig van den Hertog door te laten — het was nl. een keizerlijke galakoets met twee bedienden achterop staande en dus licht te herkennen — bemerkte de Hertog een persoon, waarvoor de koetsier de paarden moest inhouden en dientengevolge hield het rijtuig een oogenblik stil. Duidelijk hoorde de Hertog zijnen naam roepen. Zonder daarop acht te geven, trad hij uit het rijtuig het Operagebouw binnen. Eenige oogenblikken daarna toen de Keizer voorreed ontplofte een bom. Koetsier, paarden, palfreniers en uhlanen van het Keizerlijk escorte werden tegen den grond geslagen. Er was eensklaps een gejammer en gekerm om van te ijzen. „Nog sprakeloos van ontzetting stond ik daar toen de Keizer en de Keizerin kwamen binnenstormen. Zij schenen inéén te zijgen. De Keizerin greep mij eensklaps werktuigelijk bij mijn arm en zeî tamelijk bedaard: Sauvez-moi! De Keizer was als in een verdooving, maakte wankelende bewegingen en ik geloofde dat hij gewond was. Zijn hoed was min of meer ingedeukt en op de eene zijde door een kogel geschampt. Vóór ik echter tot bezinning kon komen en mij rekenschap geven van den toestand, volgde een derde nóg verschrikkelijker knal vlak in onze nabijheid. De bom moest aan de deur van de vestibule zijn geworpen, projectielen en kogels verbrijzelden de vensters en kaatsten op het plafond terug. Ik trok de Keizerin, die ik aan den arm had, met mij mêe en herinner mij een persoon, die mij den weg versperde, neergeworpen te hebben, toen ik de trap die naar de theaterloge voerde, poogde te bereiken. De Keizer scheen even besluiteloos waarheen hij zich moest begeven; daarna volgde hij ons de trap op. Eindelijk traden wij allen de loge binnen.

„In het theater hadden ondertusschen spel en zang een aanvang genomen. Toen wij binnentraden, werden wij met den eed in de Rütliscène van de Wilhelm Tell ontvangen. Er werden een reeks tooneelen uit verschillende opera's gegeven en Ristori zou in het sterftooneel van de Maria Stuart op-

treden. In het eerste tusschenbedrijf waarin het geheele publiek met den aanslag bekend was geworden, omdat een aantal gewonden in de corridors van het theâter de eerste hulp ontvingen, trad de Keizer met de Keizerin aan den rand van de loge. Van de zijde van het publiek volgde geen begroeting. Geen hand klapte, geen mond bewoog. De Keizer zei in het Duitsch tot mij, en hij sprak in de volgende uren enkel duitsch tegen mij: „Daar hebt Ge nu de Parijzenaars — ze zijn nooit hard genoeg aangepakt."

„De Keizerin had, na overtuigd te zijn, dat zij en de Keizer geheel ongekwetst waren, weer hare volle kalmte terugbekomen. De Keizer daarentegen bleef vreeselijk opgewonden, was zeer bleek en werd door een nerveus rillen overvallen dat mij zeer ontstelde. De toestand was verschrikkelijk daar niemand kon berekenen wat er ondertusschen in de straten van Parijs kon gebeuren. Eindelijk trad Maarschalk Vaillant de loge binnen, de Keizer beval hem terstond het garnizoen te alarmeeren en naar de bestaande regelen bij oproer post te laten vatten. De eerste van de ministers en dignitarissen, die gaandeweg allen waren gekomen om den Keizer geluk te wenschen en zich te zijner beschikking te stellen, was de politie-minister Pietri. De Keizer vloog op hem af. Het kleine mannetje zag er zeer bleek uit; zijn gelaat was geheel vertrokken. Eh bien? zei de Keizer. Nous ne savons rien du tout, antwoordde de Minister van politie bij herhaling op de dringende vragen des Keizers. Daarop wendde de laatste zich tot mij en riep uit in het Duitsch: „Da sehen Sie die berühmte Napoleonische Polizei!"

Een genrebeeld van het Keizerlijk Hof zou ik de volgende beschrijving willen noemen. Met enkele trekken wordt daarin de ontsteltenis der Hofdignitarissen en de onderlinge verhouding van de leden der familie Bonaparte geteekend:

„Intusschen waren nog een aantal andere maarschalken

en van lieverlede ook de medeleden der keizerlijke familie in de loge verschenen. Maarschalk Canrobert weende als een kind. Een hartstochtelijk tooneel greep plaats toen Prinses Mathilde aankwam. Zij was bijna buiten zich zelve. Heel laat in den avond kwam ook Prins Napoleon. Toen hij naar hunne Majesteiten ging, draaide de Keizerin hem den rug toe, terwijl de Keizer, vóór nog de Prins gelegenheid had iets te zeggen, koel tot hem zeide: C'est bien, c'est bien! Hij verliet de loge zonder dat de Keizer hem zijne hand had gereikt, zooals hij allen personen had gedaan, die hunne opwachting hadden gemaakt. De Prins kwam, naar men zei, van een feestmaaltijd, waarbij vele Kamerleden der oppositie tegenwoordig waren."

VII

Geldt deze intieme historiebeschrijving Frankrijk, ook over België en Leopold I, den Oom des Hertogs, willen wij eene karakteristiek meêdeelen, die aan levendigheid en voorstellingsvermogen niets te wenschen laat. Men herinnere zich hoe nauw de familiebetrekkingen waren tusschen het Belgische Hof en de onttroonde Orleansen; hoe zeer die betrekkingen tusschen Engeland, waar Victoria en Albert, een nicht en neef van Leopold I aan de regeling der Staatszaken deelnamen, en Belgie tot innige vriendschap en vereering waren gestegen en hoe Hertog Ernst zelf tot al die Vorstlijke familiën in de nauwste verwantschap en sympathie stond. Den 10den December 1865 stierf Leopold I en zijn neef schrijft in die dagen over zijn zeer vereerden Oom aldus: „Mijn Oom had alles behalve hoogachting voor hetgeen de wankelbare openbare meening dagelijks op den voorgrond schuift, en als die soort lieden hem gekend hadden, die meenen dat de liberale gezindheid van een Staatsman blijkt uit het zich onderwerpen aan het algemeene oordeel, dan zouden zij hem zeker voor een der illiberaalste Vorsten van Europa hebben gehouden.

„Hij verstond zijn tijd en de eischen daarvan. Uit een machteloozen, politiek en religieus verdeelden staat heeft hij een streng constitutioneele staathuishouding gewrocht, die als model voor vele andere volken heeft gegolden. Doctrinaire stelregels waren hem even vreemd als hunne toepassing, al kon hij ook die soort lieden allerminst begrijpen, die zichzelven en anderen door eindeloos verbeteren, hervormen en omwentelen groote ellende weten te bereiden. Want hij was, in welke richting ook bezien, eene vrije en vrijzinnige natuur, die met de grootste welwillendheid gepaard, de vrijheid van ieder ander tot in de verst mogelijke grenzen wist te eerbiedigen..... Hij had een wijsgeerige rustigheid en een tipje humor over zich. Daardoor imponeerde hij in zijne gesprekken de meest verschillende politici, geleerden, kunstenaars en hen nog het meest, die feitelijk andere en zeer besliste meeningen huldigden..... Zijne zeer rijke belezenheid trok voornamelijk naar memoires en politieke geschriften en moderne, speciaal engelsche bellettrie. Die aanhoudende geestesbeschaving gaf hem, ofschoon het onderwijs in zijn jeugd in de oorlogsjaren van de Fransche Revolutie niet zeer zorgvuldig was te heeten, een buitengewone zekerheid in het kennen van andere menschen. De personen met wie hij in aanraking kwam, doorzag hij tot in de diepste plooien van hun hart, en bijna nooit voelde hij zich jegens iemand vijandig of wrokkerig. Het belang dat hij in de personen stelde betrof steeds bovenal den mensch en in de tweede plaats de politiek."

Hoe Hertog Ernst over zijnen broeder Albert oordeelde, met wien hij maar weinig karaktertrekken gemeen had, zou het best kunnen blijken uit dien hartelijken toon, waarin alle wederzijdsche brieven gesteld zijn. Eigenlijk was er aan den horizon van het Europeesch Statenstelsel geen wolkje waar te nemen of de beide broeders — de een in Engeland, de ander in Duitschland — wijzen elkander op het verschijnsel en houden elkander, met het wolkje in het oog, op de hoogte.

Tweelingen konden niet hartelijker, oprechter, vriendelijker met elkâar omgaan. Het is dan ook een van de meest tragische tooneelen als Hertog Ernst in den stormachtigen winternacht van 20 December 1861 Osborne bereikt en zijne schoonzuster Koningin Victoria op de trap van het Koninklijk slot als weduwe ontmoet. Drie dagen daarna vond de voorloopige bijzetting van Albert's stof in den grafkelder te Windsor plaats. De Hertog vermeldt niet eene der lijkceremoniën, doch eindigt zijne litanie met deze woorden: „doch will ich erwähnen, wie schrecklich es mir war, dass mir nicht erlassen werden konnte, an dem pomphaften Bankette Theil zu nehmen, welches nach uralter Hofetiquette sich unmittelbar an die ergreifende Leichenfeierlichkeit anschloss." Overal waar wij hem aangaande zijn broeder en zijne nagedachtenis hooren, is er iets van diezelfde vrouwelijke têerheid te bespeuren, waarvan Prins Albert's weduwe in haar *Journal of a life in the Highlands* in hooge mate blijk geeft. Zooals Ernst zijn broeder niet slechts liefhad, maar ook om zijne talenten bewonderde, zoo bleef de Koningin haar „beloved one" met zijn „dear noble figure" eene vrome vereering toedragen en dat zij thans de nagedachtenis van Hertog Ernst daarin zal besluiten, is voor ieder aannemelijk, die de sympathie van Victoria voor haren zwager kende.

VIII

Voor eenige stroeve wijsgeeren of eenzelvige enkelingen moge iemand's uiterlijke verschijning zonder invoed op de waardeering zijner innerlijke eigenschappen blijven — het meerendeel der menschenkinderen schenkt eerder zijne sympathie aan het sympathische dan aan iets of iemand, die dat mist, en is eer geneigd aan de beminlijke karaktertrekken van een persoon toe te voegen dan er van af te trekken, louter om zijn beminlijk uiterlijk.

Veel van den grooten invloed door Hertog Ernst op zijne tijdgenooten dankt hij aan zijn energiek uiterlijk, zijne energieke gestalte, en zijne hoogst innemende persoonlijkheid. Ik was in de gelegenheid door eene ontmoeting op den weg van Coburg naar Neusess een kort oogenblik den Hertog gade te slaan en zijne stem te hooren. Hij liet op dien Octoberdag van 1890 zijn *coupé* stilhouden; gaf zijn koetsier last stapvoets hem te volgen en voegde eenige op den weg spelende kinderen een „Guten Mittag, Kinder" toe. Onwillekeurig nam ik mijn hoed af, getroffen als ik was door de kranige forsche gestalte van den krassen ouden heer, die vlug voortliep en zoo innemend met zijne bruine oogen de kinderen toelachte. Later vernam ik dat de Hertog van het slot Kallenberg over Neusess naar Coburg was gereden en kreeg ik zekerheid in mijne vermoedens den Hertog ontmoet te hebben. In den hoogsten graad bezat Hertog Ernst II, evenals zijn vader, de onwederstaanbare gaaf van door zijn houding en gesprekken te bekoren. Hij was een *charmeur*, en verstond de kunst met kleinigheden zijn omgeving gelukkig te maken. Een woord, een blik, een handdruk, een groet, een lach, het was bij den man, die in den bloei zijner jaren tot de mooiste Germaansche mannentypen behoorde, een middel om indruk te maken en invloed te oefenen. Door de forsche beweging, tot op weinige weken vóór zijn dood voortgezet, welke het jachtvermaak hem gaf, had hij de harmonie van een krachtig, gezond lichaam — Walt Whitman's ideaal — weten te behouden, en in zijn bewegelijk optreden en zijne helderklinkende, goedmoedige stem lag iets van een jovialen Prospero, die geluk om zich heen wil verspreiden.

Er is één sprekend voorbeeld te noemen van dien humanen omgang. Het heeft op Friedrich Rückert betrekking, den grooten vrijheidszanger, die door zijne „Gepantserde Sonnetten" in 1813 in geheel Duitschland bekend werd, die vijf en twintig jaar later nabij Coburg, te Neusess, zich vestigde en die tot

zijnen dood, in 1866, met den Hertog en de Hertogin in gestadig verkeer bleef. Rückert was er niet de man naar, zich door de étiquette ten Hove te laten plooien en in gala-costuum op receptiën of andere hoffeesten te verschijnen. Hij, die eenmaal over de jonge Prinsen Ernst en Albert, toen nog hun vader Ernst I leefde, deze woorden had geschreven:

Den Hertog roem ik niet om zijnen Vorstenhoed,
Ik roem zijn vaderschap om zonen flink en goed.
Ik profeteer U dit, o vorstlijk broederpaar
En tevens bid ik u: maak mijn voorspelling waar —
Den rang, die Uwer is, zult Gij U waardig maken,
Omdat Gij 't *menschzijn* leert, vóór 't *Vorstzijn* kon ontwaken,

hechtte aan de vormelijkheid van het *Vorstzijn* weinig waarde. Vandaar dat hij meer dan ééne zonde tegen de etiquette beging. Op zekeren dag was de som zijner overtredingen zoo hoog gerezen dat de Hofmaarschalk ze niet langer met den breeden mantel zijner liefde kon bedekken. Wat gebeurt? De Hertog zelf lacht hartelijk om het geval, rijdt naar Rückert's woning en vraagt hem dienzelfden avond op een kopje thee in zijne particuliere vertrekken. Binnentredend ontwaart de dichter de Hertogin die hemzelf „eine Tasse" inschenkt. Wie de enge vormelijkheid der Vorstenhoven kent, en daarbij zich een halve eeuw terugdenkt, zal dit trekje van 's Hertogs karakter niet weinig waardeeren.

Dat in later jaren, toen de populariteit des Hertogs was gestegen, diezelfde joviale geaardheid onveranderd in hem bleef, heeft in deze dagen een mij onbekend bezoeker van het lustslot Kallenberg in de *Neue Freie Presse* meêgedeeld. Uit zijn levendig geschreven herinneringen bemerken wij hoe in 1883 — toen Vorst Bismarck den *Culturkampf* streed — de schrijver, gast van den Hertog, uren achtereen met hem over de politieke toestanden sprak en de Hertog daarbij — ofschoon niet het gevoelen van onzen professor Blok, maar veeleer dat van Dr. Rovers toegedaan — de vervolging der Jezuïten af-

keurde. In een dier gesprekken liet de Hertog zich o. a. nog nadrukkelijker dan vroeger over het vorstenberoep en eenige zijner zware verplichtingen uit en werd keizer Wilhelm I zijn „gnädigster Herr", als voorbeeld aangehaald van een der voor het vorstlijk ambt gemaakte persoonlijkheden.

„Onzen Keizer is het representatietalent als aangeboren. De „Keizerlijkheid" is hem een levensvoorwaarde en een levensvreugd. Hij kent niet anders. De vervulling van zijn Vorstenplichten, ook de uiterlijke, geeft hem de grootste voldoening. Verveling en vermoeienis kent hij niet. Hij beschouwt een kunstwerk juist zóó als hij een regeeringsvoordracht aanziet: louter zakelijk, persoonlijk er boven staande, als regeerend Vorst. Ik heb op de hofbals altijd een gevoel van beklemming, waardoor het mij volslagen onmogelijk is één verstandig woord te spreken. Ik zou mij woedend willen maken. Onze „gnädigster Herr" bewaart ondanks zijne hooge jaren de frischheid van een jong officier die voor de eerste maal op een bal komt. Hij onderhoudt zich levendig, met innerlijke bevrediging, *zelfs* met de holkoppen.

„Het laat hem oogenschijnlijk geheel onverschillig wie de betrokken persoon is. Als die persoon aanspraak heeft door hem te worden aangesproken, dan spreekt hij die aan en zegt met onnavolgbare tact wat doelmatig en juist is. Hij beschouwt dat zelf als zijn plicht en in de vervulling daarvan ziet hij het genot van zijn bestaan. Ovaties stelt hij daarom ook op prijs, omdat hij weet dat zijne Keizerlijke waardigheid op zoo iets aanspraak heeft. Persoonlijke huldebewijzen zou hij te nauwernood begrijpen. Daarin onderscheidt zich onze „gnädigster Herr" zeer gunstig van vele andere vorstelijke personagiën, die ik zou kunnen noemen en die zulke ovaties hoogsteigenhandig bestellen." —

Men ziet hieruit hoe oprecht deze Vorst over personen en zaken durfde oordeelen en tevens de bevestiging van Koning Leopold's woorden, tijdens de confirmatie van Prins Ernst: „Voor den man, die in 't openbare leven optreedt, zijn twee

dingen nog van veel gewicht: waar en zeer oprecht zijn." — Hoe Hertog Ernst die eigenschappen naar de opvatting van zijnen Oom Leopold vervulde, blijkt uit een brief, eenige maanden vóór 's Konings dood aan zijnen neef geschreven, waarin wij lezen: „Du stehst mir am nächsten von allen Verwandten und ich sehe im Geiste Deine lieben, braunen Augen, die so treu und herzlich im Ausdruck sind."

Wat ten slotte zijne artistieke natuur betreft, zij moge hem in de politiek menigmaal hebben geschaad, gebaat heeft zij hem in datzelfde vak van woelig menschlijk streven daar zij hem in dienst stelde van een grootsch en schoon idee: een Vereenigd Duitschland.

Aan den laten avond van den 22sten Augustus 1893 is Z. K. H. Ernst II, Hertog van Saxen-Coburg-Gotha op zijn lustslot Reinhardsbrunn bij Friedrichsroda verscheiden, het lievelingsoord van zijn vader Hertog Ernst I, zijn broeder Prins Albert en H. M. de Koningin van Engeland. Deze schrijft in haar „*Journal*" over Reinhardsbrunn: „The fine trees with their great branches sweeping to the ground, and their deep rich green, the luxuriant flowers, the wooded mountains that surround the house, the piece of water in front, make it one of the most beautiful spots imaginable." Toen Prins Albert den 31sten Maart 1844, kort na het overlijden van Hertog Ernst I Reinhardsbrunn bezocht en in den brief aan zijne gemalin Victoria een sleutelbloempje en een viooltje, „gathered for you at Reinhardsbrunn" sloot, vermoedde hij zeker niet, dat nog eenmaal het kind dat hem een half jaar later, den 6 Augustus 1844, zou geboren worden, Prins Alfred, hertog van Edinburgh, voorbestemd zou zijn op datzelfde lustslot in de regeering van het Hertogdom Saxen-Coburg-Gotha bevestigd te worden.

Dit is den 23 Augustus 1893 in tegenwoordigheid van Z. M. Wilhelm II, Keizer van Duitschland, zijnen Oom, geschied en een Coburger van vaders- als van moederszijde zal de roemrijke traditien van dit knappe vorstengeslacht voortzetten.

Prof. J. M. CHARCOT.

J. M. CHARCOT.

1825—1893.

„Geen bloemen op mijn graf, geen rede bij mijn lijk", — doch eenige regelen gewijd aan den meester, door den leerling die van hem gedurende elf jaren eene nooit te vergeten vriendschap ondervond, zullen wel den eerbied niet kunnen schenden, verschuldigd aan dezen uitdrukkelijken wensch der laatste levensdagen. Of wist Charcot, dat de bloemen, die volgens Fransch gebruik zeker in groote menigte zijne laatste rustplaats zouden bedekken als uiting eener algemeene droefheid, dat de taal, waarin hem een laatste groet gebracht zou worden, een slechts ijdel vertoon, te weinig beteekenende klanken zouden zijn, bij de lauweren hem door de onsterfelijkheid gevlochten? Tegen elk uiterlijk vertoon verhief zich het karakter van den wijsgeer, die zich altijd met tegenzin had geleend aan de publieke hulde, hem gedurende zijn leven gebracht; die ondanks het hooge standpunt van roem door hem ingenomen, steeds nederig was gebleven, gelijk aan zijne afkomst, die betrekkelijk nederig was, en waaraan hij meermalen met zekere zelfvoldoening herinnerde. Op de volgende wijze toch opende zijn vader voor een der drie zoons den toegang tot de wetenschap: hij voor wien het einde van het

schooljaar de beste getuigenis aanwees, mocht studeeren; die volgde zou soldaat worden en de derde of laatste moest wagenmaker zijn, gelijk de vader zelf was. Dit plan werd nauwkeurig nagekomen, en de toekomst zou pleiten voor het goede inzicht van den vader, die wel begreep, welke hand hem het beste in zijn eigen vak zou bijstaan.

In Frankrijk, wellicht meer dan ergens anders, beteekent student zijn in de medicijnen, voor hem die ernstig wil vooruitkomen, bepaald hard werken. Dit niet zoo zeer met het oog op de af te leggen examina, die volgens onze persoonlijke ondervinding niet zwaarder zijn dan in de omgevende landen en het waarschijnlijk ook niet waren in 1848, toen Charcot interne der hospitalen werd, doch voor eenen graad als laatstgenoemde zijn de examina bijzaak en wordt het „concours", waarin behalve van de bekwaamheid zooveel van het toeval kan afhangen, het zwaartepunt. De wedstrijd met velen aangevangen voor eene plaats als externe der hospitalen, herhaalt zich onder niet minder aspiranten voor het internaat; dezelfde proef moet worden doorstaan voor de betrekking van geneesheer aan de gasthuizen, en eindelijk moet voor de benoeming tot agrégé of buitengewoon hoogleeraar de zege behaald worden boven verscheidenen. De candidaat kan bij zijne voorbereiding weinig rekening houden met protectie of geluk, die bij eventueel slagen een groote rol spelen, en moet voortdurend arbeiden, gedreven door de zucht om steeds meer te weten dan zijne mededingers, geprikkeld dat hij nooit genoeg kan weten, zoodat vele minder weerstandbiedende gestellen in een toestand van afmatting en moedeloosheid geraken. Deze „surmenage", veel besproken en ten onrechte gevreesd voor schoolkinderen, wier geestvermogens, nog niet tot rijpheid gekomen en onvatbaar voor dergelijken intellectueelen dwang, weigeren meer dan zekere mate op te nemen, doet zich juist voor, wanneer zich aan het verstand, nauwelijks den kinderjaren ontwassen, het schrikbeeld vertoont van den meest ernstigen

„struggle for life". Het is niet te verwonderen, dat zelfs een Charcot de vele moeielijkheden van dit slechts in theorie rechtvaardig systeem van „concours" ondervond; dat hij niet aarzelde zijne antipathie hiertegen te uiten, terwijl hij steeds een woord van sympathie overhad voor de velen, die zich reeds bij den eersten wedstrijd voor altijd den toegang tot de hospitalen zagen afgesloten en dus onherroepelijk gekortwiekt waren voor verdere vlucht, ondanks zich mogelijk later openbarende talenten. Deel uit te maken van deze officieele medische wereld is zeer tijdroovend, en eerst vijf jaren na het begin van zijn Internaat promoveerde Charcot tot doctor, zes jaren later werd hij geneesheer aan de gasthuizen en eerst in 1860 werd hij benoemd tot „agrégé", nadat hij in 1857, toen hij zich voor de eerste maal aan het „concours" onderwierp, het weinig opwekkende van niet geslaagd te zijn, had moeten getroosten.

Als Interne begonnen in de Salpétrière, kwam Charcot daar weder in 1862 als hoofd eener afdeeling, om dit gasthuis gedurende zijn leven niet meer te verlaten.

De merkwaardige geschiedenis van deze algemeen bekende inrichting geven wij gaarne eene plaats; vóór Charcot was zij meer berucht dan befaamd, door zijn toedoen, werd zij later beroemd, als de bakermat zijner school. De naam wil zeggen, plaats waar men salpeter maakt, en inderdaad bij reglement van 20 April 1648 werd besloten, dat de Salpetrière of het kleine Arsenaal, gelegen bij de samenstrooming der rivieren de Seine en de Bièvre, voor het vervolg bestemd was, de meisjes en vrouwen op te nemen, die zich aan de prostitutie gewijd hadden. Aan het bestuur der „Gevangene Armen" (Pauvres Enfermés) werd het beheer door besluit van 1653 op gedragen, en toen dit gasthuis als zoodanig erkend was, door koninklijk besluit van 27 April 1656, deed Lodewijk XIV afstand van zijne rechten op het gebouw en op

de bijliggende perceelen, en schonk ze aan deze stichting[1].

Kardinaal Mazarin liet zich in 1657 rekenschap geven van het terrein en vernam tot zijne onderrichting, dat het bestond uit 18 à 20 „arpentes" d. w. z. elke arpente te rekenen tegen 51 aren[2], dat het verschillende gebouwen, gelijk aan schuren bevatte, ter lengte van 30 tot 40 „toises", de maat eener toise zijnde 6 voet, van welke gebouwen sommige dienden tot het maken van salpeter, andere tot het smelten van metalen en enkele als magazijn.

Ten einde de armen te kunnen herbergen, werden 40,000 francs besteed, een som ten dien tijde aangehaald als wonder veel. En voor dit geld had men toch werkelijk iets bereikt: 628 arme vrouwen, 192 kinderen en bedelaars van beroep, tevens gehuwd, vonden man en vrouw te samen hier een te huis.

Ter gedachtenis aan deze weldaden van Kardinaal Mazarin en van den eersten voorzitter Pomponne de Bellièvre, behield een gedeelte der nieuwe stichting hun beider naam, en in 1669 beviel Lodewijk XIV eene kerk te bouwen in plaats der kapel, in evenredigheid met den belangrijken omvang van dit gasthuis. Bij den ingang trekt dit monumentaal gebouw nog ieders oog, door sierlijken en ernstigen stijl.

De eerste scheiding van al deze te zamenlevende armen geschiedde spoedig, en de ontuchtige vrouwen[3] werden in een nieuw gebouw afgesloten, opdat haar omgang geen aanstoot zou geven aan de overige verpleegden, en om te voorkomen, dat deze door haar bedorven werden. Een afzonderlijk pavilloen „la Force" diende om de onzedige vrouwen

1. Le roi fit don à la nouvelle institution de la Salpétrière, sise au faubourg Saint Victor, vis-à-vis le grand arsenal, avec tous les bâtiments et héritages qui en dependent.

2. En un grand emplacement de 18 à 20 arpentes, dans lequel il y avait, divers corps de bâtiments de 30 à 40 toises de long.

3. Les femmes d'une débauche et d'une prostitution publique et scandaleuse.

op te sluiten, die zich daarenboven een onteerend vonnis op den hals gehaald hadden. Haar leven was zeer hard. Brood, water en soep was het eenige voedsel, iets verbeterd, indien zij zich dit door haar werk wisten te verschaffen, en vooral indien zij door berouw toonden vatbaar te zijn voor beterschap. De kleêren bestonden uit een soort van laken, geweven uit wol en garen [1], benevens klompen als schoeisel; zij sliepen op een stroozak met weinig bedekking. Voor lichte fouten werd nog de soep van dit reeds kort menu geschrapt en werden zij opgesloten in een hok, waar een ijzeren halsband, aan een' paal bevestigd, haar zelfs de vrijheid van de minste beweging benam; bij zwaarder vergrijp werd eene geheel duistere gevangenis geopend, nog bekend onder de zeker te vleiende benaming van „Malaise", die tevens door het ongezonde, aan de beruchte „in pace" der middeneeuwen herinnerde. Op deze wijze meende men aan het zwakke geslacht den lust in te prenten, den weg van het goede te bewandelen; dochters door hare ouders, vrouwen door hare echtgenooten in dit gasthuis afgezonderd, vonden sedert 1684, hoewel in een ander gebouw, dezelfde strenge maatregelen om haar overtehalen tot een deugdzaam gedrag.

Vier afdeelingen bestonden in dit reeds genoemde pavilloen „la Force".

1°. voor de vrouwen, die het losbandigst waren;

2°. voor meisjes, verpleegd in hoop van berouw en beterschap;

3°. voor vrouwen, opgesloten wegens misdaad;

4°. voor vrouwen, in hechtenis op bevel des konings.

De „Hetairen", verwend door den grootsten rijkdom, moesten hier den omgang dulden met de vrouwen van de laagste soort en zij, die gedurende de 17de eeuw den toon gaven onder hare gelijken, les grandes Impures, verbleekten dik-

1. Tiretaine.

wijls niettegenstaande haar blanketsel van rood, wanneer het volk, geërgerd door het brutaal vertoon van weelde, haar naschreeuwde „à l'hôpital". Ook zij, die voor de koloniën bestemd waren, wachtten hier het oogenblik der inscheping af, en Prévost trok van dit verblijf meesterlijk partij, in zijn roman *Manon Lescaut*.

Eerst in 1780 (22 Juli) werd de bestemming tot gasthuis meer werkelijkheid, door een bevel, dat de zieken niet meer naar het Hôtel Dieu vervoerd mochten worden, wegens de gevaren gedurende het strenge jaargetijde; de bouwmeester Payen werd belast met den bouw der ziekenzalen, die spoedig dienst deden, daar Tenon in 1788 schreef, zelfs 8000 personen in de Salpétrière gezien te hebben.

Doch alles was nog verre van het ideaal, dat trouwens uit den aard der zaak nog minder voor gasthuizen dan voor andere instellingen te bereiken is; doch zelfs was het nog verre van ternauwernood voldoende.

In 1790 geeft ons La Rochefoucauld als verslaggever van het comité tegen de bedelarij [1], den toestand in de somberste kleuren weer, zoowel wat de verzorging betreft als van een moreel standpunt, en het lid der Conventie Camus zegt naar aanleiding van dit rapport dat kinderen, meisjes, vrouwen allen tot in merg en been bedorven, van Parijs en omstreken, lichamelijk en moreel geheel verloren, in deze Salpétrière bijeengehoopt zijn om weg te teren in slijk en vuil. [2] Het reglement der verschillende afscheidingen werkte niet meer, en zij die reeds gevonnisd waren mengden zich met alle anderen, zonder onderscheid van hare misdaad, hetzij zij voor korten tijd of voor haar leven gevangen waren.

Het is moeielijk zich voor te stellen, dat nauwelijks eene eeuw geleden in deze inrichting nog de ergerlijkste toestand

1. Comité pour l'extinction de la mendicité.
2. Pour croupir dans l'ordure et la fange.

heerschte, die La Rochefoucauld dwong in zijn rapport eene zaal te beschrijven, waar bijna 200 vrouwen, van elken leeftijd, lijdende aan schurft, aan eene soort van scrophulose[1] en aan hoofdonreinheid, soms vier of vijf tegelijk in hetzelfde bed slapende, alle ziekten elkander mededeelden, die zulk een omgang moest doen ontstaan. Hoevele malen was La Rochefoucauld bij het doorloopen dezer zalen niet geneigd tot zich zelf te zeggen, dat het bijna minder wreed zoude zijn, het menschelijk geslacht ten onder te laten gaan, dan het in stand te houden met zoo weinig voorbehoedzaamheid.

Het verschrikkelijkste lot ondergingen de krankzinnige vrouwen, die ongeneeslijk verklaard waren. Zij waren in lage, vochtige hokken vastgeketend, zonder licht en bijna zonder lucht, terwijl zij op de ergste wijze mishandeld worden. Na zich van dezen toestand persoonlijk rekenschap gegeven te hebben, verklaarde het hoofd van het bestuur der hospitalen in 1822, dat deze woningen, indien men wel gelieft er dien naam aan te geven, gelegen op de hoogte der riolen, des winters bij het wassen der Seine niet alleen nog veel ongezonder werden, maar daarenboven eene verzamelplaats waren voor eene menigte groote ratten, die zich des nachts op de ongelukkige gevangenen wierpen en haar aanvielen, waar zij haar konden bereiken. Bij het ochtendbezoek, heeft men krankzinnigen gevonden, met handen, voeten en gelaat verscheurd door gebeten, dikwijls gevaarlijke wonden, waaraan velen stierven.

Eerst toen het bestuur opgedragen werd aan den algemeenen raad der gasthuizen[2], kwam eene merkbare verbetering. Alle veroordeelde en ontuchtige vrouwen werden naar elders verplaatst; de kinderen gingen naar de weeshuizen, en de echtparen, bedelaars van beroep, naar de zoogenaamde „pe-

1. Ecrouelles.
2. Conseil général des hospices.

tites maisons". De bevolking werd teruggebracht tot 4000 en de beruchte „Force" werd geopend voor minder misdadige gasten; de ongezonde verblijfplaatsen der krankzinnigen werden gesloopt, nieuwe cellen en baden werden ingericht, met dadelijk gevolg, dat de sterfte van een derde op een vierde daalde. Middelerwijl begonnen Pinel en d'Esquirol toehoorders van vele zijden tot hnnne lessen te trekken en in 1823 werd de Salpétriére genoemd „hospice de Vieillesse", bestemd voor oude behoeftige vrouwen, gezonde of lijdende, terwijl een afzonderlijke afdeeling gewijd was aan de lijderessen aan vallende ziekte, krankzinnig of niet krankzinnig, met verdere afscheiding der overige krankzinnigen. Met zijne straten, pleinen en park schijnt de Salpétrière eerder eene kleine stad te zijn, dan wel een gasthuis en Jules Claretie beschreef in zijn roman *Les Amours d'un Interne* op talentvolle wijze de veelzijdige afwisseling dezer ruimte.

Duidelijk is het, dat hier stof genoeg te verwerken viel, om den menschelijken geest van meer dan een menschenleven bezig te houden, te meer daar bij het optreden van Charcot nog een ware chaos heerschte, wat de diagnostiek betrof der duizenden onder verpleging. Aan ongeneeselijk verklaarden in de andere gasthuizen bleef de Salpétrière een toevlucht openen, zonder evenwel altijd de reden van dit strenge vonnis „Incurable" aan fijnere critiek te onderwerpen; het was voor vroeger of later „la mort sans phrase". Van deze bevolking moest als het ware de burgerlijke stand worden opgemaakt voor de pathologie; de ziektegeschiedenis van iedere lijderes moest onderzocht worden, moest aangevuld of geschreven worden; dit zelfde gold voor haar die opgenomen werden. Het was toch natuurlijk, dat een man als Charcot zich met dezen algemeenen titel „Incurable" niet tevreden kon stellen; dat hij licht wilde brengen in die duisternis en dat hij niet rustte, voordat hem bleek, waarom deze lijderessen zoo streng veroordeeld waren.

Op het einde der vorige eeuw waren door Pinel de ketenen gevallen [1], die deze patienten voor haar leven gevangen hielden, zooals wij beschreven; doch endanks deze bevrijding, bleven nog vele banden los te maken. De orde in die wanorde door Charcot met zooveel volharding gebracht, gaf hem spoedig de voldoening, meester te zijn op zijn terrein, dat hij dit door en door kende, en dat hij steeds eene oude bekende door zijne aanteekeningen weervond, wanneer zijne onmiddellijk ingrijpen door een meer heftig optreden der ziekte of door bijkomend lijden vereischt werd. Na zooveel zorg aan de ziektegeschiedenis besteed te hebben, volgde natuurlijk eventueel eene niet minder nauwkeurige autopsie, en dit geheel gaf aan Charcot dien schat van waarnemingen, den dageraad van zijn roem, toen hij of in de *Société de Biologie* of in de *Gazette Hebdomadaire* toehoorders of lezers in kennis bracht met de vruchten van zijnen genialen arbeid.

Eene menigte van leerlingen volgden reeds in 1866, zijne bekende lessen over de ziekten van den ouderdom, [2] waarin hij toonde stap voor stap den weg der geneeskunde te bewandelen, dat hij het boek der toen bekende ziektekunde blad voor blad naging, aan zijne scherpe critiek onderwierp en aanvulde, terwijl hij later, op dezen solieden grondslag, de leer van het zenuwlijden schiep, als het ware voortgaande met mathematische zekerheid. Bij verloop van jaren zien wij door Charcot alles behandelen, behalve datgene wat hem juist later de meeste populariteit geven zou: de studie der verschillende neurosen bleef vrij lang uit. Wij herinneren aan zijn academisch proefschrift. „Etudes pour servir à l'histoire de l'affection décrite sous les noms de goutte asthénique

---

1. Dr. Pinel 1745—1826 werd in 1795 medecin en chef der Salpétrière. Eene schilderij van Fleury bevindt zich in dit gasthuis en geeft eene zeer schoone voorstelling van dezen weldaad.

2. *Leçons cliniques sur les maladies des vieillards*, uitgegeven door B. Ball.

primitive, nodosité des jointures, rhumatisme articulaire chronique", aan zijn thesis voor het concours in 1857 „de l'expectation en médecine", en aan die voor dat van 1860 „de la pneumonie chronique" [1], aan zijne geschriften over „febris typhoidea pest, gele koorts", verschenen in 1863 [2], over „Anévrysme de l'aorte [2], aan de zoo juist genoemde Leçons cliniques sur les maladies des vieillards, waarin pneumonie, chronisch rhumatisme en jicht op meesterlijke wijze worden beschreven.

Charcot's boeken hadden door vorm, stijl en helderheid alléén reeds veel aantrekkelijks boven de vele slecht gestelde werken, waaruit wij als studenten de geneeskunst moesten trachten meester te worden; zij waren steeds en blijven waarschijnlijk nog lang eene ware verpoozing, na de droge opsomming van feiten, na de onsamenhangende opvolging van zinnen der andere schrijvers, die vooral in het „genre ennuyeux" dicht bij de volmaaktheid komen. Zijn praktische geest zag bij zijn eerste onderwijs, bij zijne eerste uitgaven reeds duidelijk in, dat het groote geheim van doceeren gelegen is in de wijze van voordracht, in de manier van eene zaak te behandelen en dat aan het geheugen van menig jeugdig brein te hulp gekomen moet worden, door herhaalde zichtbare voorstelling, door welsprekende taal, daar anders de weerzin belet de noodige oplettendheid te verleenen of belang te stellen in een onderwerp, dat, geheel onbekend, dikwijls van nature weinig aanlokkelijks voor de nieuwsgierigheid aanbiedt.

Hoe zou Charcot anders zijn publiek hebben kunnen boeien

1. Charcot beschrijft hierin eene weinig voorkomende pneumonie, die zich evenwel bij den ouderdom kan voordoen; hij onderscheidt naar de kleur drie vormen: hépatisation rouge, grise et jaune, en beschrijft een nieuwen vorm: pneumonie chronique ulcéreuse.

2. *Pathologie médicale* de Requin.

3. *Dictionnaire encyclopédique.*

voor haemorrhagie en verweeking der hersenen, zoo als in zijne lessen van 1867, zijne eerste redevoeringen op het gebied van zenuwlijden?[1] Zoo wel ooit, dan werd hier onafgebroken trouwe aandacht der hoorders gevergd, wilden zij den meester in het doolhof der hersenzelfstandigheid volgen, waar hij hen onder de eersten het richtsnoer in de vele, bijna alle onbekende schuilhoeken aanwees.

Wat hij door den microscoop aan het tot nu toe onbekende ontwoekerde, werd tot reuzenvorm vergroot en deze figuren, ondanks het trouwe der navolging dikwijls zoo grillig in gedaante, moesten den toeschouwer als een onuitwischbare indruk bijblijven; op deze wijze drong hij zijne voordracht door graphische voorstellingen aan zijne leerlingen op en zette aan zijne woorden den meesten klem bij.

Gedurende verscheidene jaren werd in de groote gehoorzaal der Salpétriere alle daglicht buiten gesloten. Op eene verhevenheid als een tooneel, vertoonde Charcot de patiënten; verschillende afbeeldingen, die betrekking konden hebben op het zich voordoend lijden, bevonden zich aan het plafond, gereed om oogenblikkelijk voor het oog der toehoorders ontrold te worden; een groot wit scherm vulde den achtergrond bestemd om de electrische projecties of figuren op te vangen, toepasselijk op de zoo even gesprokene woorden, en hoewel sommigen hierin reden gevonden hebben, deze lessen in de dagbladen bij eene theatrale voorstelling te vergelijken, waarvan natuurlijk het gevolg was, dat de toevloed zoo algemeen werd, dat slechts doctoren in de geneeskunde op vertoon hunner kaart, toegang hadden, bleef het onderwijs door deze methode bijzonder gebaat.

---

1. Van deze lessen zagen slechts drie mededeelingen het licht, door Bouchard uitgegeven. In het *Dictionnaire de médecine et de chirurgie pratique* worden deze lessen door Brouardel aangehaald bij de „hémorrhagie cérebrale."

Eenmaal met vasten voet het terrein van zenuwpathologie betreden hebbend, verliet Charcot dit niet meer. Van de multiple sclerose (*sclerose en plaques*) en de paralysis agitans, vroeger als dezelfde ziekte beschouwd, liet hij het eerst het verschillend karakter duidelijk uitkomen [1] en gaf eene zoo volkomene beschrijving van beider verschijnselen, dat weinig tot nu toe hieraan kon worden toegevoegd [2]. In 1869 verscheen zijne studie over de waarde van den thermometer bij de ziekten van den ouderdom [3], welk geschrift zeer veel invloed trad om het gebruik van dit instrument in Frankrijk algemeen te verspreiden [4]; voorts over gewrichtslijden bij *Ataxie locomotrice* (*Arthropathies des ataxiques*, *Charcot's joint disease*), welke laatste waarneming, terstond aan vrij hevige critiek onderworpen en van onjuistheid verdacht, zich toch ongeschonden gehandhaafd heeft [5].

Met Vulpian en Brown Séquard, de vrienden zijner jeugd, werden de *Archives de physiologie* gesticht; zijne bekende lessen over trophische stoornissen ten gevolge van hersen en ruggemergslijden [6] volgden spoedig; geleerden van alle landen woonden deze bij; de vereering aan zijn genie gebracht verspreidde

1. Hoofdverschijnsel bij beide ziekten is eene verlamming der ledematen; hier voegt zich een beven aan toe, dat bij multiple sclerose slechts optreedt bij geintendeerde bewegingen, met een zeker doel, als grijpen naar een glas, bij de paralysis agitans is dit beven gedurig. Bij de multiple sclerose ontmoet men eilandvormige verhardingen van hersenen en ruggemerg; voor paralysis agitans is het ziekelijk aangedaan orgaan, als uitgangspunt nog niet gevonden.

2. *Gazette des Hopitaux.* 1868. Bourneville.

3. L'importance de la thermométrie dans la cliniques des maladies des vieillards. Joffroy. *Gazette hebdomadaire* 1869.

4. *Gazette hebdomadaire.* 1869. Joffroij.

5. Bij de ataxie locomotrice, het gevolg eener verharding der achterste strengen van het ruggemerg door bindweefselvorming, doet zich deze arthropathie als een gewrichtslijden voor, meestal zonder pijn.

6. *Troubles trophiques consécutifs aux maladies du cerveau et de la moelle epinière.* (Charcot). Leçons sur les maladies du système nerveux. Tome I.

zich algemeen, — toen plotseling zijn gang op dezen weg van roem beteugeld werd door het uitbreken van den oorlog.

Zij die den meester slechts door zijne boeken kennen, vormen zich geen denkbeeld, wat Charcot als mensch doorstaan en geleden heeft gedurende de jaren 70 en 71. Maanden lang zonder berichten van zijne vrouw of zijne twee kinderen, was het hem slechts door een verheven plichtgevoel mogelijk, gedurende het beleg dagelijks te voet, bij gebrek aan alle vervoermiddelen, den pelgrimstocht naar de ver afgelegene Salpétrière te ondernemen, om aldaar de lijders aan pokken, een ware pest die te Parijs uitgebroken was, bij te staan. Voor alles was Frankrijk hem dierbaar; hij gevoelde de nederlaag diep, en de man van fijne beschaving leed innig, de daden van vandalisme te moeten aanschouwen, de Tuilerieën en andere monumenten in vlammen te zien, die hij behalve als minnaar der kunst, als geboren Parijzenaar lief had. En deze gevoelens worden niet denkbeeldig door ons hem toegeschreven; nog na meer dan twintig jaren bracht de herinnering aan deze noodlottige tijden bij Charcot eene onweerstaanbaren indruk van weemoed te weeg.

Mocht ook de trots op zijn vaderland een harden slag ondervonden hebben, zijne liefde voor de wetenschap en zijne energie voor den arbeid hadden ongedeerd deze rampen doorstaan. In 1872 benoemd tot hoogleeraar in ziektekundige ontleedkunde aan de hoogeschool, gaf hij hiervan spoedig de meest treffende bewijzen in zijne colleges over long-, lever-[1] en nierziekte,[2] over de aanleidende oorzaak van albuminurie[3] en over de plaatselijke aandoeningen bij ziekten van hersenen en ruggemerg.[4]

1. *Leçons sur les maladies du poumon, du foie.* Bourneville.

2. *Leçons sur les maladies des reins.* Sevestre.

3. *Les conditions pathogéniques de l'albuminurie* = eiwit in de urine Brissaud.

4. *Localisations dans les maladies du cerveau et de la moelle epinière.* Bourneville. Brissaud.

Op hetzelfde tijdstip benoemd tot voorzitter der *Société d'Anatomie*, ontging hem niets wat op dit gebied nieuw of belangrijk gevonden mocht worden, en werd de leemte aangevuld, die op zijne afdeeling in de Salpétrière bestaan mocht. Eene nieuwe verdeeling had hier toch plaats gegrepen, en de behandeling uitsluitend van epilepsie en en hysterie bij niet krankzinnigen, was hem toegedeeld. Zijne lessen in dit gasthuis staakte hij niet, ondanks die tien jaren dat hij de pathologische anatomie aan de hoogeschool onderwees, en zij toonen ons Charcot niet alleen met zijne ongemeene werkkracht en algemeene ontwikkeling, maar vooral geheel verschillend van de dwaze voorstelling van velen, die in hem slechts den belijder van het hypnotisme zien. Wegens het ongerijmde der meening noemen wij verschillende zijner werken, in deze jaren verschenen, en waaraan, niettegenstaande hunne veelzijdigheid, het hypnotisme nog geheel ontbreekt. Het zijn de colleges over de ongeregelde vormen van ataxie locomotrice [1], over langzame drukking uitgeoefend op het ruggemerg [2], over athropie van spieren [3] tengevolge van ruggemergsaandoeningen, over verlamming van wege aandoeningen der urinewegen [4], over het optreden der halfzijdige chorea [5] bij halfzijdige verlamming, over vallende ziekte van syphilitischen aard begrensd tot een of meer ledematen [6], over athe-

1. *Leçons sur les anomalies de l'ataxie locomotrice.* Zie noot 5, blz. 324.
2. *Compression lente de la moelle épinière.*
3. *Les amijotrophies spinales.*
4. *Les paraplégies urinaires.*
5. *Hemichorée posthémiplégique.*

Chorea letterlijk vertaald, wil zeggen „dans" — de bewegingen die zich op eene zijde voordoen in dit geval, herinneren aan die gemaakt door lijders aan St. Vitus-dans (slechts de gelijkenis is gemeen tusschen beiden, verder niets), en zijn afhankelijk van verweeking of bloeding der hersenen of van hunne atrophie. Zij onderscheiden zich van andere ziekelijke bewegingen, dat de lijders over deze geen meester zijn, en dat zij geschieden hun ondanks.

6. *Epilepsie partielle d'origine syphilitique.*

tose, juist vertaald: zonder vasten stand, — een gewijzigde vorm van de zoo juist genoemde hemichorea posthémiplégique, waarbij vooral vingers en toonen, doch ook de halsspieren in gedurige beweging verkeeren, gelijk bij de chorea, doch met minder overmaat in deze bewegingen, die dan matiger in snelheid en van minder omvang zijn; vervolgens lessen over tabes dorsal spasmodique, eene ziekte gekarakteriseerd door symmetrische verharding der zijdestrengen van het ruggemerg, tengevolge van bindweefselvorming; in de uiterlijke verschijnselen verschillend van de reeds aangehaalde ataxie, door anderen gang: terwijl aan lijders aan ataxie een „hanenloop" eigen is, slepen daarentegen lijders aan tabes spasmodique; zij slijten hunne schoenen vooral voor onder aan den voet, daar de hiel van den grond in krampvorm is opgelicht — daarenboven verschijnen hierbij krampvormige bevingen, die bij de ataxie ontbreken.

Eindelijk lessen over metalloscopie, over het onderzoek der werking der verschillende metalen. Burcq, die zich met dit onderzoek het meeste bezig hield, vond dat aan lijders aan hysterie, die dientengevolge ongevoelige plaatsen op hun hun lichaam hadden, het gevoel kon worden weergegeven, door gedurende 10 of 15 minuten, met een of ander metaal goud, ijzer, tin, een gevoellooze plek te bedekken. Sommige hysterischen antwoorden op de roepstem van alle metalen, andere geven slechts gehoor aan een of twee, hetzij edele of onedele, en werden, volgens dit verschil, door Burcq polymétalliques of monométalliques genoemd [1]. De lijst is hiermede nog lang niet gesloten, doch het bewijs is voldoende. Daarenboven steunde Charcot de uitgave van het Progrès medical (1873), en stichtte zoowel de Revue mensuelle de Médecine et de Chirurgie (1877) als de Archives de Neurologie; dit brengt

1. Deze Lessen zijn uitgegeven in de algemeene werken: *Leçons sur les maladies du système nerveux.* J. M. Charcot. Tome I. Tome II.

ons reeds tot 1880, en slechts eenige jaren vroeger beginnen de wetenschappelijke onderzoekingen over het hypnotisme.

Een niet bevredigde wensch evenwel bleef een donker punt te midden der bevrediging van alles wat begeerd kon worden. Charcot verlangde sedert jaren zijn lievelingskind, het zennwlijden, erkend te zien door het oprichten van eenen leerstoel, verbonden aan de Salpétrière, om van nabij te waken over de verdere wording van dezen nog jeugdigen tak van wetenschap, zijn groei te leiden, en zijne toekomst te verzekeren. Men zou licht meenen, dat een wensch van Charcot, één der hoogleeraren waarop Frankrijk met zooveel recht het meest trotsch mocht wezen, kracht had van bevel. Gedurende langen tijd bleek dit verre van waar te zijn, en niets minder werd vereischt dan de invloed van zijnen vriend Gambetta, als eersten minister, om dit verlangen ten uitvoer te brengen.

Toen wij in 1882 voor het eerst de Salpétrière bezochten, gelijk velen reeds lang aangetrokken door de verdiensten van den geleerde, en nieuwsgierig om den persoon te ontmoeten, wiens werken ons sedert jaren bezig hielden, was Charcot slechts onlangs tot Hoogleeraar voor zenuwlijden aldaar benoemd, en troffen wij hem te midden zijner leerlingen, proeven nemende op verschillende „sujetten", ten einde zijne eerste waarnemingen over hypnotisme na te gaan. Zijn de afbeeldingen, die ons van Dante bleven getrouw, dan trof dadelijk de gelijkenis; zeker heeft Dante niet met meer doordringend oog de ellende van de „Hel" kunnen doorvorschen, dan Charcot's blik het lijden der menschheid trachtte te doorgronden. Deze overeenkomst met den grooten dichter uit het begin van den renaissance-tijd werd reeds meermalen aangehaald, en mocht zij ook al niet geheel juist zijn, zeker blijft het, dat Charcot's gelaat iets zeer ongemeens had, dat de trekken, hoewel scherp, uiterst regelmatig waren met een zuiver classiek profiel, gelijk men dat bij de schoonste af-

beeldingen der Ouden weervindt, dat beeldhouw- en schilderkunst, bezield door deze harmonie der lijnen, menigmaal getracht hebben haar weer te geven; het was een gelaat dat men bewondert, in de beschouwing waarvan men zich verliest, dat men nooit vergeet, une tête de medaille.

Deze strengheid van voorkomen uitte zich bij elke wetenschappelijke waarneming. Strenge critiek op eigen bevindingen was de hoofdvoorwaarde, en met hetzelfde geduld waarmede Charcot zijne openbare lessen voorbereidde en omwerkte, waarmede hij elke studie voor hare uitgave herhaaldelijk op nieuw bearbeidde, op eene wijze, die de volharding zijner medewerkers zeer harde proeven deed doorstaan, met niet minder nauwgezetheid werd alles nagegaan, werd het openbaar maken verschoven van alles wat of persoonlijk door hem of door zijne leerlingen als nieuw verschijnsel voor de wetenschap was gewonnen. Bijgestaan door zijn bewonderenswaardig goed geheugen, was hij niet alleen oogenblikkelijk gereed de fransche werken, maar ook feiten vermeld in de Engelsche en Duitsche vakliteratuur naar hunne waarde te toetsen, wanneer deze van toepassing waren op hetgeen zoo juist zijn eigen ervaring uitmaakte.

Van alle clinieken en policlinieken, van geheel Parijs en Frankrijk, van alle landen van Europa richtten de patiënten hun weg naar dit kleine studeervertrek der Salpétrière, aangetrokken als tot een licht, tot een straal van hoop in hunnen duisteren ziektetoestand, zoodat een onafgebroken rij van lijders in deze ochtenduren aan het nooit rustend oog, aan het onvermoeide brein van den Meester voorbijtoog, een onuitputbare rijkdom voor de waarneming, waarschijnlijk met hem voor de geneeskunde verloren gegaan. Door een laboratorium was deze kamer voor de consulten afgescheiden van de ziekenzalen; een photographisch atelier grensde aan deze, en was door zijne volmaakte inrichting gereed alles op pathologisch gebied tot zelfs een aanval van hysterie of epilepsie

in zijne gedurige opvolging van veranderingen onmiddellijk weer te geven; een „Musée d'Anatomie", hierbij gelegen, bevatte daarenboven alles wat meer bijzonder betrekking mocht hebben op zenuwlijden; eene ruime afdeeling voor de behandeling met statische en galvanische electriciteit was eene schrede verder; hierop volgde de groote gehoorzaal, en alles te zamen vormde een geheel, voortreffelijk door de geschikte indeeling der onderdeelen, een waar Institut neuro-pathologique.

Reeds bij de eerste woorden, waarin Charcot begon het hypnotisme te behandelen, wapende hij zijne omgeving tegen de verleiding van het buitengewone. Hij waarschuwde tegen de aantrekkelijkheid van het onverwachte en van het vreemde. Zijn raad was, vooral te trachten de clinische symptomen te begrijpen en het physiologisch karakter der verschillende nerveuse toestanden in te zien. Het onderzoek, uitsluitend der eenvoudigste feiten, wier voorkomen het meest onveranderlijk is, waarvan het objectief bestaan zich het gemakkelijkst laat waarnemen, moet voorop staan, daarna moet men met de meeste omzichtigheid tot de meer samengestelde, tot zich minder duidelijk voordoende verschijnselen overgaan. Voorloopig kunnen die symptomen ter zijde gelaten worden, waarvoor eene veel fijnere beschouwing noodig is en die zich voor het oogenblik schijnen los te maken van alle bekende regels der physiologie. Juist omdat men zich niet heeft opgehouden bij het noodzakelijk begin, weigerde de studie van het hypnotisme de vruchten af te leveren, die zij zeker eenmaal dragen zal en werden de adepten dikwijls als even zonderling beschouwd als de verschijnselen, die zij te voorschijn riepen, en waardoor zij dikwijls niet minder, dan de in 't geheel niet ingewijden, verrast werden.

Natuurlijk dat zij, die zich niet door eene zekere wetenschap laten leiden, spoedig slachtoffer worden van hunne verbeelding en, volgens menschelijke natuur aangetrokken door alles wat

op wonder lijkt, elk onpartijdig oordeel verliezen over hunne waarnemingen, om in belachelijke voorstellingen te vervallen: den bekenden enkelen stap van het sublieme tot het ridicule.

Zij, die van het hypnotisme eene „panacée" wilden maken, die onschuldig of uit belang hieraan mirakelen toeschreven, waaraan het geheel vreemd was, werden door Charcot gevreesd als eene aanleidende oorzaak, dat deze studie op nieuw aan de algemeene minachting, waaraan hij haar met zooveel moeite ontwoekerde, zou worden prijsgegeven en zoo goed als in de wieg gesmoord. En de velen die de colleges bijgewoond hebben, herinneren zich met ons zijn krachtig optreden tegen de overdrijving, vooral op dit gebied.

Van meerdere zijden heeft men Charcot doen opmerken, dat zijne observaties met betrekking tot het hypnotisme slechts geschied waren op lijderessen aan „Grande hystérie" en dat zijn oordeel en critiek daarom slechts waarde hadden in beperkten zin. Het is duidelijk dat deze aanmerking niet uit kon blijven, maar het is eenvoudig haar te wederleggen, voor zoo verre zij eenigszins eene beschuldiging mocht zijn van wetenschappelijke fout. Charcot toch nam zijne waarnemingen op de personen, die de bestanddeelen zijner afdeeling in het gasthuis uitmaakten, patiënten aan hysterie en epilepsie. Het gemakkelijk optreden van hypnose bij deze lijderessen bewees reeds een zekeren familietrek en verried hare voorbeschiktheid. De fortuin heeft hem hierin de hand gereikt, en indien hare tegenwoordigheid op zijne ziekenzalen ontbroken had, dan ware hij stellig de eerste geweest om deze leemte te gevoelen, en deze dan zoo mogelijk aan te vullen. Het was dus onmogelijk en niet te veronderstellen, dat Charcot deze rijke bron voor de geneeskunde den rug had toegekeerd, om eenen anderen weg op te gaan, gelijk tot nu toe vruchteloos in deze richting geschied was.

Om dezen band tusschen Hysterie en Hypnotisme, zoo kort mogelijk nader te verklaren, laten wij eene kleine uiteenzetting

volgen, zonder vertaling, voor de duidelijkheid, der oorspronkelijke fransche benamingen.

Charcot maakte voor de hysterie de volgende indeelingen:

I. *Hystero-epilepsie à crises distinctes.* De aanval is òf zuiver hysterisch, òf zuiver epileptisch. Geheel op zich zelf staande, zonder inbreuk op elkanders terrein, en zich slechts voordoende onder de kenteekenen eigen aan de hysterie of aan de epilepsie.

II. *Hystero-epilepsie à crises combinées.* Hier vervalt die scheiding en in eenen zelfden aanval zijn kenteekenen van hysterie en epilepsie vermengd. Deze, de meest uitgesprokene vorm van hysterischen aanval, blijft daarom niet minder van echt hysterisch karakter en de epileptische verschijnselen (daargelaten of deze niet eigenlijk van nature hysterisch zijn) komen slechts den toestand verergeren, gelijk de epilepsie zich inmengt bij verschillend zenuwlijden. Het is de Hysteria major of Grande Hystérie van Charcot, door Briquet reeds genoemd *hystérie à attaques mixtes*, door Tissot *hystérie épileptiforme.*

III. *La petite Hystérie.* De meest voorkomende vorm, en de eerste sport op deze ladder, toont in hare bekende uitingen eene intieme verwantschap met de *Grande Hystérie*, waarvan zij een flauwe weerkaatsing, een embryonale toestand is. Bij het opgaan dezer verschillende treden ontmoet men, soms in geleidelijken overgang, den waanzin aan den top, dikwijls nog vergezeld door de epilepsie. Gelukkig evenwel dat het velen gegeven is, het nooit verder te brengen dan tot den voet van dit waar schavot.

De aanval der „Grande Hystérie" onderscheidde Charcot weder in vier perioden, die elkander geregeld opvolgen, behoudens de afwijkingen.

Ie période epileptoide	phase tonique	grands mouvements toniques Immobilité tonique.
	phase clonique	
	phase de résolution.	

IIe période de clownisme	phase des contorsions, arc de cercle.	
	phase des grands mouvements	rythmés / désordonnés
IIIe période des attitudes passionnelles	attitude passionnelle gaie	
	attitude passionnelle triste	
IVe période de délire	Délire, *zoopsie*	
	Contractures généralisées.	

Gelijk bij ieder ziektebeeld komen natuurlijk bij dit regelmatig optreden wijzigingen voor; de eene of andere periode vertoont zich in eenigszins uitgewischten vorm, teekent zich minder scherp dan het type door Charcot aangegeven; wij doen dan een of meer schreden terug naar de „petite hystérie". Eveneens kunnen andere nerveuse toestanden dit vrij afgesloten geheel binnendringen en een aanval van lethargie, van katalepsie of van somnambulisme kan zich voorop stellen op eene wijze, voldoende om de aangegeven figuur dermate te verwarren, dat zij voor den minder geoefendenden waarnemer verloren gaat.

Het verschijnen der prodromen voorspelt soms reeds dagen te voren den in aantocht zijnden aanval van grande hystérie, gelijk de voorhoede op een slagveld; zij zijn op zich zelven reeds zeer ingewikkeld in hunne verscheidenheid; syncopen en spasmen kunnen zich hierbij voordoen en zij bestaan vooral in:

Ie psychische stoornissen	(hallucinatie, neerslachtigheid, melancholie of overmaat van opgewondenheid, overgaande tot wildheid).
IIe Organische stoornissen	(digestie-stoornis, stoornis in de secretie, in *ademhaling en bloedsomloop*).
IIIe Spierstoornissen	(spierzwakte, moeilijke beweging, gevoel van schok, contractiën).
IVe Gevoelstoornissen.	(Aura hysterica, Anaesthesie, Analgesie, Hyperesthesie, kleurenblindheid).

Wij zien reeds aan de vele opgenoemde verschijnselen het

bekende feit, dat de hysterie van gedaante verwisselen kan, als de figuur van eenen kaleidoscoop. Voor het hypnotisme zullen wij in dit kader van den hysterischen aanval eene plaats vinden, om welke reden wij het geheel tot in zijne onderdeelen nagaan.

Gemakkelijk wordt dit begrip, wanneer wij in de indeeling van het hypnotisme

1°. état cataleptique.

2°. état léthargique.

3°. état somnambulique (hypnose).

de nerveuse toestanden weervinden, die de plaats kunnen innemen van eene der perioden van dien aanval van hysteria major, en wij herinneren dat hun optreden krachtig genoeg zijn kan, om de andere verschijnselen in de schaduw te doen verdwijnen.

Een geleidelijken overgangsvorm biedt ons eene wijziging der derde periode, wanneer de „attitude passionnelle" wordt gebracht tot „extase"[1]. Dat deze kunstmatig te voorschijn geroepen kan worden, was bekend sedert de aanwending van ether om ongevoeligheid aan te brengen, en een der eerste bewijzen gaf een meisje van 17 jaren, dat bij het ondergaan eener operatie ether inademde en in duidelijke extase verviel; bij het ontwaken beklaagde zij zich, weder onder de gewone stervelingen te zijn teruggekeerd, daar zij gedurende haren slaap „God en de engelen had aanschouwd", terwijl middelerwijl hare dij was geamputeerd.

Op het oogenblik van den aanval der grande hystérie verlengt zich reeds de derde periode, de attitude passionnelle, door de toediening van ether, en het hysterisch karakter van

1. L'extase hystérique ne possède guère par elle même des caractères speciaux, qui puissent permettre de la distinguer des autres variétés d'extase. Nous la considérons comme une forme de la grande attaque, fragment détaché de la troisième période, ou période des attitudes passionnelles. Paul Richer. *La grande Hystérie* blz. 954.

de extase wordt door het zich voordoen in den aanval van grande hystérie voldoende aan het licht gebracht, terwijl de hypothese, dat de hysterischen door den prikkel van den aanval zoowel het toppunt hunner geestvermogens als een maximum van spierkracht kunnen bereiken, veel aantrekkelijks heeft.

Van de extase tot den toestand van lethargie is slechts een korte overgang. De indeeling maakt dezen volkomen duidelijk:

1°. attaque de léthargie simple, attaque de sommeil;

2°. attaque de léthargie avec mort apparente;

3°. attaque de léthargie compliquée:

a. de contractures partielles ou généralisées;

b. de l'état cataleptiforme.

Deze hysterische slaap gaat dikwijls gepaard met droomen, die de patiënten zich duidelijk bij het ontwaken herinneren.

Dat de „attitudes passionnelles" vergezeld kunnen gaan door een „état cataleptique" werd reeds gezegd; wij ontmoeten daarenboven eene „extase cataleptique", òf geïsoleerd voorkomend, òf vergezeld met eenen aanval van hysteria major.

Ook het somnambulisme hystérique (hypnose) noemden wij reeds als voorkomend in de derde periode van de hysterische attaque; doch het optreden kan ook geïsoleerd zijn.

Wij moeten ons van elke nadere beschouwing onthouden, en ons tevreden stellen slechts de schakels van deze keten te laten zien, om de verbinding tusschen hysterie en hypnotisme verstaanbaar te maken. Dat vele hysterischen reeds in wakenden toestand, wat hunne geestvermogens betreft, handelen alsof zij gedreven waren door kunstmatig opgewekten slaap, gelijk aan somnambules, zij slechts in het algemeen opgemerkt.

In de opgegevene volgorde der drie toestanden van het hypnotisme, 1°. den „état cataleptique", 2°. den „état léthargique", 3°. den „état somnambulique", kan de waarnemer naar willekeur verandering brengen, of zoo hij verkiest kan hij bij den in

slaap gebrachten persoon elken toestand geheel alleen te voorschijn roepen, naar de wijze waarop hij dezen slaap verwekt. De identiteit van deze hypnose met de verschijnselen die spontaan optreden als wijzigingen van den aanval der Grande Hystérie pleit voldoende voor de nauwe bloedverwantschap en brengt ons tot verklaring van de theorie, dat het hypnotisme bij de Grande Hystérie tehuis behoort.

Door deze clinische waarnemingen vormden Charcot en de École de la Salpétrière den vasten grondslag, het aangrijpingspunt, dat tot nu toe ontbrak voor de zoo fijn saamgewevene studie van hysterie, suggestie en hypnotisme. Wel is veelal beweerd, dat de symptomen van hypnose te danken waren aan de suggestie en dat er dus geen vaste regel of wet geldig zijn kon, daar waar de willekeur van den proefnemer alles kon wijzigen. Dat de mogelijkheid van suggestie niet uit het oog verloren mag worden, blijft bij het hypnotisme waar, zoowel als bij alle therapeutische behandeling. Doch ook de suggestie vindt men aan zekere regelen onderworpen, daar zij slechts met goed gevolg uitvoerbaar is op zekere oogenblikken der hypnotische neurose, en dikwijls vereenigd gaat met niet gesuggereerde verschijnselen. Is eenmaal de hypnotische slaap opgetreden, dan moet men degelijk onderscheiden tusschen de symptomen, die het dadelijk gevolg zijn van dezen slaap, en die, welke ontstaan kunnen door suggestie of aanwending van magneten en metalen. Dit verschil is hoofdzaak; volgens de eerste symptomen alleen werd de genoemde indeeling der hypnose gemaakt en op hen steunden de vele waarnemingen. Allen, die zich bij het onderzoek op hetzelfde standpunt plaatsen, zullen tot dezelfde gevolgtrekkingen komen, wat natuurlijk niet weggelegd is voor hen, die zich op een ander standpunt bevinden.

Voor hen die nooit een aanval van „grande hystérie", volgens de regelmaat door Charcot beschreven, dus het „type", hebben waargenomen en daardoor zich ook niet van de wijzigingen hebben kunnen rekenschap geven, zal deze gelijkenis

tusschen Hysterie en Hypnotisme raadsel blijven, daar toch bij hypnotiseeren van patienten aan „petite hystérie" deze overeenkomst bij denzelfden persoon geheel wegvalt, gelijk de aanval der petite hystérie de „grande hystérie" slechts flauw weergeeft; bij hypnose van niet-hysterischen, toegegeven dat volledige afwezigheid van hysterie mogelijk is bij vatbaarheid voor hypnose, blijft deze inmenging natuurlijk nog grooter geheim. De gedachte dat wij, na dit weinige, dit punt van strijd als eene uitgemaakte zaak beschouwen, ligt ver van ons, doch wij meenen, dat het minder vreemd zal schijnen, dat de meeste waarnemingen van hypnotisme met opzet geschiedden bij lijderessen aan Hysteria major en dat in deze richting werd voortgegaan.

Het vermoeden, dat de imitatiezucht der patienten ten grondslag zou liggen aan de geregelde opvolging der perioden bij hysterischen aanval, dat zij dezen van elkander afzagen op de ziekenzalen, en dat zij, gedreven door dezen geest van navolging, het spoedig evenver brachten als de voorbeelden, die zij dagelijks voor oogen hadden, werd spoedig weerlegd door de beschrijving van hysterie waargenomen in verschillende plaatsen van Frankrijk en in verscheidene landen, en die geheel strookte met het type dat zijn oorsprong dankte aan Charcot. Eene negeres uit Algerië bewees dat ook haar ras niet ten achter bleef; zij leed aan hysterische aanvallen geheel identiek aan de Grande hystérie der Salpetrière.

De geschiedenis der bezetenen van vroegere eeuwen was tevens geschikt om meerdere bewijzen aan te brengen. Reeds in de middeneeuwen zien wij Duitschland en vooral Holland (1374) geteisterd door de bekende epidemie van St. Vitusdans of ziekte van St. Guy [1], daar een dans om het altaar van dezen heilige den lijder van zijne gedurige sprongen bevrijdde; Italië

1 Charcot reproduceerde op zeer artistieke wijze de juiste afbeelding van dezen dans door P. Breughel.

was terzelfder tijd niet minder bezocht door eene dansepidemie, het Tarentisme, alsof een giftige spin de lijders gebeten had [1]. Doch men heeft zoover niet terug te gaan, zelfs niet tot de jaren 1550—1560 toen deze gewaande symptomen van bezetenheid [2] zich in Duitschland, Holland en Italie vertoonden, onder beide geslachten (possession des nonnains), of tot 1609 en 1632, toen de Ursulinen van Aix en vooral die van Loudun hebben verklaard, den satan, in den vorm van hysterie, te hebben geherbergd, of tot de epidemie van Louviers, welke allen met elkander gemeen hadden, dat de duivel, of wie als zoodanig verdacht was, met de bezetenen en het epidemische der hysterie gezamenlijk een einde vonden op den brandstapel. Nog in het laatst dezer eeuw hebben de bezetenen van Morzines (1861), van Vezegnis (1880), van Pledran (1881) en van Jaca, waarvan het voorkomen nog frisch in het geheugen ligt, voor het onderzoek bewezen te lijden aan de verschijnselen der Grande Hystérie.

Tot het voor den dag brengen van deze feiten uit de geschiedenis was Charcot's invloed buitengewoon, en op zijne vele reizen was zijn oog steeds open om in musea of verza-

---

1. Deze St. Vitus-dans of dans van St. Guy, hoewel epidemische Chorea genoemd, verschilt echter te zeer van de ons bekende Chorea om te veronderstellen, dat wij slechts met verschillende uitingen eener zelfde ziekte te doen hebben. De St. Vitus-dans of epidemische Chorea vertoont ons zonder eenigen dwang de hoofdsymptomen der Grande Hystérie, het is geheel de Hysterische aanval met de opvolging der verschillende perioden. Wij herinneren aan de tweede periode: phase des grands mouvements rhythmés et desordonnés — deze beide treden op zulk eene heftige wijze op, dat het overige van de ziekte weinig uitkomt, waardoor zij aan deze hunnen naam (bewegingen als bij Chorea) gegeven hebben. De regelmaat der grands mouvements ging niet geheel verloren en een zeker rhythme bleef over te midden dezer wanordelijke opvolging van bewegingen, die onder zekere invloeden het type kregen van eenen dollen dans.

2. Phase des grands mouvements, contorsions. — 2de periode van den hysterischen aanval.

melingen afbeeldingen te ontdekken, die in kunstvorm den hysterischen aanval der middeneeuwen zoo trouw wedergaven, dat het stempel der hysterie onmiskenbaar was [1]. Allerbelangrijkst was daarom zijne medewerking aan eene uitgave *Les démoniaques dans l'Art* [2], waar de rijke verzameling van afbeeldingen getuigenis aflegt voor den juisten blik van de groote meesters der oude schilderkunst, die door hunne trouwe afbeelding van lijders aan convulsie, extase, aan St. Vitusdans of van bezetenen reeds het zich regelmatig voordoen der ziekteverschijnselen weergaven, toen de beschrijving die op deze gelijkheid de aandacht zou vestigen en de verklaring nog eeuwen moesten uitblijven.

Dezelfde resultaten, die gedurende eenige jaren vrouwelijke patiënten betroffen, werden spoedig onveranderd weergevonden bij mannelijke lijders aan hysterie; en eene afdeeling voor deze, aan de Salpétrière toegevoegd, droeg weldra hare

---

1. Merkwaardig zijn onder anderen:

De fresco van Andrea del Sarte *Sainte Philippe de Neri exorcisant une possédée.*

De bezetene in de schilderij *la Transfiguration*, van den Vlaamschen schilder Deodat Delmont (Antwerpen).

Genezing van eene bezetene vrouw door Sancta Catharina: fresco van Francesco Vanni te Sienna.

Genezing van een bezetenen jongeling door Dominiquin: fresco in het klooster van de Grotta Ferrata.

Eene schets van David van Noort, den meester van Rubens en Jordaens: *Sancta Clara eene dame bevrijdende van vijf duivels.*

Doch meer dan eenig ander wist Rubens de ziekelijke natuur der bezetenen weer te geven. Hunne afbeeldingen gelijken op even zoo vele lijders aan hysterischen aanval, dagelijks in de gasthuizen als de Salpétrière te vinden, en zijne schilderijen: *St. Ignatius de bezetenen genezende*, zijn de treffendste voorbeelden; deze bevinden zich te Weenen en te Genua.

Eene schilderij van Jordaens: *Genezing van eenen bezetenen man.*

2. *Les démoniaques dans l'art* werden, evenals de *Difformes et les malades dans l'art*, uitgegeven met medewerking met Paul Richer.

vruchten door colleges over de hysterie bij den man, over traumatische neurose (*hystérie traumatique* [1]) vooral bij mannen waar te nemen, daar zij door hun beroep meer aan trauma zijn blootgesteld; door waarnemingen van astasie-abasie [2], aphasie [3], woordenblindheid (cecité verbale), en amyotrophien [4].

Het is niet te overzien wat de „Ecole de la Salpétrière" door Charcot's invloed op het gebied der geneeskunde in het geheel en meer bijzonder op dat der zenuwpathologie aan het licht heeft gebracht. De bezieling van den meester kwam als het ware in al deze werken duidelijk te voorschijn, die zich altijd persoonlijk rekenschap gaf van het vele, dat men aan zijnen critischen blik onderwierp, de wenschelijke verandering duidelijk toelichtte, door een voorwoord zijne goedkeuring en naam aan de uitgave hechtte, een nieuw plan van omwerking aanduidde en die ook menigmaal zijn „veto" neerschreef.

Dat het therapeutisch gedeelte niet vergeten werd, getuigen de mededeelingen op dit gebied, en uit deze lange reeks laten wij slechts eenige titels volgen.

---

1. Thyssen. Thèse de Paris 1888. Contribution à l'étude de l'hystérie traumatique.

2. Letterlijk vertaald, zonder stand, zonder gang; naam door Paul Blocq in 1888 gegeven aan eene stoornis in het vermogen om te loopen of te staan, zonder stoornis in spierkracht, sensibiliteit of coordinatie, terwijl de gewone bewegingen in liggende houding kunnen worden uitgevoerd. Behandeld door ons, in voordracht, op Congres van Berlijn 1890, en door Prof. Pel in 1893, 7 April, in eene voordracht gehouden te Groningen „Een traumatisch hysterische neurose met astasie en abasie.

3. Aphasie — zonder spraak; nog te onderscheiden van de hysterische stomheid (mutisme), waarbij zelfs alle klank verdwenen is.

4. Deze colleges worden gepubliceerd in:
Leçons sur les maladies du système nerveux. J. M. Charcot Tome III.
Leçons du Mardi 1887—1889.
Clinique des maladies du système nerveux 1889—1891.

Traitement du vertige de Menière par le sulfate de quinine. Charcot stelde het meeste vertrouwen in het voortgezet gebruik van dit geneesmiddel en reeds in 1875 raadde hij deze behandeling aan: Lors de ma conférence relative au vertige de Menière en 1874, j'émis quelques considérations thérapeutiques. Je relevai entre autres que le vertige, *ab aure laesa*, même le plus invéteré, guérissait quelquefois spontanément, quand le malade devenait complétement et irréparablement sourd, et cessait d'éprouver le sifflement. Je me suis aussi demandé s'il ne serait pas possible de provoquer à dessein, par intervention chirurgicale, ce résultat souvent souhaitable. Je préconisais aussi l'émploi des pointes de feu sur les apophyses mastoides. Le moyen que j'en mis en oeuvre dans le cas sur lequel j'appelle votre attention, est à la fois beaucoup plus simple et beaucoup moins radical.

L'idée m'est venue que, à l'aide de *sulfate de quinine*, qui chacun le sait, determine entre autres phénomènes des bruissements, des bourdonnements d'oreille plus ou moint accentués, on parviendrait peut-être, en prolongeant suffisamment l'emploi de doses assez élevées, à produire des modifications durables dans le fonctionnement du nerf auditif. Le résultat a justifié, vous allez le voir, ces prévisions..... Je crus pouvoir annoncer qu'il ne s'agissait pas ici d'épilepsie, non plus que d'hystéro-épilepsie; mais bien du vertige de Menière. Je fis espérer qu'à l'aide d'un traitement approprié, les accès pouvaient être atténués, peut être supprimés. *Le sulfate de quinine* fut prescrit à la dose de 60 centigrammes, et l'usage de cette dose prolongé pendant deux mois. Peu de temps après le commencement du traitement les sifflements, et du même coup les accès vertigineux ont cessé de se produire. Ils n'ont pas reparu depuis. Je pourrais citer aujourd'hui un bon nombre d'autres exemples où les accidents vertigineux dont il s'agit, ont été notablement amendés ou même complétement guéris

par l'influence de *l'emploi prolongé* du *sulfate de quinine* [1].

Wij noemen vervolgens: l'Emploi et les inconvénients du nitrate d'argent; le traitement du rhumatisme articulaire aigu par les alcalins; l'applications des pointes de feu dans le traitement de la paraplégie par mal de Pott; la metallothérapie, l'électrothérapie, l'hydrothérapie, l'application des aimants; la compression ovarienne, le traitement de l'hystérie, waarbij het door Charcot sterk aangeprezene „Isolement" in aanmerking komt. Hierover lezen wij het volgende: Je pourrais facilement multiplier les exemples propres à bien mettre en lumière l'influence favorable de *l'isolement* bien entendu, dans le traitement de certaines maladies nerveuses non qualifiées comme aliénation mentale et de l'hystérie ou encore de la neurasthénie en particulier.

Ce que je viens de dire, en effet, à propos de l'anorexie nerveuse, je pourrais le repéter à propos de la plupart des formes de la neurose hystérique. Mais il me suffira, pour le moment, d'avoir éveillé votre attention sur cette influence curatrice de *l'isolement;* c'est un sujet sur lequel j'aurai d'ailleurs l'occasion de revenir bien des fois, sans doute, dans le cours de cet enseigement; j'en parle chaque année depuis tantôt quinze ans, et plusieurs des leçons, que je lui ai consacrées, ont été publiées. La méthode a du reste fait son chemin, car je vois qu'en Allemagne, en particulier, de même du reste, qu'en Angleterre et en Amérique, son efficacité commence a être hautement proclamée. Aussi reclamerai-je pour nous l'antériorité, car si je ne me trompe, elle nous appartient légitimément, tout au moins, en ce qui concerne le traitement de l'hystérie et des affections connexes. C'est en somme l'isolement qui représente l'élément capital dans la méthode qu'ont preconisée depuis quelques annés M.M. Weir Mitchell en Amérique, Playfair en Angleterre, Burkart en

1. *Leçons sur les maladies du système nerveux*. J. M. Charcot. Tome II.

Allemagne, dans le traitement de la neurasthénie et de certaines formes de l'hystérie.[1]

Toen in December 1893 de *New Review* Charcot's meening vroeg omtrent *faith healing*, de geneeskracht van het geloof, la foi qui guérit[2], bleek terstond dat deze vraag hem niet onverschillig was en verklaarde hij, dat het geloof dikwijls geneest, daar waar alle andere geneesmiddelen nutteloos bleven. Deze geneeskracht behoort wel degelijk tot de wetenschap; doch alleen die feiten kunnen als argumenten worden aangevoerd, welke ernstig naar waarheid bestudeerd, tot eene gevolgtrekking kunnen worden te zamen gebracht.

Reeds dadelijk valt op te merken, dat deze geloofsgeneeskracht bestaan heeft ten allen tijde, bij alle volken, bij elke soort van beschaving of godsdienst, op ieder punt der aarde. De genezing geschiedt onder bijzondere verschijnselen; het is een phenomeen, nu mirakel, dan faith healing, dan anders genoemd en is te danken aan eene eigenaardige stemming van het gemoed of van den geest van den lijder. Noodzakelijk voor deze genezing zijn eene bijzondere stemming, een vast geloof en vatbaarheid voor suggestie. Het terrein der geloofsgeneeskracht is vrij beperkt. Zij kan zich slechts laten

1. *Leçons sur les maladies du système nerveux.* J. M. Charcot. Tome III. De noot die hierop slaat is zeer curieus:

L'isolement des hystériques est depuis longtemps considéré comme la partie principale de leur traitement. Nous n'en voulons pour preuve que la citation empruntée à Jean Wier (1564). „Au reste, s'il y a plusieurs ensorcelléz ou démoniaques en un lieu, comme ordinairement nous voyons cela à venir en monastères, principalement de filles (comme estans les commodes organes des tromperies de Satan) il faut auant toute chose, qu'elles soyent séparées, et que chacune d'elles soit envoyée vers ses parents ou alliez: afin que plus commodement elles puissent estre instruites et guéries, ayant toutefois esgard au moyen selon la nécessité de chacune à ce qu'on ne les chausse toutes à une mesme forme comme on dit communément." (Jean Wier — *Histoires, disputes et discours des illusions et impostures des diables.* Bourneville.)

2. *Archives de neurologie.* Janvier 1893. La Foi qui guérit.

gelden, waar de genezing geen anderen invloed vereischt dan de macht, waardoor de geest het lichaam kan beheerschen.[1] Geen inwerking, van welken aard ook, is bij machte deze grenzen te overschrijden, want wij vermogen niets tegen de natuurwetten; nooit heeft wonder, mirakel of faith healing een afgezet been weder doen aangroeien; daarentegen zijn er honderden genezingen van verlammingen, maar alle volgens de welgevondene uitdrukking van Russel Reynolds „dependant on idea"[2], afhankelijk van idee. Zelfs de miraculeuse genezing van gezwellen en verzweringen blijft, zooals wij zien zullen, ondanks het schijnbaar bovennatuurlijke, binnen de grenzen der natuurwetten.

De min of meer plotselinge genezing van convulsies en verlammingen werd vroeger beschouwd als een der grootste wonderen. De wetenschap bewees, dat hier verschijnselen waren van hysterischen aard, dat er geen organisch, slechts dynamisch lijden bestond, dat de macht om het lichaam te beheerschen voor zekeren tijd was verminderd of verloren, en met dezen uitleg begon het einde der mirakelgenezing.

Ondanks de vorderingen der wetenschap, blijft zij natuurlijk op vele vragen het antwoord schuldig; maar op de nieuwe ontdekkingen door haar gedaan, zullen weder nieuwe verklaringen volgen. De onwetendheid, die op dit gebied der geloofsgeneeskracht zoo lang bestond, was vooral afhankelijk van het niet vatten van het geheim van dezen band tusschen geest en lichaam, doch weldra zal de tijd komen, dat de zonneklare werkelijkheid der feiten geen tegenspraak meer zal ontmoeten.

Vooral leeren wij op de plaatsen van bedevaart het best de geloofsgeneeskracht kennen. Van Simon de toovenaar tot prins Hohenlohe, tot het begin dezer eeuw, zijn er altijd

1. *Illustrations on the influence of the mind upon the body in health and disease.* Dr. Hack. London 1872.

2. Russel Reynolds. Remarks on „paralyses and other desorders of motion and sensation dependant on idea." *Brithsh med. journ.* 1869.

wonderdoeners geweest, onder welke vooral de diacre Paris. Dikwijls waren deze thaumaturgen geestelijken, die godsdienstige bedevaartsoorden gesticht hadden, en op hun graf vermenigvuldigden zich de mirakelen, die zij bij hun leven verrichtten. Merkwaardig is het, dat men zich in deze heiligdommen niet onmiddellijk tot het opperwezen wendde, maar tot zijnen profeet of volgeling. Sommige onder de wonderdoeners leden persoonlijk aan de ziekte, die zij bij voorkeur genezen; St. Franciscus van Assisi en de Heilige Theresa, wier vereering onder de eerste geplaatst moet worden, waren zonder twijfel beiden uit een geneeskundig oogpunt, onderhevig aan hysterie.

Van de oudste tijden tot nu toe zijn deze plaatsen van bedevaart onveranderd gebleven, en in de gedurige opvolging der meest verschillende godsdiensten bleven de voorwaarden voor het mirakel dezelfde, bleven zij ongewijzigd, daar de vereischten voor tot stand komen van een wonder niet te veranderen zijn.

In het Asclepeion[1] van Athene ontmoeten wij reeds de wonderdoende godheid onder de trekken van Serapis, bekend als de thaumaturg der Pharaons. Het miraculeuse beeld staat in de diepte van het heiligdom, en onder zijne dienaren bevinden zich priesters die tevens geneeskundigen zijn, belast met het afgeven van een certificaat van genezing, of met het verleenen van hulp, indien er mogelijkheid is; dit is het geneeskundig bureau, dat bedevaartplaatsen van den tegenwoordigen tijd niet missen indien zij van eenig belang zijn. In de voorportalen van het Asclepeion vinden wij de bemiddelaars; hun ambt is, in de plaats van hunne clienten den genezenden god voor deze te gaan bidden en smeeken. In geheel Poitou bestaan nog kategorieën van oude vrouwen, wier bezigheid is, als bemiddelaarsters op te treden bij het miraculeuse graf van de heilige Radegonde,

2. *Asclepeions d'Athènes, d'apres les récentes découvertes*, par Paul Girard 1881.

voor hen, die bezield met vertrouwen in geloofsgeneeskracht, zich niet willen of niet kunnen verplaatsen.

De vrouwen van Griekenland, met hetzelfde vertrouwen bezield, togen van alle zijden naar den tempel van Aesculaap, brachten hare geschenken op het altaar en baadden zich in de zuiverende bron — eeuwen zijn verloopen, maar het gewijde water vloeit altijd —, de pelgrims mochten vervolgens den nacht doorbrengen in de voorgalerij van den tempel; het is de africhting, de voorbereidende neuvaine, gedurende welke het vertrouwen in de geloofsgenees:racht meer en meer wordt opgewekt, door autosuggestie, door invloed der omgeving, aan welke meesleepende kracht zij zich onbewust overgeven, en alsdan geschiedt het mirakel — indien de noodige kansen aanwezig zijn. Zij, die genezen waren, versierden Aesculaaps tempel met hymnen aan hem opgedragen, met lichaamsdeelen als armen of beenen, vervaardigd uit kostbare stoffen, geheel gelijk aan de ex-voto's der tegenwoordig vereerde plaatsen. De ontelbare verkoopers van verschillende voorwerpen van was om de heilige grot van die dagen te versieren, bevonden zich te Athene in de voorportalen van den tempel; tot zelfs de rozenkrans van de neuvaine doet denken aan den rozenkrans van den muzelman, neergebogen op het graf van den vereerden marabout.

Overal en altijd bestaat de analogie tusschen de bedevaartplaatsen en de godsdienstige oefeningen; de mise-en-scène blijft onveranderd; alleen de afbeeldsels van het vereerde verschillen, maar de menschelijke geest in zijne menigvuldige uitingen verwart deze allen te zamen in eene zelfde aanroeping.

Het gebeurt zelden, dat men ter wereld komt met vast vertrouwen aan geloofsgeneeskracht, of dat dit zonder reden ontstaat; zelden ook dat een lijder, wanneer hij van eene wonderplaats hoort spreken, hierheen onmiddellijk zijne schreden richt. Gewoonlijk doen zich ontelbare moeielijkheden voor, doch

juist deze tegenstand dient om het geloof in de mogelijkheid van eene wonderbare genezing te verhoogen. Dan wordt de pelgrimstocht een zich voortdurend opdringende idee, de armen gaan bedelend, de rijken gaan aalmoezen uitdeelende, om de godheden gunstig voor hunne genezing te stemmen, en deze geestestoestand begint het individu geheel te bestieren. De zieken bereiken de heilige plaats met vermoeid lichaam, met den geest bij uitstek vatbaar voor suggestie, en zooals Bramwell [1] zegt, nu de geest van den lijder overheerscht is door de vaste overtuiging dat genezing ophanden is, volgt deze onvermijdelijk. Nog eene laatste krachtsinspanning, eene afwassching in de „piscine", een vurig gebed, uitgelokt door het meesleepende der omgeving en de genezing is tot stand gekomen.

Jammer is het, dat de ex-voto's gewoonlijk op zoo primitieve wijze zijn vervaardigd; hun geschiedenis zou anders veel leeren. Onder de duizende is slechts de nabootsing van een klompvoet merkwaardig in de kerk des Saintes Maries te Camargue, een ware hysterische contractuur, door eene dankbare lijderes daar gelaten, in plaats van de contractuur, waar van zij door een wonder bevrijd werd. Wel is waar vertelt ons Paul Girard, dat nog verschillende schilderingen van wonderbaarlijke genezingen bestaan, op de muren van het Asclepeion, die, niettegenstaande zij minder weerstand geboden hebben aan het verloop der tijden dan metaal of marmer, gemakkelijk de analogie doen terugvinden met de teekeningen van Paul Richer in zijn „Démoniaques dans l'art" der middeneeuwen, en eene treffende gelijkenis doen zien tusschen alle deze reproducties van genezingen. Bijna altijd zijn het lijders aan convulsies, en St. Nil, St. Ignatius en St. Martin hebben duidelijk op dezelfde manier hunne miraculeuse macht uitgeoefend, om deze convulsies te doen ophouden, waarvan het hysterisch karakter ontegenzeggelijk was.

---

1. Bramwell. *Lancet* 18 Nov. 1858.

Doch niet alleen deze laatste, ook andere verschijnselen der hysterie waren degelijk voor geloofsgeneeskracht vatbaar en Littré [1] leert ons, dat de pelgrims, die zich wendden tot de rustplaats van den Heiligen Lodewijk te St. Denis, bij aanraking van zijn graf van hysterische contracturen verlost werden.

Wil men beweren, dat Charcot altijd en alleen van hysterie spreekt, dan antwoordt hij met Molière [2], ik zeg altijd hetzelfde, omdat het altijd hetzelfde is; ik noem de feiten, en niets anders.

Doch zelfs gezwellen en verzweringen waren ten allen tijde met goed gevolg bereikbaar voor de geloofsgeneeskracht, en dat hardnekkige zweren niet zelden bij neurosen voorkomen, getuigen de wonden van St. Franciscus van Assisi en de stigmata van Louise Lateau. Deze voedingsstoornissen bij hysterie zijn nog niet lang als zoodanig bekend en eene atrophie der spieren, kan hysterische contractuur of verlamming vergezellen.

Belangrijk hieromtrent is de bekende geschiedenis eener jonge vrouw Coirin [3], die in 1716 begon te lijden aan een gezwel der borst, benevens aan eene gelijktijdige verlamming. Twaalf jaren later werd zij van dit gezwel, toen „cancer" genoemd, bevrijd, door haar hemd in aanraking te brengen met het graf van den gelukzaligen St. Franciscus van Assisi, door de neuvaine, gebeden eener deugdzame vrouw, en door de wond te bedekken met de aarde van de plek van dit graf. Sydenham [4] was de eerste om het hysterische van dergelijke oedemen te begrijpen, die, in sterkte toenemende, huidgangreen kumen veroorzaken, waarvan de korsten als gevolg verzweringen nalaten, geheel analoog aan die, welke de borst van

1. Littré. *Un fragment de médecine retrospective.*

2. Je dis la même chose, parce que c'est toujours la même chose.

3. Carré de Montgéron. *Vérité des miracles opérés par M. de Paris et autres appelants.* Cologne 1747.

4. Renaut. „Sur un forme de la gangrène successive et disseminée de la peau — l'urticaire gangreneuse (*Médécine moderne* No. 9 février 1890).

genoemde lijderes verwoest hadden [1]; Fowler [2] herinnert ons acht gevallen van gezwellen, tot zelfs ter grootte van een kippenei, eveneens te wijten aan hysterisch-atrophische stoornissen.

Doch voor het vorschend oog van den ingewijde houden de ziekelijke verschijnselen na een mirakel niet eensklaps op. Wanneer een lidmaat van hysterische contractuur genezen is, blijven nog stoornissen in den gevoelszin voortbestaan; de verhooging der spierreflexen, de trouwe gezellin der contractuur, verdwijnt niet en dan doen zich de wetten der physiologie gelden, herhaalde malen in alle clinieken aangewezen; steeds moet men verdacht zijn op een terugkeer van de kwaal, hetzij deze genas in eene heilige grot of op eene ziekenzaal der gasthuizen.

Ook bij de genezing van de jonge vrouw Coirin valt op te merken, dat alles wat afhankelijk was van vasomotorische stoornissen (storing der zenuwen, die de bloedvaten beheerschen), het oedeem dus, onmiddellijk verdween bij dragen van het bewuste hemd en door bedekking met de gewijde aarde, terwijl de borst haren normalen omvang hernam. Dit is geenszins verbazingwekkend, daar de circulatiestoornissen eene groote snelheid van verschijnen en verdwijnen bezitten. Bij verdwijnen van het oedeem waren de voedingsvoorwaarden veranderd, en de wond kan heelen volgens dezelfde physiologische wetten, die het gangreen hadden voortgebracht; doch eerst veertien dagen later was na dit oedème bleu hystérique, bepaald litteekenvorming in gang, ofschoon de genezing wordt aangehaald als plotseling.

Ook verlamming en contractuur kunnen op eens optreden, en even snel niet meer bestaan. Wij weten dat een heftige indruk, een hevige schrik ons kunnen verlammen; duurt deze verlamming eenigen tijd, dan zal atrophie volgen en zal

1. Traité clinique et therapeutique de l'hystérie. *Gilles de la Tourette.* Paris 1891.

2. *Neurotic Tumours of the Breast. Medical Record.* 15 february 1890.

ook bij genezing moeielijkheid bestaan bij de eerste bewegingen; ook de jonge vrouw Coirin had nog 20 dagen na haar miraculeus herstel moeite een wagen binnen te stappen. Deze genezing kan niet ontsnappen aan de eischen der physiologie, aan den vereischten tijd om het verlorene te herstellen. Van eenen lijder met rechtszijdige contractuur der ledematen en atrophie, Philippe Sergent (1770), verhaalt ons genoemde Carré de Montgeron, dat hand, dij en been niet oogenblikkelijk genazen na een verricht wonder, maar slechts weder vleeschkleurig werden, na de blauwe tint van hysterisch oedeem.

Charcot heeft persoonlijk ondervonden, dat daar, waar hij niet bij machte was zelf voldoende geloofsgeneeskracht in te boezemen, en de zieke zich met zijne toestemming naar de beroemde bedevaartplaatsen wendde, na genezing en opvolgend onderzoek dezer lijders, bij verdwijnen van verlamming en contractuur de plaatselijke stigmata van gevoelstoornissen slechts langzamerhand teruggingen en gemeenlijk overbleven, niettegenstaande de uitwerking van het wonder.

Niet ieder is vatbaar om de zegening van geloofsgeneeskracht op zich en op zijne kwaal te doen neerdalen. Bijzondere individuen en bijzondere ziekten worden vereischt, bij welke de geest eenen ontzaglijken invloed op het lichaam kan uitoefenen. Dus komen vooral lijders aan hijsterie in aanmerking, omdat zij specieel voor suggestie vatbaar zijn; en de ziekten, vroeger buiten het bereik der geneeskunde gewaand, zijn zeker met of zonder wonder te genezen, voor zooverre het spieratrophie, oedeem en gezwellen met verzweringen van hysterischen oorsprong betreft. Bij het hooren van mirakelen zij men gedachtig aan de genezing van de juffrouw Coirin en van Philippe Sergent.

De wetenschappelijke ontdekkingen trekken steeds nauwer grens rondom de macht toegeschreven aan de geloofsgeneeskracht. Wij zijn er zeker nog ver vandaan, alles hiervan te weten, en voortgaande met in afwachting te zoeken, vergeten wij Shake-

speare's woorden niet: There are more things in heaven and earth, than are dreamt in your philosophy.

Charcot was te veel clinicus om de gaven der geneesmiddelleer over het hoofd te zien, ondanks het verwijt hem meermalen toegevoegd, en zijn geest was steeds bezig, voor alles de genezing te zoeken. Hij hechtte zeer veel aan de manier van toepassing en wanneer hij eenmaal aan een middel zijn vertrouwen geschonken had, veranderde hij dit niet, wanneer de uitslag niet dadelijk aan zijne verwachting beantwoordde, maar bleef volharden in de toediening, overtuigd dat de weinige resultaten, die veelal verkregen werden, waren toe te schrijven aan gebrek aan geduld om het gunstige der werking af te wachten.

Den geneesheer vond hij meer op zijne plaats aan het ziekbed dan in het laboratorium, dat slechts een gedeelte zijner sympathie had, ofschoon hij daarvan als ijverig beoefenaar van het microscoop, gedurende vele jaren een trouw bezoeker was. Eene groote gevoeligheid voor het lijden van dieren, vooral van honden, noodzaakte hem van de vivisectie af te zien, die hem eenigen tijd bezig hield, terwijl hij zich troostte met het denkbeeld, dikwijls in zijne lessen uitgesproken, dat dierenphysiologie slechts van verre op menschen toepasselijk was. Hij luisterde slechts zeer sceptisch naar de sensatieberichten, waardoor gedurende de laatste jaren de laboratoria niet nalieten van zich te doen hooren, en was dit scepticisme in 1882 bij de ontdekking der Koch'sche bacille eenigszins misplaatst, wat ons voor den geest is gebleven, daar wij tegenwoordig waren toen Charcot hiervan in de Salpetrière kennis kreeg, — het was meer in zijn recht een paar jaar geleden, bij het eerste nieuws der injectiemethode met tuberculine. Ver van zich mede te laten sleepen door het algemeen enthousiasme, vond Charcot bij zijn eerstvolgend college gelegenheid zijn stem te verheffen tegen de laboratoria in het algemeen en tegen de bacterio-

manie in het bijzonder. Dat het ware ook hier het midden houdt, behoeft geen verder betoog.

Doch naast de meester op geneeskundig gebied, schuilde de artist en deze trad met kracht te voorschijn, wanneer Charcot verpoozing zocht van zijn menigvuldigen arbeid. Van al zijne reizen bracht hij albums naar huis met zijne teekeningen verrijkt, en het trof ons hoe Charcot, in 1882, een gezicht op Harlingen, bij het wegvaren van de boot, vlug en zeer gelijkend tot herinnering in zijn boek schetste.

Zijne voorliefde voor Nederland, voor zijne geschiedenis en oude schilderkunst was onbegrensd; de meeste steden, vooral de „villes mortes" bezocht hij herhaalde malen, en de streken van Zeeland en Friesland hadden voor hem weinig onbekends. Menig oud-friesch meubel, dat zijne woning versierde, kocht hij ter plaatse en de tegels van den haard zijner bibliotheek waren door hem met Hollandsche stadsgezichten beschilderd; zij maakten met hunne eenvoudige tint eene eigenaardige verschijning te midden dezer Parijsche weelde. Met eenen enkelen oogopslag herkende hij de namen der meesters van de oude schilderkunst aan hunne voortbrengselen; zijn blik bedroog hem hierin zelden, en bij de patienten aan huis verloor hij zich na het consult meermalen in de beschouwing van kunstproducten, wanneer hij deze ontmoette. Op aardewerk gaf hij de twaalf apostelen van Leonard Limousin en de „Danse des Fous" van Albert Dürer weer, terwijl hij met reisherinneringen, soms met caricaturen, een geheel eetservies beschilderde tot niet geringe vroolijkheid zijner gasten.

Ook de muziek was voor hem eene werkelijke ontspanning; vooral boeiden hem Glück, Beethoven, Weber, Wagner, en in den tijd toen Frankrijk concert- en theaterzalen gesloten hield voor de uitvoeringen van Wagners muziek, zocht hij haar in het buitenland op. Dante, Rabelais en Shakespeare waren zijne groote vrienden op litterarisch gebied en hunne werken las hij herhaaldelijk door.

Benoemd tot lid van het instituut, tot grootkruis van het legioen van eer, in zijne vorstelijke woning bezocht door allen die zich naam verworven hadden in wetenschap of kunst, terwijl de heerlijkste voortbrengselen hiervan, bereikbaar door zijn groot fortuin, hem omringden, genoot Charcot een levensavond, gelijk aan de statige glorie van een schoonen, rustigen zonsondergang.

De stormen, die zeker ook in zijn leven, en vooral in zijne latere jeugd niet ontbroken hadden, waren met de donkere wolken geheel verdwenen, en alles wat de mensch in zijne eerzucht verlangen kan was hem ten deel gevallen; slechts de wensch bleef over, de voldoening nog lang te mogen genieten. Doch plotseling kwam het einde. Geen ziekbed, geene lijdensuren om hunne schaduwzijde bij te zetten. Nauwelijks hadden zijne oud-leerlingen, de professoren Debore en Strauss, den tijd hem een laatsten handdruk te geven, toen Charcot aan de oevers van het meer van Settons (in het departement der Nièvre), waarheen hij zich met hen voor oudheidkundig onderzoek begeven had, in den nacht van 16 Augustus aan angina pectoris bezweek, weinige oogenblikken na zijn ontwaken, terwijl hij nog eenige uren te voren de meest opgeruimde berichten aan de zijnen gezonden had.

In de rij der verdienstelijke mannen, aan Frankrijk dit jaar ontvallen — en zij zijn talrijker dan ooit in hunne treurige opvolging — zal zijn figuur eene der meest opmerkelijke blijven; de geneeskunde verliest in hem een niet te vervangen steun; zijn roem op haar gebied zal aan de geschiedenis van zijn vaderland altijd tot eer strekken.

De algemeene rouw van duizenden aanwezigen, die op de meest ondubbelzinnige wijze den lijkdienst vergezelde, bewees hoe zijn persoon vereerd was. De treffendste woorden, niet lang geleden door hem tot eene der ziekenmoeders gericht, die vijftig jaren geleden hare diensten had aangevangen, verklaren duidelijk de tranen bij dit afscheid gestort.

De aanvang zijner schoone toespraak was de volgende: Il y a une trentaine d'années, un peu plus peut-être, que vous et moi nous marchons chaque jour côte-à-côte ici dans ce grand asile des misères humaines, que l'on appele l'hospice de la Salpétrière, traitant ou consolant de notre mieux les malades, chacun suivant ses attributions spéciales.

Je puis donc avoir la prétention de vous bien connaître, et de pouvoir apprécier votre longue et laborieuse carrière, puisque je l'ai suivie en quelque sorte pas-à-pas."

En de woorden „chacun suivant ses attributions spéciales" — beider plicht naar vermogen — waardoor de ziekenoppasseres, die zich gedurende eene halve eeuw in de vergetelheid wijdde aan het ziekbed, gelijken tred met hem hield, het sterke verschil in rang vereffend door één verheven doel, dat beiden vereenzelvigt, brengen ons terug tot het karakter van den meester, die, slechts de hoedanigheden van anderen zoekende, om de zijne te vergeten, nederig was gebleven tot aan het einde van zijn nooit rustend leven, waarvan hij elk oogenblik had opgeofferd „Inserviendo Sanitati ac Patriae".

Parijs, October '93.

SAMUEL WHITE BAKER.

SIR SAMUEL WHITE BAKER.

In het laatst van December des vorigen jaars (1893) brachten de Engelsche bladen de tijding, dat Sir Samuel White Baker, de beroemde reiziger in de Nijlgewesten, na eene korstondige ziekte was overleden. Door Bakers heengaan is de rij der helden uit de oude Engelsche school van ontdekkingsreizigers in het Donkere Werelddeel weder met één gedund. Livingstone, Barth, Speke, Grant, Gessi, Gordon, Emin Pacha, Nachtigal, wel niet allén Engelschen maar toch met de Engelsche ondernemingen in Afrika meer of minder nauw verbonden, zij hadden reeds korter of langer tijd het tooneel hunner aardsche werkzaamheden verlaten. De physiek zoo krachtige Samuel Baker moest thans op drieënzeventigjarigen leeftijd zijne vrienden en reisbroeders volgen naar de onbekende gewesten, van waar niemand is wedergekeerd.

Van die oude garde der ontdekkingsreizigers in Centraal-Afrika zijn Stanley, Cameron en Thomson nog in leven. Het was een reeks van kloeke mannen, wier namen aan de ontwikkelingsgeschiedenis der kennis van de binnenlanden van Afrika ten nauwste verbonden blijft. In vereeniging met tal van reizigers uit andere landen, te veel om op deze plaats op te sommen, hebben zij de kaart van Afrika aangevuld en

gemaakt. Wie de afbeelding van dit werelddeel, zooals die vóór een halve eeuw op zijn best gegeven kon worden, met de tegenwoordige kaarten vergelijkt, wordt getroffen door den vooruitgang onzer kennis in dit kort tijdsbestek. Maar tevens moet daarbij de bewondering opgewekt worden voor den moed en de energie, die de ontdekkingshelden bezielde, om in die onbekende binnenlanden, waar de witte plekken en vraagteekens op de kaart aanduidden, dat de beschaving hier sedert de oudste tijden der wereldgeschiedenis haar grens gevonden had, binnen te dringen. De geheimzinnige sluier, welke over dit gedeelte der aardoppervlakte nog altijd uitgespreid lag, moge de aantrekkelijke belangstelling in het onbekende en avontuurlijke gewekt hebben, hij duidde tevens aan, dat onoverkomelijke moeiten en gevaren van allerlei aard hier het voortdringen der onderzoekers uit de beschaafde maatschappij steeds hadden tegen gehouden.

De bovengenoemde reizigers hebben als onverschrokken pioniers den weg naar die onbekende landen geopend. De verhalen van hunne ervaringen en bevindingen wekten bij de Europeesche natiën de belangstelling op in het werelddeel Afrika, dat sedert de eeuw der landontdekkingen bijna geheel vergeten was. Zoo ontstond er sedert het midden dezer eeuw eene nieuwe periode van landontdekking en inbezitneming voor de Europeesche staten. Aan de aardrijkskundige ontdekkingsreizen was niet zelden direct of indirect een politiek doel verbonden. Het gevolg van deze richting in de Europeesche politiek was, dat niet alleen de natuurkundige kaart van Afrika werd aangevuld, maar ook de staatkundige kaart van dit werelddeel *gemaakt* werd.

Afrika werd door Europa ontdekt en Afrika werd door of onder den invloed der beschaafde mogendheden verdeeld. Ziedaar in het kort de geschiedenis van Afrika gedurende ongeveer de laatste halve eeuw. En in die richting heeft de man, wiens overlijden wij boven vermeldden, eenmaal een

groote rol gespeeld. Op dat arbeidsveld zullen wij voor dit tijdschrift de levensschets van Samuel W. Baker plaatsen, omdat hij in die dubbele betrekking van ontdekkingsreiziger en veroveraar zijn grootste beteekenis erlangd heeft.

„Wat de bronnen van de Nijl betreft, — noch van de Egyptenaren, noch van de Lybiërs, noch van de Grieken, die ik ooit gesproken heb, wist iemand daar iets van te zeggen." Zoo schreef vóór ongeveer drie en twintig eeuwen de „Vader der Geschiedenis," de eenvoudig, naïef vertellende Herodotus.

Dit vraagpunt der bronnen van de Nijl, reeds door Herodotus gesteld, bleef eeuwen aaneen en zelfs tot op onzen tijd op de agenda der aardrijkskundige problemen. De bewoners van Egypte beschouwden de Nijl gedurende alle tijden als de alzegenaar van hun land, die den lagen, vlakken bodem als een geschenk uit onbekende streken had medegebracht, en jaarlijks nog door geregelde overstroomingen met vruchtbaarheid voorziet. Voor die weldadige werden allerlei vleiende namen uitgedacht, welke met voorliefde door de bevolking voor de schoone rivier gebruikt worden. Men noemt den stroom den „Vader van het land", den „Verzorger aller menschen", den „Allerheiligsten Vader". In een palmboschje aan den oever der rivier te rusten, het Nijlwater volop te kunnen drinken [1] dat is de hoogste aardsche zaligheid van den echten Egyptenaar. Want de Nijl is het heerlijkst wat bestaat. De Egyptenaar begrijpt als bij instinct, dat zonder de Nijl Egypte eene woestenij zou zijn, eenzaam en doodsch als de naakte bergen, die het Nijldal op verren afstand insluiten. En toch, omtrent

1. Het Nijlwater is als drinkwater zeer smakelijk. Het is echter in ongefiltreerden toestand alleen in de maanden October tot Mei voor de gezondheid onschadelijk. Als de rivier wast bevat zij vele onreine zelfstandigheden. In vroegeren tijd werd het Nijlwater voor de harems van den Sultan naar Konstantinopel gebracht.

den oorsprong van deze weldoende rivier, was tot op onzen tijd zoo goed als niets bekend. Men zag jaarlijks de wateren van den majestueuzen stroom op vrij geregelde tijden wassen, de landen overstroomen, vruchtbaar maken en weder wegvloeien, doch de oorzaken van die regelmatige afwisseling waren in een geheimzinnig duister gehuld. De wetenschap zocht hiervoor hypothetische verklaringen, die al even weinig grond hadden als de oplossingen, welke de oud-Egyptische godenleer of overlevering van deze vraagpunten gaf.

Waar liggen de bronnen van de Nijl? Deze vraag werd ook in de eeuwen na Herodotus dikwijls door Grieken en Romeinen gesteld, en onderscheidene pogingen werden aangewend, om den oorsprong der geheimzinnige rivier te vinden. Wij zullen deze niet alle nagaan, doch wijzen er enkel op, dat de bekende Romeinsche keizer Nero een bijzondere voorliefde voor de Nijl had, omdat die zijn nieuwsgierigheid prikkelde. Seneca (*Quaest. Natur.* VI, 8) vermeldt, dat op Nero's bevel een kleine vloot den stroom opvoer onder bevel van twee officieren (Centuriones), aan wie opgedragen was de bronnen van de Nijl te zoeken. Deze expeditie schijnt tot de met papyrus-riet bedekte moerassen aan de Gazellen-rivier ten Z. van 9° N. Br. te zijn doorgedrongen, het verste punt, dat tot op deze eeuw een reiziger bereikt heeft.

Zoo waren de Nijlbronnen nog niet gevonden. En men achtte het zoeken daarvan na eenige vruchtelooze pogingen in den ouden tijd reeds zoo onmogelijk, dat het „opsporen der bronnen van de Nijl" (caput Nili quaerere) als een spreekwoord gold voor een zaak, „waaraan vruchteloos moeite besteed wordt," „als iets, dat niet gevonden kan worden."

Ongeveer een eeuw na keizer Nero, in de tweede eeuw na Chr., leefde te Alexandrië in Beneden-Egypte, destijds het centrum van een levendigen handel en van wetenschappelijk streven, de beroemde wis-, sterre- en aardrijkskundige Claudius Ptolomeus. Onder zijne nagelaten geschriften verdient

de *Geographia* eene eerste plaats. Dit werk, dat hoofdzakelijk uit lijsten van eigennamen bestaat, en derhalve geen aangename lectuur is, moet evenwel als een hoogst belangrijke bron voor de aardrijkskundige kennis van dien tijd beschouwd worden. De groote verdienste van Ptolomeus bestond vooral daarin, dat hij de berichten der reizigers uit zijn tijd met veel zorg en vlijt verzamelde en in kaarten tot een beeld des lands vereenigde. Het drukke handelsverkeer van Alexandrië gaf Ptolomeus gelegenheid, om veel over de onderscheidene deelen der bekende wereld uit den mond van vreemde handelaren en reizigers op te vangen.

Ptolomeus spreekt in zijn werk over de bronnen van de Nijl, doch slechts terloops. Hij vermeldt, dat in het binnenland van Afrika het Maangebergte gevonden wordt, waarvan de meren van de Nijl het sneeuwwater ontvangen. En op de kaart van Ptolomeus wordt de Nijl voorgesteld als ontstaande uit twee groote meren onder den aequator gelegen: het „Meer der Krokodillen" en het „Meer der Watervallen" genoemd. Nabij deze meren werd een gebergte geteekend, het reeds genoemde Maangebergte, dat als het voedingsgebied van bedoelde meren beschouwd moest worden.

Tot zoover ging de kennis van den oorsprong der Nijl bij de ouden. In de middeleeuwen en ook later nog bleef Ptolomeus de eenige bron, om over dit vraagpunt te raadplegen. De voorstelling, die Ptolomeus van het Maangebergte en van de bronnen der Nijl gegeven heeft, werd vóór een dertigtal jaren nog algemeen op de atlassen aangetroffen, en zeer terecht merkte Oscar Peschel op, „dat het grootste natuurraadsel van Afrika, de oorsprong van de Nijl, tot 1863 toe alleen op de Ptolomeische kaarten kon bestudeerd worden."

Zoo gingen er dus eeuwen voorbij, zonder dat het vraagpunt der bronnen van de Nijl iets nader tot oplossing gebracht werd. De zestiende en zeventiende eeuw, de periode der groote landontdekkingen, had voor Afrika's binnenlanden geen beteekenis,

evenmin als de volgende eeuwen. Het binnenland van het Zwarte Werelddeel bleef in zijn maagdelijken toestand bewaard tot het midden der 19e eeuw. Maagdelijk alleen in zoover, dat de bodem door geen blanke betreden werd. Echter de treurige invloed van den slavenhandel, dien de blanke man langen tijd in de kuststreken onderhield, bleef niet tot de kusten beperkt en deed zich helaas! ook in de onbezochte binnenlanden bemerken.

Eerst in de negentiende eeuw werd het oog der beschaafde natiën meer op Afrika's binnenlanden gevestigd. In het noorden was Mehemed Ali, de onderkoning van Egypte, doch die in werkelijkheid zoo goed als zelfstandig regeerde, de man, die het eerst weder pogingen aanwendde, om langs de Nijl verder naar het zuiden door te dringen. De strijd met de Mamelukken, de gewapende macht des Sultans, bracht hem er toe, in 1820 een expeditie naar Nubië te zenden, waarheen een gedeelte van hen de vlucht had genomen. Hierdoor werd Nubië in naam onderworpen aan Egypte, en werd de eerste stap gedaan tot de uitbreiding van het Egyptisch gezag langs de Nijl naar het zuiden.

Aangespoord door dit succes ging Mehemed Ali op dien weg verder. In 1822 nam hij Sennaar in, de hoofdstad van het landschap van dien naam, waar gedurende meer dan drie eeuwen een machtig negerkoninkrijk gevestigd was. In 1823 bouwde Mehemed Ali op de landtong tusschen de Witte en de Blauwe Nijl bij het punt van samenkomst de stad Chartum, welke door de gunstige ligging zich spoedig in een buitengewone ontwikkeling mocht verheugen. Op dit punt kruisten elkander onderscheidene karavanenwegen, terwijl de ligging aan twee belangrijke rivieren het als militair station een groote waarde gaf.

Van Chartum uit werden op aansporing van Mehemed Ali ook de eerste expedities ondernomen, om het zuidelijker gelegen Nijlland te leeren kennen. Drie expedities werden van 1839—1842 uitgezonden, van welke de verste tot 4° 54′ noor-

derbreedte doordrong. De verwachting, hierdoor het Maangebergte van Ptolomeus te leeren kennen, werd niet vervuld. Want in plaats van gebergten zag men uitgestrekte, moerassige vlakten, met een tropischen plantengroei bedekt, waar de stroom zich nu weer tusschen talrijke eilanden verdeelde, dan weer verloor in de dichte bosschen langs de oevers. Is het te verwonderen, dat er thans twijfel ontstond omtrent de mededeelingen van den geograaf der oudheid?

Thans was echter de weg tot nieuwe ondernemingen gebaand. En zij, die gehoorzamen aan het gebod „gaat henen en onderwijst alle volkeren!" volgden weldra. De Oostenrijksche Katholieke zending te Chartum zond moedige, bezielende priesters naar Gondokoro, op ongeveer 5° N. Br. aan de Nijl, waar zij een zendelingshuis bouwden. Door deze predikers van het christendom werd tevens de kennis van land en volk in dit gebied ten zeerste uitgebreid. Doch helaas! de tegenwerking der onbeschaafde bevolking, die door de leer des vredes en der broederliefde den slavenhandel bedreigd zag, alsmede het ongezonde klimaat, deden deze onderneming geheel mislukken, zoodat zij binnen enkele jaren had opgehouden te bestaan.

Aldus was men tot op 5° noorderbreedte langs de Nijl naar het zuiden doorgedrongen, maar het vraagpunt der bronnen van de Nijl was nog niet beantwoord. De pogingen, om de Nijl tot haar oorsprong te volgen, leden schipbreuk. Doch gelijktijdig werden er ook van de oostkust van Afrika uit middelen beproefd, om de bronnen van de Nijl te vinden, en hier was men gelukkiger.

Reeds in 1848 had de Duitsche zendeling Rebmann, die aan de oostkust van Afrika tegenover Mombas verblijf hield, op eene reis naar de binnenlanden den met eeuwige sneeuw gekroonden vulkaankegel van den Kilima Ndzjaro ontdekt. Later zag ook de directeur der zendelingspost Krapf herhaaldelijk den sneeuwtop, en zelfs vond hij iets noordelijker nog een tweeden berg, den Kenia. De bewoners des lands deelden

den zendelingen mede, dat de witte stof, welke op de toppen der bergen verblindend glinsterde in den zonneschijn, beneden in water veranderde. Hieruit werd met recht afgeleid, dat die bergen met eeuwige sneeuw bedekt moeten zijn. En verder drongen allerlei onbepaalde verhalen van groote meren, die dieper in het land gelegen moesten zijn, tot hen door.

Deze berichten vestigden op nieuw de aandacht op het vraagpunt der bronnen van de Nijl. Bovenal het Koninklijk Aardrijkskundig Genootschap te Londen werd meer en meer warm voor deze zaak, en het besloot in 1857 een expeditie van Afrika's oostkust uit te zenden, met het doel omtrent den oorsprong van de Nijl nieuw licht te verspreiden. John Hanning Speke en Richard Francis Burton, officieren bij het Engelsch-Indische leger, werden aan het hoofd dier expeditie gesteld, die den 17den Juni 1857 op Afrika's oostkust verscheen. Op eene breedte van 6° 23′ trokken zij het land binnen en vonden in Februari 1858 een groot meer, dat zich in de lengte van het zuiden naar het noorden uitstrekt. Dit was het *Tanganjika-meer*. En toen op den terugtocht Burton door ziekte werd tegengehouden om verder te gaan, zette Speke alleen, vergezeld van 10 gewapenden, de reis nog in noordelijke richting voort. Na eene hooge waterscheiding te zijn overgetrokken, vond hij den 3den Augustus 1858 eene naar het noorden stroomende kreek. Deze ontdekking gaf hem hoop eindelijk de geheimzinnige meren te vinden, die zich eeuwen aaneen aan de oogen der beschaafde wereld hadden onttrokken. Naarmate Speke het water verder stroomafwaarts volgde werd het breeder, en eindelijk zag hij van eene hoogte de lichtblauwe golven van een groot meer, door zacht afgeronde heuvels en bergen met schilderachtig gelegen dorpen omlijst en door talrijke eilandjes afgebroken. Het was het *Ukerewe-meer*, dat door den ontdekker ter eere van de Engelsche koningin *Victoria-Nyanza* (Nyanza = water, meer) werd genoemd.

Zoo had dan de overlevering der Ptolomeïsche meren na zeven-

tien eeuwen bevestiging gevonden. Opgetogen over zijne ontdekking trok Speke naar zijn onderweg achtergebleven reisgenoot terug, om hem het verrassend nieuws mede te deelen. Doch in plaats van warme gelukwenschingen te ontvangen, werd zijn verhaal met ongeloovig schouderophalen en spot aangehoord. Helaas! er was bij den door ziekte knorrig geworden reiziger een onedele naijver wakker geworden tegenover zijn adjunct, welke voor altijd de vriendschap der tochtgenooten verbrak.

In Europa teruggekeerd vond Speke's verhaal dan ook bestrijding bij Burton, die durfde beweren, dat Speke dezen tocht door dat verhaal belachelijk gemaakt had. Toch vond de ontdekking van den eerste algemeene belangstelling, en de objectieve beschouwers twijfelden minder. Burton verkreeg van het genootschap, dat hem had uitgezonden, de gouden medaille, maar Speke werd vervolgens tot kapitein benoemd.

De eerste ontdekking van het Victoria-Nyanza, dat vermoedelijk het meer zou zijn, waaruit de Nijl voortkomt, moedigde de aardrijkskundigen in Europa aan, de onderzoekingen te voltooien. En het was weder het Britsche Genootschap, dat door de medewerking van particulieren en van het Britsche Gouvernement een nieuwe expeditie uitzond. Speke werd de verantwoordelijke leider der onderneming en een wetenschappelijk reisgenoot werd hem toegevoegd in kapitein James Augustus Grant, zijn voormaligen wapenbroeder in Bengalen, die dit als een gunst had gevraagd. En den 1sten October 1860 vertrokken Speke en Grant van Bagamayo op de oostkust, om het ten halve volbrachte werk in het binnenland voort te zetten, en van het Victoria-meer af zoo mogelijk de Nijl af te zakken naar Egypte.

Een „Sturm- und Drangperiode" voor de geschiedenis der ontdekkingen in Afrika was thans aangebroken. In gansch de beschaafde wereld waren de verwachtingen hoog gespannen omtrent de geographische geheimen, die in het binnenland

van Afrika zouden ontsluierd worden. Bij tal van avontuurlijke, levenskrachtige jongelieden in Europa ontwaakte de onbedwingbare lust, om op het veld der ontdekkingen mede te doen. De reisverhalen van Burton, Speke en anderen werden lievelingslitteratuur, welke naar daden dorstende karakters prikkelde. De aardrijkskundige wetenschap, die lang in een zachten dommel verzonken was, werd wakker. Geographische genootschappen werden er vele opgericht, en tijdschriften brachten de berichten, die de ontdekkingsreizigers van tijd tot tijd konden overzenden, weldra over in alle talen. De reizigers in vreemde landen werden met de meeste belangstelling door alle beschaafde klassen gevolgd, en de handel zag reeds met scherpen blik toe, of de wetenschappelijke ontdekkingen ook nieuwe terreinen ter exploitatie bekend maakten.

Zoo werden de ontdekkingsreizen in dien tijd in alle opzichten populair, en geen volk meende te mogen achterblijven in den wedstrijd der landontdekkingen.

Deze tijdsomstandigheden waren het, die een buitengewonen indruk maakten op het gemoed van den man, wiens naam aan het hoofd van deze levensschets geplaatst is, en die door het toegeven aan dien indruk tot een „man van beteekenis" geworden is. Wij moesten die geschiedenis wat verder ophalen, omdat daardoor alleen de levensloop en daden van Samuel White Baker volkomen begrepen kunnen worden. Want de roem van Baker is gevestigd op de eischen en wenschen van zijn tijd. Vóór wij ons echter op het veld van zijn roem plaatsen, willen wij in korte trekken de vroegste levensgeschiedenis van onzen held nagaan.

Samuel White Baker was den 21sten Juni 1821 te Thorngrove in Worcester geboren en ontving zijne wetenschappelijke opleiding als civiel-ingenieur gedeeltelijk in Duitschland. Van zijn jeugd af kenmerkte hij zich door een buitengewonen

ondernemingsgeest en een zucht om de wijde wereld in te gaan, waarbij zijn krachtig gestel hem uitstekend te stade kwam. „Even als het pasgeboren eendje instinktmatig naar het water loopt, zoo is ook de beweging van den echten Engelschman, wanneer hij zijn eigen meester is, te water om de wijde wereld in te gaan," dit zijn de eigen woorden van Baker, en zoo een Brit aan dit criterium heeft beantwoord, dan is hij het zelf.

Rijk genoeg om in Londen of een andere wereldstad een onbekrompen en kalm renteniersleven te leiden, koos hij zich liever een rusteloos en vermoeiend arbeidsveld, waar geest en lichaam voldoende aanrakingspunten vonden voor ernstige inspanning. In 1845 vertrok hij naar het eiland Ceylon, dat door de boeiende beschrijvingen der eeuwenoude wouden en de rijke dierenwereld in het binnenland, waartoe ook de olifant behoort, altijd zijn bijzondere belangstelling getrokken had. In het binnenland van Ceylon stichtte hij een landbouwonderneming, en besteedde groote sommen om de beste rassen van schapen en rundvee in te voeren en koffie- en kinaplantages aan te leggen. Op een berg van het eiland richtte hij een sanatorium op en bracht hierheen een groot aantal emigranten van Engeland over.

Doch een belangrijk gedeelte van zijn tijd werd in beslag genomen door de jacht, waartoe de binnenlanden van dit eiland de gelegenheid aanboden. Zoo leefde hij als een „geweldig jager" acht jaren op Ceylon. Het was een avontuurlijk leven, rijk aan belangrijke jachtervaringen, bovenal met olifanten. Doch in zijn andere ondernemingen was hij minder voorspoedig. Daarom besloot Baker weder naar zijn vaderland terug te keeren, waar hij in boeiende verhalen zijn leven en avonturen op Ceylon beschreef[1], doch ook belangrijke bijzonderheden over de bevolking mededeelde.

1. The rifle and hound in Ceylon, 1854.
Eight years wanderings in Ceylon, 1855.

Het leven in de steden beviel echter Baker niet meer. „Hij gevoelde zich," schrijft hij, „als een zieke plant in een donkere kamer" en was weldra weder vervuld van een zigeunerachtige lust tot reizen en trekken. Na korten tijd vinden wij Baker als ingenieur-directeur werkzaam bij den aanleg van den Dobrudscha-spoorweg van Köstendsche naar Tschernawoda, tot verbinding van de Zwarte Zee met de Donau.

Doch terwijl Baker hiermede bezig was, vervulde het bericht, dat zijn vriend Speke met Grant van het oosten uit Afrika zouden binnentrekken, om aldus het Victoria Nyanza te bereiken en verder de Nijl af te zakken, hem weder met een onbedwingbaren reislust. Hoewel voor kort in het huwelijk getreden met eene Hongaarsche, de dochter van Finnian von Sass, was dit voor Baker geen bezwaar om aan zijn wensch te voldoen. Want zijn nauwelijks achttienjarig vrouwtje, vol energie en van denzelfden geest bezield, met liefde voor koene tochten als haar echtgenoot, vuurde dien reislust aan. En toen het plan werd opgevat om van Beneden-Egypte de Nijl op te varen, ten einde aldus Speke en Grant te gemoet te reizen, was Mevrouw Baker het, die besloot zelve de reis mede te maken.

Baker kende de bezwaren, die er aan verbonden zijn eene jeugdige vrouw mede te voeren naar een land met een onbeschaafde bevolking en zonder de gewone geriefelijkheden des Europeeschen levens. Hoezeer hij zich aan den eenen kant in haar moed en ondernemingsgeest verheugde, mocht hij haar plannen toch niet bevorderen. Doch vruchteloos. Onwankelbaar was haar besluit, dat zij mede wilde. En toen de echtgenooten in April 1861 te Kaïro aankwamen, en Baker nogmaals een poging beproefde om zijne vrouw terug te houden, sprak zij beslist: „Waar *gij* gaat, daar ga *ik* en waar *gij* sterft daar wil *ik* begraven worden."

Waar deze woorden met beslistheid werden uitgesproken, viel niets meer te veranderen. En den 15den April 1861 stevende

Baker met zijne vrouw van Kaïro uit de Nijl op, om eene expeditie naar de bronnen van de Nijl geheel voor eigen kosten te ondernemen.

Evenwel het eerste jaar diende meer tot voorbereiding der eigenlijke expeditie, dan dat dit tot den tocht zelf gerekend kan worden. „Want," zegt Baker zelf, „ik hield mij opzettelijk in de omstreken van Berber (niet ver van de samenvloeiing der Atbara met de Nijl) nagenoeg een jaar op, ten einde de Arabische taal te leeren, die mij bij mijn verdere reis onmisbaar zou zijn." Gedurende dien tijd trok hij als jager door de landschappen in het noorden van Abessinië rond, en vond hij tevens gelegenheid de rivieren en den waterafvoer van het land te bestudeeren.

Eerst den 11en Juni 1862, dus meer dan een jaar na het vertrek uit Kaïro, kwam Baker te Chartum aan (zie blz. 360) op 15° 29′ noorderbreedte bij de samenkomst der Witte en der Blauwe Nijl gelegen. „Een ellendiger, vuiler en ongezonder stad kan men zich nauwelijks denken. In den omtrek is het landschap, zoo ver het oog reikt, eene onmetelijke woestijn. De stad, die hoofdzakelijk uit hutten van ongebakken en alleen in de zon gedroogde steenen bestaat, ligt in eene vlakte, welke slechts weinig hooger is dan het niveau der rivier, en daardoor van tijd tot tijd onder water wordt gezet. Hoewel Chartum ongeveer 30.000 inwoners telt en dicht bebouwd is, wordt er niets gedaan tot afvoer van onreinheid, en onaangename geuren vervullen er steeds de lucht. Dit laatste wordt vooral duidelijk, als men bedenkt, dat doode dieren dikwijls op de straten liggen te rotten, zonder dat iemand ze verwijdert."

„Evenwel vond men ook eenige aanzienlijke huizen te Chartum. Het waren de verblijfplaatsen van de kooplieden des lands, waaronder een dertigtal Europeanen gevonden werden. Overigens vormden Grieken, Syriërs, Kopten, Armeniërs, Turken, Arabieren en Egyptenaren het bonte mengsel der bewoners dezer stad."

Het verblijf in Chartum gaf Baker gelegenheid hier allertreurigste toestanden te leeren kennen, welke zich onder het Egyptische beheer ontwikkeld hadden. In 1861 lagen te Chartum ongeveer 6000 militairen, welke regimenten voor een gedeelte uit Egyptenaren bestonden, doch overigens meestal uit zwarten van Kordofan en andere streken gevormd waren. Deze troepen waren een vloek des lands. Daar betaling der manschappen door Egypte hoogst onregelmatig plaats had, was plundering door de soldaten aan de orde van den dag, en de ongelukkige bewoners des lands waren niet in staat zich tegen hen te verzetten.

„In het jaar 1862 was Musa Pascha gouverneur-generaal van Egyptisch Sudan. Deze man was in overdreven graad een voorbeeld van de Turksche ambtenaren in het algemeen, terwijl de ergste oosterste gebreken zich met de brutaliteit van een wild dier in hem vereenigden. Gedurende zijn bestuur werd het Egyptische Sudan geheel te gronde gericht.

Een Arabisch spreekwoord zegt: „in de voetstappen eens Turks groeit geen gras," en niets kan het karakter dier natie juister uitdrukken dan deze spreuk. Slechte regeering, monopolie, uitpersing en onderdrukking zijn geregeld verbonden met het Turksche gezag. Op grooten afstand der beschaafde wereld, en van Beneden-Egypte door de Nubische woestijnen gescheiden, biedt Chartum voor de ontwikkeling van het Egyptisch-Turksche ambtenaren-karakter een vrij gebied. Ieder beambte plundert en de gouverneur-generaal perst allen uit; hij vult alleen zijn eigen zak, terwijl hij den vooruitgang tegengaat en het handelsverkeer alle mogelijke hindernissen in den weg stelt, om van de handelaren geschenken af te persen."

Aldus schetst Baker het Egyptisch beheer in deze streken. En wanneer hij verder de waarde van den Sudan voor Egypte bespreekt, zegt hij: „Onder de bestaande verhoudingen is de Sudan voor Egypte waardeloos, daar het land noch natuurlijke

voordeelen, noch politieke beteekenis bezit. Echter er bestaat één reden, welke Egypte het eerst aanleiding gaf tot inbezitneming van dit land, en die nog tot op dezen dag voortwerkt. Het is deze, *dat de Sudan slaven levert!*"

„Zonder den handel op den Witten Nijl zou Chartum ophouden te bestaan, en die handel bestaat in menschenroof en moord. Het ivoor, dat van de Witte Nijl wordt afgevoerd, is als uitvoerartikel slechts een kleinigheid. Doch de hoofdzaak is de *menschenhandel.* De hier verzamelde avonturiers van allerlei natiën, waaronder men ook eenige Europeanen telt, doen uitgestrekte tochten op de Witte Nijl. Zij overvallen, in bondgenootschap met een of ander zwart opperhoofd, dien zij zich door geschenken tot vriend hebben gemaakt, een dorp, waarmede hij in vijandschap leeft. Gedurende de stilte van den nacht worden de mannen doodgeschoten, de vrouwen en kinderen in slavernij weggevoerd, en het vee gestolen, om dat bij den zwarten bondgenoot tegen ivoor te ruilen. Hoewel de Egyptische autoriteiten den schijn aannemen, alsof zij die daden van geweld afkeuren en de slavernij verfoeien, beschouwen zij toch elken Europeeschen reiziger als een spion, die aan dezen toestand een einde kan doen maken. Om die redenen worden den reizigers ook alle mogelijke moeielijkheden in den weg gelegd."

Onder dergelijke omstandigheden leerde Baker de Egyptische bezittingen aan de Nijl kennen, en de ervaring bewees, dat men tegenover hem niet beter gezind was dan tegenover elken vreemdeling. „Alle medewerking tot volbrenging mijner reis werd rechtstreeks of onder verschillende voorwendselen geweigerd. Echter, ik besloot mij door niets te laten afschrikken. Ik had gezorgd geld genoeg te mijner beschikking te hebben, en daar geld in dit land een buitengewone tooverkracht bezit, kon ik toch met de toebereidselen voor mijn tocht verder de Nijl op, gereed komen."

Met drie groote vaartuigen werd den 18den December 1862

de reis van Chartum voortgezet, de Witte Nijl opwaarts naar Gondokoro. Het reisgezelschap bestond, behalve uit Baker en zijne echtgenoote, uit 45 gewapende mannen als escorte en 40 bootsgezellen, benevens eenige bedienden, te zamen 96 personen uitmakend. Voor vier maanden was er op proviand gerekend, en daarenboven voerde Baker nog 400 schepels graan mede. Hij verkeerde in de hoop Speke en Grant te zullen ontmoeten en vermoedde, dat zij behoefte aan levensmiddelen zouden hebben. Voor hen was deze overbodige voorraad bestemd. Verder werden nog 4 paarden, 4 kameelen en 21 ezels medegevoerd, om niet altijd afhankelijk te zijn van de dragers.

De dag van vertrek uit Chartum was een donderdag, volgens het bijgeloof der Arabieren een der gelukkigste dagen om een reis aan te vangen. De Engelsche vlaggen wapperden lustig in de masten, een musketvuur knalde tot afscheid, en met een stevigen bries ging de expeditie onder zeil. Toen de flotille de stoomboot van onze landgenooten baronnes van der Capellen en hare dochter freule Alexandrine Tinne, die zich in dien tijd te Chartum bevonden, passeerde, werd deze met een salvo begroet, en wederzijds wapperden de zakdoeken tot afscheid. „Wij dachten er weinig aan, dat wij deze vriendelijke figuren niet weder zouden zien", schrijft Baker met een weemoedige herinnering aan haar lot. Want bijna het gansche Europeesche reisgezelschap, barones Van der Capellen en hare zuster, twee Nederlandsche dienstmeisjes, Dr. Steudner en Signor Contarini, zij allen stierven aan de koorts. Alleen freule Tinne bleef hiervoor gespaard. Evenwel, om een nog treuriger lot te ondergaan. Want in den zomer van 1869 werd de onverschrokken reizigster op eene tocht van Tripolis naar de binnenlanden van Afrika, ten einde over Bornu naar de Boven Nijl door te dringen, door haar escorte vermoord.

Volgen wij thans onze reisgenooten weder langs de Nijl.

Door een eentonig landschap, op vele plaatsen aan beide

zijden der rivier moerassig en bevolkt door lieden zonder de minste beschaving, hoewel zij onzen reizigers geen overlast aandeden, werd de reis voortgezet. Meestal waren eenige levensmiddelen den oeverbewoners welkom, wijl het gebrek en de ellende velen tot wandelende geraamten gemaakt hadden. Den 2den Februari 1863 werd Gondokoro bereikt. Het was toen reeds een verlaten zendingsstation (zie blz. 361), waar nog de bouwvallen van de kerk en van de steenen woning der missionarissen gezien werden. Eene stad was er niet meer; het was niets dan een station, dat een paar maanden in het jaar door ivoorhandelaars bewoond en daarna weder verlaten werd. „Een aantal grashutten zijn het eenige, dat deze plaats als dorp in wezen doet blijven. Het klimaat is heet en ongezond; op den middag teekende de thermometer 90 tot 95° Fahrenheit in de schaduw."

Te Gondokoro werd Baker weder met hetzelfde wantrouwen begroet, dat hem reeds elders getroffen had. Er waren vele personen aanwezig, die in dienst van verschillende kooplieden stonden en niet konden gelooven, dat Baker enkel reisde om te reizen en de bronnen van de Nijl te ontdekken. Veeleer was bij hen het vermoeden levendig, dat hij de geheimen van den ivoor- en slavenhandel trachtte uit te vorschen.

Te Gondokoro werden de goederen ontscheept en het graan in hutten van een Tscherkessisch koopman geborgen, aan wien werd opgedragen de helft van den voorraad aan Speke en Grant af te leveren, als zij tijdens Bakers afwezigheid hier mochten komen en proviand noodig hadden.

Te Gondokoro hield Baker zich eenigen tijd op, ten einde eene handelskaravaan af te wachten, die van een handelsstation 15 dagreizen van Gondokoro, het verste punt voor het handelsverkeer, binnen kort zou aankomen. Hij hoopte van deze lieden nadere informaties in te winnen, en dat de terugkeerende ivoordragers zijne reisbenoodigdheden konden vervoeren.

Gedurende dit verblijf had Baker gelegenheid Gondokoro en omstreken goed te leeren kennen. Treurig zijn de tafereelen, die de reiziger van deze plaats te aanschouwen geeft. „Gondokoro was een ware hel voor ons. De Egyptische regeering bemoeit er zich niet mede, ofschoon zij zeer goed weet, dat het eene verzamelplaats van roovers is. Het wemelde er van slaven, en de inboorlingen verzekerden mij, dat er in het binnenland groote slavendepôts waren, waaruit men de rampzaligen dadelijk na mijn vertrek herwaarts zou brengen, om hen naar Sudan in te schepen. Ik was voor de kooplieden een groote steen des aanstoots, omdat zij mij als een spion der Engelsche regeering beschouwden. Er woonden hier thans omstreeks 600 handelaars en dienstdoend personeel, die hun tijd met drinken, twisten en mishandelen der slaven doorbrachten. De meesten verkeerden in een aanhoudenden staat van dronkenschap en losten hunne geweren dan in het wilde, zoodat de kogels mij soms langs de ooren floten. Een jongen op een mijner booten werd op die wijze doodgeschoten, maar de dader was niet te ontdekken."

Onder den invloed van dergelijk gespuis kon het wel niet anders, of de lieden van Baker moesten meer en meer hun plichten ten opzichte van den meester vergeten. Er vertoonden zich weldra sporen van ontevredenheid, die eindelijk zich in luide protesten uitten. Op een avond kwamen eenigen der stoutmoedigsten zich bij Baker beklagen, dat zij geen vleesch genoeg kregen, zoodat zij verlof vroegen een strooptocht onder de inboorlingen te doen, ten einde eenige ossen te bemachtigen. Baker weigerde beslist zijne toestemming te geven. Morrend en mokkend vertrokken zij, niet onduidelijk te kennen gevend, dat zij toch hun plan zouden volvoeren.

Baker antwoordde niet op hun dreigen. Doch den volgenden morgen liet hij de trom roeren als het sein, dat zijne lieden bijeen moesten komen. Spoedig stonden zij allen in het gelid. Baker trad voor hen, zag den lieden met vastberaden en on-

verschrokken blik aan, en wees in een korte rede er op, waartoe zij zich verbonden hadden, toen zij te Chartum in zijn dienst traden. Doch de toespraak had geen andere uitwerking, dan dat een der eerste aanvoerders van den vorigen dag, een Arabier, een onbeschaamd antwoord gaf. Baker besloot thans een voorbeeld te stellen voor de anderen, en gaf bevel hem op staanden voet 25 zweepslagen toe te dienen. Doch toen dit vonnis was uitgevoerd, wierpen velen hunne geweren weg en namen de stokken op om hun vriend te bevrijden. „Dit waren de lieden, op wie ik in oogenblikken van gevaar in deze onbekende landstreken moest vertrouwen," zegt Baker somber.

In dit kritieke oogenblik van opstand, die door den opziener der lieden niet bedwongen kon worden, trad Baker naar voren om zelf den belhamel te vatten. Doch de oproermaker, gesteund door een veertigtal der anderen, nam zelfs een aanvallende houding aan tegenover Baker, en spoedig was deze geheel door de opstandelingen omsingeld. „Hoe het met mij afgeloopen zou zijn, weet ik niet," verhaalt Baker. „Maar onverwacht kwam er redding. Mijne vrouw, die aan koorts lag, had uit de kajuit onzer boot, van welke wij slechts een 30 tal schreden verwijderd waren, de opschudding gezien. Zonder zich te bedenken vloog zij naar buiten en wierp zich midden onder de vijanden. Hare plotselinge verschijning en haar moedig optreden scheen als een electrieke schok te treffen, en de menigte stond besluiteloos. Terwijl zij een weg door de lieden naar mij toe baande, riep zij de goedgezinden op, om mij bijstand te verleenen. Ik zelf maakte van dit oogenblik gebruik den tamboer te gelasten de trom te roeren, terwijl ik met al de kracht mijner stem kommando gaf om op nieuw de gelederen te formeeren. En alsof alles in eens vergeten was, kwam uit de kracht der gewoonte inderdaad twee derde der manschappen in het gelid. De overigen voerden den aanvoerder der opstandelingen weg, onder voorgeven,

dat hij zwaar gewond was. Ik bleef er op staan, dat de belhamel weer voor mij gebracht zou worden, doch mijne vrouw verzocht mij op dit oogenblik met veel takt, dat ik hem vergiffenis zou schenken, als hij mij de hand kuste en om vergeving vroeg. Dit blijk van grootmoedigheid trof de manschappen en de opstandelingen van straks noodzaakten thans den opruier om verschooning te vragen. Ik hield vervolgens nog een korte toespraak, en hiermede was dit incident afgeloopen." Verder wist Baker thans de manschappen in een goede luim te brengen, door eenige ossen te koopen en het vleesch onder hen te verdeelen. „Nu beloofden zij allen mij trouw te volgen, al was het ook naar het einde der aarde." En de gestrafte opruier bleef niet achter in zijne betuigingen van trouw.

Twaalf troostelooze en weinig bemoedigende dagen had Baker te Gondokoro gewacht op de aankomst der ivoorhandelaars, toen op den 15den Februari geweersalvo's uit het zuiden weerklonken. Onmiddellijk dacht Baker, dat de verwachte handelskaravaan eindelijk in aantocht was, maar spoedig bereidden zijne lieden hem voor op grooter verrassingen. Want eenige mannen kwamen de boot binnenstormen en gilden het bericht uit, dat zich twee blanken bij het naderende reisgezelschap bevonden.

Wij zullen de gevoelens van Baker bij dit bericht niet trachten te schetsen, doch deelen enkel mede, wat hij op dien dag in zijn dagboek aanteekende.

„Ik hoor in de verte geweersalvo's. Debono's ivoordragers komen aan, op wie ik gewacht heb. Mijne lieden vliegen als razend mijne boot binnen met het bericht, dat zich twee blanken bij hen bevinden, die van de zee gekomen waren. Zouden het Speke en Grant zijn? Onmiddellijk sprong ik op en spoedig vond ik hen werkelijk. Hoerah, oud-Engeland! Zij waren van het Victoria-Nyanza gekomen, waar de Nijl ont-

springt. Het geheim van duizende jaren was onthuld. De vreugde, die mij bezielde, werd alleen verkleind door de omstandigheid, dat ik hen te Gondokoro en niet dieper in het binnenland had gevonden. Intusschen was het mij een voldoening te bemerken, dat mijn voorloopige maatregelen zoo genomen waren, dat ik hen had moeten vinden, zoo zij in de klem geraakt waren. De door mij ontworpen reisroute heeft mij, daar zij van het meer komen waarheen ik denk te gaan, met hen samengebracht.

Al mijne lieden zijn van opgewondenheid geheel dol. Terwijl zij, zooals gewoonlijk, met scherpe patronen salueerden, doodden zij een mijner ezels: een treurig offer, dat de voleinding dezer geographische ontdekking gewijd is."

Toen Baker de naderende blanken tegemoet ging, herkende hij reeds op een afstand zijn ouden vriend Speke. Vroolijk werden de mutsen gezwaaid en Baker riep hen van verre het „welkom" toe. Speke herkende zijn ouden vriend, die door het groeien van den baard veel in uiterlijk veranderd was, aanvankelijk niet. Ook kwam hem die plotselinge verschijning van Baker met zijne echtgenoote in het hart van Afrika hoogst onwaarschijnlijk voor. Het was als een droomgezicht, wat hij aanschouwde. Doch spoedig waren de raadselen opgelost, en na de hartelijke ontboezemingen der eerste ontmoeting snelden de Europeesche vrienden onder geweersalvo's der opgewonden manschappen naar Baker's dahabië [1].

Spoedig zaten de blanken op het dek onder de zonnetent te zamen, en den beiden uitgeputte en afgematte reizigers werd zoo vlug mogelijk een goede maaltijd aangeboden. Speke scheen het meest door de reis geleden te hebben en was buitengewoon vermagerd. Den geheelen weg van de kust tot Gondokoro had hij te voet afgelegd, zonder een enkele keer

1 Een vaartuig met een goed dek en een gemakkelijke kajuit, dat op de Nijl onder dien naam bekend staat.

te rijden. Grant zag er koortsachtig uit en droeg letterlijk lompen in plaats van kleederen. Doch beiden hadden in hun oogen de moedige uitdrukking der wilskracht, die tot het volbrengen van dergelijke tochten noodzakelijk is.

Toen Speke en Grant aan Baker het verhaal deden van hunne ontdekkingen, en mededeelden, dat zij van het Victoria Nyanza de Nijl langs gekomen waren, kwam aanvankelijk de gedachte bij Baker op, dat zijn verdere tocht nu overbodig zou zijn. Door Speke en Grant toch was thans als zeker aangetoond, dat de Nijl uit het Victoria Nyanza voortkomt, zoodat men dit meer als de bron van de Nijl kon beschouwen.

Bij nadere overweging echter bleek het, dat er nog veel overbleef te onderzoeken. Speke en Grant waren van het Victoria Nyanza de Nijl gevolgd tot de Karuma-watervallen op 2° 17′ noorderbreedte. Terwijl de rivier van het meer tot hier een noordelijke richting had, boog zij zich op dit punt naar het westen. Speke en Grant waren evenwel verder noordwaarts gegaan en vonden de rivier op 3° 32′ noorderbreedte terug, waar zij uit het westen kwam stroomen. De inboorlingen hadden Speke en Grant verzekerd, dat de Nijl bij de Karuma-watervallen verscheidene dagreizen westwaarts liep, zich vervolgens in een groot meer, Luta-Nzige (thans Albert-Nyanza), stortte, en aan het noordelijk einde weder als een goed bevaarbare rivier uit het meer te voorschijn kwam, om vervolgens in een noordelijke richting verder te stroomen.

Speke en Grant nu hechtten groote waarde aan de kennis van genoemd tweede meer, het Luta-Nzige, en betreurden het zeer, dat zij het niet hadden kunnen bezoeken om van dit meer de Nijl tot Gondokoro te volgen. Speke gaf als zijne overtuiging te kennen, dat de Luta-Nzige een tweede bron van de Nijl moest zijn, en dat de aardrijkskundigen in Europa het hem euvel zouden duiden, hierover geen verdere nasporingen te hebben verricht. Doch dit open vraagpunt wees

Baker den weg, dien hij verder te volgen had. De vrees, dat reeds alles zou zijn verricht, was thans gebleken ijdel te zijn, en met de instructiën en kaarten van Speke voorzien, was het zijn doel aan te vullen en uit te breiden, wat deze beide ontdekkingsreizigers nog hadden open gelaten. Vrij van valschen naijver, die helaas! te dikwijls beroemde personen ontsiert, legden Speke en Grant vrij het terrein open, dat hun vriend Baker kon bearbeiden, en vreesden geenszins, dat hij daardoor deelgenoot zou worden van den roem, de bronnen van de Nijl ontdekt te hebben.

Den 26en Februari 1863 waren de verschillende reizigers gereed van Gondokoro op te breken. Speke en Grant trokken met de schepen, waarmede Baker was aangekomen, naar Chartum, en Baker ging met de zijnen verder de Nijl op, om omtrent het onbekende Luta-Nzige eenig licht te verspreiden.

Het afscheid der reizigers was hartelijk. De harten der vrienden waren te vol om te spreken, toen zij elkander de hand drukten, om tegengestelde wegen te volgen. „God behoede u!" dat was het eenige, wat zij konden uitbrengen. Speke en Grant hadden de zegepalm reeds weggedragen; Bakers roemrijke taak lag nog vóór hem. Hij volgde de boot zijner vrienden nog eenigen tijd en wenschte hen van harte veel geluk en belangstelling in Europa met hun verkregen succes!

Baker's verdere reis, gedeeltelijk ten O. van de Witte Nijl verder, langs wegen op een afstand van deze rivier, om aldus het land ten oosten van het Luta-Nzige te bereiken, ging met groote moeielijkheden gepaard. Zijn escorte ging herhaaldelijk tot oproer over en was niet bereid Baker verder te volgen. De handelaars te Gondokoro, die het voorttrekken van Baker om welbegrepen eigenbelang niet gaarne zagen, hadden zijne lieden omgekocht en opgehitst, om aldus het voortgaan te beletten. Vele lieden uit het gevolg verwijderden zich;

zoodat er ten slotte slechts 17 overbleven, met welke ook weinig viel aan te vangen.

De eenige lieden, waarop Baker vertrouwen kon, waren een man, een zekere Richarn, en een twaalfjarige knaap, Saat geheeten, welke laatste hem op de hoogte hield van de verraderlijke plannen, die zijne lieden smeedden.

Een trein ivoordragers, in dienst van zekeren Kurschid, was inmiddels aangekomen uit het land Latuka. Baker hoopte eenigen van dezen, die terug moesten keeren, als dragers te werven, doch vruchteloos. De manschappen van Baker werden zelfs voortdurend opgeruid door een wekil uit Latuka, die Mohammed Her heette, en eveneens binnen enkele dagen met manschappen naar zijn land zou terugkeeren. Die beide gezelschappen, hoewel vijandig tegenover elkander, gingen toch samen in hun vijandschap tegen Baker.

Baker bereidde zich voor op het ergste. Toen het handelsleger van Kurschid wegtrok, besloot ook Baker te gaan, met het plan dit, hoewel tegen den wil van Kurschid, van verre te volgen. De handelaren toch waren met de wegen in dit land bekend. Zoo trok Baker den 26sten Maart 1863 verder, zonder gids of tolk, daar de handelaars met zware bedreigingen ieder hadden afgeschrikt, om in Baker's dienst te treden. Met veel ellende en tegenwerking, met verraad en ontevredenheid zijner lieden, met vijandelijkheid der bevolking en met den nadeeligen invloed van het klimaat had Baker voortdurend te worstelen. Toch trok hij, trouw in deze moeielijke omstandigheden door zijne echtgenoote bijgestaan, langzaam verder. Gelukkig verkreeg hij in het land Elliria twee lieden uit Latuka bij zich, die Baker te Gondokoro reeds had leeren kennen en zich gemakkelijk lieten overhalen hem als gidsen te vergezellen.

Het was een moeielijk bereisbaar land, dat zij doortrokken. Telkens stonden zij voor diepe kloven, waar de ezels wel voorzichtig de hellingen afliepen, doch de kameelen vielen.

De vracht moest dan afgeladen en door de manschappen naar de overzijde gedragen worden, waar de kameelen op nieuw er mede beladen werden. Waar het land vrij was van kloven werd het verkeer belemmerd door ondoordringbare dsjungels van doornstruiken, die zoo hoog waren, dat de takken boven de kameelen hingen, zoodat de doornen, die den vorm hadden van vischhaken, de lederen proviandzakken openreten. Hierdoor verkregen al de rijst- en koffiezakken gaten, waar de inhoud soms bij stralen uitliep. Alleen de ezels liepen ongestoord voort, daar zij zoo klein waren, dat zij zelfs met hun vrachten onder de takken doorgingen.

Door het verstandig optreden der echtgenoote van Baker werd eindelijk het hoofd der vijandelijke handelskaravaan vredelievend ten opzichte van Baker en zijne expeditie gestemd, vooral toen hij verzekerde, dat hij geen handelsplannen in het schild voerde. Het geschenk van een geweer en een aantal Engelsche sovereigns voltooide deze vriendschap, zoodat Baker thans gerust de handelskaravaan zoo ver mogelijk kon vergezellen.

Tot het landschap Latuka liep de weg meestal naar het ZO. en O. en van hier ging de route in hoofdrichting naar het zuiden. Den 2den Mei vertrok de expeditie van Latuka. Door het Madi-gebergte en het land en de stad Obbo, waar de overvloedige regen het gras tot 10 voet hoogte doet groeien, trok men langzaam naar het ZW. Voor Baker en zijn echtgenoote was het verblijf in dit land zeer onaangenaam, daar beiden om het zeerst aan ernstige koortsen leden, en dikwijls aan het leger gebonden waren. Onder dergelijke treurige omstandigheden werd het jaar 1863 geeindigd.

Toch bleven de reizigers moed houden. Den 5den Jan. 1864 trokken zij weer verder, en kwamen na vijf dagen te Fatiko, hetwelk ook door Speke bezocht was geweest. Van hier naar het zuiden trekkende bereikten zij weldra de Nijl, eenige uren ten westen der Karuma-watervallen, waar Speke en Grant de rivier verlaten hadden. (Zie pag. 376.)

Thans werd de Nijl tot genoemde watervallen gevolgd, en van daar trok men over de rivier naar het zuiden en zuidwesten. Hier bezochten zij ook Mruli, Kamrasi's hoofdstad. Kamrasi, de koning, trachtte zooveel mogelijk voordeel van de vreemdelingen te genieten, en ontzag zich zelfs niet om Baker's vrouw te vragen, wat Baker met den dreigenden revolver beantwoordde.

Op den verderen tocht werd de echtgenoote van Baker door een zonnesteek getroffen en daardoor ernstig ziek, doch zij herstelde gelukkig weder. En den 14den Maart 1864 was Baker zoo gelukkig het lang gezochte meer voor zich te zien.

Luisteren wij hoe Baker deze ontdekking beschrijft.

„Den 14den Maart was de zon nog niet opgegaan, toen ik mijn os de sporen gaf en onzen gids narende, die, omdat ik hem een dubbele hoeveelheid kralen beloofd had, nu ook in geestdrift ontstoken was. Het was een heldere dag, die aanbrak, en nadat wij een diep dal waren doorgetrokken, klauterden wij met inspanning de tegenover liggende helling op. Ik haastte mij naar den hoogsten top, en zie, daar had ik den schoonen prijs onzer volharding plotseling voor oogen. Als een zee van kwikzilver lag het reusachtige watervlak, dat zich diep beneden mij ten zuiden en ten zuidwesten in een onbegrensd verschiet uitstrekte, in de middagzon te blinken, en in het westen schenen op een afstand van 50 of 60 Eng. mijlen een reeks van blauwe bergen zich uit den schoot der wateren tot eene hoogte van wel 7000 voet te verheffen. Den triomf van dat oogenblik kan ik onmogelijk beschrijven. Nu was alle moeite vergeten. Hier lag het loon van onzen arbeid, de bekroning van het geduld, waarmede wij de kwellingen eener Afrikaansche reis verduurd hadden. Engeland had de bronnen van de Nijl gevonden! Ik had mij voorgenomen op het oogenblik der ontdekking een drievoudig hoezee! aan te heffen, doch nu ik aan den rand dezer groote binnenzee in het hart van Afrika stond, nu het mij voor den geest kwam, hoe vruchteloos het menschdom eeuwen lang naar deze bron van de

Nijl had gezocht, en overdacht, dat ik het geringe werktuig was, waaraan het vergund was geworden den sluier van dit gedeelte der groote verborgenheid op te heffen, terwijl dit aan zoo velen van meer beteekenis mislukt was, nu gevoelde ik mij te ernstig om in een luidruchtig gejuich los te barsten. Integendeel dankte ik God, die ons door zulk een tal van gevaren ongedeerd tot het gewenschte doel geleid had. En ter eere van den onvergetelijken gemaal van Engelands Koningin Victoria, doopte ik dit water *Albert Nyanza* of *Albert*-meer. Het Albert-meer en het Victoria-meer zijn de beide bronnen van de Nijl."

Te Vacovia, een klein visschersdorp, werd het meer bereikt. Het meer werd vervolgens voor een gedeelte bevaren en toen men eindelijk een groote rivier aan den oostelijken oever in het meer zag uitstroomen, werd deze gevolgd. Het vermoeden, dat dit de Nijl was, bleek juist te zijn. Van eene hoogte zag Baker uit de verte, dat de Nijl in het noorden het meer weer verliet, zoodat er geen twijfel aan bleef bestaan, dat het Albert Nyanza een der Nijlmeren was.[1]

Over de rivier en verder langs den zuidelijken oever van de in het meer uitmondende Nijl ging nu de tocht naar de Karuma-watervallen, waardoor bewezen zou worden, dat dit werkelijk de Nijl was. Door verschillende omstandigheden moest Baker nog een omweg maken over het dorp Kisuna, waar hij door de veelvuldige zware regens acht maanden werd opgehouden, die hij schier onafgebroken in omgang met koning Kamrasi sleet. Eindelijk trok Baker verder, en vond hij werkelijk de Karuma-watervallen terug. Hiermede was thans beslist, dat de Nijl het Albert Nyanza doorstroomt.

---

1. Prof. Kan heeft in zijn verdienstelijk werk, *Ontdekkingsreizen van den nieuweren tijd*, 1871, waarvan een nieuwe, bijgewerkte druk zeer wenschelijk is, er vooral op gewezen, dat de bewering van sommigen onjuist is, als zoude Baker dat in- en uitstroomen slechts van hooren zeggen hebben. Baker *zag* het zelf, zoo zegt ook het reisverhaal.

In November 1864 trok Baker hier de rivier over en volgde thans de route hoofdzakelijk in noordelijke richting en voor een groot gedeelte langs den oostelijken oever der Nijl. Zoo werd de terugtocht gelukkig volbracht en over Gondokoro kwam Baker met zijn trouwe levensgezellin op den avond van den 5den Mei 1865 te Chartum aan. De geheele Europeesche bevolking, die Baker reeds lang als verloren had beschouwd, kwam hen verwelkomen. Maar hier verkreeg Baker ook kennis van het ongeluk, dat zijn vriend Speke in Engeland overkomen was. Deze stoute reiziger, die in Afrika's binnenlanden gespaard bleef, was op de jacht gedood door het onverhoeds afgaan van zijn eigen geweer.

Gedurende het verblijf van Baker in de binnenlanden van Afrika had hij langen tijd geen gelegenheid berichten naar Europa te zenden, en maakte men zich reeds ernstig bezorgd omtrent het lot der expeditie. En toen van Alexandrië het bericht naar Londen getelegrapheerd werd, dat den 5en Mei 1865 Samuel Baker met zijn echtgenoote te Chartum was aangekomen, verkeerde het geographische genootschap in opgewonden spanning over de ontdekkingen, die een Britsch onderdaan volbracht had. Te Alexandrië wachtte Baker reeds de streelende tijding, dat de „Geographical Society" hem bij voorbaat haar gouden medaille had toegekend.

Te Londen, waar Baker in October aankwam, werd hij met gejubel en vele eerbewijzen ontvangen. Engeland was trotsch op zijne zonen, die de Nijlsphinx hadden overwonnen, die het raadsel van eeuwen door hun moed, volharding en wilskracht hadden opgelost. Ten minste, al was nog geenszins volledig de vraag der Nijlbronnen verklaard, iets wat op dit oogenblik nog niet het geval is, de hoofdzaak was thans bekend, en de naam van Engelands zonen was daaraan verbonden.

Baker werd met lauweren bekranst, niet minder dan zijn

voorganger Speke. Zoo werd Baker ook in de Britsche ridderschap opgenomen, waardoor hij sedert Sir Samuel Baker heet. Het verhaal van zijn lotgevallen en onderzoekingen zag in 1866 in twee deelen het licht, onder den titel: *The Albert N'Yanza, great basin of the Nile and explorations of the Nile sources.* Het is een eenvoudig geschreven, goed gestileerd werk, waarin de doorleefde omstandigheden en de bezochte landen helder zijn beschreven, en waaraan wij boven een en ander ontleenden.

Doch de met roem gekroonde Baker, die inmiddels nog de groote gouden medaille van de „Société de Geographie" te Parijs ontving, en eerelid van onderscheiden geographische genootschappen werd, had geen rust in Europa. Hij had in het zuiden van Egypte het slechte beheer en den onmenschelijken slavenhandel leeren kennen, waarover wij enkele staaltjes uit zijn werk hebben medegedeeld. Het verhaal daarvan verspreidde ontzetting bij de beschaafde wereld, en bovenal in Engeland, waar de slavernij sedert lang de krachtigste bestrijders had gevonden, en de anti-slavernij-vereeniging hare grootste kracht had.

Onder dien indruk hield Baker zich thans bezig met geheel nieuwe plannen. Hij legde in 1868 aan den onderkoning van Egypte een ontwerp voor, om de landschappen langs de Nijl tot aan de ontdekte meren voor Egypte te veroveren, hier den slavenhandel uit te roeien en een wettigen handel in te voeren.

In Egypte regeerde sedert 1863 Ismaël Pacha als onderkoning voor de Porte. Ismaël Pacha had zijne opleiding in Frankrijk ontvangen. Later volbracht hij nog eene geheime zending naar dit rijk en bezocht verder verschillende Europeesche landen, zoodat hij een bewonderaar werd van de Europeesche beschaving, welke hij gaarne in zijn land zag ingevoerd.

Doch Egypte was in naam nog afhankelijk van de Porte.

Ismaël Pacha nu streefde er naar, zijn naam glans en roem bij te zetten, ten einde daardoor kracht te vinden zich van Turkije onafhankelijk te kunnen maken. Om dit doel beter te kunnen bereiken richtte hij telkens den blik op de groote Europeesche mogendheden, en was zeer inschikkelijk voor hunne wenschen.

Toen nu Sir Samuel Baker, een onderdaan van het machtige Albion, met het voorstel tot hem kwam om de vaan der Europeesche beschaving in de landen ten zuiden van Egypte te planten, en de ongelukkige bevolking dier gewesten van de slavernij te verlossen, welke Baker er had leeren kennen, vond Ismaël Pacha deze ontwerpen juist gunstig om zijn eigen plannen te bevorderen.

In gezelschap van den Prins en de Prinses van Wales maakte Baker de reis naar Egypte, en onder deze hooge bescherming moesten zijne ontwerpen wel een gunstige ontvangst ontmoeten.

Want Ismaël Pacha begreep, dat hij hierdoor niet alleen Engeland aan zich zou verbinden, maar ook de sympathie van geheel het beschaafd Europa moest verwerven. En tevens hoopte hij door die plannen zijn land met een gebied te verrijken, dat aanzienlijke inkomsten aan de schatkist zou verstrekken.

Baker zegt hierover zelf, dat hij op zijn vroegere reizen landen in Centraal-Afrika was doorgetrokken van buitengewone vruchtbaarheid, met een klimaat geschikt voor nederzettingen van Europeanen door de hoogte van 4000 voet boven de zee. In dit uitgestrekt en bijna grenzenloos gebied woont een dichte bevolking, die enkel de protectie van een streng doch vaderlijk bestuur noodig heeft. Daardoor zal dit land veel waarde verkrijgen en de bodem kan rijke opbrengsten opleveren. Suiker, katoen, koffie, rijst, specerijen en andere tropische gewassen kunnen hier met voordeel geoogst worden. Doch helaas, dit land is zonder goed bestuur en ieder doet wat recht is in zijn oogen [1]. Door hiernaast verder den slaven-

1 S. Baker, *Ismailia* 1874 I blz. 2.

handel te schetsen, werd het plan van Baker nog in zoo veel bekoorlijker en sympathieker licht geplaatst.

De onderkoning van Egypte stak de hand uit naar dit begeerlijk lokaas. In gedachten zag hij zich met roem omkranst door de eer, die hem als onderdrukker van den slavenhandel en de opening van Centraal-Afrika voor de beschaving ten deel zou vallen.

Met veel kosten werd er weldra een expeditie in gereedheid gebracht, om die schoone taak te volbrengen. En de aangewezen man, om aan het hoofd daarvan te staan, was de ontwerper van de plannen, de reiziger, die door ervaring met de binnenlanden van Afrika bekend was, Sir Samuel Baker.

Na eenige onderhandeling vaardigde Ismaël Pacha een ferman uit, die o. a. de volgende bepalingen bevatte.

„Om den wetteloozen toestand der bevolking in de landen ten zuiden van Egypte weg te nemen, den slavenhandel te onderdrukken en den wettigen handel te ontwikkelen, wordt eene expeditie georganiseerd, ten einde de landstreken ten zuiden van Gondokoro aan het Egyptische gezag te onderwerpen, terwijl Sir Samuel Baker voor vier jaren, aanvangende met den 1sten April 1869, tot opperhoofd der expeditie wordt benoemd." Verder werd hierbij Baker de meest absolute en opperste macht, zelfs over leven en dood van allen die tot de expeditie behoorden, toegekend, terwijl hem tevens de volstrekte oppermacht en de titel van Pacha gedurende den bedoelden tijd werd geschonken over al de landen in het bekken van de Nijl ten zuiden van Gondokoro.

Het zou ons te ver voeren bij de samenstelling en de ervaringen dezer expeditie nader stil te staan. S. Baker heeft die uitvoerig beschreven in zijn werk *Ismailia, a narrative of the expedition to central Africa for the suppression of the slave trade*, dat in 1874 in twee zware deelen het licht zag. Met den naam *Ismailia*, die tegenwoordig weinig meer voorkomt, doopte Baker ter eere van Ismaël Pacha het landgebied, dat

door hem voor Egypte geannexeerd werd. Wij zullen op deze plaats enkel de resultaten der expeditie mededeelen en de hoofdroute aanwijzen, die gevolgd werd.

Het doel van deze expeditie droeg hoofdzakelijk een militair karakter, en was dan ook in werkelijkheid meer een veroveringstocht dan een ontdekkingsreis. Baker schreef het zelf aan een zijner vrienden in Engeland, dat de vele moeilijkheden, welke hij had te overwinnen, hem geen tijd gaven nieuwe ontdekkingen te doen. De expeditie van Baker behoort tot het kader van die, zooals Engeland en Frankrijk er in 1859 naar China zonden, zooals Engeland er naar Abessinië en Indië uitrustte, zooals Rusland er naar Turan en andere Aziatische landen deed vertrekken.

Met een leger van ruim 1600 Egyptische soldaten, vergezeld door zijne moedige echtgenoote, en in het beheer bijgestaan door eenige Europeanen, (o. a. zijn broer), die als militairen, technici en geneeskundigen dienst deden, vertrok de expeditie in Februari 1870 van Chartum uit de Nijl op. De tocht ging met booten zoo ver mogelijk de rivier over en langs, doch boven Gondokoro moest de riviervaart om de stroomversnellingen en watervallen afgebroken worden, en en werd in hoofdzaak de route gevolgd, die Baker ook bij zijn vroegere reis gekozen had. Aldus ging de reis meest door het land ten oosten van de Nijl naar het zuiden tot Masinda ten oosten van het Albert Nyanza op eene geographische breedte van $\pm$ $1^3/_4$° N.Br. Bij zijn vroegere reis in 1864 was Baker verder zuidelijk geweest, nl. tot Vacovia aan genoemd meer.

Van 1870 tot het midden van 1873 bleef Baker's expeditie in de zuidelijke Nijllanden vertoeven. De berichten, aanvankelijk wel ontmoedigend maar toch geruststellend, werden eindelijk hoe langer hoe zeldzamer, en in den laatsten tijd wist men in Europa niet meer, welk lot de expeditie ondergaan had. Valsche geruchten vermeldden zelfs, dat de ge-

heele expeditie verongelukt was, dat Baker zelf den dood had gevonden. Den 4den April 1873 bevatte de „Wiener Presse" een dergelijk telegram uit Kaïro afgezonden. Ook de „Times" deelde een gerucht mede, dat Baker vermoord was, en dat de expeditie geheel te gronde was gegaan.

Er heerschte vrees en spanning bij de geographische genootschappen in Europa, alsmede bij allen, die de tochten der ontdekkingsreizigers met belangstelling volgden. Men sprak zelfs van een nieuwe expeditie, om omtrent het onzekere lot van den gevierden ontdekker zekerheid te verkrijgen.

Echter nog vóór er een besluit genomen was, kwam er authentiek bericht van Baker. Van den 6den Juni 1873 werd er, uit Chartum, een schrijven van Baker ontvangen, waarin hij berichtte, op den terugtocht te zijn. Met groote vreugde en schier opgewondenheid verbreidden de Engelsche bladen dit bericht, dat spoedig in geheel Europa bekend was. En ieder in Engeland was vol belangstelling om uit den mond van den reiziger weldra het verhaal te vernemen van zijne ontdekkingen en ervaringen, van zijn overwinning op de slavernij.

Het waren inderdaad zenuwschokkende omstandigheden, die Baker in Afrika's binnenlanden doorleefd had. Behalve aan zijn rijke ervaringen dankte hij het aan een gelukkig lot, dat hij Europa wederzag. Gevaren en hindernissen van allerlei aard hadden de expeditie voortdurend met den ondergang bedreigd.

De tocht van Chartum naar Gondokoro langs de Nijl werd reeds belemmerd door een *set* of plantendam, eene opeenhooping van planten door den stroom aangevoerd, die zich gedurende eenige jaren beneden het No-meer gevormd had. Hierom moest men een bijstroom opvaren om eindelijk langs dezen en over kanalen, welke gegraven werden, den hoofdstroom weder te bereiken. Den 15den April kwam de expeditie te Gondokoro.

Hier ving de eigenlijke taak aan, de strijd tegen de inboorlingen en tegen de slavenjagers, die over een aanzienlijke gewapende macht konden beschikken, en hun heerschappij tot op 3° N. Br., d. i. tot het rijk Unjoro ten O. van het Albert-Nyanza, uitgebreid hadden. De inboorlingen stonden nu eens de slavenjagers, dan weder de expeditie bij, al naar hun het voordeeligst was.

Vele inboorlingen van dit land toch waren bij den slavenhandel betrokken, en hierdoor wisten de slavenjagers hen dikwijls door voorgespiegelde voordeelen aan zich te verbinden. De talrijke slavenstations, die vroeger aan verschillende bezitters behoorden, waren thans door één man opgekocht, die aldus in 't bezit was gekomen van den handel over eene oppervlakte lands, die 90.000 Eng. vierk. mijlen besloeg, waar zijn slavenjagers onbeperkt heerschten. „Mijn grootste vijanden," zegt Baker, „waren de eigen onderdanen van Egypte". Hierdoor werden er niet zelden samenzweringen gesmeed met de Egyptische officieren en soldaten van Baker, en trachtten zij den aanvoerder aldus geheel machteloos te maken. Zoo smolt zijn leger langzamerhand weg. Door het verraad van een officier, die te Gondokoro tijdens Bakers afwezigheid het bevel voerde, werden zelfs 600 zijner soldaten als invalide naar Chartum teruggezonden. Door vroeger reeds geleden verliezen bestond thans de macht van Baker nog slechts uit ruim 500 manschappen met inbegrip der officieren.

Door genoemde daad zou de expeditie schaakmat gezet worden, en wilde men haar dwingen in het hoofdkwartier te blijven, opdat de slavenjagers onbelemmerd het land konden afloopen. Toen trad de aanvoerder krachtig op, en redde daardoor de onderneming. Drie honderd manschappen liet Baker in het hoofdkwartier achter en aan het hoofd der overige tweehonderd lieden trok hij tegen zijn tegenstanders te velde. Hij ijlde met zijne manschappen verder naar het zuiden, naar Laboré en Fatiko (3° noorderbreedte) waar hij voorts militaire stations

oprichtte, om van hier uit de slavenjagers te kunnen bestrijden. Met 114 manschappen ijlde hij verder voort naar Unjoro (ten oosten van het Albert-Nyanza), waar hij het laatste station der slavenjagers bij de Karuma-watervallen bereikte.

Unjoro was door deze lieden geheel verwoest geworden. De jeugdige koning verzocht Baker zijn land van de slavenjagers te bevrijden. Baker gaf aan dien wensch gehoor en onder escorte van soldaten werden zij over de grenzen gebracht. Echter had dezelfde koning uit dankbaarheid het plan, Baker met zijne lieden door vergift om het leven te brengen, ten einde zich van zijne bezittingen meester te maken. Gelukkig wees Baker zelf het gebruik van den door den koning toegezonden bananenwijn af, en toen zijn lieden er van dronken, vertoonde zich maar al te spoedig het verraderlijk plan. Dit voorval stemde tot ernstig nadenken en leidde tot dubbele voorzichtigheid.

Zoo was Baker van alle zijden door natuurlijke hindernissen en door verraad omringd, terwijl gemis aan voldoende en vertrouwbare krachten hem dikwijls in zijn plannen belemmerde. Toch ging hij onverschrokken en onwankelbaar voort op den weg, dien hij zich had afgebakend. Menige strijd werd er gevoerd, maar het eind was de zege der expeditie, al was het ook door harde middelen, die Baker niet zelden moest aanwenden.

Zoo kon Baker omtrent dien tijd schrijven: „Onze gezondheidstoestand is goed; de geest en discipline onder mijne lieden is gedurende de laatste tien maanden geheel ten goede veranderd. Zij volgen mij thans gewillig overal heen. De inboorlingen zijn thans op de hand van onze regeering. Er blijft niets te doen over, als de slavenjagers maar zijn uitgeroeid."

En later schrijft hij: „Door een weinig diplomatie verwekte ik oneenigheid tusschen de slavenjagers onderling en daarop zond ik bericht, dat ik met mijne troepen tusschenbeide zou

komen, om een onderzoek daarnaar in te stellen. Op dit bericht vluchtte Abu Saud, een der hoofdaanvoerders van de slavenjagers, met 200 zijner lieden naar Ismailïa, een ander naar Latuka. Zoo waren de slavenjagers verspreid en uitgedreven uit de landen bij Unjoro."

„Het geheele land op vele dagreizen in den omtrek van Fatiko had thans vrede. De inboorlingen, van de onderdrukking bevrijd, verheugden zich thans in het geregeld bestuur. De slavernij was geeindigd, en de bewoners des lands leverden gewillig hunne bijdragen in graan, zoodat de voorraadschuren der regeering gevuld werden. Daarenboven was de voorraad munitie voldoende. Overal heerscht volkomen orde. Fatiko, ongeveer 5000 voet boven de zee, is het paradijs van Afrika."

Aldus schetst Baker zelf den toestand, door hem in het veroverde gebied, dat den naam *Aequatoriaal-provincie* verkreeg, geschapen. „En", schrijft hij verder, „God dankend voor dit resultaat en Zijne bescherming in alle moeiten en gevaren, verliet ik Fatiko in vrede en welstand, en na een snellen marsch bereikte ik den 1en April 1873 Ismailïa (Gondokoro) weder. Hier vond ik de troepen in goede gezondheid terug, doch moest het verlies betreuren van Mr. Higginbotham, chef der ingenieurs, die een maand voor mijne aankomst gestorven was. Ik richtte een gedenkteeken op op zijn graf en plantte daaromheen eenige boomen, niet ver van het oude, vervallen zendelingshuis."

Baker meende nu, dat hij de opgedragen taak volbracht had. „Thans is alles rustig. De Bari (een volksstam) van Ismailïa leven met ons bestuur in vrede, de schuren zijn met granen gevuld, en vele duizenden runderen vindt men in dit hoofdkwartier. Geen enkele slaaf kan de Witte Nijl afgevoerd worden en aldus is mijn opdracht vervuld. Het land is in bezit genomen, de slavenhandel aan de Witte Nijl is onderdrukt. Unjoro strekt zich uit ten zuiden van den Aequator en

dus gaat het Egyptische gezag thans van Alexandrië tot den evenaar.

„Ik heb een goeden grondslag voor de toekomst gelegd."

En thans snelde Baker, afgemat van de buitengewone inspanning en onvermoeide zorg voor het welslagen der onderneming, terug, zoodat hij den 6den Juni 1873 weder te Chartum aankwam. Hij had de opgedragen taak met moed, bekwaamheid en geluk volbracht, en verdiende daarvoor bewondering en dank.

Evenwel, hoezeer ook met vreugde begroet bij zijne terugkomst, hoezeer ook gevierd wegens het volbrengen van den arbeid, in Egypte vond hij niet de erkenning, die verwacht kon worden. Het schoone doel van den tocht, om den slavenhandel te onderdrukken, was niet het hoofddoel van Egypte. De expeditie had ongeveer 10 millioen gulden aan Egypte gekost, en de voorgespiegelde inkomsten uit de Aequatoriale provincie waren geenszins daaraan evenredig. De onderdrukking van den slavenhandel had bij Egyptische ambtenaren, die hieruit vroeger hun voordeelen trokken, de ontevredenheid ten opzichte van Baker gevoed, en zij wisten die aan te wakkeren bij Ismael Pacha, den onderkoning. Gedrukt door den krachtiger wordenden aandrang der Egyptische schuldeischers, ontevreden over de min gunstige financieele resultaten van Baker's ondernemingen, aangestookt door ontevreden slavenhandelaars en ambtenaren, viel het niet te verwonderen, dat de krachtig optredende Baker in ongenade viel.

Baker werd als bestuurder der Aequatoriale provincie opgevolgd door Charles George Gordon, die tot 1879 deze taak vervulde en tegelijk met Ismaël Pacha zijn betrekking nederlegde, om in een gedeelte van het gebied door Emin Pacha (Dr. Eduard Schnitzer) te worden opgevolgd. De levensgeschiedenissen der beide laatsten zijn reeds vroeger in deze serie verschenen: van *Gordon* in 1884 (bladz. 135) door Dr. E. D. Pijzel en van *Emin Pacha* in 1890 (bladz. 161) door den

schrijver dezes. In deze schetsen vindt men het vervolg der geschiedenis van Zuid-Egypte en worden de vruchten van Baker's arbeid in het licht gesteld.

Schitterend zijn de resultaten op den duur niet geweest. Het groote gebied, door Egypte geannexeerd, is spoedig na Gordon's optreden weder verloren gegaan, en maakt thans het rijk uit van den Mahdi, onafhankelijk van Egypte.

Echter naar deze uitkomst mag Baker's arbeid niet beoordeeld worden. Het is waar, wat Baker zelf schreef, dat het van het karakter der Egyptische regeering zou afhangen, of er voortdurend verbeterde toestanden zouden blijven bestaan.

Baker's optreden in Afrika op zich zelf wordt evenmin door ieder even gunstig beoordeeld. Ook Gordon was geenszins van meening, dat Baker altijd den rechten weg had ingeslagen. In plaats van de onverbiddelijke gestrengheid van Baker wist Gordon daaraan van tijd tot tijd toegevendheid te verbinden. Doch men mag niet uit het oog verliezen, dat Baker de pionnier was, de baanbreker, die veel slechts had uit te roeien en voor het eerst te bestrijden. Daardoor was voor zijn opvolger een weg gebaand, dien Baker niet kende.

Was de toestand in de Aequatoriaal-provincie bij het vertrek van Baker zoo rustig als hij dat schrijft? Er wordt tegen Baker aangevoerd, dat die rust alleen bestond rondom de gevestigde militaire stations, doch niet verder landwaarts in. Het zal waar zijn, dat men de toestanden van orde aldus niet mag voorstellen in vergelijking met Europa. Het zal zeker juist zijn, dat de orde nog niet zoo ver was doorgedrongen, als dat te wenschen viel. Doch wie verwacht iets dergelijks in twee jaren, met onvoldoende hulpmiddelen en in een ongeorganiseerde maatschappij, zooals Baker hier vond?

Ondernemingen als Baker volbracht heeft, zijn gemakkelijk aan critiek te onderwerpen. Doch meestal is die critiek alleen in staat op 't papier te handelen, niet in werkelijkheid. En Baker is een der helden van de daad, die juist door daden

zich tot een man van beteekenis heeft verheven. Er lag iets koens in zijn optreden, dat aan de tochten van Pizarro en Cortez herinnert. Daardoor stond hij als staatsman ongetwijfeld achter bij Gordon. Maar niettemin is zijn optreden, in het licht beschouwd waarin het werkelijk dient te worden gezien, niet minder roemrijk.

Met dit groote bedrijf eindigden Baker's roemvolle daden. Hij kon echter vrij met eenigen trots op zijn arbeid terugzien. Het groote Albert-Nyanza, een der Nijlmeren, was door hem ontdekt, en hoewel de bron van de Nijl nog niet gevonden was, het vraagpunt was de oplossing een aanzienlijke schrede nader gebracht. Hij had in Centraal-Afrika nabij de Nijlmeren een staat gesticht, een voorbeeld, dat later met meer geluk door Stanley aan de Kongo werd nagevolgd. Daarom kan Baker als ontdekkingsreiziger naast Stanley geplaatst worden.

Baker begaf zich weder naar zijn vaderland. Hier beschreef hij in het reeds genoemde werk uitvoerig zijne bedrijven. In 1874 zag dit boek het licht. Het is meer een groote krijgshistorie, minder een ontdekkingsverhaal. Dit laatste was bij deze expeditie van ondergeschikt belang.

Baker bleef niet lang in Engeland, of de oude reislust werd hem weder te machtig. Doch hij wendde zich thans niet meer naar het donkere werelddeel om onbekende landen te ontdekken, maar naar een der eilanden in de Middellandsche zee.

Het eiland Cyprus was in 1878 eene bezetting van Engeland geworden. Dit eiland was weinig der aandacht waardig gekeurd, zoodat er in West-Europa niet veel over bekend was. In 1879 trok Baker in alle richtingen over dit eiland en schreef een werk *Cyprus as I saw it in 1879*. In dit boek van 500 pagina's wordt de natuurlijke gesteldheid des eilands met veel nauwkeurigheid beschreven, zooals hij die uit eigen waarneming leerde kennen. Zonder vooringenomenheid of veroordeel, zonder eenigen invloed van het officieel gezag, schrijft Baker, heeft hij dezen arbeid volbracht.

De handel, de voortbrengselen, het bedrijf, de toekomst en beteekenis van dit eiland worden hierin geschetst, en de politieke waarde wordt in deze beschouwingen niet uit het oog verloren.

Dit werk, hoe verdienstelijk ook, was evenwel niet in staat geweest Bakers naam buiten Engeland algemeen bekend te maken. Het veld van zijn roem en beteekenis ligt in Afrika, aan de meren van de Nijl.

Baker maakte vervolgens nog onderscheidene reizen. Hij bezocht ook Egypte nog weder. Doch een onderzoekingstocht in het „horrible Africa", zooals hij het noemde, daaraan dacht hij niet meer. Verder trok hij nog door Syrië, Japan en Ceylon. Hij beoefende tevens van tijd tot tijd nog de jacht, en in aangename herinnering aan zijn jeugd achtervolgde hij de tijgers in Indië en de bisons in Amerika. Als een echt sportsman leefde hij thans voor zijn genoegen, buiten de politieke woelingen der wereld. Hij meende zijn deel aan de eischen van het leven te hebben bijgebracht.

De laatste jaren leefde Baker stil op zijn vriendelijk buiten te Sandfort in Devonshire. Een rijk museum van hetgeen hij op de jacht in verschillende landen verzameld had, was daar vereenigd. Van tijd tot tijd wijdde hij er zich nogmaals aan zijn geliefkoosd jachtvermaak. Zijn krachtig lichaam stelde hem daartoe trots zijn 72jarigen leeftijd en de moeielijke reizen, die hij in alle klimaten gemaakt had, nog in staat. Doch den 17den November 1893 van de jacht terugkomende, gevoelde hij zich onwel. Sedert den 11den December moest hij het bed houden en op den 30sten was het levenslicht van den beroemden reiziger uitgeluscht.

Baker is niet meer. Evenwel, zijn naam zal aan de kennis der Nijllanden ten nauwste verbonden blijven.

B